NĀGARĪ No 3 Material relating [to] worship of BĀLĀ (TRIPURĀSUNDARĪ) + some DVAITA VED[Ā]NTA, paper - wooden boards

3A ff 1v-89v anonym. commentary (VIVR[Ṇ]AYA) on ĀNANDATĪRTHA's VIṢṆUTATTVA (incomplete)

3B1 ff 1v-21v MAHĪDHARA's BĀLĀPAṬA[L]A (?)

3B2 ff 21v-261R ŚRĪ TRIPURĀ BĀLĀ [P]ADDHATI OF ŚIVARĀMA

3B3 ff 261R-267R BĀLĀKAVACA att[r]ib. to RUDRAYĀMALA (dated samvat 1895, śaka 1759)

3C ff 1v-100v ŚRĪ SUNDARĪ SĀR[Ū]PYA SAHASRANĀMA STOTRA
edited (! यथामति संशोधितं) by SAKHĀRĀMAŚARMAN
dated (f. 100v line 5) s[a]mvat 1898 (?)

PHOTOGRAPHED JAN 2019

NĀGARĪ No 3   Meterial releting to worship of BĀLĀ (TRIPURĀSUNDARĪ) + some DVAITA VEDĀNTA, paper - wooden boards

3A ff 1^v-89^v anonym. commentery (VIVIRṆAYA) on ĀNANDATĪRTHA's VIṢṆUTATTVA (incomplete)

3B1 ff 1^v-21^v MAHĪDHARA's BĀLĀPAṬALA (?)

3B2 ff 21^v-261^R ŚRĪ TRIPURĀ BĀLĀ PADDHATI OF ŚIVARĀMA

3B3 ff 261^R-267^R BĀLĀKAVACA attrib. to RUDRAYĀMALA (dated samvat 1895, śaka 1759)

3C ff 1^v-100^v ŚRĪ SUNDARĪ SĀRŪPYA SAHASRANĀMA STOTRA edited (! यथामति संशोह्यितं) by SAKHĀRĀMAŚARMAN dated (f. 100^v line 5) samvat 1898 (?)

PHOTOGRAPHED JAN 2019

Digitized by Sarayu Trust and eGangotri. Equipment Heritage Foundation, Jalgaon

Public Domain

NĀGARĪ No (3) Material relating to worship of BĀLĀ (TRIRURASUNDARĪ) + some DVAITA VEDĀNTA

3A ff 1^v-89^v anon commentary (VINIRṆAYA) ON ĀNANDATĪRTHA'S VIṢṆUTATTVA (incomplete)

3B1 ff 1^v-21^v MAHĪDHARA'S BĀLĀPAṬALA (?)

3B2 ff 21^v-261^R ŚRĪ TRIPURĀ BĀLĀPADDHATI OF ŚIVARĀMA

3B3 ff. 261^R-267^R BĀLĀKAVACA attrib. to RUDRAYĀMALA (dated Samvat 1895, Śaka 1759)

3C ff. 1^v-100^v ŚRĪ SUNDARĪ SĀRŪPYA SAHASRANĀMA STOTRA

edited (! यथामति संशोधितं) by Sakhārāma śarman

dated (f. 100^v line 5) Samvat 1898 (?)

NĀGARĪ No. 3 ~~BĀLĀ~~ MATERIAL RELATING TO WORSHIP OF BĀLĀ (TRIPURASUNDARĪ) + SOME DVAITA VEDĀNTA

3A ff. 1v–89v aaoa commentary (VINIRṆAYA) ON ĀNANDATĪRTHA'S VIṢṆUTATTVA (incomplete)

3B1 ff. 1v–21v MAHĪDHARA'S BĀLĀPAṬALA (?)

3B2 ff. 21v–261R ŚRĪ TRIPURĀBĀLĀPADDHATI OF ŚIVARĀMA

3B3 ff. 261R–267R BĀLĀKAVACA attrib. to RUDRAYĀMALA (dated Samvat 1895, Śaka 1759)

3C ff. 1v–100v ŚRĪ SUNDARĪ SĀRŪPYA SAHASRANĀMASTOTRA edited (! यथामति संशोधितं) by Sakhārāmaśarman dated (f. 100v line 5) Samvat 1898 (?)

सो

१ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ ॥विश्वस्योदयमातनोति तदनुत्राणंविधत्ते पुनर्ध्वान्तीनरहानिसाधनमलं
वक्ति श्रीतीर्थजिज्ञयन्नू स्वापवर्गंनयति श्रमापहंतये कृत्यावसानेनयस्तं देवंपितरंपतिंगुरुतमं
वंदेरमावल्लभं ॥१॥ लसत्तु श्रीमदानंदतीर्थेंदुर्नोहृदंबरे । यद्वचश्चंद्रिकास्वांतसंतापवि
निहंतति ।२। पूर्ववाक्यप्रमाणज्ञान्नुप्रणम्य शिरसागुरून् । व्याकरिष्येयथाबोधंवि
ष्णुतत्त्वविनिर्णयं ।३। विघ्नविघातादिसाधनतया अविगीतशिष्टाचारपरंपराधिगतं
नारायणवंदनंस्वयमनुष्ठायविधुरोऽपि भगवानानंदतीर्थमुनिः शिष्यान्ग्राहयितुंप्रक
रणादौनिबध्नाति । सदागमैकविज्ञेयमिति । सदावंदइत्यनेन ममनारायणवंदनेनप्रत्यूहवि
रहादिप्रयोजनोद्देशोनेतिसूचयति । नानिर्धारितस्वरूपस्यवंदनंयुक्तंनचलक्षणेनविना
निर्धारणमित्यतोनारायणलक्षणमाह । निर्दोषेति । निर्दोषश्चासावशेषसद्गुणश्चेतिविग्र १
हः । अत्रनिर्दोषग्रहणेनपारतंत्र्यराहित्यादीनि । अशेषसद्गुणमित्यनेनपरिपूर्णानंदत्वादीनि

वानंतानि लक्षणानि संचितानि । तदयमिवाशेषस्योक्तं । दुःखादीनामपि गुणत्वेन व्यवहारा
त्सदित्युक्तं । अथवा सत्यादिराहित्यं गुणानां सत्त्वेनावष्टे । एतल्लक्षणासंभावनार्थमुक्तं स
मतीतेति । क्षराक्षरपदाभ्यां जडमप्युपलक्ष्यते । समगनीते अतिक्रांते क्षराक्षरे येनासौ
तथोक्तः । जडजीवप्रकृतीभ्योत्यंतविलक्षणः । एतल्लक्षणयोरनुयासंभावनयान्वितो नारा
यणः कुतः प्रतिपन्न इत्यत उक्तं । आगमविज्ञेयमिति । आगमैर्विशिष्टतयाविलक्षणात
यावसेय । प्रत्यक्षानुमानाभ्यामन्यथाविज्ञायत इत्यत उक्तं एकेति । आगमानपेक्षस्य
प्रत्यक्षादेर्नारायणस्य सदोषत्वाद्धि प्रवृत्त्यनुपपत्तेः । तदपेक्षायां उपजीव्यविरोधेन न तस्य
तत्र प्रामाण्यमिति भावः । तथापि पाशुपतादागमैरन्यथाज्ञायत इत्यत उक्तं सदिति । अयोग्यज
नव्यामोहनाय प्रणीतानां तेषां दुरागमत्वान्न तदुक्तप्रकारेण ज्ञेयः । दोषैकदूरपुरोभागी हा
दैकमयीत्यादिप्रयोगदर्शनात् । सख्यार्थस्यैवैकशब्दस्य पूर्वकालिकेति पूर्वनिपातो न केव

२ लार्थस्य । अनेकवर्षाणि गृहीत्वा गामिव नागमो नारायणं गमयति किंतु लक्षणमुखेनैव । लक्षणम
पिना प्रमितलक्ष्यनिर्धारणस्येष्टेः । सतितेथापि प्रमाणप्रतीत्यसंभावनया पापीयते । यथादेवगवा
ग नामुक्तानानीवहनं । अत्रेयुपतत् अणुत्वमहत्वादीनां असंभावनया ऽपवादो माशंकीति लक्षणसं
भावेनाप्रमाणानां त्रयाणामपि कथनं युक्तं । प्रामाणिकत्वाच्चास्य । एतदेव नाननीनामपि यावि॒की
र्षितासमाप्तिः सा भक्त्यादिवेगुण्यादिनिमित्ता । यातु कृतवेदनानामपि समाप्तिः सादृष्टान्तराय
नेतिकल्प्यते । श्रेयांसि बहुविघ्नानीति विघ्नानां संभावितत्वात् । पाक्षिकस्यापि दोषस्य परिहार्य
त्वात् तन्निरासार्थः प्रयत्नो युक्त एव । स्यादेतत् । प्रकरणमेवेदं नारंभणीयं । विषयप्रयोजनसंबंध
शून्यत्वात् । प्रतीतघटस्वरूपप्रतिपादकवत् । काकदंतपरीक्षाग्रंथवच्च । सहि शास्त्रस्य विषयो भव
तियोऽज्ञातः संदिग्धो विपर्यस्तो वा अस्य च विषयत्वेनाभिमतो नारायणः सर्वस्य न तथा । नहि नारा
यणपदं अनर्थकं कोप्यंगीकरोति । नाप्यस्य प्रकरणस्य प्रयोजनमस्ति । ऐहिकपारत्रिकयोरुष्या २
दिगादिसाधनांतरसाध्यत्वात् । एतेन संबंधाभावाच्च । मोक्षस्यापि कर्मसाध्यत्वात् । एतत्संबंधाभा
ग्या वाच्च । सकलैहिकपारत्रिकभोगात्मकस्य तस्यापुरुषार्थत्वेन निरधिकारित्वापत्तेश्च सतत्ता । विशेषणा
वोच्च । सकलैहिकपारत्रिकभोगात्मकस्य

नीति। लक्षणत्वेन निर्दोषत्वमशेषसद्गुणत्वं यथाकामधेनुप्रभृतीनां लोकविलक्षणत्वात् प्रा
सादोद्धरणादिकं नासंभवि तथा भगवतोपीति प्रदर्शनाय सर्वतोप्यतिविलक्षणत्वं तत्र प्रमा
णाकांक्षायां वेदादिवेद्यत्वं तस्य विरोधपरिहाराय दुरागमाद्यवेद्यत्वमिति यानि हाद्यपद्येना
नारायणविशेषणानि कथितानि तान्येवेह ग्रंथे साधयिष्यामि। तत्त्वसंक्ते त्वन्यत्र। ननु स्वरू
पमात्रं प्रतन्नद्विशेषणवति च नारायणे संबंधो ज्ञानसंदेहविप्रतिपत्त्य इत्यनेन विषयो दर्शितः।
प्रकरणस्य विषयेण सह प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावलक्षणः संबंधश्चोक्तः। स तु न युक्तः। सा
धकप्रमाणाभावात्। न तावदनुमानादिना सदागमैकविज्ञेयत्वादिविशिष्टतया नारायणः साध
यितुं शक्यते। स्ववचनविरोधात्। नापि वेदादिभिः सदागमैः। तत्र प्रामाण्यमनभ्युपगच्छतः सौग
तादीन्नादीन् प्रति तदुपन्यासायोगादित्यत उक्तं सद्युक्तिभिरिति। सदागमैस्तत्प्रामाण्यं च सा
धयिष्यामीति भावः। अथवा सत्यो वेदाद्या उक्ता योनुग्राहिका येषामनुमानादीनां तानि सद्यु
क्तीनि तैरपि। सदागमैकविज्ञेयमिति वेदादिविरुद्धानुमानाद्यवेद्यत्वमेवोक्तमिति हृदयं।

३०८।०

२ क्रमादिति मदानीम नः समाधानायोक्तं । अन्यथा कुत्रचित्साधितमिति मदाद्याकुलास्युः । निर्दिष्टक्र
मस्यात्र विवक्षितो न त्वाकांक्षाक्रमः । सविद इति प्रयोजनाभिधानं । ननु न खलु तावदर्थस्तं विन्मात्रं प्रयो
जनं । सुखदुःखावाप्तिहान्योरन्यतरत्वाभावात् । काकदन्तपरीक्षावदसाधारण्या श्रेयस्तदुक्तं स
ज्जनेति । सन्ति हि तथाविधाः पुरुषा येषां न सुखादिकमपि प्रार्थ्यं किंतु परमेष्ठस्य नारायणस्य
संविदेव । तान्प्रतीदसाधनमुपपद्यते । नहि सर्वाधिकारिकं किमपि शास्त्रमस्ति । अथवा संविच्छब्दे
न तत्साध्यो मोक्षो पलक्ष्यते । मोक्षस्य कर्मसाध्यत्वं निराकर्तुं प्रकरणस्य प्रयोजनेन संबंधमुप
पादयितुं च लाक्षणिकप्रयोगः । एवं तर्हि निरधिकारिकत्वमित्यत उक्तं सज्जनेति । ये खलु सात्वि
कप्रकृतयो धीनसो गाम्नायाः शमादिसंपन्ना नित्यानित्यवस्तुविवेकवन्तो खिलसांसारिकभोगे
भ्यो विरक्ता मुमुक्षवो भगवत्संविदेकसाध्यत्वान्मोक्षस्य तामेवार्थयन्ते तेषां संविदे । तस्मादि
दं प्रयोजनसंबंधाधिकारिसंपन्नत्वादारंभणीयं प्रकरणमिति स्थितं । क्रमादिति सदागमे ३
ष्वि [illegible] ते चस्य प्रथमप्रतिपाद्यत्वं प्रतिज्ञातं । सदुक्तिभिरिति चोक्तं । ननु कस्ता नारायणस्य सदा

गमैकवेद्यत्वं प्रतिपादयंस्तः सदुक्तयइत्यत आह । ऋगाद्या इति । ऋग्यजुःसामाथर्वसंज्ञका वेदाः । वाथ
शब्दाः परस्परसमुच्चये । एवशब्दयोरुक्तत एव सदागमास्तदन्ये ये ते सर्वे दुरागमा एवेति वा तेनैव विज्ञे
यरतेरेवज्ञेय इति वा सम्बन्धः । पञ्चरात्रागमानां जीवजननादिवादिनां केषांचिदंशानामप्रामाण्य
कं विद्य वक्षते तन्निरासार्थमखिलमित्युक्तं । एतदात्मकमृगाद्यनुकूलं । एषामृगादीनामनुयायि
नोनुकूला ग्रंथा मानवाद्याः तुशब्दो विशेषणार्थः । तदन्ये तद्बहिरुद्भास्ते दुरासीनाम्ना । कथं तर्हि वैशेषि
कादिभिरुक्तविशेषणो न ज्ञायत इत्यत आह । सदायुक्तैरिति । वेदाद्यर्थविचारे सदाभियोगयुक्तैः ।
ना८ वाक्यार्थो हि विशाभियोगएव स्फुरति । न च वैशेषिकादयो वेदाद्यर्थविचारेऽभियुक्ताः । तर्हि मीमांसकैः
किं न ज्ञायत इत्यत उक्तं । भक्तिमद्भिरिति । यादृग्यादरवांस्तस्यैव तदुक्तविधमानमपि स्फुरति । न त
नादरवतोन्यवादरवतश्चेत्यनुभवसिद्धं । न च तथा मीमांसकाः । भक्तिरपि न कापि वि क्ते वेदाद्यर्थे
भगवज्ज्ञानोपयोगित्वेनोक्तैः सुनिष्ठितैरिति । एतैरेवेत्यस्य दुरागमा इव व्यावर्त्यं इतरमप्यस्तीत्याह ॥
नचेति । केवलो वेदाद्यनुकूल्यरहितः । तर्कशब्देन दूषणानुमानं व्यावर्त्तितं । तदितरानुमानव्यावर्त्य
र्थमाह । न केनचिदिति । अथवा तर्कशब्देनानुमानमेवोक्तं । कुतु पाण्डववत्सामान्यविशेषभावमाश्रित्य

वि० टी०

४

थपिस्मादित्यादस्यार्थमिदमुक्तं। यद्वा केनचित्सदाद्युक्तत्वादिरहितेन पुरुषेण। केवलेति सर्वस्योपसंहा
रः। केवलग्रहणेन दूरागमादिनिरासः। आगमेति सदागमग्रहणं। भक्तैः सदायुक्तैः सुनिष्ठितैश्च।
ब्रह्माण्डपुराणे कथितमिति शेषः। नावेदवित्यादौ वेदशब्देन सर्वोपि सदागमो गृह्यते। सर्वमनुभ
वतीति सर्वानुभूः। आत्मानं परमात्मानं। सोपराधो मोक्षस्तदर्थं अतिर्वक्तीति शेषः। आ अपेति विरु
द्धार्थयोरुपसर्गयोः क्रमेण संबंधः। एषा परमात्मविषया मतिः शुष्कतर्केणानेयोत्पाद्यापनया
निराकार्या न भवति। किंतु। अन्येन जीवेश्वरादिभेदज्ञानिना भगवद्भक्त्यादिमतेति यावत्।
आचार्येण प्रोक्ता वेदप्रवचनेनेत्यादितैव सुज्ञानाय साक्षात्काराय भवति। प्रेष्ठेति नचिकेतसं
प्रति यमस्य संबुद्धिः। एतं परमात्मानं। तस्मादिदं न करणत्वे समानेपि असाधारण्येन व्यपदेशा
भवतीति न्यायाद्विशिष्टवस्तुवेदकत्वाद्वेदवद्धेतान्वेदा इत्याहुः। विवक्षितस्य सर्वस्याप्यर्थस्य प्रतिपा
दनात्पुराणवाक्यमादौ पठितं। अतएवैकदेशप्रतिपादनात्सच्छास्त्रादिति। अत्राहुः। यदनृतं तदप्र ४
माणं दृष्टं यथोन्मत्तवाक्यं। अनृतं च पुत्रकामः पुत्रेष्ट्याय यजेतेत्यादि वेदवाक्यं। ~~मात्स्यात्तरी स्तस्य~~

कृतायामपीष्टौ पुत्रजन्मानुपलम्भात् । एवं मदत्रवीदित्यादि । अनुमानविरुद्धत्वात् । स्वव्याहतत्वाप्रमाणे दृष्टं ।
स्वव्याहतं यथोदिते होतव्यमनुदिते होतव्यमित्यादि । पुनरुक्तं च वेदवाक्यं । शाखांतरोक्तस्य शाखांतरे भिधानात् ।
एकस्यामपि शाखायां वाक्यांतरे निर्दर्शनात् । त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमामिति स्वयमेव विधानाच्च । निरर्थकं
वा प्रमाणं । निरर्थकं च सत्पुण्ये वेत्यादि कं । प्रमाणांतरसिद्धार्थं वा प्रमाणं । तथा विधं वा अग्निर्हिमस्य भेषजमित्यादि
वेदवाक्यं । एवं पुराणेप्यनृतत्वादीनि द्रष्टव्यानि । एतद्दृष्टांतेन शेषस्यापि वेदादिभागस्याप्रामाण्यमनुमातव्यं ।
किंच । संवादरहितं विप्रलंभकादिवाक्यमप्रमाणं । तथाविधं च वेदादिकं । एवं वेदपुराणयोरप्रामाण्यात्तदंत
र्गतानामुदाहृतवाक्यानामप्यप्रामाण्यमेव । एतेषां वचनानामेवाप्रामाण्ये सति कथमेतद्बलाद्विष्णोः सदा
गमैकविज्ञेयत्वसिद्धिः । एवमेव वेदादिसिद्धिर्निर्दोषत्वादिसिद्धेरपि परास्तेत्यत आह । नचैतेषामिति । चशब्दः स
मुच्चये । एतदाशंकापरिहारसमुचितस्येवोदाहृतप्रमाणस्याविवक्षितसाधकत्वात् । एवमुत्तरत्रापि बोध्यं ।
अयमभिप्रायः । किमिदमनृतत्वं । अर्थशून्यत्वमिति चेत् । नन्वेतदेवाप्रामाण्यमिति साध्याविशिष्टतास्यात् । प्र
माणांतरविसंवादोनृतत्वमिति चेत् । सकिमापाततः सर्वथा वा । नाद्यः । तस्य सर्वत्र संभवेनानैकांत्यात् । न द्वितीयः ।
संदिग्धासिद्धेः । किमत्र सर्वथाप्रमाणविसंवाद एव । उत वै गुण्यादिनिमित्तफलादर्शनादिकमिति संदेहापरि

हारात् । व्याघाते नापि द्वयोरप्यप्रामाण्यं साध्यमुतान्यतरस्य । नाद्यः । अन्यतरप्रामाण्येपि व्याघातसंभवेन संदिग्ध
कालातीतत्वस्यानैकान्तिकत्वस्य चापातात् । द्वितीये पक्षीकृतस्यैव प्रामाण्यसंभवेन संदिग्धबाधानिस्तारात् ।
किं च व्याघातोप्यापाततः सर्वथा वा । नाद्यो नैकान्त्यात् । द्वितीये संदिग्धासिद्धिः । किमत्र सर्वथा व्याघात एवो
ताधिकार्थादिभेदेन व्यवस्थेति संदेहानिस्तारात् । पौनरुक्त्यं तु प्रमाणसंप्लवे व्यभिचारादप्रामाण्यस्य सा
धकं न भवति । वैयर्थ्यं तु कथं विसाधयेत् । तदपि नास्ति । किमिदं पुनरुक्तमेवोताधिकविवक्षादिनानुवादादि
रूपमिति संदिग्धत्वात् । एतेन प्रमाणान्तरसिद्धार्थत्वमपि निरस्तं । नैरर्थक्यमप्यापाततश्छेदनैकान्तिकं । स
र्वथा तु संदिग्धं । किमत्र शक्तितात्पर्यापरिज्ञानादर्थाप्रतिपत्तिरुत सर्वथा नैरर्थक्यादिति संदेहात् । संवादराहि
त्यं च भागासिद्धं । अग्निर्हिमस्य भेषजमित्यादेः संवाददर्शनात् । किमयथार्थत्वादेव संवादोत्र नास्ति । उत तस्यार्थस्य तदे
कप्रमाणकत्वादित्यन्यथासिद्धिसंदेहाच्च नाप्रामाण्यमिति । अस्त्वेवं हेतुनासंदिग्धासिद्धादिना वेदाप्रामाण्यानि
श्चयः । तथापि तत्संदेहोस्त्येव । वैगुण्यादिनिमित्तत्वादेरनिश्चितत्वात् । तथा च भवतोभिमतसिद्धये वेदपुराण ५
वचनोदाहरणमयुक्तमित्यत आह । अपौरुषेयत्वादिति । वचनानामिति प्रकृतत्वेपि वेदस्येति पुनर्वचनं पुराणवचनस्या
पि प्रकृतत्वात्तस्यापि पक्षीकारे भागासिद्धिप्रसंगात्तत्परिहारेण तावदत्र वेदस्यैव पक्षीकरणज्ञापनार्थं । इदमुक्तं भ

वति। करणानामप्रामाण्यं खल्वबोधकत्वं विपरीतबोधकत्वं वा। तत्र शब्दस्याबोधकत्वं द्वेधा। पदानामभिमतानां निरभिधे
यत्वेन साभिधेयत्वेऽप्यन्वयाभावेन वेति। विपरीतबोधकत्वं तु विपरीतान्वयेन। तदिदं सर्वं तत्र वक्तृपुरुषदोषाधी
नं। ननु स्वभाववद्दृष्टस्य प्रामाण्यस्य परतन्त्रत्वं कस्मात् कारयतो वक्ष्यामः। पुरुषो ह्यज्ञानाद्विपरीतज्ञानात् प्रमादादपटु
करणत्वाद्वा निरभिधेयान्निरन्वयान्वा शब्दान्प्रयुङ्क्ते। प्रमादात्करणापटुत्वाद्विपरीतज्ञानाद्विप्रलम्भकत्वा
द्वा विपरीतान्वयान्। एतदभावश्च द्वेधा संभवति। अपौरुषेयत्वेन वा वक्तुराप्तत्वेन वा। विवक्षितार्थतत्त्वज्ञा
नादेराप्तिशब्दार्थत्वात्। तत्र वेदस्यापौरुषेयत्वेन पुरुषदोषनिबन्धनदोषाभावात्कारणाभावे च कार्यस्याश
कितुमशक्यत्वादप्रामाण्याभावो निश्चीयते। वेदानां प्रमाणेऽप्रामाण्यकारणदोषशून्यत्वात्प्रत्यक्षादिवत्।
शब्ददोषाश्च पुरुषदोषाधीनास्तदन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वात्। यद्यदन्वयव्यतिरेकानुविधायी तत्तदधीनं
यथा पटस्तन्त्वधीनः। वेदो न पुरुषदोषनिबन्धदोषवान् पुरुषाप्रणीतत्वात्। यद्येनाप्रणीतं वाक्यं न तत्तद्दोषप्रयु
क्तदोषवत्। यथा यज्ञदत्ताप्रयुक्तं न यज्ञदत्तदोषप्रयुक्तदोषवदिति। विपक्षे तु कारणं कार्योत्पत्तिप्रसङ्गः। तथा
वान्तरत्वोदयः प्राग्प्रामाण्याभावनिश्चयात्संदिग्धासिद्धा निश्चिते तु प्रामाण्याभावनिश्चिततासिद्धा एव भवति। एव
मप्रामाण्यस्याभावे निश्चितेऽपि प्रामाण्यनिश्चयः कुत इति चेत्। अपौरुषेयत्वेन तन्निबन्धनाबोधकत्वविपरीतबोधक

वि॰टी॰

६

त्वज्ञन्यत्वादिति ब्रूमः। वेदो प्रमाणमाप्ताप्रणीतवाक्यत्वादुन्मत्तप्रणीतवाक्यवदिति चेत्। नावाक्यत्वावच्छिन्नेसाध्येना
प्तप्रणीतत्वस्य केवलत्वेनाप्रामाण्यकारणदोषवत्त्वस्योपाधित्वात्। वेदेचोपाधिद्वयाभावस्योक्तत्वात्। वाक्यप्रामाण्य
स्य वक्तृराप्तिमत्त्वेन तदभावे कारणकार्यत्वानिःस्यादिति नु प्रामाण्यस्य स्वतस्त्वप्रतिपादनेन निराकरिष्यते। आ
प्तोक्तत्वेनाप्रामाण्याभावप्रामाण्ययोर्निश्चयः किं न क्रियत इति चेत्। यथा न शक्यते तत्तथा वक्ष्यते। महाजनपरिग्र
हीतत्वात्प्रामाण्यादिनिश्चयोस्तु किमनेनापौरुषेयत्वकूटेनेति चेत्। किं महत्त्वं जनसंख्याप्रकर्षोभिधीयते पूज्यता वा।
नाद्यः। जनानामियत्तापरिज्ञानस्याशक्यत्वेन संदिग्धासिद्धत्वात्। देशादिविशेषे बौद्धादीनां महाजनपरिगृहीतत्वे
नानैकान्त्याच्च। न द्वितीयः। वेदपरिग्रहवतां पूज्यत्वस्य परैरनंगीकृतत्वात्। स्वशास्त्रपरिगृहीतॄणां तु सर्वांगीक
तत्वाच्चेति। अस्त्वेवं वेदस्यापौरुषेयत्वेनाप्रामाण्यकारणदोषाभावादप्रामाण्याभावनिश्चयः प्रामाण्यनिश्चयश्च। तत
एवं फलविसंवादादेरवश्यं वैगुण्यादिनिमित्तत्वस्य कल्पनीयत्वेन परोक्तहेतूनामसिद्धत्वनिश्चयोपि पुराणवाक्य ६
स्यानुकथ। न हि तदप्यपौरुषेयतयांगीक्रियते। तथात्वे वा पूर्ववाक्ये वेदस्येति नोच्येत यत आह। इतिहासेति। इति
हासश्च पुराणं चेति द्वंद्वैकवद्भावः। नपुंसकत्वं नाश्रितं। पुराणशब्दस्य विशेष्यलिंगत्वात्। अथ विशेषणत्वेन पुंलिंगत्वमेवाश्रि
तं। इतिहासपुराणौ वेदो वेदानां मन्त्रादीनां पञ्चमः। पञ्चत्वसंख्यापूरणो वेद इति। तेनाप्रामाण्यशंकाशून्यत्वेन प्रमा

णतया निश्चिते न वेदे न वेदसमानतया गृहीतयोः पुराणवचनस्याप्रामाण्याभावादिनिश्चयाद्युक्तं तदुदाहरण
मिति। अत्रैव यद्यपि सामान्येनोक्तं तथापि प्रमाणान्तरबलादेतदनुकूलयोरेवेतिहासपुराणयोर्ग्रहणमिति ज्ञातव्यं। न
न्वाप्तोक्तत्वेनैव पुराणस्याप्रामाण्याभावादिनिश्चयः किं न क्रियत इति चेन्न। आप्तत्वनिश्चयस्याप्यंततो वेदा
नुसरणमंतरेणाशक्यत्वात्। एतेन वेदादिभिर्विरुद्धानि दोषत्वादिसिद्धिरपि समाहिता। आहुः वेदप्रामाण्य
वादिनो बाह्याश्च। वेदस्यापौरुषेयत्वमयुक्तं। घटत्वनीरूपत्वयोरिव वाक्यत्वापौरुषेयत्वयोः परस्परपरिहारे
णैव स्वरूपलब्धेर्द्वयोरेकत्रासंभवित्वात्। न च तत्साधनमपि युक्तं। संभावितस्यैव साधनार्हत्वात्। तथो
क्तं। संभावितः प्रतिज्ञायाः पक्षः साध्येत हेतुना। न तस्य हेतुभिस्त्राणमुत्पतन्नेव यो हत इति। नहि
ममकर्णौ प्रविश्य गजो गर्जतीत्येतत्साधनार्हं। किं त्वनादरणीयमेवेत्यत आह। नयेति। अपौरुषेयं वाक्य
मेव नास्तीत्यनेन वाक्यत्वापौरुषेयत्वयोः परस्परपरिहारेणैव स्थितिरित्युक्तं। ततो वेदोऽपौरुषेय इत्येत
दसंभावितमेवेति वाक्यशेषः। इतः परापौरुषेयत्वं वस्त्वत एवेत्यतः प्राक्तनो ग्रंथः संभावनार्थः। कुतो न वाच्यमि
त्यत आह। तदभाव इति। धर्मादिकं तावदतींद्रियं वस्तु सर्वसमयानामभिमतं। ततस्तत्तत्समयसिद्धिः प्रामाण्यैक

त्वेन तदङ्गीकरणीय। प्रामाणिकत्वाभ्युपगमस्यैवार्थस्य शास्त्रसिद्धान्तत्वात्। न चापौरुषेयवाक्यं विना धर्मा
दिसाधकं प्रमाणमस्ति। अतोऽपौरुषेयवाक्याभावे धर्माद्यसिद्धिप्रसङ्गाद् प्रामाणिकस्य सर्वशास्त्राभिमतत्वा
योगात् सर्वैः समयिभिर्धर्मादिनिश्चयार्थं किमप्यपौरुषेयं वाक्यमङ्गीकार्यं। न तच्च वाक्यं चापौरुषेयं दृष्टं तद्
सम्भावितमिति। येषां वैनाशिकानां बौद्धादीनां चातीन्द्रियधर्मादिकं वस्त्वभिमतं तान्प्रत्यपौरुषेय
यवाक्याभ्युपगमः। यस्य तु लोकायतस्य धर्माद्यभिमानो नास्ति न तं प्रत्यापादनं युक्तं। तस्य स्वाभिमतप्रमेयस्य प्र
त्यक्षेणैव सिद्धेर्नातीन्द्रियस्याङ्गीकृतत्वेनापादकाभावात्। तथा च लोकायतं प्रति नासम्भावनापरिहारोऽस्तीत्या
शङ्क्य तेनापि धर्माद्यभ्युपगमं कारयित्वा तत्साधकापौरुषेयवाक्यमप्यङ्गीकारयिष्यामीत्याशयवानाह। यस्ये
ति। ननु कर्तृकरणयोस्तृतीयेति प्राप्तां तृतीयां बाधित्वा कर्तृकर्मणोः कृतीति प्राप्तायाः षष्ठ्या न लोकाव्य
यनिष्ठेति पुनः प्रतिषेधे तृतीययैव भवितव्यं देवदत्तेन भुक्तमिति यथा। यस्येति तु कथं उच्यते। अभिमतावि
ति बुद्धिपूजार्थस्य मतेर्वर्त्तमाने क्तः। क्तस्य च वर्त्तमाने इति प्रतिषेधबाधकत्वेन षष्ठीविधानात्सैवात्र युक्ता।
देवदत्तस्येष्टमिति यथेति। तौ धर्माधर्मौ अतीन्द्रियोपलक्षणं चैतत्। नासौ समयी स्यादिति शेषः। धर्मादिकं मन
ङ्गीकारिणो नास्तिकत्वापत्तिः कुत इत्यत आह। समयेति। प्रयुज्यन्ते प्रेर्यन्ते प्रणेता प्रणयने श्रोता च श्रवणे येन

तत्प्रयोजनं । विषयः साध्यत्वा समयस्य लोकायतशास्त्रस्य विषयाद्यभावप्रसंगादित्यर्थः । एतदुक्तं भवति । न तावल्लो
कायतशास्त्रस्यैन्द्रियको विषयः । प्रत्यक्षत एव तत्सिद्धेः शास्त्रानपेक्षणात् । फलमपि न दृष्टमर्थादिकं । तस्यान्यतो
लभ्यत्वात् । अनेन सर्वथाभावात् । ततो धर्मादिकमतीन्द्रियं विषयत्वेन स्वर्गापवर्गादिकं च फलत्वेनांगीकार्यं ।
तदपि चेन्नांगीक्रियेत तदा शास्त्रस्य निर्विषयत्वेन निष्फलत्वेन च काकदन्तपरीक्षादिवदशास्त्रत्वमापद्ये
त । वक्तुः श्रोतुरभिमतमनन्यसाध्यं फलमधिकृत्य तद्धेतुभूतं प्रमाणान्तराप्राप्तमर्थं प्रतिपादयतां वाक्यानां
समूहो हि शास्त्रमित्युच्यते । यथा व्याकरणादि । एवं चाशास्त्रत्वापत्तौ तस्याशास्त्रत्वं प्रसज्येत । न चैतस्य तदिष्टमिति
सर्वथा तेन विषयादिसिद्ध्यर्थं धर्मादिकमंगीकार्यमिति । ननु धर्माद्यनंगीकारेऽपि न शास्त्रस्य विषयादिशून्य
त त्वमापद्यते । धर्माद्यभावस्य विषयत्वात् । न च धर्मादिकं पश्वादिभिरिव स्वभावत एव प्रतिपन्नमिति किं तदभावप्रति
पादनेनेति वाच्यं । वेदादिजनितया भ्रान्त्या धर्मादिसद्भावस्य प्रसक्तत्वेन नायं सर्प इतिवत्तदभावप्रतिपादनस्योप
पन्नत्वात् । फलं च लोकस्य निरंकुशः कामोपभोगो दुःखनिवृत्तिश्च । यद्यपि शास्त्रं न कामान् ददाति । तेषामर्था
दिनैव लभ्यत्वात् । नापि भोजयति । रागत एव तत्संभवात् । नाप्यौषधादिवत् दुःखं शमयति । तथापि धर्मादिसद्भा
५ वभ्रान्त्या केचित् कामोपभोगादुपरुद्धाः क्लेशबहुलया यागाद्यनुष्ठानेन निमित्तेन च दुःखं प्रसक्तं । धर्माद्यभावप्रतिपादने तु

श्री०

८ भ्यां नो निवर्त्तयाय यथेष्टकामोपभोगो दुःखानुदयश्च स्यात्। शास्त्रप्रणेतुस्तु लोकोपकारः फलं। उपकृताश्च लो
काअस्माकं कामोपभोगापरोधं धर्मानुष्ठानादिकं शं वनिवारितवानित्यनुरागिणो भवन्ति। जनानुरागप्रभवा
श्च संपद इति तत्राह। न चैतेनेति। तेन शास्त्रप्रणेत्रा तेन शास्त्रेण प्रणीतेन लोकोपकारः कृतो भवतीति न च वा
च्यमित्यर्थः। लोकप्रयोजनादिप्रतिषेधस्याप्यफलत्वमेतत्। कुतो नेत्यत आह। धर्मेति। ज्ञाने लोकस्य लो
कायत्तशास्त्रेणोत्पादिते सति हिंसादिनाप्राप्तेन। एतदुक्तं भवति। यदि धर्मादिज्ञानं प्रमायादिवाभ्रान्तिः। सर्व
था सर्वमर्यादास्थितिहेतुत्वेन महान्तमनर्थपर्यहासीत्। इदानीं तु धर्माद्यभावज्ञाने सति तु सर्वमर्यादाभंग
न धनवनितापरिहारादिना लोकस्य परस्परहिंसादिकं प्राप्नोत्येव। तथा चापकार एव लोकस्यानेन कृतो
भवति। नहि कंपदिकालाभार्थं लक्षलाभनाशयन्नुपकारी भवति। ततश्च श्रोतॄणामिदमफलमेव। फलसं
बंधिन एव विषयत्वेन निर्विषयत्वं च। शास्त्रप्रणेतरि च लोकस्यापकारबुद्ध्या द्वेष एव भवति कुतोऽनुराग इति। नन्व
विवेकिनां भवतु केषांचिद्द्वेषः। विवेकिनस्त्वस्मत्सुखाद्यर्थमनेनोद्यमः कृतः। यत्तु हिंसादिकं प्राप्तं तदस्मत्साम
र्थ्याभावनिबंधनं। तत्रायं किं करोत्विति मन्वाना अनुरज्यंत एव। यथारोग्यार्थं भिषजौषधे दत्ते स्वापराधेन व्या ८
निष्टोत्पादे जाते नामयावी तस्मै द्रुह्यति। किंतु प्रत्युत उपकारायैवेति चेत्। न। तथापि समभ्युपफलत्वेन शास्त्रकरण

प्रयोजनम् इति। अर्थशब्दो निवृत्तिवचन इति केचित्। तत्राज्ञानादि प्राप्तिलक्षणेन परामृश्यते। अर्थशब्दश्चावर्त्तनीयः।
तस्यार्थो निवृत्तिस्तदर्थः। सोऽर्थः प्रयोजनं यस्य सर्वज्ञकल्पनस्येति। उक्तन्यायेन सर्वज्ञकल्पने विप्रलंभाद्यभावस्तत
एव सेत्स्यतीति पूर्वपक्षिणोऽभिप्रेतत्वात्सर्वज्ञ इत्येवोक्ते। कुतोऽनेनस्यत आह। अन्यत्रेति। एवं वदता नावलोकास्मिंश्चित्पुरुषे
प्रमाणेन विना सर्वज्ञत्वस्य कल्पनं न कार्यं। तथाहि। न तावत्तदीयं सार्वज्ञं स्माकं प्रत्यक्षमस्ति। अस्माकमपि तत्प्रसंगा
त्। सर्वं हि ज्ञात्वा तदीयज्ञानस्य तद्विषयत्वं प्रत्यक्षेण ज्ञातव्यं। न चासौ सार्वज्ञमस्ति। तथात्वे वु हादि कल्पना वैयर्थ्यात्।
तदिदमुक्तमन्यत्रास्मास्वदृष्टस्येति। अनुभवविरुद्धं चास्माकं परापि तच्छक्तिप्रत्यक्षीकरणं। नाप्यनुमानं। तद्धि येन ध
र्मिणा व्याप्तमन्यत्रोपलब्धं तस्यैव गमकं भवति। न च सर्वज्ञत्वमन्यत्रादृष्टं। येनानुमानस्य व्याप्तिर्गृह्येत। एतदप्युक्तं।
अन्यत्रादृष्टस्येति। आगमोऽपि न तावदपौरुषेयः परेणांगीक्रियते। पौरुषेयोऽपि किं सर्वज्ञप्रणीतोऽन्यप्रणीतः। नान्त्यः। अ
नाश्वासात्। आद्येऽपि किं तत्सर्वज्ञप्रणीत उत सर्वज्ञांतरप्रणीतः। नाद्यः। इतरेतराश्रयप्रसंगात्। तस्य सार्वज्ञसि
द्धौ तत्प्रणीतागमप्रामाण्यसिद्धिस्तेन च तस्य सार्वज्ञसिद्धिरिति। अन्यथा स्वशक्यो नास्माकमपि तत्सिद्धेन। न च
तदास्ति। तदप्याह। अन्यत्रादृष्टस्येति। अन्यत्र स्ववाक्येन सिद्धतयादृष्टस्येत्यर्थः। न द्वितीयः। पुरुषांतरे सार्वज्ञस्यादृष्ट

11 त्वात्। सर्वज्ञेतरवाक्येन तत्कल्पनेन व्यवस्थितेः। पूर्वसर्वज्ञवक्त्राश्रयणे चेतरेतराश्रयणात्। इदमप्युक्तमन्यत्रादृष्टस्येति।
नाप्युपमानं। नहि सदृशवायमिस्येन सदृशो सावितिवोसघेन। न चान्यत्र सार्वज्ञप्रतीतये नोपमानस्योदयः स्यात्।
एतदप्युदितमन्यत्रादृष्टस्येति। नाप्यर्थापत्तिः। अनुपपन्नभावात्। बुद्धस्य धर्मादिदेशना महाजनपरिगृहीत
त्वेनानुपपद्यमाना सार्वज्ञं गमयतीति चेत्। तर्हि जिनस्यापि न स्यात्। न चास्त्विति वाच्यं। विप्रतिपत्त्यभावप्रसंगात्।
इदमप्याह। अन्यत्रादृष्टस्येति। नाप्यभावः। तस्य भावविषयतया क्वाप्यदृष्टत्वात्। एतदेवाह। अन्यत्रादृष्ट
स्येति। अन्यत्राभावप्रमाणविषयतया दृष्टस्य भावरूपस्येति। आर्हतास्त्वाहुः। कश्चिदात्मा सकलपदार्थसा
क्षात्कारी तद्ग्रहणस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधकत्वात्। यदेवं तदेवं यथापगततिमिरादिप्रतिबंध
लोचनं विज्ञानं रूपसाक्षात्कारीति। तदसत्। सकलपदार्थसाक्षात्कारित्वस्यान्यत्रादृष्टत्वेनाप्रसिद्धवि
शेषणत्वात्। तद्ग्रहणस्वभावत्वं चाविवक्षितं स्यात् तन्नांगीक्रियते सर्वेषां वा। नाद्यः। अन्यत्रादृष्टत्वेनास्
त्वात्तत्रापि तदभावसाधनसौलभ्यात्। न द्वितीयः। अस्मदादौ तत्स्वभावत्वस्य प्रमाणादृष्टत्वात्। व्याप्तिज्ञानेन सर्व 11
विषयसर्वात्मनां स्वभावो दृश्यत इति चेत्। न। परोक्षसामान्यज्ञानस्वभावत्वेनापरोक्षविशेषज्ञानसाधन

स्यातिप्रसंगित्वात्। अन्यस्य तत्स्वरूपसाक्षात्कारस्वभावेपि लोचनविज्ञानेरससाक्षात्कारित्वस्यादृष्टत्वात्। न स्वभाव
त्वस्यासिद्धत्वादेव प्रतिबंधककल्पनानुपपत्ते सत्यपि क्षयस्याप्यनुपपत्तेरेव। नहि तेजसोन्यत्र दाहप्रतिबंधकदृ
ष्टं। किंचान्यत्रादृष्टस्यावरणप्रक्षयस्य विवक्षितेप्यात्मनि कुतः सिद्धिः। आवरणत्वादेवेति चेत्। न। कस्यचित्तिमि
रादेर्यावद्ध्रियमाणभावित्वात्। कमनीयकांतास्पर्शादावपि रागाद्यनुदयात् प्रक्षीणप्रतिबंधकत्वसिद्धिरि
ति चेत्। न। रागाद्यभावस्याप्यन्यत्रादृष्टस्य कल्पकाभावात्। बाह्यविक्रियाभावेन न दृष्टा वानुमानमिति चेत्।
न। जगद्वशीकरणार्थं धैर्येण स्थगनसंभवात्। अन्यत्र दृष्टांते च सकलपदार्थसाक्षात्कारित्वं न स्वभावत्वं
वाऽदृष्टमेव। यद्ग्रहणस्वभावत्वे सति प्रक्षीणप्रतिबंधकं तन्न साक्षात्कारीति व्याप्तिरिति चेत्। तथापि विज्ञानस्य
साक्षात्कारत्वेन साक्षात्कारित्वाभावात्। किंच। सकलपदार्थसाक्षात्कारित्वस्यान्यत्रादृष्टस्यात्राप्यात्मत्वादेवा
भावः किंन साध्यत इति। ननु धर्मादिकं कस्यचित्प्रत्यक्षं वस्तुत्वात् घटवदिति सामान्यतः सर्वज्ञत्वसिद्धिरिति।
मैवं। अत्र किं धर्मादेः प्रत्यक्षत्वमात्रं साध्यते उतैकपुरुषप्रत्यक्षं। आद्येऽर्थांतरं। कस्यचित्केनचित्प्रत्यक्षीकृतत्वे
नापि प्रतिज्ञार्थस्य सिद्धेः। न द्वितीयः। दृष्टांतेऽदृष्टत्वात्। न हि पक्षातिरिक्तस्य सर्वस्यैकपुरुषप्रत्यक्षत्वं संमतं।

१२ एको घट एकस्य प्रत्यक्ष इति चेत्। तर्हि धर्म एकस्य प्रत्यक्षोऽपरस्याधर्म इत्येवं प्रतिज्ञार्थस्योपपत्तेर्नैरर्थक्यं नरतादवस्तु
स्थ्यात्। धर्ममपि त्वमन्नधर्मं कथनमपि पश्यतीति चेत्। किमियमसत्संभावनानुमानं। नाद्यः। असाधकत्वात्। न द्वितीयः।
व्याप्त्यभावात्। यो शक्यमेकं करोति सोऽपरमपीति व्याप्तिरिति चेत्। न। वराहगृध्रादिषु दूरस्थशब्दरूपग्रहणस
मर्थेष्वपि तथाविधरसादिग्रहणसामर्थ्यस्यादृष्टत्वात्। अस्तु वा विप्रतिपन्नमेकस्यैव प्रत्यक्षं तथापि कुतः सार्वज्ञ
सिद्धिः। न हि सर्ववस्तुप्रतिपन्नमपि पश्यतीत्यत्र प्रमाणमस्ति। कैमुत्यसिद्धं नेदिति चेत्। न। तद्बीजाभावात्। यो दुष्करा
र्यं करोति स सुकरं करोत्येवेति चेत्। न। कूटकान्भक्षयितर्युष्ट्रे कदलीफलभक्षणस्यादृष्टत्वात्। धर्मादि
ज्ञानेनैव प्रकृतोपयोगात् किं कीटसंख्यादिपरिज्ञानेनेति चेत्। न। धर्मादिसाध्यसाधनाद्यपरिज्ञाने धर्मादिज्ञान
स्यानुपयुक्तत्वादिति। ननु यक्षित्यादिकं सकर्तृकं कार्यत्वात् घटवदिति क्षित्यादेः कर्तृसिद्धे तस्य सार्वज्ञ्यसिद्ध
मेव। उपादानादिसाक्षात्कारवत एव कर्तृत्वात्। सर्वस्यापि क्षित्याद्युपादानादौ प्रविष्टत्वादिति चेत्। न। घटादी
नां कर्तरि कुलालादौ तदुपादानादिविषयसाक्षात्कारस्यादृष्टत्वात्। नहि कुलालो घटे पलपरिमाणेयन्ताविशेष ११
वंतं निमित्तं कालदिशामदृष्टं तदाश्रयं वा पुरुषं तत्प्रयोजनविशेषं वा साक्षात्करोति। किंच। घटादौ सपक्षेऽदृष्टस्य

वकर्तृकत्वस्यक्षित्यादौ कुतः सिद्धिर्येन तस्य सार्वज्ञं स्यात्। कल्पनालाघवादिति चेत्। न। अतिबहुतरकार्यजात
स्यानेककर्तृताया एवौचित्यादित्यलं प्रपंचेन। एवं सार्वज्ञ्यासिद्धौ तस्यापि प्रलंभकत्वमप्यप्रामाणिकं कल्प्यमेव।
सार्वज्ञेपि कुतो विप्रलंभकत्वाभावः। रागाद्यभावादिति चेत्। न। तद्रहितेष्वपि बुद्धादिष्वीश्वरावतारेषु दर्शनात्। वी
तरागाणामपि ज्ञानांकुरसंरक्षणार्थं छलादिना प्रतिवादिप्रतारणस्य सर्वैरंगीकृतत्वात्। एवं पटुकरणत्वादिकं क
ल्प्यमेव न तु प्रामाणिकं। किं चास्तु कश्चित्सर्वज्ञोऽविप्रलंभकश्च। तथापि धर्मादिप्रतिपादकस्य वाक्यविशेषस्य त
त्कृतत्वं कुतः सिद्धं। न चैवंभूतः स्वीयहिताहितप्राप्तिपरिहारसाधनमविदुषो नानाविधव्यसनसागरे निमग्नान्
जंतूनवलोकयन्नानुपदिश्य स्थातुमर्हतीति चेत्। न। एवंभूतानामपि क्लिष्टानामुदासीनानामंगीकृतत्वात्। उ
पदिशेत्तु वा सोऽसौ यमुपदेश इति तु कल्प्यमेव। तदेवं कल्पनागौरवप्रसंगेन न पौरुषेयेण वाक्येन धर्मादिनिश्चयः श
क्यः। न हि लोके विना प्रमाणेन कस्यचित्पुरुषस्याप्तत्वं प्रकल्प्य तत्प्रणीततो कस्यचिद्वाक्यस्य कल्पितत्वात्प्रेक्षावंतस्त
दर्थनिश्चयं कुर्वंति। कुर्वाणा वा किं स्वास्मन्येव तत्सर्वं न कल्पयेयुः। तस्मात्पौरुषेयवाक्येन धर्माद्यसिद्धेस्तत्प्रतिपादकं
किमप्यपौरुषेयवाक्यमंगीकृत्य बुद्धर्षभादयस्तु तदर्थस्यानुवादका इति तैर्वादिभिः सिद्धं धर्मादिनिश्चयमभिलषद्भिरभ्यु

पेय। यथाहुः। शौद्धोदनिप्रभृतयः संप्रदायप्रवर्त्तका इति। ननु प्रसिद्धानि बौद्धादिवाक्यानि परित्यज्य धर्मादिप्रतिपाद
कं किंचिदपौरुषेयवाक्यं प्रकल्प्यमिति सामर्थ्यमेवेत्यत आह। अपौरुषेयेति। पौरुषेयैकवाक्येन धर्मादिनिश्चयसिद्ध
ता यथा बहुतरसर्वज्ञत्वादिकल्प्यं। तथापौरुषेयवाक्याङ्गीकारेण किंचिद्बहुतरकल्प्यं। किं त्वपौरुषेयवाक्यमे
कमेव। तथा च धर्मादिनिश्चयस्यावश्यंकार्यत्वे बहुकल्पनापक्षपरित्यागेनाल्पकल्पनापक्षाश्रयणमेव न्याय्यः।
यत्राहुः। यत्राल्पीयान् दोषः स पक्ष इति। तथापि दुष्टस्य कथमङ्गीकार इति चेत्। किं कार्यं गत्यन्तराभावात्। अ
यं च परेषामेव। यथा वास्माकं न दोषस्तथानुपदमेव वक्ष्यते। एवं सर्वसमयिभिरपौरुषेयवाक्यस्यावश्यमङ्गीका
र्यत्वाद्वेदोऽपौरुषेय इति वाक्यं नासंभावितार्थमिति सिद्धं। अस्तु वेदस्यापौरुषेयत्वं संभावितं। तन्निश्चयस्तु नास्ति।
न चानिश्चितो हेतुर्भवतीत्यत आह। अपौरुषेयत्वेति। वेदस्येति शेषः। वेदस्यापौरुषेयत्वमसंभावनया निरूढं दुःसाधन
मभूत्। इदानीमसंभावनायां निरस्तायां तु स्वत एवानायासेनैव निश्चितं जातमित्यत आह। वेदेति। कर्त्तरि स्वेति प्रतिषि
द्धस्य याजकादिभिश्चेति पुनः प्रसवात् तृजन्तेन षष्ठ्याः समासोपपत्तिः। द्वितीयान्तस्य तु नन्तेन वा यः समासः। श्रितादिषु १६
गमिगाम्यादीनामुपसंख्यानात्। वेदोऽपौरुषेयोऽप्रमितकर्तृकत्वाद्गगनवदिति सर्पः। ननु यथा गिरिदरिविवरवर्त्तिनगां

र्तुरस्यास्मादिभिः केनापि प्रमाणेनाप्रमितस्यापि सद्भावस्तथा वेदस्य कर्तुरस्मादिभिरप्रमितस्यापि सद्भावः शंक्यत इत्यत आह।
अप्रसिद्धौ चेति। कल्पने शंकायां। अप्रमितमपि वेदस्य कर्त्तारं अनुमानः किं धर्मीदिकमंगीकरोति न वा। नेति पक्षेऽसमर्थी
स्यात्। आद्ये बुद्धादिपुरुषवाक्ये न वा तन्निश्चिनुयाद्वेदेन वा। वाक्यांतरमपौरुषेयं कल्पयितव्यं तेन वागत्यंतराभा
वात्। अनुमानादीनां निराकरिष्यमाणत्वात्। प्रथमद्वितीययोर्बुद्धादीनां वेदकर्तुर्वा सर्वज्ञत्वादीकं प्रमाणेन वि
ना कल्पनीयमिति कल्पनागौरवं स्यात्। तृतीये तु तद्वाक्यं तस्यापौरुषेयत्वं च कल्प्यमिति कल्पनागौरवमेव। न च
प्रयोजनानुरोधेन प्रमाणकल्पना युक्ता। किं नाम निश्चितेन प्रमाणेनान्यदप्युपगम्यते। अतः कल्पनागौरवप्रसं
गान्नाप्रमितो वेदस्य कर्त्ता शंकनीयः। ननु तर्हि किमित्यत आह। अकल्पने चेति। एवं वेदकर्तुरप्रमितत्वे कल्पना
गौरवप्रसंगभयेनाकल्पने शंकायां अप्यभावे वेदस्याकर्तृकत्वं सिद्धमेव। यथा धूमस्याग्निसंबंधेन कश्चि
दुपाधिः प्रमितस्तत्कबलेनाशंकाप्युपाधिविषया निराक्रियते। ततो निरुपाधिक एवासावनुमानबीजसंब
धः सिध्यति तथैवेति। एवं वेदस्याकर्तृकत्वेनानुमानमभिधाय तत्स्थैर्येऽनुकूलं तर्कोऽप्यभिहितः। तत्र शंकते। अस्ति
ह वेदस्याप्रमितकर्तृकत्वं वेदः सकर्तृको वाक्यत्वात् लौकिकवाक्यवदित्याद्यनुमानेन वेदकर्तुः प्रमितत्वादिति। तत्रा
ह। न च लौकिकेति। वेदस्य वाक्यत्वादिति हेतुनानुमेयमिति शेषः। कुत इत्यत आह। तस्येति। तस्य लौकिकवाक्यस्य स

कर्तृकत्वमितिवर्त्तते। पक्षीकृतस्य त्वकर्तृकत्वप्रसिद्धिमत्त्वादकर्तृकत्वमस्तीति वाक्यशेषः। इदमुक्तं भवति। वाक्य
त्वादौ समानेपि लौकिकवाक्यस्य वेदवाक्यत्वात्सकर्तृकत्वमस्तु। अस्य तु वेदत्वादकर्तृकत्वं भवत्वित्याशंकायां
बाधकाभावेनाप्रयोजकत्वान्नैवमनुमातव्यमिति। न च साध्यदृष्टान्तयोर्धर्मविकल्पेन प्रत्यवस्थानाद्विकल्प
समाख्यजात्युत्तरमेतदिति शंकनीयं। तथा सति कुत्राप्यनुकूलस्य विपक्षे बाधकस्यावचनव्याजात्तर्कैकत्वापादन
स्यैवप्यर्थ्यापत्तेः। किंतु साध्ये वा दृष्टान्ते वा साध्यदृष्टान्तयोर्वा धर्मविकल्पात्कस्यचिद्धर्मस्य किंचिद्धर्मव्यभिचार
दर्शनात्साधनस्यापि साध्यव्यभिचारापादनं विकल्पसमा जातिः। ननु किमिदं वेदत्वं। यद्भावाभावाभ्यां पक्षसप
क्षयोः साध्यस्याभावो भावश्च व्यवस्थाप्यते। न तावद्वाक्यत्वमदृष्टविषयवाक्यत्वं वा। बौद्धादिवाक्यानामपि वेदत्वप्र
संगात्। नापि प्रमाणत्वे सत्यदृष्टविषयवाक्यत्वं मन्वादिवाक्यानामपि तत्प्राप्तेः। नाप्यपौरुषेयवाक्यत्वं व्यव
स्थाप्यमानातिरिक्तव्यवस्थापकाभावादित्याशंक्य तस्यावेदत्वादिति वक्तव्ये वेदशब्दार्थज्ञापनार्थं तस्याकर्तृक
त्वप्रसिद्धिरहितत्वादित्युक्तं। तथा चाकर्तृकत्वप्रसिद्धिमत्त्वं वेदत्वं तदभावश्चावेदत्वं ताभ्यां साध्यविकल्पः शं
क्यतेऽसंभवितं भवति। अकर्तृकत्वप्रसिद्धिमत्त्वं नाम प्रत्यक्षादिप्रमाणैर्विप्रलम्भादिकं वा स्वमूलं नोपलभ्य तच्छून्यप्रसि १४
द्धिविषयत्वं। एतच्चानुपलभ्यमानमूलत्वे सति महाजनपरिगृहीतवाक्यत्वं वेदत्वमिति वरदतो दयनेनाप्यंगीकृतं। तत्र

नुपलभ्यमानमूलत्वग्रहणेन प्रत्यक्षादिमूलत्वस्य महाजनपरिगृहीतत्वग्रहणेन विप्रलंभादिमूलत्वस्य च व्यावर्तित
त्वात्। सर्वज्ञज्ञानमूलत्वं वदतापि तस्य प्रमाणत्वाभावादेवं वक्तुं शक्यत एव। एतच्चानुमानं वैशेषिकादीनां। तथा
च सूत्रं बुद्धिपूर्वा वाक्यकृतिर्वेद इति। अतस्तान्प्रत्येव वेदशब्दार्थं निरूप्य तद्भावाभावाभ्यां साध्यविकल्पत्वशंकोप
पद्यते। विप्रलंभादिमूलत्वमभ्युपगच्छतः सौगतादीन्प्रति तु पक्षतावच्छेदकत्वेन यद्वेदत्वं तैरंगीक्रि
यते तद्भावाभावाभ्यामेव शंकनीयं। एवं चाप्रयोजकोन्यथासिद्धो वा वाक्यत्वादिहेतुरिति। सकर्तृकत्वाभा
वे प्रामाण्याभावप्रसंगः प्रमायाः परतंत्रत्वादित्यादिबाधकं तु तत्र तत्र निराकरिष्यते। अकर्तृकत्वप्रसिद्धिम
द्वाक्यत्वं वेदत्वमिति यद्वेदलक्षणमुक्तं तदयुक्तं। गूढकर्तृकस्य कृताकर्तृकत्वप्रसिद्धिकस्यापि वाक्य
स्य वेदत्वप्रसंगात्। अन्यथातिव्यापकत्वादित्यत आह। न च केनचिदिति। वेद इत्युक्ते कृताकर्तृकत्वप्रसिद्धि
कवाक्ये। वेदसमप्रसिद्धे वेदवद्वेदत्वापत्तेः। प्रसज्यत इति शेषः। हेतुमाह। परंपरेति। अकर्तृकत्वप्रसिद्धिमत्वे
नामानुपलभ्यमानप्रत्यक्षादिमूलत्वमित्युक्तं। अस्य चाध्येतृपरंपराभावेन यद्यस्मिन्विच्छिन्नपरंपरं वाक्यं
तन्न प्रत्यक्षादिमूलं यथा संप्रतिपन्नमिति। अतो नोक्तवेदलक्षणं गूढकर्तृकेस्तीति। नाध्येतृपरंपरावनगू भा
ढकर्तृकस्य वेदलक्षणाभावोनुमातुं शक्यते। अध्ययनेन विना वसिष्ठादयो वेदान्पश्यंतीति भवदंगीकारात्।

वे० टी०

१५

ततश्च स्वयमेव प्रतिभानो वेदो येषां तैर्दृष्टस्य परंपराभावेन वेदलक्षणाभावापत्त्या वेदत्वाभावापत्तेः। अन्यथा
नैकाद्यप्रसंगादित्यत आह। न च स्वयमिति। भवति प्रसज्यत इत्यर्थः। अप्रसंगे हेतुमाह। परंपरासिद्धेति।
अध्यापकपरंपरावत्त्वेन यत्प्रसिद्धवेदवाक्यं तदनुसारित्वान्न तत्समानत्वात्। एतदुक्तं भवति। परंपरानामाध्येतॄ
णामध्यापकानां च प्रवर्तनमेवेदमधीमहेऽध्यापयामश्चेति प्रतिपत्तिः। न त्वध्ययनाविच्छेदः। तदभावश्च गू
ढकर्तृकस्य वेदलक्षणराहित्यहेतुत्वेनेहोपपत्तेः। न चासौ स्वयंप्रतिभानवेदे दृष्टे वर्त्तते। तस्यापि परंपरासिद्धवेदवा
क्यांतरवत्साक्षान्नमेवैतदिति न प्रतिपत्तिविषयत्वात्। अतो नावेदत्वप्रसंगो नाप्यन्यतरानैकान्त्यमिति। नन्वेवं
तर्हि गूढकर्तृके परंपराभावस्य हेतोरसिद्धिः स्यात्। वसिष्ठादय एव गूढादिकर्त्ता प्रसिद्धमेवेदं मया दृष्टमिति
वदेयुर्वेति चेत्। न। तद्वचनस्यान्यतरत्वात्। वसिष्ठादयो वेदानां पुरातनानां द्रष्टार एव तथा वदंति अपरे तु दृष्टेवा
नृतभाषीति कुतो निश्चयः। तथा च संदिग्धानैकान्त्यं संदिग्धासिद्धिर्वेत्यत आह। वेदद्रष्टॄणामिति। वेदद्रष्टॄणां ये गु
णा उक्ता आगमेषु तद्वत्त्वान्नेषां वसिष्ठादीनां प्राक्तनवेदद्रष्टृत्वं निश्चेतुं शक्यते। इतरस्य तु तदभावादनृतत्वा
दित्वं निश्चीयत इति भावार्थः। उक्तशब्दस्य नित्यसापेक्षत्वात्समासः। अथवा वेदद्रष्टॄणां तथापि मतानां तेषां वसिष्ठादी १५
नामित्यन्वयः। गुणशब्देन च वेदद्रष्टृलक्षणमुच्यत इति। के ते गुणाः कुत्र च वेदद्रष्टॄणां लक्षणानि तेनोक्तानीत्यत आह।

उक्तं चेति। एवं लक्षणका वेदस्य इष्टार इत्येतदुक्तं चेत्सत्यं तत्पठति। विंशादिति। विंशतिशब्दपर्यायो विंशशब्दः। शास्त्रे
यान्युत्तमस्य पुरुषस्य द्वात्रिंशल्लक्षणान्युक्तानि तेषां मध्ये विंशल्लक्षणोनोऽनूनलक्षणवान्। वेद इत्येव प्राक्तन एवा
यमित्येव। यद्वा कश्चिद्विशेषसंज्ञानदर्शी नादृष्ट्वा दृष्ट्वा पन्नयेत्। अनलिंगमविवक्षितं। स्त्रीणामपि वेददर्शनसद्भावात्। अ
थीदं प्रकृतोपयोगो दृष्टव्यः। अथवा तस्याकर्तृकत्वे सत्यनेन वेदत्वाभावो वाक्यत्वानुमानस्योपाधिरुच्यते। तत्रेद्धि
मिदं वेदत्वं। यदभावउपाधित्वेनाभिप्रेयते। न तावद्वाक्यत्वादृष्टविषयवाक्यत्वादृष्टविषयप्रमाणवाक्यत्वानामन्य
तमत्। तदभावस्य साध्याव्यापकत्वात्। नाप्यपौरुषेयत्वं। तदभावस्यैव साध्यत्वात्। नापि वैदिकत्वाद्यलक्षणोपेतत्वं।
तदभावस्य भारतादिषु साध्याव्यापकत्वात्। यथोक्तं। विशुद्धत्वप्रसन्नत्वाक्लिष्टत्वभाव्यतादयः। वेदधर्मा हि दृश्यन्ते
व्यासादिवचनेष्वपीति। अध्ययननियमविशेषास्तु शाखादिभेदेनाव्यवस्थितानोपसंगृहीतुं शक्यंते। नियमसामा
न्यं तु भारतादावप्यस्तीति तदभावोपि साध्याव्यापक एव। नापि नियतक्रमवत्त्वस्यापि भारतादौ सद्भावात्। क्रमव्यत्या
से वेदत्वाभाववद्भारतत्वाभावात्। नापि वेदव्यवहारगोचरत्वं। इतिहासपुराणादिष्वपि तद्भावात्। नापि मुख्यतद्गो
चरत्वं। तदभावस्य पक्षेतरत्वात्। प्रतिपक्षपर्यवसाने वा साधारणत्वादिसाङ्कर्याद्वेदत्वादिति वक्तव्यतान्निर्वचना
र्थमकर्तृकत्वप्रसिद्धिर्त्वाहितत्वादित्युक्तं। अकर्तृकत्वप्रसिद्धिमत्त्वं वेदत्वं। न इहितत्वादेव तस्य लौकिकवाक्यस्य सकर्तृ

प०टी०

१६ कर्तृत्वनन्वाक[illegible]त्वं प्रयुक्तमित्यर्थः। नन्वेतल्लक्षणे गूढकर्तृके पिवा कोस्तीति तस्यापि वेदत्वं प्राप्तं। तथा च तदभावस्य
साध्याव्यापकत्वमित्यत आह। नचेति केनचिदिति। अकर्तृकत्वप्रसिद्धिमत्त्वेनानुपलभ्यमानोचितकारणानां। वाक्य
स्योचितं कारणं प्रत्यक्षादिकं वा विप्रलंभादिकं वा। नच गूढकर्तृके स्वपरपराभावेनानुमानेनोपलभ्यत एवेति
कथं तस्य वेदत्वप्राप्तिरित्यर्थः। एतेनेतदपि निरस्तं वेदस्य सकर्तृकत्वनिरासात्प्रागकर्तृकत्वप्रसिद्धिमत्त्वस्याभा
वात्साधनव्यापकत्वमिति। अकर्तृकत्वप्रसिद्धिमत्त्वस्यानुपलभ्यमानप्रत्यक्षादिमूलतया व्याख्यातत्वात्। तस्या
श्चेश्वरकर्तृकत्ववादिभिरप्यंगीकृतत्वात्। नच स्वयं प्रतिभातेत्यादिकं परंपराभाव[illegible]स्य हेतोर्विशेषवार परिहा
रार्थत्वेन पूर्वव[illegible]व्याख्येयमिति। तर्कपराहतं च वाक्यत्वानुमानं। पूर्वोक्तकल्पनागौरवप्रसंगादिरूक्तप्रायमेव। तथा
वक्ष्यमाणश्रुतिपुराणादिविरुद्धं च। एतेन वेदाः सर्वज्ञप्रणीताः वेदत्वाद्व्यतिरेकेण लौकिकवाक्यवदित्यपास्तं। विपक्षे
बाधकाभावेनाप्रयोजकत्वात्। किंच। वेदस्य सर्वज्ञप्रणीतत्वनिश्चये सति प्रामाण्यनिश्चयः तन्निश्चये सर्वज्ञनिश्च
यः तन्निश्चये विशेषणप्रसिद्ध्यानुमानप्रवृत्तौ वेदप्रामाण्यनिश्चय इति चक्रकप्रसंगः। प्रकारांतरेण सर्वज्ञसिद्धेर्निर
स्तत्वात्। प्रमाणांतराणि तु तत्र तत्र निराकरिष्यंत इति। यदुक्तं वाक्यत्वानुमाने विपक्षे बाधकाभावादप्रयोजकमिति। तत्र १६
सत्यं। तथाहि। संवादेन खलु प्रमाणानां प्रामाण्यमनुमातव्यं। संवादश्च सजातीयेन विजातीयेन वा भवति। तत्र वेद

स्यन तावत्सजातीयसंवादोस्ति। सदागमैकविज्ञेयमिति नदिष्यस्य प्रमाणांतरागोचरत्वाभ्युपगमात्। नाप्यर्थ
क्रियासामर्थ्यादिकं विजातीयमस्ति। मोक्षादेः प्रत्यक्षाद्यवेद्यत्वात्। तथा चाप्तोक्तत्वेनैव तत्प्रामाण्यमनुमातव्यं। प्रमा
णजन्यत्वेनेव नेत्रजन्यज्ञानप्रामाण्यमपि। तथा चाह काणादः। तद्वचनादाम्नायप्रामाण्यमिति। अक्षपादोपि। तत्प्रा
माण्यमाप्तप्रामाण्यादिति। न च श्रुतेर्वेदस्याकर्तृकत्वे प्रामाण्यासिद्धिप्रसंगस्य बाधकस्य विद्यमानत्वात्कथमप्रयोज
कत्वं वाक्यत्वाद्यनुमानस्य। अतएवाकर्तृकत्वानुमानमपि प्रतिकूलतर्कपराहतं। उपाधेरपि साध्यव्यापकत्वभंगः सि
ध्यति। यथोक्तं। अनुकूलेन तर्केण सनाथे सति साधने। साध्यव्यापकताभंगात्पक्षे नोपाधिसंभव इति।
तत्राह। प्रामाण्यं चेति। सर्वेषामपि ज्ञानानां यथार्थत्वलक्षणं प्रामाण्यं स्वत एव ज्ञानग्राहकेणैव गृह्यत इति शेषः।
एतदुक्तं भवति। भवेदेवं। यदि ज्ञानेन मानसावसेयं तदीययाथार्थ्यमुक्तविधयासंवादेनानुमेयमिति परतः प्रामा
ण्यग्रहणं स्यात्। न चैवं। किंनाम। ज्ञानं साक्षिप्रत्यक्षवेद्यं। तद्वक्ष्यते। तत्प्रामाण्यमपि साक्षिवेद्यमेव। इंद्रियलिंग
शब्दानां तु यथार्थज्ञानसाधनत्वलक्षणप्रामाण्यमन्वयव्यतिरेकावसेयं। तथा च कुत्रापि प्रामाण्यग्रहे नाप्तो
क्तत्वादेरुपयोग इति। ज्ञानग्राहकमात्रेणैव तत्प्रामाण्यग्रहणमित्येव कुतइत्यत आह। अन्यथेति। प्रामाण्यं ता
वदवश्यं केनचित्प्रमाणेन ज्ञातव्यं। अन्यथा तदभावप्रसंगात्। न च ज्ञानग्राहकातिरिक्तेन तद्ग्रहणसंभव

ति। तत्प्रामाण्यस्याप्यन्येन ग्रहणांगीकारेऽनवस्थानात्। न स्वतस्त्वे प्रथमस्यैव तथात्वांगीकारोपपत्तेः। अतः परि
शेषात्स्वतस्त्वसिद्धिः। तथा च प्रयोगः। ज्ञानगतं याथार्थ्यं तद्ग्राहकेणैव ग्राह्यं। ग्राहकांतरानुपपत्तौ सत्यां गृह्य
माणत्वात्। यद्यतोऽन्येनानुपपद्यमानग्रहणं गृह्यते तत्तेनैव ग्राह्यं। यथा चक्षुषोऽन्येनानुपपद्यमानसा
क्षात्कारं साक्षात्क्रियमाणं रूपं चक्षुषैव साक्षात्क्रियत इति। न त्वविशेषणासिद्धिः। ग्राहकांतरस्यानवस्था
प्रसंगेन निरस्तत्वात्। न च साक्षिवेद्यत्वेऽप्यनवस्थाप्रसंगः समान इति वाच्यं। साक्षी स्वयंप्रकाशः स्वात्मानप्रा
माण्यं च गोचरयतीत्यंगीकारात्। ज्ञानस्य तथाभावोऽभ्युपगम्यतामिति चेत्। अंतःकरणपरिणतेर्ज्ञानस्य ज
डत्वेन स्वयंप्रकाशत्वायोगादिति। ननु प्रामाण्यं परतो ज्ञायते। अभ्यासदशायां सांशयिकत्वादप्रामाण्यवत्।
अप्रामाण्यं हि ज्ञानग्राहकातिरिक्तेन विसंवादादिनालिंगेनानुमेयमित्यत आह। अन्यथेति। अनवस्थालक्ष
णप्रतिकूलतर्कपराहतमनुमानमित्यर्थः। नन्वपौरुषेयत्वाद्वेदस्यैव पौरुषेयतया निर्दोषत्वेनास्य तत एव त
ज्जन्यज्ञानस्यापि प्राक्प्रामाण्यमनुमितं। तत्कथमिदानीं प्रामाण्यं स्वतएवेत्युच्यत इत्यत आह। न चेति। प्रा
माण्यस्येति विषयेण विषयिणो ज्ञानस्योपलक्षणं। नापौरुषेयत्वाद्युक्त्या वेदप्रामाण्यं ज्ञापितं प्रागित्य
र्थः। प्रामाण्यज्ञापनाय युक्तेरनुपन्यस्तत्वात्कथमनेनेत्यत आह। वुद्धीति। अनंतव्याघातादिदर्शनेन वेदविषयाया

प्रामाण्यशंका सा बुद्धिदोषदूष्यते। अथ मणिसिद्धिः। साक्ष्येव ज्ञानेन प्रामाण्यं च विषयीकर्तुं क्षमः। किंतु करणांतरोपनिपा
तजेन मानसापरोक्षेण प्रतिबद्धज्ञानमात्रं गृहीत्वा प्रामाण्यग्रहणास्वनेहे। यथा स्वयमेव गतिसमर्थोऽपि गजो गोक्षुर
कादिना प्रतिबद्धो न चलितुं क्षमते। न च युक्त्यनुसंधानलक्षणपरीक्षावसरः। सा च बुद्धिदोषमात्रं निरस्यति। त
स्मिन्निरस्ते साक्षी स्वमहिम्नैव प्रामाण्यं गोचरयति। यथा गोक्षुरकाद्यपसारणे स्वयमेव गजो गच्छति। ततः प्रा
चीनो युक्त्युपन्यासः साक्षिणः प्रामाण्यग्रहणप्रतिबंधकबुद्धिदोषनिरासार्थमिव वक्तो न तु प्रामाण्यज्ञाना
र्थमिति न पूर्वोत्तरविरोधः इति। एतेनैतदपि निरस्तं। यदाहोदयनः। यदि प्रामाण्यं स्वतो ज्ञायेत न कदाचिदपि प्रामाण्य
संशयो न स्यात्। ज्ञानत्वसंशयवत्। निश्चिते तदनवकाशात्। नहि साधकबाधकप्रमाणाभावमवधूय समान
धर्मादिदर्शनादेवासौ। तथा सति तदनुच्छेदप्रसंगात्। अथ प्रमाणवदप्रमाणेऽपि तत्प्रत्ययदर्शनाद्विशेषादर्शनाद्भ
वति शंकेत्यभिप्रायः। तत्किं प्रमाणज्ञानोपलंभेऽपि न तत्प्रामाण्यमुपलब्धं। प्रमाणज्ञानमेव वानोपलब्धं। आद्ये
कथं स्वतः प्रामाण्यग्रहः प्रत्ययप्रतीतावपि तदप्रतीतेः। द्वितीये कथं तच्छंका। धर्मिण एवानुपलब्धेरिति। धर्म्युपल
ब्धावपि व्याघातादिदर्शनेन साक्षिणि प्रतिबद्धे प्रामाण्यविषये मनसि संशयाद्युपपत्तेः। युक्तीनां बुद्धिदोषनिरासमा
त्रकारणत्वेन नतु वेदप्रामाण्यज्ञप्तिकारणत्वमित्येतत्कुत इत्यत आह। अदुष्टेति। यस्मिन्सत्येव यद्भवति नासति त

त्वन्तु तस्या कारयाः। सतीष्वेव च युक्तिषु बुद्धिदोषनिरासो भवति। नासतीषु। प्रामाण्यं त्वन्तर्व्याघातादनुसंधानरूपबु
द्धिदोषरहितानां पुंसां स्वत एव युक्त्यपेक्षां विनैव सिद्धमित्यनुभवसिद्धं। तस्मादुक्तयैव स्थैर्ययुक्तेति। संवादान्वयव्य
तिरेकानुविधायित्वात् प्रामाण्यज्ञप्तेस्तत्कार्यत्वमिति यत्तदप्यनेन निरस्तं। व्यतिरेकाभावस्यानुभवसिद्धत्वात्। एतेनैवा
नभ्यासदशायां सांशयिकत्वस्यासिद्धिरप्युक्ता वेदितव्या। बुद्धिदोषाभावेनाभ्यासदशापन्नज्ञाने प्रामाण्यस्या
पि निष्कंपस्यैव प्रतीयमानत्वात्। केचित्संशयस्यान्यथोपपन्नत्वादिति। स्यादेतत्। जलादिज्ञाने जाते सति तत्प्रामाण्य
शंकायां प्रवृत्तिसामर्थ्यं वा तज्जातीयत्वं वा प्रमाणांतरं तल्लिंगं यार्थमपेक्ष्यते। तदीयप्रामाण्यशंकायाम
पि प्रमाणांतरं। यत्प्रामाण्ये तु शंकैव नोदेति तत्र प्रमाणांतरसंवादोपि नापेक्ष्यते। अतः प्रामाण्यग्रहणस्य परतस्त्वे
पि नानवस्थास्ति। अस्ति चासावर्थो यः स्वप्नेपि न व्यभिचरति। तथाहि। जलज्ञानाज्जलार्थिनः प्रवृत्तिः। प्रवृ
त्तस्य प्राप्तिः। प्राप्तस्य पानं। पाने सत्युदन्यानिमित्तदुःखोपशांतिस्तल्लिंगं। ततो दुःखाभावस्य सुखस्य वानुभवः। न च
जलादिज्ञानस्येव दुःखाभावादिज्ञानस्यापि प्रामाण्ये कस्यचिच्छंकास्ति। तत्कस्य हेतोः। जलादिज्ञानस्य मरुमरी १८
चिकादौ व्यभिचारदर्शनात्। दुःखनिवृत्त्यादिज्ञानस्य क्वापि व्यभिचारादर्शनात्। अवश्यं चैतत्स्वतःप्रामाण्यग्रहवादि
नी नाप्यंगीकर्त्तव्यं। अन्यथा प्रामाण्यशंकानिवर्त्तनाय युक्त्यनुसंधानात्मकपरीक्षापेक्षायां तत्रापि परीक्षांतरापेक्षायामनवस्था

नस्वदुर्वारत्वात्। उक्तंच। न परीक्षानवस्था स्यात्साक्षिसिद्धेच संशयादिति तत्राह। न चेति। आकांक्षायां प्रामाण्यशंका
यां सत्यां प्रमाणांतरापेक्षत्वात्प्रामाण्यज्ञप्तेरिति न दोषः। कुतो न वा स्यादिति चेत्। यत एवं वदतः प्रामाण्यशंकानि
वृत्त्यैव प्रमाणांतरसंवादस्योपयोगो न प्रामाण्यज्ञप्त्याविष्कृतं स्यात्। अन्यथा शंकाभावेपि प्रामाण्यज्ञानार्थं
प्रमाणांतरसंवादानवस्थाभावेन व्यवस्थानादवस्था स्यात्। तथा वा स्वतस्त्वमेवांगीकृतं न भवेत्। तत्कथमिस्यत आह।
आकांक्षायामेवेति। परेणोक्तमाकांक्षानिवृत्तौ प्रमाणांतरस्योपयोग इति। अस्यापि स्वबुद्धिदोषनिरास इति।
आकांक्षा च बुद्धिदोषश्चेत्यनर्थांतरमिति। अवश्यं वेद्यत्वाभावान्नानवस्थेत्यभिप्राय इति चेत्। न। निःशंकप्र
वृत्तो वक्तव्यत्वे वेद्यत्वात् ज्ञाने हि ज्ञाते न प्रामाण्यानुपलब्धौ कथं संशयो न स्यात्। सति च प्रामाण्यसंशयेर्थसं
शयोपि कथं न भवेत्। तथा च कथं निःशंका प्रवृत्तिः स्यात्। यद्यपि लोके संशयवतोपि प्रवृत्तिर्भवति। तथापि न बहु
तरशारीरायासवित्तव्ययादिसाध्यपारत्रिकी प्रवृत्तिस्तथा भवितुमर्हति। ज्ञानं स्वरूपेणैव प्रवृत्तिहेतुर्न तु तज्ज्ञा
नमपेक्ष्यत इति चेत्। तथापि सुखादिवत्सत्यां सामग्र्यां वेद्यत्वापरिहारात्। सुखादिकमनुभूतिं न ग्राह्यं। न
तु तथा ज्ञानं। अन्यथा सुषुप्त्याद्यभावप्रसंगादिति चेत्। तथा सत्यप्रामाणिकस्य ज्ञानस्यासत्वप्रसंगात्। साक्षि
वेद्यत्वपक्षे सुषुप्त्याद्यभावप्रसंगाभावात्। किंच। परलोकार्थप्रवृत्तिमतो बुभुत्साप्यवर्जनीयैव। अन्यथा कथं

तत्प्रामाण्यनिश्चयाय तज्जातीयत्वादिकमन्वेष्यत इति। यद्येवं ज्ञानग्राहकमात्रेणैव प्रामाण्यग्रहणमि
ति प्रामाण्यस्य स्वतस्त्वे स्यात् तदा ज्ञानग्राहकस्य साक्षिणः प्रामाण्यग्रहणस्वभाव इत्युक्तं भवति। परानपेक्ष
स्य स्वभावत्वात्। तथा च बौद्धादिवाक्यजनितज्ञानस्यापि साक्षी प्रामाण्यं गृह्णीयात्। स्वभावस्यानपायात्।
स चाव्यभिचारी संगीकरणीयः। अन्यथा परीक्षानवस्थायां दुष्परिहरत्वापत्तेः। ततश्च तदपि प्रमाण
मित्यापद्येतेत्यत आह। दुष्टेति। ज्ञानग्राहकः साक्षी प्रमाणतयैव गृह्णातीत्युक्तं सम्यगेव। विसंवादलक्षणात्
रतोपवादाद् अप्रामाण्यं वा गृह्णाति। सहकारिणः सहजशक्तिं प्रतिबध्य विपरीतशक्तिं जनयतीति हि प्रसि
द्धं। दावदहनदग्धानां वेत्रबीजानां वेत्रांकुरमजनयित्वा कदलीकाण्डजनकत्वस्य दर्शनात्। अस्ति च
बौद्धादिज्ञानस्य विसंवाद इति तदप्रामाण्यतया साक्षी गृह्णाति। विसंवाददर्शनिमप्रामाण्यग्रहण
कारणमित्यत्र दृष्टान्तः। दुष्टबुद्धीनामेवाप्रामाण्यशंकेतीति। विसंवाददोषकलुषितमनसां पुंसां
वेदजनितविज्ञानेऽप्रामाण्यशंका दृष्टैवेति हेतोरिति। नात्राप्रामाण्यशंका साक्षिणः किंतु मनस एव। य १८
त्किंचिद्व्यभिचारिस्यादर्शने मानसं संहितत्। इत्युक्तत्वात्। अतः सामान्यमात्रे दृष्टान्तोयमिति ज्ञातव्यं। अथवा
यदि प्रामाण्यं ज्ञानग्राहकमात्रग्राह्यं स्यात् तर्हि प्रामाण्यमपि तथा स्यात्। ज्ञानधर्मत्वाविशेषात्। तथा च वेदजनि

तज्ज्ञानस्यप्रामाण्यमिवाप्रामाण्यमपिसाक्षिगृहीतमित्याशङ्क्यनिरसनमाह। दुष्टबुद्धीनामेवेति। नप्रामाण्यमिवाप्रा-
माण्यमपिज्ञानग्राहकमात्रग्राह्यंयेनोक्तदोषःस्यात्। किंतर्हि। परतोविसंवाददर्शनेनानुमीयते। नचवेदजनितवि-
ज्ञानस्यतत्त्वतोविसंवादोऽस्ति। कुतोऽयंविभागइत्यतउक्तंदुष्टेति। अनेनाप्रामाण्यग्रहणस्ययुक्त्यनुसंधानएव
भावोऽन्यथाभावउक्तोवेदितव्यः। दुष्टबुद्धीनामितिश्लोकेतिनप्रकृतेवेदजन्यज्ञानोपक्षयोक्तेः। वस्तुतस्तुवि-
संवादानुसंधानवतामेवाप्रामाण्यज्ञप्तिर्नत्विहहिनानाभिस्वव्यभिचरितानन्यथासिद्धान्वयव्यतिरेकस-
द्भावादनुमेयमेवाप्रामाण्यंनपुनर्ज्ञानग्राहकमात्रग्राह्यमित्युक्तं[illegible]केज्ञातव्यं। प्रामाण्यग्रहणस्यतुयुक्त्यनु-
संधानापेक्षानास्तीतिप्रागेवोक्तं। अदुष्टबुद्धीनांस्वतएवसिद्धत्वात्प्रामाण्यस्येति। ननुचैवंसतिविसंवादाभा-
वेसतिप्रामाण्यंप्रतीयतइतितदपिपरतएवस्यान्नस्वतइत्यतआह। प्रामाण्यंचेति। नहिदाहाभावएववेत्रबीजंवे-
त्राङ्कुरंजनयतीत्येतावतादाहाभावोवेत्राङ्कुरस्यकारणंभवति। किंतुततोविपरीतकार्यानुत्पादेसतिवेत्रबीज-
स्वमहिम्नैवाङ्कुरंकरोति। अन्यथोत्सर्गापवादौक्वापिनस्यातामितिभावः। किंच। अप्रामाण्यग्रहणकारणाभावस्यापिप्रा-
माण्यग्रहणोपयोगाङ्गीकारेऽपिनप्रकृतेकाचिदस्माकंहानिरिति। ननुतथापिनापौरुषेयत्वंवेदस्योपपद्यते। तस्यव-
र्णसमुदायरूपत्वात्। वर्णानांचोच्चारणेनोत्पाद्यमानत्वात्। नचोत्पत्तिमतांसमुदायिनांसमुदायोनोत्पत्तिमानिति

युज्यते। न च वाच्यं प्रागुच्चारणादनुपलब्धा वर्णा उच्चारणोत्तरमुपलब्धाः पुनर्नोपलभ्यन्त इत्येवानुभवसिद्धं न तु ते-
षामुत्पत्तिर्विनाशो वा न चोपलब्ध्यनुपलब्धिमात्रेणोत्पत्त्याद्यध्यवसायो युक्तः तथा सत्युपलब्ध्यनुपलब्ध्योर्नी
घटादीनां तदेतोत्पत्त्यादिप्रसंगादिति। वर्णास्तावन्न घटादिवदन्यत आगतास्तान्यत्र गताः। अमूर्त्तत्वात्। तदपि
गुणत्वात्। द्रव्यत्वेपि सर्वगतत्वात्। अणुत्वेऽतीन्द्रियत्वापत्तेः। मध्यमपरिमाणत्वे नित्यत्वविरोधात्। नापि कुत्रचिला-
गारवत्त्वादनुपलब्धिः। आवरणापगतावुपलभ्य पुनस्तदुपनिपाते नोपलभ्यन्ते। आवरकानुपलम्भात्। अमूर्त्त-
त्वेनावरणानुपपत्तेश्च। न चेन्द्रियदोषादनुपलब्धिः। वर्णान्तरोपलब्धेः। न च श्रोतुरनवधानं। अवधानेप्यनु-
पलम्भात्। न चातीन्द्रियाः। उच्चारणेप्यनुपलब्धिप्रसंगात्। न च सहकार्यभावः। अन्वयव्यतिरेकवतस्तस्यानुपलम्भा-
त्। उच्चारणं सहकारीति चेत्। न। आकिंचित्कुर्वतः सहकारित्वानुपपत्तेः। न च व्यंजकं भिन्नदेशत्वात्। उच्चारणं हि व-
क्तृवक्त्रे वर्त्तते। वर्णास्तु श्रोत्रदेशे प्रतीयन्ते। नहि विभिन्नदेशयोर्घटालोकयोर्व्यंग्यव्यंजकभावोस्ति। तस्माद-
गमनाद्यनुपपत्तावुच्चारणानंतरोपलब्धिर्वर्णानां तदुत्पाद्यत्वेनैवोपपद्यते। अन्यथा कुलालव्यापारानंतरप- २०
लभ्यमानो घटोपि तदनुत्पाद्य आपद्येत। तदेवं समुदायिनां वर्णानां पुरुषव्यापारोत्पाद्यानां वीचीतरंगन्यायेन
श्रोत्रदेशावर्णान्तरजनकत्वं तेषां वोपलब्धिरित्येवं तत्समुदायरूपस्य वेदस्यापि पौरुषेयत्वमेव युक्तमित्यत आह।

नवोच्चारणेति। सामीपिकाधिकरणे सप्तमी। उच्चारणकालानन्तरमेवेत्यर्थः। उच्चारणस्य कालः उच्चारणकालः।
आनन्तर्यलक्षणश्च सम्बन्धः षष्ठ्यर्थ इति वा। तदनन्तरमेव विनाशोऽस्येति विग्रहः। कुतो नवाशमितो व्यंजकभा
वाभावाभ्यामेवोपलम्भानुपलम्भौ उच्चारणं तु व्यंजकजनकत्वेनोपयुज्यते। व्यंजकाश्च ध्वनयस्ते च नाभसाः इत्या
दिकं तु कुमस्याश्च कल्पनाया वर्णानामनादिनित्यत्वास्थितौ नावेवेसम्भवाच्च साधकमुपस्थाप्याङ्गीकारे चबाधकं प्रमा
णं हेतुत्वेनाह। तदेवेदमिति। उच्यते अभिधीयते। ध्वनिनेनेति वर्णाभिव्यञ्जकेन शब्देन गृह्यते। पूर्वं गकारश्रुतवतः पुनस्त
च्छ्रवणे स एवायं गकार इति निरावरणप्रत्यभिज्ञा जायते। सा च श्रूयमाणगकाराभेदं गोशब्दस्योच्चारणजन्यत्वं वि
रुणद्धि। नहि प्राक्तनस्येदानीन्तनेनाभेदः संयुज्यते। एवं पूर्वपूर्वेतरस्मिन्ननादिनित्यत्वेनैव वर्णानां प्रत्यभिज्ञया सिध्यति।
अत्र केचित्। तानेव शाटकानाच्छादयामः तानेव शालीन्भुंज्महे इतिवत् एवमेव वर्णा इति व्यपदेशमात्रमित्याचक्ष
ते। तदसत्। प्रत्यभिज्ञानस्य साक्षिसिद्धत्वात्। तदिदमुक्तं प्रत्यभिज्ञेति। प्रत्यभिज्ञैवेयं न व्यपदेशमात्रमिति भावः। अप
रे तु गत्वादिजातिविषया प्रत्यभिज्ञा न तु वर्णविषयेत्याहुः। तदप्यसत्। सामान्यनित्यतायाः प्रमाणविरुद्धत्वात्। वर्ण
विषयत्वस्य स्पष्टप्रतिभासत्वाच्च। अन्ये तु मन्यन्ते। गौरित्यत्र गकारौकारविसर्जनीयेभ्यो व्यतिरिक्तः पदस्फोट एव प्रत्य
भिज्ञायते इति। एतदप्ययुक्तं। वर्णातिरिक्तस्फोटप्रमाणाभावात्। एकं पदमिति प्रत्यक्षं प्रमाणमिति चेत्। न। भिन्नेष्वपि वर्णे

थैकार्थाभिधानोपाधिनैकत्वस्य संभवात्। एकदेशावस्थानेन निमित्तेनानेकेष्वेव तरुषु वनमितिवत्। तदपि वर्णानामि
तिप्रकृते वचनग्रहणेन सूचितं। न वर्णाः प्रत्येकमर्थमभिदधति। अनेकवर्णोच्चारणवैयर्थ्यापत्तेः। नापि समुदि
ताः। क्रमवर्तां समुदायानुपपत्तेः। नित्यत्वेपि प्रतीतानामेवार्थाभिधायकत्वं प्रतीतस्य च क्रमभाविन्य इति न समुदायः
संभवति। अतो वर्णैरनुपपद्यमानमर्थाभिधानं तदतिरिक्तं पदस्फोटं कल्पयतीति चेन्न। न। एकबुध्यारूढत्वे
न वर्णानामेवार्थाभिधायकत्वोपपत्तेः। तदिदमुक्तं वचनमिति। एवमेव पदातिरिक्तवाक्यस्फोटनिराकरणाय व
र्णेषु प्रकृतेष्वपि तद्वदेव स्यादिति वेदग्रहणं। तदेव वेदवाक्यमिति वाक्यग्रहणं करिष्यति। वर्णानामेव पदबुद्धिविषया
णामन्वितस्वार्थाभिधायकत्वेन वाक्यार्थवेदनसंभवे तदतिरिक्तवाक्यस्फोटकल्पकाभावादिति। अन्यथा वर्णा
नां स्फोटव्यंजकत्वमप्यनुपपन्नं। प्रत्येकं समुदितविकल्पस्य तत्रापि संभवात्। प्रथमोच्चारितेनैव वर्णेनाभि
व्यक्तोपि स्फोटो द्वितीयादिवर्णोच्चारणेन विशदीक्रियत इति चेन्न। न। निरवयवस्य वैशद्यावैशद्यकल्पनानुपपत्तेः।
न च गकारमात्रश्रवणेऽविशदापि पदप्रतीतिरनुभूयते। अतो वर्णविषयैवेयं प्रत्यभिज्ञेति स्थितं। अस्तु तथापि
नानया वर्णानां नित्यत्वं सिध्यति। यतः पूर्वोच्चारितेन गकारेणेदानीमुच्चारितस्य गकारस्य सादृश्यात् तन्निबंधना २१
भ्रांतिरेवेयं। यथा परिलूनपुनर्जातकुन्तलकलापयोः सादृश्यात् स एवायं कुंतलकलाप इति प्रत्यभिज्ञाभ्रांतिरित्य

नन्वाह ॥ नवसादृश्यादिति ॥ कुतो नवा स्यामिति चेत् वैषम्यात् । युक्तं कुंतलकलापप्रत्यभिज्ञाया भ्रांतित्वकल्पनं । परि
लूनकुंतलकलापस्य भ्रमोपपत्तिः तस्य तदन्यत्वेनायमसाविति बाधकप्रत्ययोदयात् । न चात्र तथा बाधकप्रत्ययोस्ति । ए
वमेव भ्रांतिकल्पने चातिप्रसंग इति भावः ॥ ननु वर्णेष्वपि तीव्रमंदत्वादि विरुद्धधर्माध्यासेन भेदानुमानं प्रत्यभि
ज्ञाया बाधकं विद्यते । विरुद्धधर्मोपि करणानामप्यभेदे कुत्रापि भेदाभावप्रसंगेन निरवकाशमनुमानं प्रत्यभि
ज्ञाप्रत्यक्षमपि बाधितुं क्षमत एवेति चेन्न । किं यादृशं तादृशो विरुद्धधर्माध्यासो भावभेदहेतुरंगीक्रियते उत विशिष्टः ।
आद्येतिप्रसंगमाह । सोयमिति । तथात्वे देवदत्तादेरपि शिखी मुंडी जटिल इति विरुद्धधर्माध्यासेन भेदप्राप्तेः ।
सोयं देवदत्त इत्यादेरपि प्रत्यभिज्ञाया भ्रांतित्वप्राप्तेः ॥ यत्र देशकालपुरुषावस्थादिभेदस्य व्यवस्थापकस्याभाव
स्तत्रैव विरुद्धधर्माध्यासो भेदहेतुरिति द्वितीय एव पक्षोंगीकरणीयः । यथा जीवेश्वरयोः सर्वज्ञत्वाल्पज्ञत्वादिरूपः ।
न च तथाविधो विरुद्धधर्माध्यासो वर्णेष्वस्ति । एकस्यैव वर्णस्य कालभेदेनोच्चारयितृपुरुषभेदेन नासिकास्था
नभेदेन विरुद्धधर्माध्यासोपपत्तेः । केनापि प्रकारेण यज्ज्ञानद्वयप्रामाण्यानुपपत्तौ खल्वन्यतरस्याप्रामाण्यमंगी
करणीयमित्याशयः । ननु वैशेषिकादयो देवदत्तादेरपि पार्थिवद्रव्यस्य पाकेन प्रतिक्षणमुत्पत्तिविनाशावंगीकुर्वाणाः
सोयमिति प्रत्यभिज्ञाया भ्रांतित्वमंगीकुर्वंत एव तत्कथमिदमापादनमिति चेत् । सत्यं । तथापि पार्थिवपरमाणुरूपादि

परिवर्त्तनाकाशादिषु च शब्दादिभावाभावेन प्राप्तस्यातिप्रसंगस्य कः प्रतीकारः। एतदेव दर्शयितुमिति सादेरिसादिग्रह
णकृतं। किंच। पाकेन देवदत्तादेरप्यापरमाणु विनाशे पुनर्द्व्यणुकादिप्रक्रमेणोत्पत्त्यंगीकारे प्रत्यभिज्ञाभ्रां
तित्वाभ्युपगमोनुपपन्न एव। तथासति सौगतैः सह विवादाभावप्रसंगात्। पार्थिवं सर्वं द्रव्यं देवदत्तसमानं। आ
प्यतैजसवायवीयानां च वायुपघातादिमात्रेणावयवापगमोस्त्वेव। आकाशस्य स्थायित्वं तैरप्यंगीकृतमेव। आ
त्मानुस्वरूपत एव नांगीकृतः। तथा कर्मसामान्यविशेषसमवायाः गुणाश्च द्रव्यातिरिक्ता न सन्त्येव केवलं परमाणुषु
विवादोवशिष्यते। तेषां चातीन्द्रियत्वेनास्मत्प्रत्यभिज्ञागोचरत्वेन स्थायित्वसाधनोपायाभावः। निबिडावयवं स्फटि
कादिकं विवादपदमिति चेत्। न। तस्यापि प्रबलवातातपाद्यभिघातेनावयवव्यपगमस्यावर्जनीयत्वात्। पूर्वापरक
लाविकलकालवर्त्तित्वं क्षणिकत्ववादिनैवाभ्युपगतं। वैशेषिकादिभिस्त्वाशुविनाशित्वमिति चेत्। सत्यं। अयं तु
विवादो न प्रत्यभिज्ञामात्रेणानिस्तरणीयः। नन्वस्माभिरपि देवदत्तादेराशुविनाशित्वेन भेदोंगीक्रियत एव। सत्यं।
परिणामवादे ऽभेदस्यापि विद्यमानत्वेन सोयमिति प्रत्यभिज्ञानस्याभ्रान्तत्वोपपत्तिः। अवयवोपचयापचयनि
मित्तकपरिमाणभेददर्शनेन देवदत्तादौ परिणामोंगीक्रियते। न च वर्षेषु परिणामज्ञापकं किमप्यस्तीत्यसताभेदः २२
कुटस्थनित्यत्वं वाभ्युपगम्यते। अत एवात्र सोयमिति निरवधारणमुक्तं। तत्र तु तदेवेदमिति सावधारणमिति।

विरुद्धधर्माधिकरणत्वमात्रस्य भेदहेतुत्वमंगीकृत्य प्रत्यभिज्ञाभ्रांतित्वांगीकारेतिप्रसंग इति। एवं देशादिभीवि
कावैशेषिकादीनां। तैः स्थायिनः पदार्थस्यांगीकृतत्वात्। यस्तु बौद्धः सर्वस्य क्षणिकत्वमंगीकृत्य प्रत्यभिज्ञामा
त्रस्य भ्रांतित्वमंगीकरोति तस्य तु तथांगीकारेपि न कश्चिद् इति प्रसंग इत्यत आह। सर्वे ति। दिक्शब्देनात्र काशो ग
ह्यते। अयथाकृताकाशस्यैव दिक्त्वज्ञापनार्थं। आदिग्रहणेन सोपायविनाशद्वयस्य ग्रहणं। कुत इत्यत आह। पंचेति
रूपसंज्ञावेदनासंस्कारविज्ञानलक्षणाः पंचस्कंधा एवार्थक्रियाकारित्वरूपसत्त्वयोगात् क्षणिकाः। तत्र रूप
रसगंधस्पर्शशब्दात्मका परमाणवो रूपस्कंधः। सविकल्पकं ज्ञानं संज्ञास्कंधः। सुखदुःखे वेदनास्कंधः। समनं
तरप्रत्ययः संस्कारस्कंधः। निर्विकल्पकं ज्ञानं विज्ञानस्कंधः। आकाशस्य प्रतिसंख्याप्रतिसंख्यानिरोधाख्ययोर्द्व
योर्विनाशयोश्च पंचस्कंधेभ्योन्यत्वान्नित्यत्वमिति बौद्धसिद्धांतः। यथोक्तं। आकाशो द्वौ विनाशौ चानित्यं त्रयमसंस्कृ
तमिति। विनाशद्वयस्वरूपं च। बुद्धिपूर्वो विनाशो हि प्रतिसंख्यानिरोधधीः। अबुद्धिपूर्वकस्तेषां निरोधो प्रतिसं
ये ख्यैति। तस्मादाकाशादीनां नित्यत्वात् तद्विषयप्रत्यभिज्ञाया भ्रांतित्वं बौद्धेनापि न वाच्यं। आस्ति चाकाशादीनां याद
शानां दशाविरुद्धधर्माधिकरणत्वं। तेन तन्मात्रस्य भेदहेतुत्वांगीकृता चाकाशादीनामपि भेदप्रसंगेन तत्प्रत्यभि
ज्ञाया अपि भ्रांतित्वं स्यादिति स्वभवस्येव बौद्धस्य प्रसतिप्रसंगाभिधानमिति भावः। यद्यप्यत्र सर्वक्षणिकत्वनिराकरणे

१५०८।०

स्त

२६ नाप्यनरस्याप्येतवकुं। तथाप्यतिप्रसंगकथनप्रस्तावे तदुक्तसाधनस्यैवौचितत्वान्न तदत्रोक्तं। एतच्चान्यत्र सर्वक्ष
णिकत्वनिरासः। पंचस्कंधेष्वपि इति विशेषणविशेष्येणानेन विशेषणसमासोऽयं। ननु न हि नार्थे स्वादिना समा
हारद्विगुः। अतः पंचस्कंध्यां इति नोक्तं। अत्र बौद्धैकदेशिनो विज्ञानशून्यवादिना वा हेतुः। स्यादयं प्रसंगः सौत्रांति
कादीनां। यैर्दिशो नित्यत्वमंगीकृतं। नास्माकं। विज्ञानातिरिक्तं शून्यातिरिक्तं वा सर्वं भ्रांतिकल्पितमित्यंगीकारात्।
तत्र दिगेव भ्रांतिकल्पिता। कुतस्त्या नित्यत्वं कुतस्तरां तत्प्रत्यभिज्ञायां अभ्रांतत्वं। येनातिप्रसंगः स्यादित्यत आह।
न वर्ण्या एवेति। दिगिति प्रकृते दिक्शब्द इति वचनं दिशो बहुत्वमपि सत्यमिति ज्ञापनार्थं। तेनैकैव दिगुपचारेण द
शव्यवहारभागिति वदंतो वैशेषिकादयो निरस्ता भवंति। श्रुतिस्मृतिलोकव्यवहारव्यवस्थिता इत्येतावता अत्र सत्ज्ञा धोपन्नातर इत्युक्तं
पित्रादिस्वरूपं तच्छब्दवाच्यत्वं वा वास्तवं संभवतीति। ननु यदि दिशां भ्रांतिविषयत्वमंगीकृतं तदा मिथ्यात्वं सिद्ध
मेव शुक्तिरजतादिवदिति चेत्। किमारोप्यतया भ्रांतिविषयत्वं मिथ्यात्वे हेतुत्वेन विवक्षितमुताधिष्ठानतया अथ सा
धारण्येन। आद्ये सिद्धसाधनं। आरोप्याया दिशो मिथ्यात्वेनांगीकारात्। आरोप्यस्य मिथ्यात्वेपि प्रधानस्य सत्त्वोपप
त्तेः। द्वितीयतृतीयौ निराकरोति। साध्येति। साध्यांतिश्च सत्यत्वेनांगीकृतयोर्विज्ञानशून्ययोरधिष्ठानयोर्विषये भवती २६
ति। तेषां विज्ञानवादिनवादिनां शून्यवादिनां च संमतेः। कथमित्यत आह। वादीति। अस्ति खलु वादिनां विज्ञानविषये शून्यवि
षये च विप्रतिपत्तिः। नोक्तरूपविज्ञानं शून्यं वा न तत्त्वमिति वैशेषिकादिभिरभ्युपेतत्वात्। सा च तेषां प्रतिपत्तिर्भ्रांतिरिति परेणावश्य

सिद्धस्य दशत्वस्य निष्कारणमुपचरितत्वं ग्रहणानुपपत्तेः। कुतो नेति चेत्। किं दिशां भ्रांतिकल्पितत्वं केनचि
त्प्रमाणेनोच्यते एवमेव वा। नाद्यः। प्रपंचमिथ्यात्वं प्रमाणानामन्यत्र दूषितत्वात्। असाधारणप्रमाण
स्यानुपलंभात्। न द्वितीयः। अतिप्रसंगादित्याह। विज्ञानेति। प्रमाणेन विनैव भ्रांतिकल्पितत्वकल्पनस्य
सत्यत्वेनाभ्युपगतयोर्विज्ञानशून्ययोर्विषयेपि कर्तुं शक्यत्वात्तयोरपि भ्रांतिकल्पितत्वमापद्येतान
नु यस्य स्वरूपमेव परोपाधिनिबंधनं तन्मिथ्या यथांगुल्यवष्टंभनयनोपाधिनिमित्तोपरश्चंद्रमाः। परो
पाधिकं च दिक्स्वरूपं। आदित्योदयादिनैव दिक्कल्पनात्। तत्कथं दिशो भ्रांतिकल्पितत्वे प्रमाणाभाव
इत्यत आह। न चादित्येति। कुतो नेति चेत्। किं दिक्सामान्यस्वरूपमादित्योदयादिकल्प्यं। उत तद्विशेष
स्वरूपं। नाद्य इत्याह। अंधकारेपीति। पराभिमतोपाध्यभावोपलक्षणमंधकारग्रहणं। यदि दि
क्स्वरूपमौपाधिकं स्यात्तदुपाधिं विना नोपलभ्येत। न हि नयनस्यांगुल्यवष्टंभनं विना परश्चंद्रमा
उपलभ्यते। उपलभ्यते चोपाधित्वाभिमतादित्योदयाद्यभावेपि दिक्स्वरूपं। न कथं तदुपाधिकं स्यात्।
अवकाशमात्रं हि दिगिति स्फुट्यते। तच्च परनिरपेक्षेणैव साक्षिणा सर्वावस्थासु भासमानमात्रस्य सिद्धं।

२८ कथमन्यथांधकारे करप्रसारणमपि कुर्युः। द्वितीयेपि दिग्विशेषस्वरूपमात्रमादित्योदयादिना कल्प्यमुन्नतदीयश्च
श्यादित्ववा। तत्राघस्येन दवोन्तरं। अंधकारेपीति। अंधकारे भागाएव हि दिग्विशेषाः तेषामादित्योदयादिनिरपेक्षे
णसाक्षित्वेव प्रतीयते। कथमन्यथा तदभावेपि मूर्त्तेनिरावच्छेदावकाशभागपरित्यागेन भागांतरे करप्रसार
णादिकं क्रियते। नच भागानामौपाधिकत्वं। स्वतोनिर्भागस्योपाधिनापि संबंधाभावात्। प्राच्यादित्वमपि
यदि तत्स्वलक्षणात देतदेवोत्तरं। अंधकारेपीति। अथ प्राच्यादिशब्दवाच्यत्वं। तदपि शब्दार्थसंबंधस्यौ
त्पत्तिकत्वेन न काल्पनिकं। एवं तर्हि दिक्प्रतीत्यर्थिनः किमित्यादित्योदयादिकं प्रतीक्षंत इत्यत आह। कादाचि
त्केति। दिक्स्वरूपतद्विशेषयोः सिद्धत्वेपि दिगंतरे दिगंतरभ्रांतिं निवर्त्तयितुमेव तत्प्रतीक्षणं। भ्रांतिरपि न स
र्वदा तत तस्तत्प्रतीक्षणमपि न सर्वदेति सूचयितुं कादाचित्केत्युक्तं। तेन हि दिक्प्रतीतावादित्योदयाद्यपेक्षा
भावः स्पष्टीकृतो भवति। अनेन प्राच्यादिशब्दव्युत्पत्तावादित्योदयादिनामुपलक्षणत्वेनोपात्तत्वान्नदर्थमप्यु
पयोगइति सूचितं। दिगंतरे दिगंतरभ्रमस्य तद्विषयत्वात्। ननु दिशो वास्तवत्वे स्तंभादिवघवच्छिन्नत्वं स्यात्। २८
स्तंभो हि सर्वान्प्रति स्तंभ एव। न चैवं दिक्। अस्माकं प्राच्या अन्येषां प्रतीचीत्वात्। मैवं। दिक्स्वरूपमधि
कृत्यैतदुच्यते उत प्राच्यादिशब्दवाच्यत्वं। नाद्यः। स्वरूपस्य व्यवस्थितत्वात्। न द्वितीयः। संबंधिशब्दत्वात्। न हि पिता
पुत्रादिशब्दाश्च

मंगीकार्यं। तथा चोक्तविधया भ्रान्तिविषयत्वमनैकान्तिकमिति प्रकृतमुपसंहरति। अतो दिग्नाग इति। अतो बाधकप्रमाणाभावा
त्साधकस्य साक्षिणो भावाच्च विज्ञानं ज्ञानान्यद्बहिराः सत्या एवेति बहिरेवोपसंहर्तव्यं। नत्वयं द्वितीयः स्कन्धे यो पसंहारः। न
त्रातइति प्रत्यभिज्ञानादित्यर्थः। केश्चिद्विज्ञानवादिभिर्विज्ञानस्य स्कन्धे यन्नांगीकृतमिति ज्ञान्यवदेवेत्युक्तं। अनेन प्रागु
क्तस्यातिप्रसंगस्य विपर्यये पर्यवसानं चोक्तं भवति। अस्तु दिग्नाग स्कन्धे यो किं ततः प्रकृत इत्यत आह। अतस्तदिति।
अत इति परामृष्टं दर्शयति। तदेवेदमिति। वेदस्यानित्या स्यामिति वेदवर्णा एवोच्यन्ते तेषामेव प्रकृतत्वात्। तात्पर्यं तु प्रा
गेवोक्तं। अथ वा वर्णस्कन्धे यो वर्णनं कुत्रोपयुक्तमित्याशंक्य वेदस्यापीत्युक्तं। वर्णानां वेदस्यापीति योजना। वेदापौ
रुषेयत्वस्य बाधकत्वेन वर्णानामुत्पत्तिविनाशित्वे परेणोपन्यस्तत्वात्तस्य परिहृतत्वान्निराबाधं वेदस्कन्धे यं मपौ
रुषेयत्वं सिध्यतीति। न केवलं बाधकाभावान्नाप्यनुमानमात्रात्किं तर्हीत्यत आह। तदेवेदमिति। यद्वर्णक्रमा
द्रूपेण पूर्वमध्यायि श्रुतं तदेव तद्वर्णक्रमाद्रूपेण मेवेदं श्रूयमाणं वाक्यमिति प्रत्यभिज्ञानाद्दर्वाचीनपुरुषस्वातंत्र्याभाव
स्तावत्प्रतीयते। एवं पूर्वतरपूर्वतममपि व्यत्यासाभावस्तावत्सिद्धः। आदिसृष्टौ तु वक्ष्याम इति भावः। किं च। सामान्यसि
द्धिपरिशेषाभ्यामपि वेदस्यापौरुषेयत्वं सिध्यति। तथाहि। अस्ति तावद्धर्माधर्मस्वर्गनरकादिसुखदुःखादिना प्रतिपत्ति
र्यस्तु नान्तागीकरोति सोऽपि पूर्वोक्तप्रकारेण बोधनीयः। ते च प्रमाणोपेताः वस्तुत्वात् घटवत्। न च प्रामाणिकार्थस

१०८१०

२५ तेषां संप्रतिपत्तिः संभवति। अतिप्रसंगात्। एवं सर्ववादिनां सर्वप्रतिपत्तिमूलत्वे धर्मादिविषये प्रमाणे सामान्यतः सिद्धे तस्य
परिशेषेणापौरुषेयत्वे साधयितुं प्रसक्तप्रतिषेधं तावत्करोति। न चानुमानादीनामिति। आगमं विनेत्यपौरुषेयवाक्यव्य
तिरिक्तानामित्यर्थः। न तत्रानुमानं प्रत्यक्षं पौरुषेयवाक्यानामित्युक्तं भवति। प्रत्यक्षस्य धर्मादिविषयत्वं प्रसंभावितं। त
थापौरुषेयागमस्य पूर्वोक्तन्यायात्। किंतु प्रमाणत्वमात्रेण तयोः प्रसक्तिः। अनुमाने संभावितमिति तद्दादित्वेन ग्रहणं।
कुतो [illegible] ने सत आह। तदिति। धर्मादीनामनुमानाद्यगोचरत्वात्। ननु अनुमानादीनि धर्मादिषु प्रमाणानि न भवंति।
धर्मादीनां ~~प्रत्यक्षानुमे~~ तदगोचरत्वादिति व्यधिकरणत्वं। मैवं। यो यदगोचरो न भवति तत्र न तत्प्रमाणमिति व्याप्तिसं
भवेनादूषणत्वात्। अथवानुमानादीनि धर्मादौ प्रमाणानि न भवंति। अतद्गोचरत्वात्। धर्मादीनि वान्यानुमाना
दिभिर्न प्रतीयंते तदगोचरत्वादिति प्रयोगद्वयमत्राभिप्रेतं। एवमपि साध्याविशिष्टतेति चेत्। नाफलाभावस्य सा २५
ध्यत्वात्। सामर्थ्याभावस्य साधनत्वात्। तथाहि। प्रत्यक्षं न तावद्ग्राहं। तस्य रूपादिमति द्रव्ये तदीयेषु गुणक
र्मसामान्येष्वेव सामर्थ्यात्। नापि मानसं। सुखादिवद्धर्मादावनुभवानुव्यवसायाभावात्। अन्यथा सुखमनु
भवामीतिवद्धर्ममनुभवामीति स्यात्। स्वर्गादीनां तु विप्रकृष्टत्वान्न प्रत्यक्षगोचरता। न च योगादिसिद्धानां
प्रत्यक्षमस्मदतींद्रियार्थविषयार्थविषयमिति वाच्यं। तस्याप्यपौरुषेयवाक्यं विना सिद्धेः। तदिदमुक्तमागमे

विनेति। किंच। तेषां तेन धर्मादिसिद्धावप्यस्माकं तन्निश्चयोपायो नास्ति। न ह्यस्मदीयेन प्रत्यक्षेणान्यस्य निश्चयोनु
ष्ठानं वा संभवति। नाप्यनुमानेन। तत्र तद्व्याप्तिलिंगाभावात्। सामान्यतो दृष्टेन कथंचित्स्वरूपमात्रसिद्धावपि न
साधनफलसंबंधरूपस्तद्विशेषो नुमातुं शक्यः। न यत तदनिश्चये नुष्ठानं संभवति। न येन धर्ममीमांसानुपप
त्तिः। अपौरुषेयवाक्येन धर्मादिप्रतिपत्तौ तदितिकर्तव्यतात्वेन मीमांसाया उपयोगांगीकारात्। एतदप्युक्तं
आगमं विनेति। न ह्यपौरुषेयं वाक्यं पुरुषाणामज्ञानादिसंभवेन धर्माद्युपदेष्टृत्वविश्वासानुपपत्तेः। न त्वम
न्वादिष्वाश्वासो दर्शयन इति वाच्यं। अपौरुषेयवाक्यमूलत्वनिश्चयेनैव तत्राप्याश्वासात्। एतदप्युक्तं आग
मं विनेति। एवं प्रसक्तप्रतिषेधं विधायेदानीं परिशेषसिद्धमर्थमाह। अ[illegible]ति। अत्रानुमानादिभिर्हि धर्मादिसिद्धेरिति
वक्तव्ये ऽपौरुषेयवाक्येनैव धर्मादिसिद्धेरिति वचनमपौरुषेयवाक्यांगीकारेण कार्यविदनुपपत्तेरिति सूचयि
तुं तद्वाक्यं वेद एव परिशेषात्। तदतिरिक्तानि हि कर्तृअस्तित्वमन्ति। न च धर्मादिव्यवस्थापराणि न वेदवेदइति
भावः। नन्वेवं सति वेदेनैव सर्वेषां धर्मादिप्रतिपत्तिरित्यापतितः तर्हि वादिविप्रतिपत्तिर्न स्यात् सत्यमेवमेतत्। किं
तु धर्मादिस्वरूपं वेदेन प्रतीतं तद्विशेषेषु तमतिक्रम्य स्वमतिदोषाद्वादिनां विप्रतिपत्तयः प्रतीयंते। अन्यथा

११०८१०

२६ धर्मादिबुद्धावारोहस्यैवासंभवादिति। ननु वाक्यस्य यथार्थज्ञानसाधनत्वलक्षणं प्रामाण्यमाप्तोक्तत्वलक्षणगु
णाधीनं सर्वत्रोपलब्धं। अत एव वाक्यजन्यज्ञानस्यापि याथार्थ्यरूपप्रामाण्यं वाक्यगताप्तोक्तत्वगुणजन्यं।
तथा च वेदस्यापौरुषेयतया गुणाभावात् प्रामाण्यं न स्यात्। नहि बीजस्य कुलमत्वाभावे कुलमांकुरं प्रति कारण
त्वसंभवति। अत एव कारणाभावात् ज्ञानस्यापि प्रामाण्यं न भवेदित्यत आह। न प्रामाण्यं चेति। न स्य वेदस्य यथा
र्थज्ञानजनकत्वलक्षणं प्रामाण्यमाप्तोक्तत्वगुणनिरपेक्षेण स्वरूपेणैव सिद्धं। तथा ज्ञानस्यापि याथार्थ्यरू
पप्रामाण्यं गुणानपेक्षेण वाक्येनैवोत्पद्यत इति सिद्धं। तथा ज्ञानस्यापि याथार्थ्यरूपप्रामाण्यं गुणानपेक्षेण
वाक्येनैवोत्पद्यत इत्यि। अयमाशयः। वेदस्यापौरुषेयत्वं तावदुक्तवक्ष्यमाणानेकप्रमाणसिद्धं। गुणास्त्वपौ
रुषेयेषु वाक्येषु संनिधिर्दृश्यते तत्र किं दर्शनाश्रयेण प्रामाण्यं प्रति गुणस्य कारणत्वमभ्युपगम्य वेदापौरु
षेयत्वं त्याज्यं। उत प्रमाणानुसारेण वेदापौरुषेयत्वमंगीकृत्य सत्स्वपि गुणसंनिधे यादृच्छिकत्वं गृहीत्वा गुणा २६
नां प्रामाण्यकारणत्वं त्याज्यमिति संशये द्वितीयपक्ष एवाश्रयितुमुचितः। सा च कारणे नैकेनानवकाशानां
बहूनां बाधस्यायुक्तत्वात्। वैपरीत्यस्यैव चोपपन्नत्वात्। दृश्यते च यादृच्छिकसंवादिनोनाप्तवाक्यस्य गुणा

भावेपि यथार्थज्ञानजनकत्वं। न च तत्र वाक्यस्याकारणत्वं। कारणान्तरानिरूपणेनाकारणकार्योत्पत्तिप्रसंगा
दिति। एतेन प्रमाज्ञानहेत्वतिरिक्तहेत्वधीनाकार्यत्वे सति तद्विशेषत्वात्। अप्रमावदित्यपि बाधितविषयत्वे
न परास्तं। ननु यदि वाक्यमात्रस्य यथार्थज्ञानजनकत्वं तदा कोहादिवाक्यस्यापि न स्यात्। ततश्च तज्जन्यं ज्ञानं
यथार्थमापद्येतेति चेन्न। मैवं। तस्याज्ञानविप्रलंभादिदोषमूलत्वेनायथार्थज्ञानजनकत्वात्। वाक्यगता हि दो
षास्तस्य यथार्थज्ञानजननशक्तिं प्रतिबध्य विपरीतज्ञानजननशक्तिमाविर्भावयंति। औत्सर्गिकत्वात्स्वतः
प्रामाण्यस्यापवादेनाप्रामाण्यं भवतीति किमनुपपन्नं। वाक्यगतस्याप्रामाण्यदोषाधीनत्वं कुत इत्यत्र तत्स्वादि
पक्षे बाधकेनोपपादयति। अप्रामाण्यस्येति। वाक्यगतस्यायथार्थज्ञानजनकत्वलक्षणस्याप्रामा
ण्यस्य परतस्त्वानंगीकारे पुरुषदोषनिबंधनत्वानंगीकारे काचादिव्यभिचारादिदुष्टयोरिंद्रियलिंगयोर
प्यप्रामाण्यहेतुत्वं ज्ञानगतायाथार्थ्यहेतुत्वं न स्यात्। पुरुषदोषाणां वाक्याप्रामाण्यनिमित्तत्वाभावे हि द्वैधा
भवति। तस्याप्रामाण्याभावेन। अप्रामाण्यस्य स्वतस्त्वेन वा। आद्ये दुष्टेंद्रियादेरप्यप्रामाण्यं न स्यात्। द्वितीये
काचादीनामपींद्रियाद्यप्रामाण्यनिमित्तत्वं न स्यात्। अस्ति च दुष्टेंद्रियादेरप्यप्रामाण्यं काचादेस्तन्निमित्त

२९ त्वमिति। उभयस्याप्यनंगीकारे किं बाधकमित्यत आह। तदनंगीकारे चेति। यदि दुष्टेन्द्रियादेरप्रामाण्यं नां
गीक्रियेत तदा पिद्धयी गतिः। ज्ञानकारणत्वाभावो वा याथार्थ्यं वा। आद्ये ज्ञानस्येन्द्रियाद्यन्वयव्यतिरेकानुवि
धानानुभवविरोधः। ज्ञानस्यैवानंगीकारे साक्ष्यनुभवविरोधः। द्वितीये बाधकानुभवविरोधः। तृतीये त्वप्रा
माण्यस्य काचाद्यन्वयव्यतिरेकानुविधानानुभवविरोध एव। ननु यादृच्छिकसंवादिषु सत्यपि दोषे
ऽप्रामाण्याभावात् कथमप्रामाण्यस्य दोषान्वयव्यतिरेकानुविधानमिति चेत्। न। तस्य सद्भाव एव
तादोनासद्भावे ऽसन्न्वयव्यतिरेकयोः कार्यकारणभावहेतुत्वात्। कारणे सत्यपि कार्यानुत्पादस्य
सामग्र्यभावेन प्रतिरोधेन वोपपत्तिरिति। अत एव दोषाभावो पि न प्रामाण्यकारणं। यादृच्छि
कसंवादिषु सत्यपि दोषेऽप्रमाणज्ञानोदयादित्याशयवानुपसंहरति। अत इति। एवमनुमाना
दिना समर्थितं वेदापौरुषेयत्वं श्रुतिपुराणवाक्यैरपि साधयति। वाचेति। तस्मै नूनमभिद्य
वे वाचा विरूपनित्यया। वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिमिति मंत्रस्यायमर्थः। अभितो द्यौः प्रकाशो यस्यासा २९
वभिद्युस्तस्मै ऽभिद्यवे वृष्णो वर्षित्रे नूनं निश्चितं हविरूपनित्यया वाचा वेदलक्षणया सुष्टुतिं श्लो

मनास्क्रतिं चोदस्य प्रेरयत्कुर्वितिविरूपमृषिं प्रस्तुत्य नन्दति श्रुतिरिति शेषः। वाक्छन्दो वागिंद्रिये प्रवर्त्त
नइति स्पष्टं वेदविषयां श्रुतिं पठन्ति। नित्ययेति। परमं पदं परमं प्राप्यामिति मंत्रमुदाहृत्य वाचानृणीनित्या
नित्यत्वादविषयं निर्दिशन्ति। श्रुतिरिति। श्रुतिद्वयेनानित्यत्वमेव प्रतीतं न त्वपौरुषेयत्वमित्यतो वाक्य
द्वयमुदाहरतिविज्ञेयमिति। परमविज्ञेयं मुमुक्षुणा प्रधानं प्रमेयं परमात्मापि का प्रधानं प्रमाणं। अ
नादीति तदुभयोपपादनं। विनेति परमज्ञापकत्वं युक्तं नरं। स ब्रह्मशब्दोक्तः परमात्मा। यस्य सहस्र
मपरिमिता महिमानः प्रत्येकमपि सहस्रधा अपरिमितविधास्तद्ब्रह्म यावद्देशकालव्यापि तावद्वि
तं विशेषेणास्थितं। वाग्वेदवागपि तावती तावद्देशकालव्यापिनी। प्राज्ञेनकेनचित्स्वरूपेण वेदस्य
कृतत्वात्कथमेतदित्यत उक्तं। कश्छन्दसामिति। छन्दसां वेदानां योगमर्थैः सह वाच्यवाचकभाव
संबंधं को धीरो धीमान्वेद स्पष्टं वेद न कोपि। धिष्ण्यां बुद्धिपूर्वां वाचं वेदवाचकः प्रतिपादपरा
त्रति प्रतिपादितवान्न कोपि। वेदार्थस्य ज्ञाता ज्ञात्वा व्याख्यातापि दुर्लभः किमुत कर्त्तेति। इति श्रुतिरि
ति शेषः। प्रत्येकमभिप्रेतमर्थमाह सहस्रधा हारः। ननु विधिर्नियोगः प्रेरणेत्यनर्थांतरं। स च प्रेरकपु

२८ रूपधर्मः। अतो वैदिकानां विध्यर्थवादानां लौकिकवत् स्वतंत्रवक्तृकत्वमेवोचितं। तथार्थवादानामपि हानो
पादानाभिप्रायेण प्रवृत्तत्वात्। अभिप्रायस्य च स्वतंत्रवक्तृधर्मत्वात्। किंच। वेदे हमादिपदानि श्रूयंते
तानि च स्वतंत्रवक्तृकाणि लोकवत्। तस्माद्वेदादीनां पौरुषेयत्वमेव स्यात् तौ वेदानित्यत्व इत्युक्तौ समम
स्ताश्च स्यात्। कथमिति चेत्। नहि वयं वेदे रूपाभिप्रायप्रवेश एव नास्तीति वदामः। तथात्वे सक
लप्रार्थनादिवाक्यानामनर्थकत्वप्रसंगादिति भावः। कथं तर्ह्यपौरुषेयत्वमित्यत आह। आश्च
ताशति। आश्चर्यदेकप्रकाराः। पूर्वस्थितान्येव वेदवाक्यानि कानिचित्केचित्पुरुषैः स्वाभिप्रायप्रवे
शेन प्रयुज्यंते न तु पूर्वाणि क्रियंत इत्याशयः। एतेनैतदपि निरस्तं। वर्णास्तावन्नित्यत्वात्सर्वगतत्वा
च्च स्वतः क्रमशून्याः। न च क्रमेण विना पदवाक्यभावः। नापि तमंतरेण प्रामाण्यं। अतः क्रमः पौरुषे
य एवास्थेयः। तत्कथं वेदस्यापौरुषेयत्वमिति। नहि वयं वेदस्य कूटस्थतां ब्रूमः। किंतु शाब्देनोर्थत
श्च सर्वदैकप्रकारतामेव। ततश्च क्रमस्य कृतकत्वेपि पुरुषाभिप्रायप्रवेशेपि स्वतंत्रस्य वक्तुरभा २८
वादपौरुषेयत्वमुपपद्यते। ननु प्रलये विच्छेदात्कथं आश्चर्यतेत्यत आह। विष्णुर्बुद्धिगा इति। अपौ

रुषेयत्वे युक्तिकथनमेतत् । तथा च व्याकरिष्यत्याचार्यः । तथापि लोके पुनः प्रवृत्तिः कथमित्यत आह । स
गद्विति । सतिसप्तमीयं वीप्सायां द्विर्वचनं । उदीर्यन्त उच्चार्यन्ते प्रलापादीश्चाप्युपदिश्यन्ते । नहि तेषां नियामका
भावादन्यथाप्युपदेशः संभाव्यते ॥ तदेतदुक्तं । एत एवेति पूर्वकल्पे प्रवर्तमाना एव । किं शब्दमात्रसाम्येना
र्थमात्रसाम्येन वेत एवेत्युच्यते नेत्याह । किंतु सर्वप्रकारेणेत्याह । तथैव चेति । तद्विद ज्ञातिन क्रमेणै
वेति । एवं तैरेव पदार्थैर्वाक्यार्थैश्चोपेताः पि द्रष्टव्याः । इत्थंभूतलक्षणे तृतीया । अनेनैतदपि निरस्तं । नाव्या
ख्याता हि वेदात्कश्चिदर्थमधिगच्छति । न चाधिगतिमंतरेणानुष्ठानं संभवति । न चार्वाक्तनपुरुषव्याख्या
ने विश्वासो युज्यते । अनादौ तात्रीकृत्वात् । अतः स्वतंत्रवक्तृव्याख्यानमंगीकरणीयमिति । वेदानामकर्त्री
पि सर्वज्ञेनेश्वरेण व्याख्यानोपपत्तेः । अपौरुषेयत्वे युक्त्यंतरमाह । अत इति । श्रुतित्वमिति प्रसंगात्
स्त्रीलिंगनिर्देशः । एतासां श्रुतीनां श्रुतित्वं श्रुतिशब्दवाच्यत्वमतोऽपौरुषेयत्वादेवोपपद्यते नान्यथे
त्यर्थः । तत्कथमित्यत आह । श्रुता एवेति । श्रुतत्वाद्धि श्रुतयः । श्रुतत्वं च शब्दमात्रसाधारणं तत
श्चासाधारण्येन व्यपदेशा भवंतीति न्यायेन भक्षो वायुभक्ष इतिवत् सावधारणं व्याख्येयं । तथा चाखि
लैः श्रुता एव न तु केनापि कृता इति श्रुतिशब्दवाच्यत्वेन लभ्यत इत्यर्थः । ननु मुनयो न धीता अपि पठंति

२७ तत्कथमखिलैः श्रुतारवेद्यत्वमित्यत आह । जन्मान्तरइति । तुशब्दोवधारणे । ननु जन्मान्तरानुभूतं क
थं प्रतिभायात् । अस्मात्स्वदर्शनादित्यत उक्तं । वासुदेवेति । तथैवमुनेर्वाजीर्यतइति कथमुक्तमित्यत उक्तं ।
भागेनैवेति । तथापि श्रुतार्थे वाखिलैरित्ययुक्तं । परमेश्वरे योपाध्यायादनर्थीनत्वादित्यतः सोपपत्तिकं
मुक्तस्यापवादमाह । यतइति । कृतकत्वं व्याप्तत्वनिरेवावधारणप्रयोजनमिति भावः । हरिशब्दवाच्य
त्वमप्यपौरुषेयत्वे युक्तिरित्ययनेन सूचितं । तच्च विचार्यते । एतेनेतदपि प्रयुक्तं । काठककाला
पकमित्यादयः समाख्याविशेषाः । शाखाविशेषाणामर्यंतु । नचते ध्ययनमात्रनिबंधनाः । अध्ये
तॄणां प्रवक्तॄणां वानंतत्वात् । अतस्तत्कृतत्वनिबंधनाएवेति । तज्जन्मन्यश्रुतानां सुप्तप्रतिबु
द्धैरिवकृतादिभिर्दृष्टत्वस्य तन्निबंधनत्वोपपत्तेः । किंचः सामानिजज्ञिरेइत्याद्युत्पत्तिश्रवणा
त्कथं वेदानामपौरुषेयत्वमुच्यत इत्यत आह । तदुत्पत्तिरिति । व्यक्तिमपेक्ष्यैवेतिसंबंधः । तुश
ब्दो विशेषार्थः । आदिकालीनोव्यक्तिमिति । तेन प्रत्यहमप्युपाध्यायैर्व्यज्यमानत्वादुत्पत्तिव्यवहार २७
प्रसंगइतिनिरस्तं । उपचारप्रयोगे किं प्रयोजनमित्यतस्तदोपचारो यमित्याह । वेतनस्येति । व्य
क्तिमपेक्ष्येत्यनुवर्तते । विष्णुबुद्धिगतत्वयुक्त्या यदि वेदानां नित्यत्वमुच्यते तर्हि पुराणादीनाम

पित साम्यान्नित्यत्वं स्यादत आह । ननु श्रुतिवीवनियतस्वरादिविभागेनोपपद्यत इत्यत आह । पुराणा
नीति । पौरुषेयत्वनिमित्त एवानित्यत्वव्यपदेशो न तु विनाशनिमित्त इत्यर्थः । अत एव च नित्यानी
ति संबंधः । अन्यथा क्रियत इत्यनेन अर्थव्यत्यासः प्राप्त इत्यत आह । तदर्था इति । ननु भूपदादिक्रम
व्यत्यास एव वेदस्योक्तं भवति । एतद्वेदानुसारिणामेव । अन्येषां त्वर्थव्यत्यासस्यापि सत्त्वादाह ।
उत्प्रेक्षादिमत्त्वो हि तदर्थ इति भावेनोक्तं । तदर्थानीति । स वेदार्थ एवार्थो विषयः प्रयोजनं येषां व
नानि तथोक्तानि । एतेन हरिश्चन्द्रजन्मजेयादिनित्यत्वं धात्वर्थवेदानामनादिनित्यत्वमित्य
पि निरस्तं । हरिश्चन्द्रादीनामपि प्रवाहेणानादिनित्यत्वात् । ऋचः सामानीत्यादिवाक्यव्याख्यान
परब्रह्माण्डपुराणान्तर्गतमेव प्रदर्श्य तदस्य वाक्यान्तरमपि पठति । वेदनामिति । देवानां शरीरज
न्मापेक्षयेत्यर्थः । शरीरजन्म मुख्याभिमानिदेवतायाः स्त्रियानां सीत्यत उक्तं । अवान्तरेति । अवा
न्तरोऽमुख्योऽभिमानः स्वामित्वं परमेश्वराधीनं येषां ते तथोक्ताः । स्थिरात्मना मनादिनित्यत्वेन
प्रमितानामित्यर्थः । पूर्वोक्तानुवादेन गत्यन्तरप्रदर्शनार्थं निरन्तरमेवैतद्वाक्यमिति केचित् । अतः श्रुति
त्वमेनासामितिय दुक्तं तदुपलक्षणपरमित्यभिप्रायेण व्याचष्टे । न चानित्यत्वमिति । अनित्यत्वे वेदानां

३० आदिग्रहणेनाम्नायशब्दो गृह्यते। विशेष्यत इति विशेषोऽसाधारणः। अवर्णकर्मत्वादौ साधारणोऽपि यु
देषामेव श्रुतिवेदाम्नायशब्दानां वाच्यत्वं न नित्यत्वं विनानुपपद्यमानं तज्ज्ञमयति। तथाहि। श्रुतिशब्द
तावदुक्तं। वेदशब्दश्च सत्तार्थाद्विदेः पचाद्यचि कृते कर्त्तरि निष्पन्नः। सत्ता च सर्वार्थसाधारणी।
असाधारण्येन च व्यपदेशो भवति अतो नित्यविद्यमान इति लभ्यते। तथाम्नायशब्द आङ्पूर्वान्म्नाअ
भ्यास इत्यस्मात्कर्मणि घञि कृते सिद्धः। अभ्यासश्चैकप्रकारासकृदुक्तिः। तत्कर्मत्वं च शब्दान्तर
साधारणं। ततो भूतभवद्भविष्यद्भिरखिलैरप्येकप्रकारेणैव पठ्यत इति लभ्यते। एतदेवअ
नादिनित्यत्वमिति। स्यादेतदेवं। यदि श्रुत्यादिशब्दानामेतदेव निर्वचनं स्यात्। सत्यपि तस्मिन्निदमेव
वासाधारण्यनिमित्तं स्यात्। संभवति वान्यदपीति चेत्। सत्यं तथापि पौराणिकैरिदमेवादरणीय
मिति भावेन तत्पुराणवाक्यं पठति। वेदास्तु इति। इतीति प्रसिद्धाः नित्यविन्नत्वान्नित्यविद्यमानत्वात्। ३०
अकर्मकत्वात्कर्त्तरि क्तः। गत्यर्थाकर्मकेति स्मरणात्। विद्यते विन्ना इष्यत इति च। अनन्यथापाठा
दित्याशयः। अखिलैरिति वर्त्तते। आम्नाय इत्येकवचनं वेदवचनार्थे। सुपां सुलुगिति वचनात्। प्रलय
विनाशात्कथं नित्यविन्नत्वादिकमित्यत उक्तं ईशानीति। यतस्तेह रिणा दृष्टा इत्यनेन सृष्टावितां युक्तिं विवृणोति।

नचानित्यत्वे विनेति। अस्ति तावदीश्वरादयो वेदस्य द्रष्टार इत्यादिव्यवहारः। स इमं मंत्रमपश्यदित्यादिश्रुतेः।
दर्शनं च पूर्वसिद्धस्य भवति। नहि यो यत्करोति स पश्यतीत्युच्यते। अतस्तदन्यथानुपपत्त्यापि नित्यत्वसि
द्धमिति। अस्त्वनित्यत्वं विनत्वादिकं तदप्याप्रलयमेव। तावताप्यसाधारणोक्त्यादिसंभवात्। ततो वक्तः प्रल
ये विनष्टं पुनः सर्गे पुनरन्यज्जन्यं तदंगीकारे न कोपि विरोध इत्यत आह। नचेति। वर्णानां पदादीनां
च आदिपदेन वाक्यानां ग्रहणं। वर्णादीनामित्येव सिद्धे यत्पदादिग्रहणं तद्वर्णानां कौटस्थ्याभावेनापि
सत्त्वे पदादीनां तु क्रमादिव्यत्यय इति सूचयितुं। अनित्यत्वे प्रलय इति शेषः। तथा सर्गजन्मापि ग्राह्यं। ए
तेन नित्या वेदा इत्युक्त्वा यत्पुनः समस्ताश्च शाश्वता इत्युक्तं तत्सकारान्तरेण व्याख्यातं भवति। न केवलं व
र्णमात्रं नापि पदादिमात्रं किंतु समस्ताश्च यथायोगं शाश्वताः। सर्गेपि नोपजायंते प्रलयेन व्यथंति
वेति। कुतो नयुक्तमित्यत आह। सर्वज्ञत्वादिति। तद्बुद्धौ तन्मननसि। एतच्चोत्तरग्रंथे स्पष्टं भविष्यति।
नन्वीश्वरबुद्धौ सदा प्रतीयमानत्वं नाम ईश्वरेण सर्वदा वेदानां मानं तयानुभूयमानत्वं विवक्षितं। तस्यैवोक्तार्थ
साधकत्वात्। तच्चासिद्धं। तथाहि। विष्णुबुद्धिगा दीर्घबुद्धिस्थिता नाः सदेति पुराणवाक्यादासांतसिद्धिः। सर्व
ज्ञत्वयुक्त्या वा। नो दोषः। तस्यान्यथासिद्धेः। वेदानुभवजनितसंस्कारस्य बुद्धिगतत्वमात्रेण बुद्धिगा इत्युक्ति

सम्भवात्। न चैवं लक्षणाप्रसंगो दोषः। वेदपदस्य तदनुभवार्थत्वांगीकारेपि न साम्यात्। वेदानामेव साक्षा
न्मनोगतत्वासंभवात्। एवमंगीकारे जन्मवाक्यान्यप्यनुगृहीतानि भवंति। अत एव बुद्धिगा इत्यस्य स्वज्ञा
नविषया इति व्याख्यानमप्ययुक्तं। न च लाक्षणिकप्रयोगे प्रयोजनं वाच्यं। न ह्येपि घटादौ घटो देवदत्तस्य
बुद्धौ वर्त्तत इत्यादिप्रयोगदर्शनेन तल्लक्षणात्वात्। न द्वितीयः। घटादीनामपि तथात्वप्राप्तेः। विषमा
नार्थनिनु भवेहि सर्वेसत्वहानिः स्यात्। अत्राधितावदंगीकुर्मः। ननु कं पुराणवाक्यं अन्यथासिद्धमिति।
तत्राह। न च घटादिवदिति। घटादेरिव वेदानामपि संस्कारस्य बुद्धिगतत्वमात्रे पुराणवाक्यार्थत्वेनव
क्तुं न युक्तं। किंतु ईश्वरेण सर्वदा वर्त्तमानतयानुभूयमानत्वमेव। कुत इत्यत आह। प्रत्यभिज्ञेति। यदि वे
दाः प्रलये विनष्टाः। तत्संस्कारमात्रं विष्णुबुद्धौ वर्त्तत इति विष्णुबुद्धिगा इत्यस्यार्थः स्यात्। तर्हि न
र वाक्येयं पूर्वकल्पस्थिताः एत एव सर्गे सर्गे मिन्नाडीयंत इत्युक्तप्रत्यभिज्ञाविरोधः स्यादित्यर्थः। उ
क्तत्वादुक्तप्रायत्वात्। न च सादृश्यादेतत् एवेत्युक्तमिति वाच्यं तथा सत्यपौरुषेयत्वसिद्धेर्दुर्वारत्वात् उपल ३१
क्षणं चैतत्। जन्मवाक्यगतिकथनविरोधाद्यपि द्रष्टव्यं। एवं तर्हि सर्वज्ञत्वमुक्तमुपन्यासः किमर्थ इति चेत्।
पुराणकृता विष्णुबुद्धिगा इतीश्वरेण सर्वदा वर्त्तमानतयानुभूयमानत्वमुक्तं। तत्र प्रमाणाकांक्षायां तदभि

प्रेतायुक्तिरियमुपवर्णितेत्यदोषः। न चादि। क्रमविशिष्टा वर्णा एव वेदो न तु घटादिवदर्थान्तरं। क्रमश्च बुद्धिनिमि
त्त एव न तु स्वतोऽस्ति। न तस्य सर्वेषां सर्वेषां वर्णविषयविवक्षितक्रमोपाधिभूतबुद्ध्युपरम एव तावद्वेदवि
नाशो वक्तव्यः। ननु घटादीनामिवापरः। न चेश्वरस्य तथाविधबुद्ध्युपरमो युज्यते। स हि देवदत्तस्येव वि
षयान्तरसंचारनिमित्तो वा स्यान्निद्रास्मरणनिमित्तो वा। नोभयथापि संभवति। तस्य सर्वदा सर्वज्ञत्वात्। अ
तो वेदाः सर्वदेश्वरेण वर्तमानतयानुभूयन्त इति सिध्यतीति। इयं युक्तिः पुराणादौ नोक्तेति। कुतो वाग
म्यत इति चेत्। पुराणानि तदर्थानीत्युक्ते तत्र वाक्ये पुराणानामपि नित्यत्वमाशंक्य परिहारात्। एतदुक्तं
भिप्रायाभावे तर्ह्युक्ताबीजाभावादित्या न्यायवानुत्तरवाक्यार्थमनुवदति। पुराणानामपीति। नन्वेवं वेदपु
राणयोर्नित्यत्वे पुराणानां पुनारचने न वेदस्येत्येतत् कुत इति चेत्। प्रमाणप्रश्नश्चेदुक्तादेव पुराणवा
क्यादेरिति क्रमः। प्रयोजनप्रश्नस्त्वयुक्तः। ईश्वरप्रवृत्तेः सर्वत्र स्वप्रयोजनहीनत्वात्। परप्रयोजनानिस
क्ष्माणिडुत्ते सिलुवयनप्रभ वा भः। भगवानाचार्योपीदानीं प्रयोजनाभावान्नोवादीदिति। एवमुपपा
दितमर्थं अन्यान्तराणि परिहरन्नुपसंहरति। अत इति। प्रसभं शास्त्रलोकोद्दर्णा दर्यानित्या इति सिद्धं। आदिशब्देन
वर्णधर्मा गृह्यन्ते येनोपाधिकाः। अप्रमितकर्तृकत्वादिवल्लोकवदश्नि निसए वेति सिद्धं नित्यत्वस्य पृथग्विधे

त्वात्प्रत्ययमुपसंहारः। ननु नित्यत्वे वर्णानां कथं कदाचिदेवोपलब्धिः। न चेन्द्रियसंनिकर्षस्य कादाचित्क-
त्वादिति वाच्यं। तावतीनामिति व्यापकत्वस्याभ्युपगतत्वेन सर्वदा श्रोत्रसंनिकृष्टत्वात्। अत्रैके ब्रुव-
ते। स्तिमितेन वायुना वष्टब्धं श्रोत्रं संनिकृष्टमपि शब्देनोपलम्भयति। वक्तुः कोष्ठ्यो वायुः। प्रयत्नवदात्म-
संयोगेन प्रेरितः प्रतिष्ठमानन्तरः प्रभृतीन्यष्टौ स्थानान्यभिहत्य श्रोतुः कर्णशष्कुलीं प्रविष्टः स्तिमितं
वायुमपनयति। ततो वर्णोपलब्धिरिति। अपरे तु कोष्ठ्यवायुसंयोग एव श्रोत्रस्य संस्कारो नाप-
र इति। तदुभयमप्यसत्। वायुसंयोगानन्तरं सर्वदा सर्ववर्णोपलब्धिप्रसंगात्। उत्तरक्षण एव वायु-
विभागेन संयोगनाशान्नेति चेन्न। अप्रामाणिककल्पनाप्रसंगात्। सर्वोपलब्धेरनिवारणाच्च।
अन्ये तु वायुगुणः शब्दो ध्वनिलक्षणो वायुना सह श्रोत्रं प्रविष्टो वर्णस्य व्यंजकः। तेन च क्वचिदेवोप-
लभ्यत इति। एतदप्यसत्। वायुगुणत्वे शब्दस्य श्रोत्रेण ग्राह्यत्वप्रसंगेन बधिराणामपि तदुपलब्धिप्र- ३२
सक्तेः। श्रोत्राग्राह्यस्य तद्ग्राह्यवर्णव्यंजकत्वानुपपत्तेश्च। व्यंग्यव्यंजकयोरेकेन्द्रियग्राह्यत्वस्य
घटप्रदीपादौ दर्शनात्। एकस्मिंश्च व्यंजके तत्रस्थाः सर्वेऽपि वर्णा व्यक्ता इति सर्वोपलब्धेरपरिहा-
राच्च। किं च यो वर्णो देवदत्तश्रोत्रे व्यक्तः स एव यज्ञदत्तश्रोत्रसंनिकृष्ट इति दूरस्थेनापि तेनोपलभ्येत

तस्यैतदुक्तं। आकाशगुणो व्यज्यमाना इति। इदमुक्तं भवति। वक्तृप्रयत्नप्रेरितो वायुरुरःप्रभृतिभिः
स्थानैः संयुक्तस्तत्स्थानसंयुक्ताकाशे ध्वनिलक्षणशब्दमुत्पादयति। स च देशांतरे प्रतिद्वंद्वयस्कक
र्णशष्कुल्यवच्छिन्नाकाशप्रदेशे समुत्पन्नस्तद्गुणो ध्वनिस्तस्मिन्व्यज्यमानो वर्णः श्रोत्रेण गृह्यते। ध्वनेश्चा
शुतरविनाशित्वेन व्यंजकाभावान्न सर्वदोपलब्धिः। ते च ध्वनयः प्रतिनियता एव वर्णानां व्यंजका इति
न सर्वोपलब्धिप्रसंगः। अतो नाकाशमेव श्रोत्रं। न कुतः एव ध्वनिः। नन्वेवं स्वतः सावयवं। अतः प्रदेशावर्त्ती ध्वनि
स्तदवच्छिन्नमेव वर्णं व्यंजयतीति न सर्वेषामुपलब्धिः। समानेंद्रियग्राह्याणां समानदेशकालधर्मापि
नानां प्रतिनियतव्यंजकत्वं व्यंग्यत्वं क्वापि नोपपलब्धमिति चेत्। न। गोत्वाश्वत्वादीनां प्रतिनियतव्यक्तिव्यं
ग्यत्वस्य परैरंगीकृतत्वात्। गोत्वादीनां व्यक्तिसर्वगतत्वेन समानदेशत्वं नास्तीति चेत्। न। प्रत्यासत्तेरव
र्जनीयत्वात्। समवायाभावस्य वृषेष्वपि समत्वात्। किंच आत्मत्वद्रव्यत्वादीनां प्रतिनियतव्यंजकव्यं
ग्यत्वमंगीकृतमेव। रूपेण समानदेशस्यापि परिमाणस्य चक्षुष्ट्वसंनिकर्षोपाधिको व्यंजकत्वं स्वीक्रियते।
तथा क्षीरादिपृथक्त्वादिः समानाभिहाराभावादिः। न च वर्णव्यतिरिक्तो ध्वनिर्नास्ति दूराद्वर्णाग्रहणेऽपि ध्व
निग्रहणात्। न चैतत्सर्वमप्रामाणिकं। प्रत्यभिज्ञाप्रामाण्यस्योपपादितत्वेन तद्बलेनैव लब्धत्वात्। आगमा

व्यंजकस्य विद्यमानत्वाद्वर्णग्रहणमनुपपन्नमिति शंका सति कृष्टध्वनेरभावादिति किंचित्समाधेयं।

अत्र साक्षिणः संतीति। ननु वर्णव्यतिरिक्तो वेद एव नास्ति। स्फोटस्यानंगीकृतत्वात्। तत्कथं वेदश्रुतिपथ
गुणं जनयति इत्यत उक्तं। तत्क्रमात्मक इति विशिष्टक्रमवद्वर्णात्मकः। अवस्थाभेदात्पृथगुक्तिरित्याशयः। अत्र
प्राभाकराः प्राहुः। स्यादेवोक्तं वेदस्य प्रामाण्यादिकं समस्तं। किं तर्हि यदुक्तं सदागमैकविज्ञेयमिति वेदानां
विष्णुप्रतिपादकत्वं। तन्नोपपद्यते। तथाहि। वाच्यवाचकसंबंधज्ञानलक्षणव्युत्पत्त्यपेक्षो हि शब्दोर्थं बोधय
तिनान्यथा। अन्वयव्यतिरेकाभ्यां तथावगमात्। व्युत्पत्तिश्च वृद्धव्यवहारदर्शनादेव भवति। वृद्धव्यवहार
श्च कार्यप्रतिपत्तिनिबंधन इति। कार्यप्रतिपादकत्वेन शब्दस्य युक्ता। तथाहि। चैत्र जलमाहरेति प्रयोज
कवृद्धवाक्यश्रवणानंतरं प्रयोज्यवृद्धस्य जलाहरणविषयां प्रवृत्तिं दृष्ट्वा पार्श्वस्थो बाल एवमाकल
यति। अस्य यत्प्रवृत्तिर्बुद्धिपूर्विका स्वतंत्रप्रवृत्तित्वान्मदीयस्तनपानादिप्रवृत्तिवदिति। पुनश्चास्य प्र
वृत्तिहेतुर्बुद्धिः किंविषयेति जिज्ञासायामेवं निश्चिनोति। वृद्धस्य प्रवृत्तिहेतुभूता बुद्धिर्मम प्रवृत्तिहे
तुभूता बुद्धिर्यद्विषया तद्विषयैव भवितुमर्हति। प्रवृत्तिहेतुबुद्धित्वान्मदीयप्रवृत्तिहेतुबुद्धिवदिति। ३३
पुनरेवमवधारयति। यद्विषयासौ बुद्धिः प्रवृत्तिहेतुभूता तन्नूनमनेन शब्देन बोधितं। तद्भावभावित्वात्। मम
तु प्रमाणांतरेणासावयोविशेषस्तन्नयद्बोधान्मम प्रवृत्तिस्तदनेन शब्देन बोध्यत इति शब्दस्य प्रवृत्तिहेतुभूता

र्थबोधकत्वेति । पुनश्च कोसौ प्रवृत्तिहेतुभूतः शब्दबोध्योऽर्थ इत्यवधारयितुं स्वात्मनि प्रतिपन्नप्रवृत्तिहेतुभू
तमर्थमनुसंधत्ते । तत्र न तावदिह क्रियामात्रं फलमात्रं क्रियाफलसंबंधमात्रं वानुध्यातप्रवृत्तेः । किंतु कार्य
मेव । ममेदं कार्यमिति प्रतीत्य हि स्नानपानादावहं प्रवृत्त इति स्वप्रवृत्तेः कार्यबोधपूर्वकतां निश्चित्यायमपि
कार्यबोधादेव प्रवृत्त इत्यनुमाय वाक्यस्य तावत्सामान्यतः कार्यपरतामवधारयति । ततो लिङ्घटितावाप
कार्यविगमदर्शनात्तदुच्चारणादर्शनानन्तरं च कार्यविगमनं कुर्वन्ति । शब्दान्तराणि चावहन्तीति तत्स्वांस्वां
नर्थाविगमयन्तीत्यावापोद्धाराभ्यामधिगच्छति । एवं लोके कार्य एव गृहीतशब्दसंगतिर्वेदेऽपि तदेव शा
ब्दात्प्रत्येतुमर्हति । तत्र लिङादिप्रत्ययः कार्यशरीरमेवाभिदधाति । प्रकृतिस्तद्विषयं पदान्तराणि च
प्रकृत्यर्थविशेषणं कारकं तद्विशेषणं नामधेयं नियोज्यं वाभिदधाति । कार्यप्रतीतौ व्याप्रियन्ते । संनिपत्यो
पकारकाङ्गवाक्यानि यद्यपि कार्यान्तरस्थान्यानि तथापि प्रधानकार्यान्वितस्वार्थाभिधायकतया कार्य
प्रतिपत्तावेव व्याप्रियन्ते । मन्त्रा अपि कार्याङ्गभूतार्थस्मारकतया तत्रैव विनियुक्ताः कार्य एव व्यापार
वन्तः । अर्थवादा अपि तत्रैव रुचिमुत्पादयन्तोऽपयुज्यन्त इति कृत्स्न एव वेदः कार्ये प्रमाणं । कार्यं च कृति
साध्यत्वे सति कृत्युद्देश्यं । कृतिश्च प्रयत्नः । तच्च लोके भावार्थो वेदे च पूर्वं । अत एव वेदानानामपि कर्तृस्वरूप

१०८।

३४ प्रतिपादकत्वेनदेवताप्रतिपादकत्वेनवाकार्यपरत्वैवं'प्रकरणभेदान्नदर्शनांगीकारेप्यात्मलाभ्यानत्वद्दसपुनरावृत्त
येसमाम्नातेनविधिनैकवाक्यतामाश्रित्यकार्यपरत्वमेववर्णनीयं। तदेवंकार्यान्वितएवार्थेसर्वशब्दानां
व्युत्पत्तिदर्शनान्नकेवलसिद्धार्थेतदभावान्नसिद्धस्वरूपेविष्णौवेदस्यप्रतिपादकत्वंसंभवतीति। तदेतत्प्रति
षेधति।नचकेवलसिद्धेर्थेव्युत्पत्त्यभावादप्रामाण्यं। केवलेकार्यान्वयरहितेस्वप्रधानेसिद्धेकार्याति
रिक्तेर्थेशब्दानांव्युत्पत्त्यभावात्तथाविधेविष्णौवेदस्याप्रामाण्यमप्रतिपादकत्वमितिवचनेस्यार्थः। नच
कार्यान्विततयैवतत्रप्रामाण्यंभविष्यतितत्किमनेनेतिवाच्यं'स्वप्रधानेविष्णौसर्ववेदप्रामाण्यस्या
भिलषितत्वात्।'अतएवसदागमैरेकएवप्रधानंविज्ञेयमितिव्याख्यायते'कुतोनेत्यतआह'सिद्धान्वितए
वव्युत्पत्तिगृहीतेः'अन्वितग्रहणेनयत्नाभावकरैः कार्यान्वितार्थताव्युत्पादनायशब्दानामन्विताभिधा
नसामर्थ्यंसमर्थितं। तदभ्युपगम्यतुएवास्माभिरितिसूचयति'एवेतिकार्यान्वयनियमनिराकरणं।
गृहीतेर्दर्शनात्'कार्यान्वयनियमंविनायोग्येतरान्वितस्वार्थेव्युत्पत्तिदर्शनादित्यर्थः। अथवेष्टसा ३४
धनतातिरिक्तोयाःस्वरूपदेवतायानिरूपयितुमशक्यत्वेनेष्टसाधनत्वेवलिङ्गोद्यर्थइत्यन्यत्रोप
पादितत्वात्तदभिमतस्यकार्यस्यैवाभावंसूचयितुंसिद्धान्वितएवेत्युक्तं। तत्प्रपंचयति। इयमानात्र

यपितेयादौ अंगुलिप्रसारणादिपूर्वनिर्देशेनैव हि न ज्ञानाति। इत्यादौ वाक्ये व्यक्तसादृकेन प्रसक्ते सति। अंगु
लिप्रसारणमादिर्यस्य स्कू विक्षेपादेर्व्यापारस्य स तथोक्तः। अंगुलिप्रसारणादिपूर्वो यस्य निर्देशः स्य त
थोक्तः। एवं शब्देन च हव्यवहारदर्शनं व्याकर्तृयति। न मात्रादिकं मात्रादिशब्दवाच्यं न याज्ञानातिहि वा
लः मातुः पितुर्वा चक्रे स्थितं बालमन्यमनस्कं सतमंगुलिप्रसारणादिना स्ववचनश्रवणाभिमुखं मात्रा
द्यभिमुखं विधाय यदा व्यक्तसादयितावाक्यं प्रयुंक्ते। बालक त्वमेयं माता त्वयायं पिता यं ते भ्राता कदली
फलमभ्यवहरतीत्यादि तदा च हव्यवहारदर्शनं विना तेन निर्देशेनैव तस्य शब्दसमुदायस्य कार्यान्वि
यरहितस्यैव तास्मिन्नर्थे समुदायेविषयविषयिभावं नावदवगच्छति बालः। इदमनेनायं बोधयतीति।
पुनरियं तेस्वसायंते सख्वाफ परवादयनीत्यादिवाक्यात्तेषु शब्दार्थयोरावापोद्वाराभ्यां शब्दविभागादि
कमवगत्य मात्रादिपदानां योग्यतरान्वितेऽजनन्यादौ वा सकलमाकलयतीति किमनुपपन्नं। लघी
यांश्चायमुपायो व्यक्तस्तथो व्यवहारदर्शनात्। शब्दादिस्मरणशीलो बालः शब्दमनुसंधायवृद्ध
स्यागामिप्रत्यागमनं स्वानपेक्षितमेव प्रतीक्षतइति गुरुतरेयं कल्पना। पुरोवस्थितेष्टिस्साधनतयापेक्षि
तेषु श्रूयमाणस्यैव शब्दस्य वाचकत्वं कलयतीति लघुतरमेतत्कल्पनं। वर्त्तमानापदे दोषु व्यक्तसन्नो

३५ ज्ञानजिज्ञासोपक्रम्याद्यव्यवहारदर्शनेनान्यत्रापि व्युत्पत्तिग्रहसंभवः एतेनैतदपि निरस्तं यावन्ती सिद्धार्थपरा
दपि वाक्याद्व्युत्पत्तिः [illegible] तासर्वाप्रथमभावि कार्यान्वयभावित्वात् कार्य एव व्युत्पत्तिरेवेति प्रथम
व्युत्पत्तेरेव सिद्धार्थे समर्थितत्वात् एवं कार्यान्वयं विनापि व्युत्पत्तिदर्शनाद्योग्येतरान्विते व्युत्पत्ति
रिति सामान्यमुखी गीर्या कार्यान्विते एवेति विशेषनिर्बन्धस्त्याज्य इत्यर्थः इतश्चैवमेवमाह । कार्यान्वि
ते व्युत्पत्तिरिति वदतो कार्यस्य कार्यान्वयाभावात् कल्पनागौरवं कार्यान्विते स्वार्थे शब्दस्य व्युत्पत्ति
रिति वदतः प्राभाकरस्य कल्पनागौरवं स्यात् कथं सर्वेषामपि शब्दानां कार्यान्विते स्वार्थे व्युत्पत्ति
रित्येकमेव प्रयोजकं गौरवं गीकुर्वेन्नाश्रा कल्पते लिङादीनां हि कार्यमेव स्वार्थः । ननु तस्य कार्यस्य कार्या
न्तरेणान्वयोऽस्ति गुणप्रधानभावेन खलु पदार्थानामन्वयो भवति कार्यं च प्रधानं तत्प्राधान्येन बोध्य
ते । तथा च कथं कार्यद्वयस्य युगपद्गुणप्रधानभावः संभवति अतः कार्यस्य कार्यान्वयाभावाल्लि ३५
ङादीनां कार्यमात्रसिद्धान्विते वा कार्ये व्युत्पत्तिरङ्गीकार्या गवादिपदानां तु कार्यान्विते स्वार्थ इति ।।
तथा च प्रयोजकद्वैविध्याङ्गीकारे कथं न कल्पनागौरवं योग्येतरान्विते स्वार्थे व्युत्पत्तिरङ्गीकारे त्वेक

प्रयोजकत्वाभावात्पूर्वमित्ययमेव पक्षः समाश्रयणीयः। ननु कार्यान्वयिनि स्वार्थे व्युत्पत्तिरिति स्वीकारान्न
कल्पनागौरवं। कार्येण सह योऽन्वयस्तद्दर्शं कार्यस्यासिद्धस्य वास्तीसेकप्रयोजकत्वाभावादिति चेत्। मैवं। का
र्येण सहासिद्धस्य योऽन्वयः स गुणभाव एव न च कार्यं प्रति गुणभावः कार्यस्यास्ति। न च गुणप्रधानभावा
नुगतमन्वयमात्रं शब्देन बोध्यते। अतः शब्दमात्रमेवैकं नार्थ इति यत्किंचिदेतत्। एतेन कार्यान्वयाच्च
यिनि व्युत्पत्तिरित्यत्र प्रयोजकवर्णनमपि परास्तं। कार्यपरपदार्थान्विते व्युत्पत्तिरिति चेत्। अत्राप्येकप्र
योजकासिद्धेः। कार्यपरं यत्पदं तस्य योऽर्थस्तेनान्वित इति तदर्थः। तत्र लिङादीनां कार्यपरत्वं नाम का
र्यवाचित्वं। गवादिपदानां तु तदुद्देशित्वमात्रमिति द्वैविध्यमेवेति। ननु तथापि न केवलसिद्धार्थवाक्यस्य
प्रामाण्यं युज्यते। कार्यबोधमन्तरेण नैराकांक्ष्यलक्षणस्य पर्यवसानस्याभावात्। न हि गौरश्वः पुरुषो हस्ती
ति वा देवदत्तः पचतीति वा परं ज्ञाते पर्यवसानमनुभूयते। किंतु तृप्तिकाम ओदनं पचतीति पर्यवसानहीन
स्य च न्यूनतया वाक्याभासत्वं स्यात्। अतः कार्यपरत्वं सर्वथांगीकार्यमित्यत आह। इष्यमाना अपि तासु
रूपोसीत्यादौ सिद्धमात्रज्ञापनेनैव पर्यवसितत्वाद्वाक्यस्य। इत्यादौ प्रयोगे। केवलसिद्धार्थेन प्रामाण्य
मिति वर्तते। यो बाल्य एव कुतश्चित्कारणान्मातापितृभ्यां विमुक्तो मातापितृमनोज्ञानवलोकस्यास्तनापि

तथाभावमनुमाय कामे माता कोऽस्मे पिता कीदृशो कुत्र वर्तते। इत्युत्कण्ठते। अथ तं कश्चिद्ब्रवीति। अयं ते पिता यः पाटलि
पुत्रे राजास्ति भद्रसेनः। इयं तव माता या भद्रसेनस्य महिषी लीलावतीति। तदाकार्यापि देशमनन्तरेण सिद्धस्य
वस्तुज्ञापनेन तत्कार्यं पर्यवसितं भवति। श्रोतुर्निराकांक्षत्वात्। तदनंतरं स यदि कथं तोपद्येयमिति जिज्ञास
ते। तदा तं दर्शनकामं सन्तमेव मनेन यथा पाटलिपुत्रं याहीति कार्यं बोधयति। यथा यः स्वमुखमपश्यन्नन्या
न्सुरूपान्विरूपांश्चावलोक्य स्वात्मनि संदिग्धे किमहं सुरूपो विरूपो वेति। तदा तं प्रति कश्चिदाचष्टे सुरू
पोऽसीति तदापि वाक्यस्य सिद्धमात्रज्ञापनेन पर्यवस्यति। ततः परमाकांक्षाविच्छेदात्। तस्मादिष्टसाधनं
ज्ञानमेव वाक्यपर्यवसानहेतुर्न कार्यबोधनमेवेति नियमः। कार्यबोधने पर्यवसानस्यापीदमेव नि
मित्तं यदिष्टसाधनतावबोधनमिति। अनेनैतौ वेदवाक्यानां योजनां स्वयमतौ। यो हि सात्त्विकप्रकृति
लौकिकप्रवादात्कार्यत्वादिलिंगानुसंधानाद्वा स्वतनुभववनादेः कर्तारं सामान्यतो जानंस्तस्य माहात्म्यज्ञाना
भ्यां तद्विशेषज्ञानार्थमुत्कण्ठितमनाः स्वसंस्कारवशाज्ज्ञान्यदगण्यन्वर्तते। तं प्रत्याप्तो वेदः धुरि वार्यं वेदस्त ३६
त्स्वरूपस्वप्रधानमेव प्रतिपादयति। विज्ञानमानंदं ब्रह्मेत्यादि। ततो वाक्यार्थज्ञानादाप्तपरमानंदस्तत्सा
क्षात्कारं कामयते। तं प्रति तदुपासना विधीयते। सा च प्रक्षीणांतःकरणमलस्यैव संभवतीति। तदर्थं कर्म

विषयः प्रवर्त्तत इत्येवं समस्तो वेदः परमेश्वरस्वरूपज्ञापन एव पर्यवसितः। अथवा शारीरेन्द्रियान्तःकरणादिसं
निधाने स्वात्मनो विविधदुःखप्रपञ्चनिष्पूटकं च सुखमलभमानो सशोचते। किं मम दुःखादिकं शारीरादिसं
बन्धनिमित्तमथवा स्वाभाविकमिति। तत्र निर्वेदः प्रवर्त्तते। तत्त्वमसीत्यादि। परमात्मैव निर्दुःखपरमानन्दस्व
भावस्त्वं तत्त्वमसि। किं त्वीश्वराधीनाविद्याद्युपस्थापितशारीरादिनिमित्तेनान्यथाकारेणोपगत इति। ततः
पुनरसौ जिज्ञासते। केनोपायेनाहमिदमस्वाभाविकं रूपं हित्वा स्वरूपेणावस्थितः स्यामिति। तत्प्रति
परमेश्वर एव प्रसन्नस्तदुपाय इति तत्स्वरूपं निरूप्यते। ततः कथमसौ प्रसीदतीत्यपेक्षायां तत्साक्षात्का
रः। तत्र च श्रवणादिकं तदङ्गतया कर्माणि विधीयन्त इत्येवं समस्तस्यापि वेदस्य परमेश्वरस्वरूप एव
पर्यवसानमिति। एतेन च न्यायार्थस्तु जैमिनिरित्यादिना सूत्रेणैवोक्तः। ननु केवलसिद्धबोधकत्वे वाक्य
स्यानुवादकत्वेनाप्रामाण्यं स्यात्। ततः सर्वथा कार्यपरता स्वीकार्या। कार्यस्य च प्रमाणान्तरागोचरत्वेनना
नुवादकत्वप्रसङ्ग इत्यत आह। तस्य तत्र प्रामाण्यानुभवाच्च। पूर्वोक्तेनात्राप्यनुवृत्तिः। तत्त्वमस्यादिवा
क्यस्य तत्र केवलसिद्धार्थे प्रामाण्यं नाम यथावस्थितार्थबोधकत्वं नान्यत्। तच्च केवलसिद्धार्थे प्रत्यक्षादेरि
व वाक्यस्याप्यनुभूयते। अस्ति चासावर्थः सिद्धोऽपि प्रमाणान्तरेणाविदितपूर्वः। ततः सिद्धार्थत्वेऽयमा

३७ नैरादिवाक्यस्य नानुवादकत्वमप्यनुभूयत एव। अतः केवलसिद्धेर्थे वाक्यस्य नाप्रामाण्यमिति किं कापि परत्वा
यहेतु। स्यादेतत्। यद्यपि बोधकत्वे नैव प्रमाणानां प्रामाण्यं तथापि वाक्यप्रयोगस्य परार्थत्वात् सप्रयोज
नात्मकमेव वाक्यप्रामाण्यमपेक्षते। यथाग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इत्यादि। नान्यत्। यथाष्टौ काकस्य
दन्ता इति। परप्रयोजनाभावे न दैवयत्नोपि परं। ननु कथं केवलसिद्धेर्थे प्रामाण्यमित्यत आह। ननु कु
त्रचित्सिद्धज्ञापनादन्यद्वाक्यस्य प्रयोजनं दृष्टं। सिद्धेति प्रकृतलोकैर्वोक्तं। ननु तच्छैव व्याख्येयं। वाक्यं हि
प्रमाणं। तच्च प्रमासाधनं। प्रमा च यथार्थज्ञानं। अतस्तस्य परं ज्ञापनमेव प्रयोजनं। छिदासाधनस्य
परशोः छिदेव। नहि तत्साधनस्य तनोन्यत्प्रयोजनं दृष्टं। तच्च प्रयोजनं सिद्धविषयस्यास्तीति कथमप्रा
माण्यानुपपत्तिरिति। अथवा कार्यमपि सिद्धविशेषएवेष्टसाधनलक्षणमिति भावेन सिद्धे स्फुटं। यथावस्
स्थितपर्यायो वा सिद्धशब्दः। सत्यमेतत्। ज्ञापनमेव साक्षाद्वाक्यस्य प्रयोजनं। तथापि। स एवार्थो ज्ञापनी
योयज्ज्ञानं परस्य केवित्प्रवृत्तिं कुतश्चिन्निवृत्तिं वा कुर्यात्। परप्रवृत्तिनिवृत्त्यभिप्रायेणैव वाक्यप्रयोगात्। ३७
प्रवृत्त्यादिकारणं च कार्यज्ञानमेव। न केवलसिद्धज्ञानं। नचैवात्मरुद्धस्तन्यापारो वा प्रवर्तक इति तथास
ति तद्भाविणां सर्वेषामपि प्रवृत्तिप्रसंगात्। बालेस्य स्तनपानादिप्रवृत्तादौ ज्ञानाद्यभावात्तु। पापीयु
ज्ञारवादिज्ञादृष्टश्रवणसमनन्तरप्रवृत्तिनिवृत्तिर्वा सापि पुरुषाभिप्रायानुमानादेव। न साक्षात्। रागद्वेषयो

यद्यपि प्रवर्त्तकत्वमस्ति । तथापि सत्तयैव न तु ज्ञाततया । ज्ञानं त्वनुभूतिर्न ग्राह्यतयावर्जनीयसन्निधिः । अ
तो वाक्यबोध्यं प्रवृत्त्यादिकारणं कार्यमेवेति । नन्वेवं सर्वत्र वाक्यार्थतयाङ्गीकार्यः । अत एव लिङादिशरि
तवाक्येकार्यध्याहारोत्सर्गार्दर्शयनीया । तत्केवलसिद्धमात्रपरत्वं वाक्यस्येति । उच्यते । नायमस्ति नि
यमो यत्सर्वत्र साध्यार्थ एव वाक्यप्रयोग इति । यत्र वाक्यार्थज्ञानमात्रेण सुखदुःखावाप्तिहानी भवत
स्तत्र प्रवृत्त्याद्यभावात् । यत्रापि प्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तायेण वाक्यप्रयोगस्तत्रापि सिद्धपरत्वमुक्त
मेवेति वक्तुमाह । ज्ञात्वैवेष्टसाधनतां प्रवर्त्तते निवर्त्तते च विपर्ययेण । एवं शब्दो भिन्नक्रमः । इष्ट
साधनतामेवेति । ततः किमित्यत आह । अतः सिद्ध एव सर्ववाक्यानां प्रामाण्यं सिद्धं । यद्यपि सिद्धमात्र
ज्ञानं न प्रवृत्त्यादिहेतुस्तथापि सिद्धविशेषेष्टानिष्टसाधनत्वज्ञानं तु भवत्येव । यतो बालोपि स्तनपा
नादेरिष्टसाधनतामेव ज्ञात्वा प्रवर्त्तते तथा दंशमशकदंशनादेरनिष्टसाधनतामेव ज्ञात्वा नि
वर्त्तते । तस्यापि कार्यताज्ञानादेव प्रवृत्तिः । इष्टसाधनत्वं तु कार्यताज्ञानस्य कारणमिति चेन्न ।
इष्टसाधनतातिरिक्तायाः कार्यतायां प्रमाणाभावात् । चन्द्रमण्डलादाविष्टसाधनताबुद्धिर्न कार्यताबुद्धि
रिति चेत् । सत्यं । कृतिसाध्येष्टसाधनतायाः कार्यतापर्यायतयाङ्गीकारात् । अत एव न भक्तादौ प्रवृत्ति

३९ प्रसंगः॥ एतेन वृद्धव्यवहारदर्शनेन बालकव्युत्पत्तिः साऽपि सिद्धविषयैवेति सिद्धं। बालकेन हि स्वप्रवृत्तौ यस्य वर्गे कर्त्तव्य
नागतं। तदेव वृद्धप्रवृत्तावपि कल्पयितुमुचितं। स्वप्रवृत्तौ चेष्टसाधनताज्ञानमेव प्रवर्त्तकतयावधारितमि
त्युक्तं। यत एवं सिद्धज्ञानस्यैव सर्वत्र प्रवर्त्तकत्वं अतः सर्वत्र सिद्धविषयैव। अतो न केवलं प्रियमाणेत्यादीनां
किंतु सर्ववाक्यानां लिङादियुक्तानामपि सिद्ध एव प्रामाण्यं सिद्धं। अत्र सर्ववादिसिद्धं दृष्टांतमाह। प्रसिद्धं व
याकरणनिरुक्तादीनां सिद्धमात्रे प्रामाण्यं सर्ववादीनां। आदिपदेन निघंटुप्रभृतीनां ग्रहणं। सिद्धमात्रे श
ब्दादिस्वरूपे। अत्राप्युक्तं: शब्दः सम्यग्ज्ञातः सुप्रयुक्तः शास्त्रान्वितः स्वर्गेलोके कामधुग्भवतीत्यर्थवाद
बलाद्विधिः कल्प्यत इति चेन्न। इष्टसाधनताज्ञानादेव प्रवृत्त्युपपत्तौ तत्कल्पकाभावात्। अपर आह। व्या
करणादेः प्रामाण्यमेव नास्ति। निर्मूलत्वात्। प्रयोजनाभावाच्च। शब्दज्ञानस्य लोकप्रयोगादेव तत्सिद्धेः। वेद
रक्षादेश्च ऊहसंप्रदायेनैवोपपत्तेः। तत्कथं। तदुदाहृयत इति तन्नाह। तदनंगीकारे सर्वशाब्दव्यवहारा
सिद्धेः। व्याकरणादिप्रामाण्यानंगीकारे अपभ्रंशादिसंकीर्णैः शब्दैः यो निर्वृत्तो व्यवहारः। लोके हि गोणी ३९
त्यवत माव्यादयोऽपि सास्नादिमति पिंडे प्रयुज्यंते। तन्नस्तेषामपि तद्वलयोगप्रयोगे दृष्यंति शापश्शब्दैरिति
वचनोत्थसवायः स्यात्। अतश्च शब्दापभ्रंशविभागो नास्तीत्यपि निरस्तं। तदभावे फलभेदकथनानुपप
त्तेः। न च शब्दापशब्दविभागो विना व्याकरणादिकं ज्ञातुं अतस्तत्प्रामाण्यानंगीकारे शाब्दव्यवहारए
व सर्वाबाधो व्यवहारः ३

बोधितेन। अत एवाष्टकादिस्मृतिवन्मूलमपि तस्य कल्पनीयं। प्रमादपरिहारार्थत्वेन वेदरक्षादिकमपि
सिद्धमिति। अस्तु वा कासिद्ध्यर्थं प्रामाण्यं तथापि समतीतक्षराक्षरत्वादिलक्षणेन नारायणेन सकलसदाग
मानां प्रामाण्यं कुतः सिध्येत्। न हि निश्चायकप्रमाणेन विना संभावनामात्रेणार्थसिद्धिर्भवति। संभा
वनाकारणमेव च प्रागुक्तं समस्तं। ज्ञेय एतैरिति वाक्यमपि न विशिष्टभगवत्स्वरूपप्रतिपादकत्वं सर्वे
षां सदागमानामाचष्टे। वक्ष्यमाणशंकां न परिहरतीत्यत आह। उक्तं च नारदीये। सर्वज्ञं सर्वकर्त्ता
रं नारायणमनामयं। सर्वोत्तमं ज्ञापयन्ति महान्तः सर्व्व एव हि। सर्वेषामपि वेदानामितिहाससपुराणयोः।
प्रमाणानां च सर्वेषां तदर्थं चान्यदुच्यत इति च। न केवलं सम्भावितमिति चार्थः। अत्राद्येन विशेषणद्वये
न ज्ञेयसद्गुणत्वं लक्ष्यते। तृतीयेन निर्दोषत्वं। चतुर्थेन समतीतक्षराक्षरत्वं। सर्वस्मादुत्तम इति वि
ग्रहे पञ्चमीति योगविभागात्समासः। ज्ञापयन्तीत्यत्र सर्वेषामपि वेदानामित्यादिकं सिंहावलोकनन्या
येनानुवर्तते। अर्थविज्ञानादिभक्तिविपरिणामः। ननु धर्मादिकमपि वेदादिप्रतिपाद्यं। अन्यथा तदसिद्धिप्रस
ङ्गात्। अतः कथमेवमुच्यत इत्यत उक्तं। महान्तः सर्व इति। अत्रोक्तलक्षणेनारायणप्रमाणानां च स
र्वेषां पञ्चरात्रादीनां अन्यत्तु धर्मादिकं तदर्थं भगवत्प्रतिपत्त्यर्थमेवाख्यातं वेदादिभिः। न तत्सकारस्य प्रागेव

३७ सङ्क्षेपेणोक्तइति। अत्राद्वैतवादिनो वदंति। यत्तावत्तुल्यलक्षणत्वाद्वेदस्य विधिनिषेधरूपत्वात्‌ कर्मपरत्वाद्वि
धावद्विषयो न तत्त्वावेदक एव। वेदांतानां तु तत्त्वावेदकत्वेपि जीवेश्वराभेद एव तात्पर्यं। तत्रोक्तोपासनानां
कर्मसमभिव्याहृतानामपि विनश्वरफलसाम्येन बुद्धिशुद्ध्यर्थत्वाज्ज्ञानमविरुद्धं। प्राणाद्युपासनानामपि
प्राणादीनां ब्रह्मप्रतीकत्वेनाद्वैतज्ञानोपयोगित्वात्क्रममुक्तिफलत्वाच्च पाठो न विरुद्धः। एतेन सगुण
ब्रह्मविद्या अपि व्याख्याताः। अद्वारकक्रियाकारकफलरूपभेदप्रपञ्चप्रतिपादकः सर्वोपि वेदो जीवब्रह्म
णोर्निरूपयितुं प्रतिपादनपूर्वकमभेदप्रतिपादनायानुवादपर एवेति सर्वस्याप्यागमस्य जीवेश्वरा
भेद एव तात्पर्यं। कथं सर्वोत्तमत्वादिलक्षणविष्णोस्तात्पर्यमुच्यते। सर्वोत्तमत्वादेर्भेदसापेक्षत्वेनाभेद
विरोधादिति। नहि तेन तन्निषिध्यते। न च जीवेश्वराभेद एव तात्पर्यमागमस्येति। अत्रेश्वरशब्देन ब्रह्मो
च्यते। तस्यैव स्वाधीनमायाशबलस्येश्वरत्वेन परैरंगीकृतत्वात्‌। ऐश्वर्यविशिष्टेन जीवस्याभेदा
नुपपत्तेः। कुतो नेत्यत आह। तत्र प्रमाणाभावादिति। सति हि जीवेश्वराभेदप्रतिपादकप्रधानवाक्ये ३७
तरेषां वाक्यानां कथंचिन्नेदकवाक्यतान्वयसाधनस्य सर्वस्याप्यागमस्य तत्र तात्पर्यं व्याख्यातुं शक्यते। न च
जीवेश्वराभेदे प्रमाणप्रधानवाक्यमस्ति। न तत्कथं तत्रागमस्य तात्पर्यकल्पनं। ननु कथं नास्ति तत्त्व

मसीत्यादीनां जीवेश्वराभेदे प्रामाण्याभावादिति भावः। ननु प्रबलभेदप्रतिपादकानां वाक्यानां विद्य
मानत्वादिति चेन्न। तेषां द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये द्वा सुपर्णेत्यादिभेदवाक्यविरुद्धत्वेनाभेदे प्रामाण्याभावा
दिति भावः। ननु प्रबलविरोधि बाधकं भवति। समबलं च प्रतिरोधकं। उभयथापि कालातीतस्य प्रति
पक्षहेतोरिव विरुद्धस्याप्रामाण्यमुचितं। न चाभेदवाक्यापेक्षया भेदवाक्यानां प्राबल्यं समबलत्वं
वास्ति। जीवेश्वरभेदस्य प्रत्यक्षानुमानसिद्धत्वेन तदनुवादकानां तेषां दुर्बलत्वात्। न चाभेदः प्र
माणान्तरसिद्धो येन तद्वाक्यानामनुवादकत्वं स्यात्। अतो भेदवाक्यविरोधेन अभेदवाक्यानां अप्रामा
ण्यं कथनमयुक्तं। प्रत्युत विपर्यय एवोचित इत्यत आह। न च जीवेश्वरभेदः सिद्ध इत्यनुवादकत्वं भेदवा
क्यानां। सिद्धः प्रत्यक्षानुमानाभ्यां। इतिशब्दो हेतौ। तथा च दौर्बल्यमिति शेषः। कुत इत्यत आह।
आगमं विनेश्वरस्यैवासिद्धेरिति। भेदस्तावद्धर्मिप्रतियोगिप्रतीतिसापेक्षप्रतीतिकः। तत्रेश्वरध
र्मिको जीवप्रतियोगिकभेदः प्रमाणान्तरसिद्ध इति वा वक्तव्यं। ईश्वरप्रतियोगिको जीवधर्मिक इति
वा। पक्षद्वयेपि जीवेश्वरप्रतीत्यावश्यं भावितव्यं। तत्र यद्यपि जीवः साक्षिप्रत्यक्षवेद्यः। तथापीश्वरसिद्धिः।
किमागमेनोत प्रमाणान्तरेणेति वाच्यं। आद्ये वक्ष्यामः। द्वितीये लिङ्गमुपतिष्ठते। तथा च धर्मिप्रतियोगि

४० प्रतीत्यभावात्कथं तदधीनात्प्रत्यक्षादिना जीवेश्वरभेदसिद्धिः स्यात्। कथं च तद्वाक्यानामनुवादकत्वं
दुर्बलत्वं वा भवेदित्येवार्थः। नन्वीश्वरस्य स्वभावविप्रकृष्टत्वात् प्रत्यक्षतोऽसिद्धावप्यनुमानतो सिद्धिर्भवि
ष्यति। तथा च प्रमाणान्तरेण भेदसिद्ध्युपपत्तेस्तद्वाक्यानामनुवादकत्वमेवेति चेत्। किं प्रत्यक्षागम
साहाय्यवतानुमानेनेश्वरसिद्धिरुच्यते उत तद्रहितेन। आद्ये वक्ष्यामः। द्वितीयं प्रतिषेधति। न चा
नुमानान्न सिद्धिः। अत्र हेतुमाह। विपर्ययेणाप्यनुमातुं शक्यत्वादिति। इत्थंभूतलक्षणे तृतीया। प्र
त्यक्षागमसाहाय्यरहितस्यानुमानस्य सर्वथा विपरीतानुमानेन प्रतिरुद्धत्वात्। तथा चोक्तं। उपा
धिप्रतिरोधौ अनुक्तनामातीव दुर्बलाविति। प्रत्यक्षादिसाहाय्ये तु प्रतिपक्षस्य तद्बाधेनोपाधेश्च पक्ष
एव साध्यव्यापकत्वभंगेन निराकरणं क्रियते। तदभावे तु प्रतिपक्षादिकं दुष्परिहरमेव। इतः पर
प्रत्यक्षानुमानसिद्धत्वेऽत्यतः पूर्ववाक्यद्वयमूलकोशेष्वदर्शनात्प्रक्षिप्तमित्याहुः। तथापि गंगाजला
नुप्रविष्टक्षुद्रनदीजलस्येव तस्याप्युपादेयत्वाद्व्याख्यानं क्रियते। केवलानुमानस्य प्रत्यनुमान ४०
विरोधादिस्फुटं प्रपंचयति। विमतं सकर्तृकं कार्यत्वाद्घटवदित्यस्य विमतं विकर्तृकमस्मत्समतक
र्तृरहितत्वादात्मवदित्यनुमानविरोधादिति। सर्वं सकर्तृकमित्यस्य गगनादौ बाधो घटादौ सि

त्वे

द्धसाधनत्वं च स्यात् । तन्निरासार्थं विमतमित्युक्तं । तेन विकर्तृकत्वेन सकर्तृकत्वेन वा यत्र वादिप्रतिवा
दिनोः संमतिर्गगनादौ घटादौ च ततोऽन्यदंकुरादीत्यर्थः । सकर्तृकमुपादानादिविषयबुद्धिमत्सर्वकं त
था च जीवानामेवादृष्टद्वारांकुरादिकर्तृत्वोपपत्तेः सिद्धसाधनत्वमर्थान्तरतां चेति निरस्तं । कार्यत्वा
द्भूत्वाभावित्वात् । तत्र तस्यैवेति लक्षणस्य प्रायिकत्वेनाभियुक्तैर्व्याख्यातत्वाद्दृष्टवदिति युज्यते ।
इत्युक्तेनुमिते सतीश्वर इति शेषः । नहीश्वरादृतेंऽकुरादीनां कर्तोपपद्यते । एवमेव विमतं विकर्तृकं
मित्येतदपि व्याख्येयं । नन्वस्मत्संमतकर्तृरहितत्वादित्यत्रास्मत्संमतत्वं कर्तृरहितत्वस्य वा विशेषणं
कर्तुर्वा । नाद्यः । व्यर्थत्वात् । तत्त्यागे साध्याविशिष्टत्वात् । न परिहारार्थमेव विशेषणमिति चेत् । न ।
सर्वज्ञसाध्याविशिष्टत्वे तत्संभवात् । द्वितीये किं कुलालादिकर्तृविशेषणेनोच्यते । शरीरादिमान्वा
आद्येनेकार्यं । कुलालादिकर्तृरहितस्यापि पटादेः कुविन्दादिकर्तृमत्त्वात् । द्वितीयेपि किं शरीरादिरहितः
कर्त्रङ्गीक्रियते न वा । आद्ये तत्कर्तृव्यभिचारः । द्वितीये पुनर्वैयर्थ्यं साध्याविशिष्टता च । न च सामा
न्यविशेषभावेन भेदः । शरीरादिरहितस्य कर्तुरनङ्गीकारे सामान्यस्यानुपपत्तेः । सामान्याभावस्य विशे
षाभावेन साधनायोगाच्च । उच्यते । कर्तृमत्त्वेनास्माकमसंमतत्वादिसाध्यमर्थोत्राभिमतः । नन्वेवं वैय्य

४१ ध्यादिरूपेणास्ति। धूमानुमानादावप्येवं सप्रतिपक्षताप्रसंग इति चेत्। न। अनुकूलप्रमाणविरोधेन बाधितत्वात्।
अथवा कर्तृत्वं स्वेतरत्वादिद्यनेनाजन्यत्वादित्यस्य ते। अस्मत्समवेतयत्नेन व्यभिचारी क्ष्यादिकं। शरीरं स्वप्रयोजना
ज्ञानसंशयविपर्ययानित्यज्ञानानित्येच्छानित्यप्रयत्नस्मृतिसंस्कारद्वेषसुखदुःखधर्माधर्मवद्
जन्यत्वादिति अनेकप्रतिपक्षसंग्रहायास्मत्समवेतस्य के। एवमपि विशेषणवैयर्थ्यमिति चेत्। न॥
पक्षधर्मतासिद्ध्यर्थत्वात्। परैरपि चक्षुस्तेजसं रूपादिषु पंचसु मध्ये रूपस्यैव ग्राहकत्वात्। प्रामा व
ण्यं परतो ज्ञायतेऽनभ्यासदशायां सांशयिकत्वादित्यादौ पक्षधर्मतासिद्ध्यर्थत्वेन विशेषणस्य प्र
युक्तत्वात्। नन्वेवं व्याप्यभावेनोपेक्षितविशेषणप्रक्षेपेण पक्षधर्मताप्रसाध्यं साधने प्रयोजनाधीन साध्य
प्रमाणेन प्रमाणाधीनप्रयोजनमित्यापन्नं। तथा चातिप्रसंग इति चेत्। सत्यं। वक्ष्यामोऽत्र समाधा
न। अनुमानविरोधादिसत्त्वे न चानुमानात्तत्सिद्धिरित्यनेन न संबंधः। प्रतिपक्षानुमानस्य सोपा ४१
धिकत्वमाशंक्येश्वरानुमानस्यापि तत्साम्यमित्याह। अकार्यत्वमुपाधिरित्यत्र केचित् शरीरिजन्या
त्वमितरत्राप्युपाधिरित्यतरमिति। यद्विकर्तृकं तदकार्यमिति साध्यव्यापकत्वात्। साधनवतः पक्षा
ध्यावृत्तत्वेन साधनाव्यापकत्वात्। उपाधिः प्रतिपक्षानुमानस्य निरोधः। इत्यस्मत्केवलानुमानेनेश्वर

साधयतायत्र सकर्तृकत्वं तत्र शरीरिजन्यत्वमिति साध्यव्यापकत्वात्कार्यत्ववतो यकुरादेर्व्यावृत्तत्वे
न साधनाव्यापकत्वाच्च भवति शरीरिजन्यत्वमुपाधिः। इतरथेश्वरानुमाने इत्यत्रेतरमनीश्वरवादि
नावक्तुं शक्यत इति दोषः। शरीरिविशेषणं व्यर्थमिति चेत्। अकार्यत्वमपि कार्यत्वादन्यत्वे का
र्यत्वरहितत्वं वा वक्तव्यं। तत्राप्यन्यत्वादेरेव साध्यव्यापकत्वसंभवात्समव्याप्तेश्चानपेक्षितत्वा
द्विशेषणवैयर्थ्यमेव। तत्र पक्षव्यावृत्त्यर्थं विशेषणमिति चेत्। तुल्यमितरत्रापि। ननु किं व्यभिचारनि
वारणलक्षणप्रयोजनाभावो वैयर्थ्यं प्रयोजनमात्राभावो वा नाद्यः। व्याप्यगतविशेषणस्येव तथात्वेन
व्यापकगतस्य तथात्वनियमाभावात्। न द्वितीयः। असिद्धेरिति चेत्। एतदपि समानं। अत एव प्रतिपक्षानु
मानेपि विशेषणवैयर्थ्यपरिहतं। विशिष्टस्योपाधेर्हि साध्यव्यापकत्वमस्त्येव। व्यापकनिवृत्तिनिश्च व्याप्यनि
वर्त्तयत्येव। उपाध्यभावश्चात्र प्रतिपक्षत्वेनोक्तः। उपाध्यनुन्नीत एवानुमाने व्यभिचारावारकविशेषणवत्त्वेन दो
षेणोपाध्युन्नीत इति व्यवस्थाश्रयणे दोषाभावात्। अनुकूलतर्केणोपाधिप्रतिपक्षनिरास इति चेत्। न।
तदभावात्। कर्त्रभावे कार्यं न स्यादिति चेत्। न। कारणाभावप्रयुक्तत्वात्कार्याभावस्य कार्यसामान्ये हि
कारणसामान्यायत्तं। अन्यथा कर्मादिकारकविशेषाभावेनासनशयनादिकार्याभावप्रसंगः। कर्मादिकेन

४२ सार्वत्रिकः। कर्त्ता तु सार्वत्रिक इति चेत्। न। तत्सिद्ध्यर्थत्वादेवास्य परकीयप्रयासस्य। यद्यपि प्रतिपक्षेणोपाध्यु
द्भावनमुचितं। उपाधेः प्रतिपक्षोन्नायकत्वे नैवेयर्थ्यात्। तथाप्यभ्युपगमवादोऽयमित्यदोषः। ननु शरी
रप्रेरणायाः सकर्तृकत्वेऽपि शरीरजन्यत्वं नास्ति। कर्मभिन्नस्य शरीरस्य कर्तृप्रेरणानुपपत्तेः। ततः
साध्याव्यापकत्वमिति। उच्यते। शरीरप्रेरणा हि शरीरक्रियानुगुणप्रयत्नवत्त्वं तच्चाशरीरस्य प्रयत्नोऽस
न्निरस्तीति। किं चागमानपेक्षानुमानपक्षेऽनुपलब्धप्राक्कोटिषु पर्वतादिषु कार्यत्वं कुतः सिद्धं। सावय
वत्वादिति चेत्। किमिदं सावयवत्वं। अवयवसंबंधित्वं चेत्। पटावयवतन्तुसंयुक्ताकाशे व्यभिचारात्।
अवयवसमवेतत्वं चेत् जात्यादावनैकान्त्यं। स्वावयवसमवेतत्वं चेत् स्व समवायिकारणसमवेत
मिति फलितं स्यात्। तथा च कार्यत्वमनभ्युपगच्छतस्तदप्यसिद्धं। द्रव्यारब्धद्रव्यत्वमिति चेत्। न। वा
रि निहिते पार्थिवपरमाणौ व्यभिचारात्। द्रव्यसमवेतद्रव्यत्वमिति चेत्। तथापि द्व्यणुकसमवेते ४२
परमाणौ व्यभिचार एव। द्व्यणुके परमाणुसमवेतं न परमाणुः द्व्यणुके समवेत इति चेत्। न। सम
वायस्यातिरिक्तस्य समवेतत्वस्याभावात्। तस्योभयत्रसाम्यात्। समवायपरत्वाद्द्रव्यारब्धद्रव्यत्व
मिति चेत्। न। ऊर्ध्वाधरीभावादर्शनेन समवायातिरिक्ताश्रयाश्रयिभावानिरूपणात्। एव

हारमात्रेणानव्यवस्थितेः पटे तंतुवदित्यादेरपि दर्शनात् । अथ मम परिमाणत्वं सावयवत्वमिति चेत् । न । तस्या
कार्यत्वेप्यनुपपत्त्यभावेनाप्रयोजकत्वादिति । नैवमीश्वरस्यैवासिद्धेः स्तद्भेदस्य प्रत्यक्षानुमानाभ्यां
सुतरामसिद्धिरिति न भेदवाक्यानामनुवादकत्वमित्यत आह । अधुनायमर्थः आयं भेदवाक्यानामनुवादक
त्वव्युत्पादनप्रयासः परस्य सांख्यस्य नानाह । प्रत्यक्षानुमानसिद्धत्वेन भेदस्य तद्विरोधादेवाप्रामाण्य
मभेदागमस्य । येन भेदवाक्यानामनुवादकत्वमुच्यते तेनावश्यं भेदस्य प्रत्यक्षानुमानसिद्धत्वं वाच्यं ।
असिद्धस्यानुवदितुमशक्यत्वात् । तथा च तन्निष्ठेनु तावद्भेदवाक्यानि । भेदग्राहकप्रत्यक्षविरोधादेवाप्रा
माण्यमभेदागमस्यापरिहार्यं । तथा चाभेदागमप्रामाण्यपरिरक्षणार्थं भेदागमानामनुवादकत्व
व्युत्पादनं क्रियमाणं तदप्रामाण्यमेव दृढयतीति व्यर्थमेव । नन्वपौरुषेयत्वेनानाशङ्कितदोषत्वादा
गमः प्रबलः । प्रत्यक्षानुमाने तु दोषशङ्काकलङ्कितत्वाद्दुर्बले । तत्कथं दुर्बलभेदग्राहकप्रत्यक्षादि
विरोधेन प्रबलस्याभेदागमस्याप्रामाण्यप्राप्तिरित्यत आह । तेनाभेदवाक्यस्याप्रामाण्याभावे च
नानुवादकत्वं भेदवाक्यानामिति । तेन प्रत्यक्षादिविरोधेन नानुवादकत्वमित्यत्रापि नेनेति वर्तते । भे
दस्य प्रत्यक्षादिसिद्धत्वेनेति । कुतो नेति चेत्सराकांक्षायामेवेत्याह । नहि बलवत्तोनुवादकत्वमिति । य

४३ धागमस्यप्रबलत्वाद्दुर्बलप्रत्यक्षादिविरोधेनापि नाप्रामाण्यमित्युच्यते नहि भेदवाक्यानामपि वेदत्वेन प्रबल
त्वाद्दुर्बलप्रत्यक्षादि प्रतिपन्नभेदप्रतिपादकत्वेपि नानुवादकत्वे बलवतो कुतो नानुवादकत्वमित्यत आह।
दार्ढ्यहेतुत्वादिति। अयमाशयः। न तावत्पूर्वप्रवृत्तप्रमाणावच्छिन्नविषयत्वमनुवादकत्वं भेदवा
क्यानामस्ति। तथानुपलम्भात्। तथात्वे ह्यर्थसंस्पर्शितया दौर्बल्यं स्यात्। नतः प्रतिपन्नार्थप्रतिपाद
कत्वमात्रमनुवादकत्वमिति वक्तव्यं। तस्यापि परानपेक्षस्वकारणायात्तस्य वैयर्थ्यमेवानुवादकत्वे
बीजमंगीकार्यं। न च तत्सकृतेस्ति। दुर्बलाभ्यां प्रत्यक्षानुमानाभ्यां प्रतिपन्नेपि भेदे साशंके सति तत्र वृ
त्तानां प्रबलानां भेदवाक्यानां निःशंकभेदप्रतिपत्तिहेतुत्वेन सार्थकत्वात्। तथा चानुवादकत्वनिरो
धेनाभेदागमस्याप्रामाण्यं तदवस्थमिति। एवं भेदवाक्येषामनुवादकत्वे सिद्धे यत्परैरंगीकृतं ताभ्यां
भेदप्रतिपादकाभ्यां प्रत्यक्षानुमानाभ्यां वा प्रतिरुद्धत्वान्नाभेदवाक्यानामप्रामाण्यमित्युक्तं। इदानींन
केवलं समबलप्रमाणप्रतिरुद्धत्वादप्रामाण्यं। किंतु प्रबलप्रमाणबाधितत्वाच्चेति वक्तुं सामान्यन्यायं ४३
तावदुत्पादयति॥ प्रत्यक्षादेरागमस्य प्राबल्येपि नोपजीव्यप्रमाणविरोधे प्रामाण्यमिति। यद्यपि प्रत्यक्षा
नुमानाभ्यामागमस्य प्राबल्यमित्युत्सर्गः। तथापि यत्र प्रत्यक्षानुमानयोरागमं प्रत्युपजीव्यत्वं तत्र तयो

रेवततो बलवत्त्वं। ततश्च तद्विरोधेन तस्य न प्रामाण्यमिति तावदंगीकार्यं किंतु नरात्रि चेत्। उच्यते। उपजीव्योपजी
व्योपजीवकयोर्विरोधेन तावदुभयं प्रमाणं वस्तुनो द्वैरूप्यापातात्। नाप्युभयमप्रमाणं। वस्तुनो निःस्व
भावत्वापत्तेः। ततोऽन्यतरस्यैवाप्रामाण्येऽवश्यमंगीकार्ये न तावदुपजीवकविरोधेनोपजीव्यस्याप्रामा
ण्यमंगीकर्तुमुचितं। कुत इत्यत आह। विषयाभावे त्वस्यैवाप्रामाण्यप्राप्तेरिति। येन हि यस्य विषयः
सिध्यति तत्तस्योपजीव्यं। यथा पर्वतग्राहकं धूमानुमानस्य तथा चोपजीवकविरोधेनोपजीव्यस्याप्रा
माण्ये सदुपजीवकस्य विषयो न प्रसिध्येत्। विषयाभावे चोदयाभावेनाबोधकत्वलक्षणमप्रामाण्यं
प्राप्नोति यत्स्वयं नोदेतुमलं नापि बोधयितुं। कथं तदुपजीव्यमप्रमाणी कुर्यात्। अतः परिशेषादनपेक्षत
याप्रबलस्योपजीव्यस्य विरोधेन सापेक्षतया दुर्बलमुपजीवकमेवाप्रमाणं भवतीति सिध्यति। यद्यपि येन
यस्योत्थानं भवति तत्तस्योपजीव्यं न धर्मिग्राहकमात्रं। तथापि प्रकृतापेक्षयैतदुक्तमिति मन्तव्यं। अस्त्वेव
मुपजीव्यविरुद्धस्योपजीवकस्याप्रामाण्यं प्रकृते तु किमायातमित्यत आह॥ तेनैव ह्यनुमानादिनाऽगमस्य
विषयः सिध्यतीति न तत्क्षेपीति। भेदवाक्यानामनुवादकत्वसिध्यर्थं परोपन्यस्तेनैव। अनेन नास्माभिर्बलाद
दमुच्यते किंतु परेणापि तदंगीकृतमिति सूचयति। न केवलं भेदागमस्य किंतु तत्पक्षेप्यागमस्य भेदागमवदभेदा

४८ गमस्यापीति यावत्। जीवं विषयीकृत्य तस्येश्वरेणाभेदो बोधनीयः तत्त्वमसीति। ईश्वरं विषयीकृत्य वा तस्य जी
वाभेदः। क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धीति। उभावपि विषयीकृत्याभेदमात्रं वा नेह नानास्तीति। सर्वथा जीवेश्वरसिद्ध्याभ
वितव्यं। तत्रेश्वरः कार्यत्वाद्यनुमानसिद्धः। जीवश्च प्रत्यक्षसिद्धः। इति प्रत्यक्षानुमाने तत्त्वमस्याद्यागमस्यो
पजीव्ये। एतदेव विवृणोति। अनुमानेनेत्यनुवादित्वपक्षे ईश्वरो बोद्धव्य इति। कुत इत्यत उक्तं अनुवादित्वप
क्ष इति। भेदवाक्यानामनुवादित्वसिद्ध्यर्थं परोक्षानुमानस्येश्वरसाधनायोपन्यस्तत्वात्॥ प्रत्यक्षेणावा
गमः। आगच्छत्येवं गच्छतीत्यागमो जीवः। यद्वा जीवस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वं प्रसिद्धमिति तदनुक्त्वा स्वरूपग्राह
कत्वात् उपजीव्यत्वं भवतीति ज्ञापयितुं प्रत्यक्षेण वा गम इत्युक्तं। अथवा चन्नादेन जीवं समुद्दिनोति। तत्रा
पि किं प्रकृत इत्यत आह। अतस्तयोर्विरोधे प्रामाण्यं न स्यादिति। यत उपजीव्यमुपजीवकात्सबलं। उपजीव्य
वाभेदागमस्य प्रत्यक्षानुमाने। अतस्तयोः प्रत्यक्षानुमानयोर्विरोधे सत्यभेदागमस्य प्रामाण्यं न स्यात्। ४८
भवतु प्रत्यक्षादिकमभेदागमस्योपजीव्यं किन्तु तद्विरोधस्त्वत्र नास्ति। नहि प्रत्यक्षं जीवमीश्वराद्भिन्नत्वेन गृ
ह्णाति। नाप्यनुमानमीश्वरं जीवात्। येन तद्विरोधः स्यात्। किन्नाम तत्स्वरूपमात्रं। तथापि तत एवात्रोपजी
व्ये। तत्कथमभेदागमस्य प्रामाण्यं न स्यादित्यत आह। अनुमानसिद्धेश्वरात् अभेदानुभवत एव सिद्धो जी
वस्येति। तत्कथमित्यत आह। अत एव कर्तृत्वेनानुभवादिति। यद्यप्यन्योन्यानपेक्षे प्रत्यक्षानुमाने। न जीवेश्वर

भेदगोचरयत्नस्तथापि कार्यत्वाद्यनुमानेन सर्वकर्तृत्वादिलक्षणामीश्वरज्ञानवतः साक्षिणाच नदिरूहस्वभा
वमात्मानमनुभवतस्ततो भेदज्ञानमवर्जनीयमेवेति। आगमस्येश्वरंगत्वानुपजीव्यत्वानानुमानमिति चे
न्न। नानस्यापि यः सर्वज्ञः सर्वविदित्यादेरनुमानतुल्यत्वात्। आगमग्राहकप्रत्यक्षस्योपजीव्यत्वोक्तेरयमुप
योगः। नेह नानास्तीत्येकत्वागमेन हि स्वप्रपञ्चे तेभेदप्रपञ्चस्य मिथ्यात्वमुच्यते न तत्वागमादिग्राहकं प्रत्य
क्षादिकमुपजीव्यमिति तद्विरोधेन तस्याप्रामाण्यमिति। ननु भेदागमस्याप्रामाण्यमित्याह। न चानुभ
वविरोधे आगमस्याप्रामाण्यमिति। पूर्वमुपजीव्यत्वेन प्राबल्यमाश्रित्यैक्यागमस्य साक्ष्यनुभववि
रोधेनाप्रामाण्यमुक्तं। इदानीमनुपजीव्यत्वानपेक्ष्य प्राबल्यमाश्रित्योच्यते। विरोधप्रकारस्तु प्राग्युक्ता
दित एव। साक्ष्यनुभवविरोधेनैक्यागमस्याप्रामाण्यं। कुत इति चेत्। न। तावदिह तयोरुभयोः प्रामाण्य
मप्रामाण्यं वोपपद्यते इत्युक्तं। ततोऽन्यतरस्यैव प्रामाण्यं वक्तव्यमङ्गीकरणीयं न तावदैक्यागमविरोधेन सा
क्ष्यनुभवस्याप्रामाण्यमङ्गीकर्तुमुचितं। कुत इत्यत आह। आगमप्रामाण्यानुभवस्याप्यप्रामाण्यप्राप्तेरिति।
साक्ष्यनुभवः खलु सर्वप्रमाणप्रामाण्यनिश्चायकः। तथा च तस्य जीवेश्वरभेदविषयेऽप्रामाण्ये सर्वभेदागमप्रा
माण्यविषयेऽपि प्रामाण्यमविश्वसनीयं स्यात्। ततश्चैक्यागमप्रामाण्यं न सिध्येत्। न चास्तिह प्रामाण्यमन्यत्र

४५ प्रमाणीकर्तुं प्रभवतीत्यतः परिशेषात् साक्ष्यनुभवविरोधिनो भेदागमस्यैवाप्रामाण्यं वाच्यमिति। आगमप्रामाण्या
नुभवस्यापीति विषयभेदेन भेदोपचारः। आगमप्रामाण्यविषयेपीति यावत्। अनेनाव्यभिचारितत्वनियमः
साक्ष्यनुभवस्य प्राबल्ये हेतुरित्युक्तं भवति। एवमुपजीव्यत्वानिरवकाशत्वलक्षणस्वभावबलवत्प्रमाण
बाधितत्वादेवागमस्याप्रामाण्यमित्युक्तं। नकेवलमेतावता किंतु बहुत्वलक्षणबलवद्भिरितरैरेव प्रमा
णैर्बाधितत्वाच्च। ननु बहूनि प्रमाणान्येकविषयाणि वा भिन्नविषयाणि वा। आद्ये धिगतमेवार्थमधिगम
यतां द्वितीयादीनां वैयर्थ्ये लक्षणेनानुवादकत्वेन नप्रामाण्यं। द्वितीये स्वस्वविषये तेषामेकैकत्वा
न्न बहुत्वेन तत्कथं बहुप्रमाणबाधितत्वं। बहुत्वे प्रामाण्याभावात्। प्रामाण्ये बहुत्वाभावादित्यत आह। ब
हुप्रमाणसंवादश्च प्राबल्ये हेतुरेवेति। अत्र संवादग्रहणेनैकविषयतापक्षमंगीकरोति। प्राबल्ये हेतुरेवे
ति प्रयोजनवत्त्वाभिधानेनानुवादकत्वं निरस्यति। यद्यपि भेदविषयाणि प्रमाणानि सर्वाण्यप्यका
कारानियतानि। तथापि प्रथमप्रमाणेन भेदे परिच्छिन्नेपि विप्रतिपन्नादिनाकारणांतरेण पुनः शंकायां ४५
तत्रैव प्रवर्तनेन प्रमाणांतरेण निःशंका प्रतीतिर्भवतीति। ननु द्वितीयादिप्रमाणान्यपि प्रथमप्रमाणतु
ल्यानि तत्कथं प्रथमप्रवर्तनावपि शंकाद्वितीयादिप्रवर्तनेनानु निःशंकतेति चेत्। न। सहकारित्वेन सामर्थ्या

त्तिज्ञायस्यानुभवसिद्धत्वादित्याह । बहूनां वचने तस्यैव वस्तुनि वदार्ढ्यं स्यैव वह्नेरिति । पर्वतोग्निमानित्येक
स्य वचने श्रुते तस्मिन्न ज्ञानादिनीकयाथविश्वासाभावद्वितीयस्यापि वचनं शृणोति तत्रापि कारणानां
रोपनिपातेन शंकानुवर्त्तते तृतीयस्यापि । एवं बहूनां वचने श्रुते पर्वतप्रत्यासीदतस्तस्यैवाग्नेः प्रत्यक्षेणाद
र्शने सति विश्वास एव दृढरूपेण । ननु द्वितीयादिष्वप्रामाण्यबुद्धिरिति । अनेन परोक्षत्वापरोक्षत्वरूपं विशे
षमभिदधता अपौरुषेयत्वादिरूपो परो विशेषः सूचितः । अत एव वचनमादावुक्त्वा दर्शनं पश्चादुक्तं ।
यद्येवं द्वितीयादिप्रमाणस्य दार्ढ्यहेतुत्वासंयोजनवत्त्वेनानुवादकत्वं । नहि कुत्रापि तन्न स्यात् । स
र्वत्र सर्वस्य दार्ढ्यस्य वक्तुं शक्यत्वात् । तथा च सिद्धसाधनादेरदूषणत्वं स्यात् । तस्यानुवादकत्वे प्रकृ
ते किं न स्यादित्यत आह । सर्वाविवादस्थल एव कथं चिदनुवादकत्वमिति । अविवादपदेन शंकाका
रणाभावं लक्षयति । कथं चिदित्यनेनेदमावष्टे निःशंके प्रमिते थे पुनः प्रयुज्यमानस्य परार्थानुमान
स्य वाक्यस्य वा वैयर्थ्यं दोषो न स्वार्थानुमानस्य प्रत्यक्षस्य वा तयोः पुरुषाधीनत्वादिति । अत ए
व पर्वं वह्निमानिति दर्शनरीति वो क्तौ । ततः किं प्रकृते इत्यत आह । तथात्र सर्वाविवाद इति । अत्र जीवे
श्वरभेदे येन द्वितीयादिप्रमाणानां वैयर्थ्यं स्यादिति शेषः । कुतो नेत्यत आह । एके त्वाविदिनाम

४६ बहिर्वा रजतं नास्तीति। एवशब्देन विवादस्य सुप्रसिद्धतां द्योतयति। एकत्वावस्तु नाम नादित्वात्। तदनेन
बहुत्वे प्रमाणत्वयोः समावेशः समर्थितः। तथापि बहुप्रमाणविरोधेनैकस्यागमस्याप्रामाण्यं कुतः
प्राबल्यानिश्चयेन वैपरीत्यस्यापि संभवादित्यत आह। बहुप्रमाणविरोधे एकस्याप्रामाण्यं दृष्टं शु
क्तिरजतादाविति। शुक्तिकारजतत्वेन दूरात्प्रतीयमानं रजतं किंतु शुक्तिकैवेयमाप्तवाक्यं
शृणोति। ततः समीपं गतः। प्रत्यक्षेणापि शुक्तिरेवेति पश्यति। पाटनदहनादिलिंगेन तथैवानु
मिनोति। ततो बहुप्रमाणविरोधेनैकस्य रजतज्ञानस्याप्रामाण्यमेव निश्चिनोतीति प्रसिद्ध
मेव। नैनैकस्यानेकस्माद्दुर्बलत्वं सिद्धमिति। एतदुक्तं भवति। एकवाक्यमप्रमाणं बहुप्रमाणवि
रुद्धत्वाच्छुक्तिरजतज्ञानवदिति। ननु शुक्तिरजतज्ञानस्य दुर्बलत्वमप्रामाण्यं च दोषजन्य
त्वप्रयुक्तमेव न बहुप्रमाणविरुद्धत्वप्रयुक्तं। यदप्रमाणं तद्दोषजन्यमिति साध्यव्यापकत्वात्। ४६
साधनवत्यपि पक्षेऽपौरुषेयतया दोषशंकाभावेन साधनाव्यापकत्वाच्चेत्यत आह। न च दोषजन्य
त्वादेव दुर्बलत्वमिति विरोध इति। विरोधः सोपाधिकत्वरूपोऽनुमानस्य कुतो नेत्यतः साधनव्या

पुरुषत्वादित्याह। बहुप्रमाणाविरुद्धानां दोषजन्यत्वनियमादिति। बहुवचनेनानियममेव प्रकटयति। अ
थैकवाक्यजनितज्ञानं हि पक्षः। तस्य पूर्वापरपरामर्शशून्यतादिदोषजन्यत्वं संभवत्येव। अ
वश्यं चैतत्साधनव्यापकत्वं परेणाप्यंगीकार्यमित्याशंक्य यथा नाह। दोषजन्यत्वं च बहुप्रमाण
विरोधादेव ज्ञायत इति। शुक्तिरजतादिज्ञानानां हि दोषजन्यत्वमुपाधेः साध्यव्यापकत्वासिध्य
र्थमवश्यं परेणाप्यंगीकार्यं तत्कुतो ज्ञायत इति विकल्प्य। न तावत्प्रत्यक्षेण। जन्यजनकभाव
स्य सर्वत्रातींद्रियत्वात्। नाप्यन्वयव्यतिरेकानुमेयं। इंद्रियाणामतींद्रियत्वेन तद्दोषाणामप
पि तथात्वात्। नाप्यप्रमाणत्वेन तज्ज्ञानेष्वनुपायाभावात्। न चात्रागमोस्ति। अतो बलवत्प्रमाण
विरुद्धत्वादेव दोषजन्यत्वं तत्रानुमेयं। ततो यद्बलवत्प्रमाणविरुद्धं तद्दोषजन्यमिति व्याप्तिरंगी
कार्या बलवत्त्वं च बाधकप्रमाणस्योपजीव्यत्वनिरवकाशत्वाभ्यामिव बहुत्वेनाप्यंगीकरणीयं
सर्वत्रोपजीव्यत्वादेरभावात्। तथा च बहुप्रमाणविरुद्धत्वस्य दोषजन्यत्वेन व्याप्तिः सर्वथांगी
ति कार्य [illegible] साधनव्यापकत्वान्न तस्योपाधित्वमिति। एवमनेन प्रबंधेनोक्तं प्रमेयजातमुपपत्ति
सिद्धम [illegible] पि न्यायशास्त्रसंमतमादर्शयितुं [illegible] तद्व्याख्यानिपठति। अदुष्टमित्यादि। एतेषां

४१ वाक्यानां मुक्तोपयोगः तत्र तत्रैव दर्शयिष्यामः। प्रमाणानि निरूपणार्थं एतानि वाक्यानि प्रवृत्तानि। स्व
रूपं ज्ञानमेव तदन्यधर्मज्ञानं। स्वरूपज्ञानं स्वलक्षणाधीनं। तत्र यद्यपि सामान्यलक्षणपूर्वकं विशे
षलक्षणाभिधानं शास्त्रप्रतिपत्तिसौकर्याय। तथापि सामान्यस्य व्यवहारेष्वनुपयोगाद् विशेषाणा
मेव तदुपयोगाद् विशेषलक्षणान्येवानुदिष्टानि। येनोपहतमिंद्रियादिकं ज्ञानं न जनयति विप
रीतज्ञानं वोत्पादयति। तदिह तदुष्टं। इंद्रियमिति ज्ञानेंद्रियमेव विवक्षितं। प्रमाणप्रकरणात्। तुश
ब्दो विशेषार्थः। सन्निकर्षस्य नोकरणं। करणविशेषश्चात्र प्रत्यक्षादिकमपि कृतं। तत्र करणस्य
मितिः प्राधान्यात् प्रत्यक्षधर्मीक्षमेवात्र निरूपितं। न त्वनुमानमिदं स्येति कर्तव्यतानामक प्रत्यक्षं। तत्र
तत्रैव वक्ष्यामः इति। इंद्रियस्यादुष्टत्वं काचादिराहित्यं। आप्तीगीकारे निष्ठ व्यापकप्रसंजनेन
कः। तथाशब्देनाप्रसंगात् लक्ष्यसमुच्छिनोति। तथा वक्ष्यमाणविरोधादिदोषरहितमुपपत्तियु
क्त्यादिशब्दादिवाच्यं लिंगमनुमा। साधनकं साधनभेदाद् द्विविधे स्फुटं भवति। तर्कः प्रमाणमे ४१
व न भवतीति नैयायिकादयः। पृथक् प्रमाणमिति जैनाः। तन्निरासायैव मुक्तं। अथवा तत्कृतेनु

मीयते नेनेति तर्के शब्देन समस्तोपपत्तिरुच्यते। तथा च शब्द उपमायां। इन्द्रियमितिव्याप्यमप्यदुष्ट इति। वाक्य
दोषनिरूपणं प्रागेव कृतं। शब्दोऽवधारणे। वाक्यमेव तु न चेष्टापीति। तेन चेष्टास्तु ग्रहार्थं समय
बलेन सम्यक्परोक्षानुभवसाधनमागम इति भासर्वज्ञोक्तं निरस्तं भवति। आगमशब्दस्य वाक्य
एव रूढत्वात्। लोकरूढत्वात्। लोकरूढस्यैव परीक्षकैरन्वाख्येयत्वात्। अन्यथातिप्रसंगा
त्। चेष्टायाश्चानुमानेऽन्तर्भावात्। आत्मस्वरूपभूतं ज्ञानं स्वदृक्। तदिदानीमनुभव इति विवक्षि
तं। शब्दोऽवधारणे। स्वदृगेव न त्वनिर्देष्टिहमाव वर्तनीयं। सर्वज्ञीवानां स्वरूपज्ञानस्यानिर्देष्ट्वनि
यमादिति। अत्र स्वरूपनिरूपणमेव क्रियते। प्रक्रियात्तु प्रमाणलक्षणादि यथातन्त्रानुसारेणाद्र
ष्टव्या। ज्ञानमात्मस्वरूपं न भवतीत्येके। तन्निरासार्थं स्मृत इत्युक्तं विज्ञानघन एवेत्यादिश्रुतिस्मृ
तिसिद्धः। प्रत्यक्षानुमानागमानुभवविरुद्धमेकं वाक्यमित्युक्तं। तत्प्रत्यक्षाद्यज्ञाने दृष्टांतं। अतस्तत्स्व
रूपनिरूपणेन तु ज्ञानकृतं। नन्विन्द्रियादीनामदुष्टत्वं दोषज्ञानाधीनज्ञानदोषास्तु केन ज्ञानव्याद
त्यत आह। वल्कवदिति। वशब्दः स्मरणार्थः। यद्यपि केचित्स्वरूपासिद्ध्यादयोऽनुमानदोषाः प्रत्यक्षादि

४८ सिद्धास्तथापीन्द्रियदोषास्त्वबलत्वप्रमाणाविरोधेनैवज्ञेया नैवान्यथा। यथान्यथानज्ञेयास्तथोक्तं पुर
स्तात्। एतेन दोषजन्यत्वं चेत्युक्तं दृढीकृतं भवति। नचाएके नाभेरेफा छन्दांसि वियति न दृश्यामि
तिव बनान्यानेषु दोषभंगः ज्ञेकनीयः। ननु प्रामाण्यातिरिक्तं किं बलवत्त्वमित्यत स्तान्द्विभज्य द
र्शयति। द्विविधमिति। नहि द्विविधनांत्वभावबलवत अविरोधे कथं निर्णयस्त्वत आह। नयोरिति।
तत्रोपपत्तिं स्त्रवयितुं स्वभावं निरूपयति। उपजीव्यति। आदिपदेनानिरवकाशत्वादिग्रहणं। अतए
वोपजीव्यनिरवकाशप्रमाणाविरोधं प्रथममुक्त्वा बलप्रमाणाविरोधः पश्चादुक्तः। नन्वेतेषु
व परस्परविलक्षणेष्वपि प्रत्यक्षादिषु कस्य प्रमाणेन बाधकस्य प्रवृत्तिः कथमित्यत आह। सामान्यलक्षणयो
गादिति भावेन न दोषः। याथार्थ्यमेवाह। यथावस्थितज्ञेयविषयीकारित्वं याथार्थ्यं। तत्प्रामाण्यं
प्रमाणशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं। एवञ्चोदनानधिगतार्थगन्तृत्वादिकं परेषां प्रमाणलक्षणं परास्त
म्। एतेन बहुप्रमाणसंवादस्थले स्वतःप्रमाणस्य पूर्वोक्तं दृढीकृतं भवति। ननु ज्ञेयविषयीकारित्वं ४८
ज्ञानधर्मः। तत्कथमिन्द्रियादीनां प्रामाण्यमुक्तमिति चेत् सत्यं। द्विविधं प्रमाणं। ज्ञानं तत्करणं च।
तत्र ज्ञाने मुख्यमिदं लक्षणं तस्य साक्षात् ज्ञेयविषयकारित्वात्। इन्द्रियलिङ्गशब्देषु तु ज्ञानद्वारा ज्ञे

यद्विषयीकारित्वादमुख्यमित्यतो न कश्चिद्दोष इति भावेनाह। नचेति। करणोपधीन्द्रियलिंगापेक्षया श
ब्दविशेषस्य वेदस्य याथार्थ्यमुख्यं। इन्द्रियलिंगयोरिव तस्य सर्वथा याथार्थ्याभावादिति प्रसंगात्सर्व
पितुशब्दग्रहणं कृतं। ननु ज्ञानं समकक्ष्यतयेति ज्ञानं चेत् ज्ञाने याथार्थ्यमुख्यमिस्तं किं। नतदपि नस
वत्रैकप्रकारमिति वक्तुं द्वैविध्यमाह। ज्ञानं चेति। कथमित्यत आह। बाह्यमिति। आत्मस्वरूपाति
रिक्तं। यदर्थं द्वैविध्यमुक्तं तदाह। बाह्यं चेति। अनुभव एव स्मृत्यनुभवः। कुत इत्यत आह। निर्दोषं चेति।
बाह्यमिति प्रकृतं स्वज्ञादिकमितिवर्तनं तत्त्वरूपनिरूपणार्थं। इन्द्रियलिंगशब्दजन्यं यन्मनोज्ञ नि
रूपनज्ञाद्यं। तन्निर्दोषकरणजन्यमेव प्रमाणमन्यदप्रमाणमिति। द्वैविध्यसंभवेन कदाचित्स
ज्ञायास्पदत्वादमुख्यं। अनुभवस्तु निर्दोष एवेति प्रागेवोक्तमिति भावः। एतेन नवानुभवविरो
धइत्युक्तेर्दृढीकृतं भवति। यदुक्तं ज्ञाने याथार्थ्यमुख्यं करणेष्वमुख्यमिति। तदुपपादयति। अनु
प्रमाणतामिति। ततः प्रामाण्यस्यामुख्यत्वादेव चक्षुरादित्रयमनुप्रमाणशब्दवाच्यतां याति। तथा प्रा
माण्यस्य मुख्यत्वादेव ज्ञानं केवलप्रमाणशब्दवाच्यतां याति प्रामाणिकप्रयोगेषु। अन्यथा तत्
न स्यादित्यर्थः। न मुख्यं ज्ञानं शब्दयोरित्युक्तं तत्र ज्ञानसमकक्ष्यताप्रतीतिं निवारयंस्तस्यापवादमाह।

प्राबल्यमिति। नेत्र चक्षुरित्यक्षादिषु करणेषु मध्ये प्रमाणागमस्य वेदस्य प्राबल्यमुक्तं। न ज्ञातृत्वेव स्मृतौ उत्सर्गेणोक्तस्य
निबंधं न तु नियतं। ज्ञाते तूत्सर्गविषयत्वात् ज्योतिष्टोमहेतोर्नोत्सर्गो लक्ष्यते। कुत इत्यत आह। उपजीव्येति। निखिला
शाब्दरूपलक्षणमेतत्। अमुख्यवेदस्यापि अनेन प्रत्यक्षादेरागमस्य सकलं दृष्टीकृतं भवति। एवं प्रत्यक्षा
दीनां लक्षणानि निरूपितं। विभागस्तु निरूपणीयः। तत्रानुमानविभागस्य बहुत्वात्तदेवादौ करोति। द्विविध
मनुमानं। स्वार्थपरार्थभेदात्। तत्र यत्परोपदेशमनपेक्ष्य स्वयमेव व्याप्तिं ज्ञात्वा व्याप्त्यनुसारेण विवक्षितस्थ
ले व्याप्यं च प्रतीत्य व्याप्तिं स्मृत्वा व्याप्यमनुसंधत्ते। तत्स्वार्थानुमानं। तेनास्य विवक्षितस्थले व्यापकप्रमि
तिरुत्पद्यते। इदंगेव व्याप्यादिज्ञानं परोपदेशमपेक्ष्योत्पद्यते येन तदा परार्थानुमानमित्युच्यते। तत्स
बंधासत्परोपदेशोपि तथोपपद्यते। परोपदेशो वादिनो विप्रतिपद्यते। प्रतिज्ञाहेतूदाहरणेरुदाहरणोप
नयनिगमनैर्वा त्रिभिरेवावयवाख्यैरवांतरवाक्यैरूपेतं महावाक्यं परोपदेशः इत्येके। प्रतिज्ञादयः पंचा
प्यवयवाः सर्वथापेक्षिता इत्यपरे। उदाहरणोपनयौ द्वावेवावयवावित्यन्ये। तानेतान्नियममपश्यन्ननु ४७
घद्दर्शयति। यामिति। अनुमा अनुमानोपयुक्तं परोपदेशवाक्यं। त्रियावयवात्मिकां नियमेनेति शेषः।
साध्येर्थे सावयवनियमानिःप्रयोजन इति यावत्। त्रियैव केयज्ञामहे भवादयोधात इत्यादि प्रयोगस्ति ध्यर्थपि
प्रागमपिकेश्चिद्व्याख्यातः। तनंत्रियादीरूपपन्नं तद्प्रमाणाकांक्षाजननार्थमादौ तावत्साध्यनिर्देशरूपा प्रति

ज्ञा सर्वथाप्यपेक्षिता। ततस्तत्रप्रमाणाकांक्षायांसाधनत्वस्थापकंलिंगवचनंहेतुसंज्ञमवश्यंवक्तव्यं। त
दनंतरंतस्यसाध्यजिज्ञासायांव्याप्तेःप्राथमिकत्वात्तांदर्शयितुंव्याप्तिग्रहणस्थलस्यदृष्टांतस्यस
म्यग्व्याप्तिनिर्देशपूर्वकंवचनमुदाहरणाख्यमावश्यकं। ततःपक्षधर्मताज्ञापनायदृष्टांतेप्रसिद्ध
ह्याविनाभावस्यसाधनस्यपक्षेव्याप्तिख्यापकंवाक्यमुपनयाख्यंवाच्यमेव। ततएतेषामेकार्थप्र
तिपत्तयेनिगमनाख्यमुपसंहारवाक्यमपिसर्वथाभाव्यं। अथवाहेतुनैवार्थात्पक्षधर्मतायालब्ध
त्वाद्विप्रकृष्टेनोपसंहारस्यानपेक्षितत्वात्तदापास्त्रयद्वावयवाःसर्वथाभाव्याः। यद्वापोद्घाततल
क्षणायासंगत्याव्याप्तिपक्षधर्मतयोरभिहितयोस्तदाधारतयालिंगलाभान्निगमनेनसाध्यप्रतीतेरु
त्तरत्रयोवश्यंवाच्याः। यदिवाविवादेनैवसाध्यप्रतीतौव्याप्तिपक्षधर्मतावचनेनैवसाधनधर्मिला
भात्सर्ववन्निगमनस्यव्यर्थत्वादुदाहरणोपनययोर्द्वावेवावयवौवक्तव्यौ। तत्कथमवयवनियमस्यैवेष्य
थामितिचेत्तत्राह। नोपपद्यतेति। व्याख्यादिमल्लिंगमुपपत्तिः। तत्स्मृतिजिज्ञासोपलक्षणमेतत्। दिशादे
हेतौ। सापिनियतावयवत्वेनांगीकृतवाक्यं। प्रमाणानामुपयुक्तता। इदमुक्तंभवतिपरोपदेशोहिगृहीतव्या
प्त्यादिकंप्रतितत्स्मारकत्वेनेतरंप्रतितद्विषयजिज्ञासाजनकत्वेनैवोपयुज्यते। नचागमतयाप्रमितिज

५० न न्यायप्रयुज्यते। प्रतिवादिन्यनाश्वासात्। आश्वासे वा प्रतिज्ञामात्रेणैव परेणेरितरवैयर्थ्यादिति। ततः किमित्य
त आह। अत इति। यत एव व्याप्यादिमल्लिंगस्मारकत्वादिना विनोपयुक्ते नेनया यत्सैवोपयुक्तिरेवोक्ता व्याप्यादिम
ल्लिंगस्मृत्यादिकं यावत्ता भवति। तावदेवानुमानत्वं प्रमाणीपुरोपदेशरूपं वाक्यं। सत्यमेव मतं तु। व्याप्यादिम
ल्लिंगस्मरणादिकमेतेरवयवैर्विना न भवतीत्यतस्तदर्थमेवावयवनियमकुपास्यत इति भावेन। अन्यथा
पि संभवादित्याह। युक्तिरिति। व्याप्यादिमल्लिंगं प्रतिज्ञारूपं निरूपकं स्मृत्यादिजननी यस्याः सा तथोक्ता।
पे एवं हेतुरूपिका दृष्टांतरूपिकोपनयरूपिणी तु यथास्वयं। दृष्टांतशब्देन तद्वचनमुपलक्ष्यते। उदाहर
णैकदेशग्रहणार्थं दृष्टांत इत्युक्तं। निगमनात्मिके त्वपचारितोऽभेदव्यपदेशः। एवं परेत्यापि। कदाचिन्नि
न गमनमेवानुमानस्मृत्यादिकारणं भवतीत्यर्थः। यत तथा शब्दाः समुच्चये अथवा रूपात्मकं शब्दो स्वरू
पस्यैव वाचकः। युक्तिरितित्स्मरणादिकारणोपलक्षणं तं पिंडीकृत्याह। पर्यागिति प्रतिज्ञादिकं पृ
थक् पृथक् पृथगेव युक्तितया युक्तिस्मरणादिहेतुतया प्रमाणत्वमुपयुक्तत्वं याति। तुशब्दो ५०
हेतुगर्भत्वादिवक्ष्यमाणविशेषद्योतनार्थः। यदीदमागमतयानुमानस्य बाधकं स्यात्तत्स्यात्तदाव
यवनियमस्योक्तमध्याहृतं तु स्मरणादिकारणत्वेनोपयुज्यते। स्मरणानुपदेकदेशादिनापि दृष्टं। कि

मुक्तप्रतिज्ञादिभिः। अतो व्यर्थोयं नियम इति समुदायार्थः। ननु प्रतिज्ञायां लिंगं वा न हेतुधर्मयोर्व्याप्तिप
क्षधर्मतयोरन्यतरस्थानस्फुरति। तत्कथमनुमानस्येत्यादि हेतुत्वं तस्य कथं तत्राह। प्रतिज्ञेति। हेतुग
र्भा हेत्वर्थगर्भा हेत्वर्थविशेषणकधर्मिके त्यर्थः। ननु कुतो हि प्रतिज्ञेत्यवार्थः। पृथगवयवान्तरानपेक्ष
या। प्रामाण्यमनुमानस्येत्यादि हेतुत्वं। धूमवानयं तेनाग्निमानित्यत्र केवलार्थिमज्ञो जायते। मया
प्रमाणे दृष्टे तेनेदमुदितं। तत्र पर्वतोग्निमानिति एतावत् [illegible] विषयवचनं। यतोयं धूमवानिति प्रमाणो
क्तिर्भवितुमर्हति। न चेदं प्रत्यक्षमागमो वा अतो लिंगमेवेदमिति निश्चीयते तदीयं व्याप्तिपक्षधर्मते
तु स्मृष्येतेनुसंधत्ते जिज्ञासतेवेति किमनुपपन्नं। अधिकं न्यूनं वैतदिति किमिति नाशंकते। युक्तमे
वायं वेवीतीति वादिनि प्रतिवादिनः प्रत्ययाभावादिति चेन्न। एवंविधानां वाक्यानां लोके शा
स्त्रे सांव्यावहारिकत्वेन तदतिक्रमेण शंकानुदयात्। अन्यथा अग्निशब्दस्यौषधविशेषार्थत्वाशंकया संगति
मप्याशंकेत। तथात्वे चच्छलेन निग्रहीतेति चेत्। तदेव कुतः। प्रकरणाद्यनुसंधानादिति चेत्। समं प्रकृतेपीति।
ननु हेतुमात्रं कथमनुमानस्येत्यादि हेतुर्भवेत्। साध्यधर्मप्रतीत्या व्याप्तेर्धर्म्यप्रतीत्या पक्षधर्मताया
श्च स्मरणाद्यनुदयादित्यत आह। सिद्धत्वेनेति। प्रतिज्ञायाः प्रतिज्ञार्थस्य साध्यधर्मविशिष्टस्य धर्मिणो वि

५१ वादतः पर्वतस्याग्निमत्त्वं कुत इत्यादिप्रश्नवाक्येन वा सिद्धत्वेन बुद्धिस्थत्वेन कारणेन । मानमनुमानस्मरणा
दिस्तु । ननु दृष्टान्तवचनमात्रस्य कथमनुमानस्मरणादिकारणत्वं । लिङ्गधर्म्याद्यन्यतमस्यापि तन्तोऽस्फु
रणादित्यत आह । प्रतिज्ञेति । प्रतिज्ञावयवसहकारिणी यस्यासौ तथोक्तः । तस्य भावस्तत्त्वं । तस्मादिति । न च
विवादादिनोक्त्यावानक्षिद्धिरोधः । कुत्र इत्यश्रुतार्थे । तेन हेतुगमत्वसमुद्भिनोति । अन्यथा लिङ्गधर्मि
णोऽप्रतीतौ प्रतिज्ञापि व्यर्था स्यात् । लिङ्गधर्मिणः पक्षधर्मतायाश्च प्रतीतावपि साध्यधर्मस्याप्रतीत्या
व्याप्तिस्मरणाधियोगात्कथमुपनयमात्रस्योपयुक्तत्वमित्यत आह । उपनयेति । व्याप्तिं व्याप्तिवचनं । केव
लमिति क्रियाविशेषणं । दृष्टान्तोक्तिमप्यनपेक्ष्येति । मानतयातीतिवनेति । दृष्टान्तानुक्तौ तथैव सत्या
र्थेनि प्रतीयत इति चेत् । न । यो धूमवान् सोऽग्निमान् । धूमवांश्च पर्वत इत्येतावता पक्षीत्वात् । व्याप्तिमा
क्षिप्येत्यपि पश्चात्तरप्रदर्शनं । अन्यथासिद्धत्वेन प्रतिज्ञाया इत्युक्तेरीत्येवोपपत्तेः । प्रागनुक्तमपि प्रका ५१
रान्तरमाह । व्याप्तिस्थितिं । प्रतिज्ञार्थसिद्धिसमुच्चयार्थत्वाच्च । अन्यथा पक्षधर्मताप्रतीतेः । कुतः पर्वतो
ग्निमानिति प्रश्नवाक्येन सह व्याप्त्युक्तिमात्रस्यान्वयानास्येवेत्यत उक्तं । नियमाच्चेत्यादिति । यो धूम
वान् सोऽग्निमानिति नियमादित्यादौ उक्ते राश्रयणादित्यर्थः । निगमनस्यानुस्मारकत्वं स्फुटमेवेत्याह । तथेति ।

संपूर्णप्रयोग इवेत्यर्थः। उपसंहारे कृत्स्नरूपं न इति सर्वार्थकं ग्राह कृत्स्नादित्यर्थः। अग्निना व्याप्तस्य धूमस्य पर्वते
विद्यमानत्वात् पर्वतोऽग्निमानित्यादिरूपं वाक्यमत्र विवक्षितं। ननु प्रतिज्ञादिमात्रस्य स्मरणादिहेतुत्वे
कुतः प्रमाणादिति चेन्नापि लाघवं पञ्चावयवस्य महावाक्यस्यापि कुतः। स्मरणादेस्तद्भावभावित्वानुभवादिति चेत्स
मानमेतदन्यापीत्याह। अनुभव इति। प्रतिज्ञादीनामुपपत्तिं विना न स्मारकत्वादिकं। एतेनापोऽनुमेयत्वादित्या
द्यः प्रयोगाः समाहिता भवंति। एवं निर्दोषोपपत्तिरूपेऽनुमाने निरूपिते निर्दोषतया दोषज्ञानाधीनज्ञा
नत्वात्केनत्रोपपत्तिदोषाः इत्यपेक्षायामाह। विरोध इति। योग्यताविरहो विरोधः। असंगतत्वं न्यूनत्वमाधिक्
त्वमाधिक्यं विवक्षितानुपपत्तिर्न्यूनता। आकांक्षाविरहोऽसंगतिः। अनाविरोधोऽसंगतिश्च वाक्यार्थदोषौ।
न्यूनताधिक्यस्यापि। न्यूनताधिक्ये च न दोषौ। न द्वारार्थस्यापि अनेन वाक्यार्थज्ञानद्वारकत्वेनानुमानविभा
गकथनप्रस्तावे तथाविभक्ते न दोषकथनं नासंगतं। ननु कालात्ययापदिष्टत्वादयोऽनुमानदोषाः
परैः परिगणिताः। तत्कथमेतदित्यत आह। ते च भावे संभवयितुं विरोधविभागमाह। विरोधश्चेति।
इति द्विविध इति शेषः। स्वेन इति स्ववचनेन स्वक्रियया स्वन्यायेन स्वाभ्युपगमेन चेत्यर्थः। अन्यतः प्रमाणान्त
रेण। एवमन्यापि विभाग ऊहनीयः। एवं विभागस्तत्किं लक्ष्यमित्यतोऽदिक्यदर्शनायजातेरेतभाविः सिंह

इति सूत्रयितुं तत्त्वरूपं निरूपयति। जनकस्येति। स्वस्य वा जनकस्यान्यस्य वा जनकस्येति सामानाधिकरण्यं। अ
५२ न्यो ऽतिक्रमो विरोधः। किं जनकमित्यत आह। जनकमिति। स्वस्यार्थस्य प्रकाशनात् स्वविषयप्रतिपादनात्। प्र
माणमिति ज्ञापकत्वमात्रेणोपचारः। स्वव्याहतस्य प्रामाण्यायोगात्। अन्ये त्वपि दृश्यतइति दर्शिग्रहणानि नि
रूपपदात्प्रादुर्भावार्थाज्जनेरपादाने ण्यन्ताद्वा कर्तरि डप्रत्यये कृते जमिति ज्ञापकं वाक्यमुच्यते। उपस
र्गाश्च क्रियासंनिधाने सति तद्विशेषका भवंति। असंनिधाने तु ससाधनां क्रियामाहुः। यथा प्राचार्याः प्रांत
वासीति। ततोऽतिरस्य यस्य वाचकः। तथा च जन्यस्य स्वस्य स्वस्यान्यस्य वा जनकस्य ज्ञापकस्यातिरस्य यो जाति
रिक्तो भवति। अत्र स्वाश्च स्वक्रियावास्वन्यायो वा। अन्यथा कालात्ययीतादेरपि जातित्वप्रसंगात्। एवं स्वव्या
हतिर्जातिः। सा त्रिविधा स्ववचनविरोधः। स्वक्रियाविरोधः। स्वन्यायविरोधश्चेति लभ्यते। तथा च स्वतो
विरोधे जातेरंतर्भावः स्पष्टो भवति। एवमन्येषामंतर्भावो द्रष्टव्यः। न केवलमनुमानदोषाणां विरोधा
दिभिः संग्रहः। किंतु परनिरूपितानां सर्वनिग्रहस्थानानामपीत्याह। नियह इति निग्रहस्थानानि। एतेनैव ५२
विरोधादयः। प्रतिज्ञाहान्यादीनां वक्तृदोषाणां कथमर्थवचनदोषेषु विरोधादिष्वंतर्भाव इत्यत आह।
संवादेति। विप्रतिपन्नप्रमेयाभ्युपगमः संवादः। तेषां भावोऽनुक्तिः। एताभ्यां संयुता विरोधादयः। एतेन प्रस

भिज्ञाविरोधादिना व्याप्तिसत्त्वाद्यनुमानदूषणमुपपादितं भवति । नन्वर्थापत्त्यादीन्यपि प्रमाणानि । तानि कि-
मिति न नन्वक्तसाधनतद्व्यतिरिक्तानामेषामेवं न भवितादिति वक्तुमज्ञानस्वरूपस्यानभिवोदुर्ज्ञानिश्चिति न स्वरू-
पं ज्ञापयन्नर्थापत्तिं तावद्दूषयति । अर्थेति इतिनेदमनुमानविभागप्रसंगे प्रमाणांतर्भावकथनमसंगतं ।
अस्याप्यनुमानप्रभेदकथनप्रस्तावात् । यद्वक्ष्यति अनुमाभेद एवेति । अर्थतोनुपपद्यमानस्यार्थस्य
दर्शनात्प्राप्तिस्तदुपपादकार्थान्तरप्राप्ति निरर्थापत्तिरभिधीयते प्रामाणिकैः । यद्यन्यथा काचित्स्यात्तदा न
भाविकथने संकटं भवेत् । यदा त्वेषैव तदा किमत्रोक्तमिति सूचयितुमेव शब्दः । अथवा प्रमाणद्वयवि-
रोधार्थापत्तिरिति स्यात् । आपाततोव्याघातात् । अन्यथोक्तलक्षणाद्बहिर्भावादित्यर्थः । यथा जीव-
तो देवदत्तस्य गृहेऽभावदर्शनेन बहिर्भावविज्ञानं । उपमानस्वरूपमाह । दृष्टेति नगरे गां दृष्टवतः पुरुष-
स्य वने तत्सदृशमन्यं गवयं दृष्ट्वा पूर्वदृष्टस्मर्यमाणे वस्मिन्नगरस्थे गवि यदेतद्गवयसदृशताज्ज्ञानं
जायते । तदेवोपमानं प्रकीर्तितं न च हेतुः । पूर्ववदत्र भावि सौकर्यं स्वचनमेव शाब्दार्थः । यच्छब्दस्सूत्रादिव्यापारा-
नन्तरं सदृशाविति तत्सदृशोऽयमिति वा सादृश्यज्ञानमुत्पद्यते यथा गोसदृशो गवय इति वाक्यश्रवणान-
न्तरमुभयथाप्यस्यार्थो विवादः । तस्य स्फुटप्रत्यक्षादित्वेन पृथक्त्वशंकानास्पदत्वात् । अभावप्रमि-

तिसाधनमभावाख्यं प्रमाणं। तदत्र भविकथनसौकर्याय विभागेन निरूपयति। अभावस्येति। द्विविधद्विविधसा
धनजन्य। द्वैविध्यं विवृणोति। एकमिति। अनुभवनो जायते तु पश्चारेण मम मुक्तिः। उपलब्धियोग्यस्यानुप
लब्ध्या कारणेन द्वितीयं जायत इति विज्ञेयं। द्वयोरुदाहरणमाह। सुखाद्येवेति। सुखाद्ये साक्षिवेद्ये व
स्तुनि प्रतियोगिनि सति यथा इदानीं मम सुखमित्याद्यभावज्ञानमुत्पद्यते तत्साक्षिजन्यं। यत्तु घटादि
के चक्षुरादिवेद्ये वस्तुनि प्रतियोगिनि सति नास्त्यत्र घट इत्याद्यभावज्ञानं जायते। तद्योग्यानुपलब्धि
जन्यं। आनुमानिकागमिकार्थप्रतियोगिकाभावज्ञानस्यानुमानागमजन्यतया मविवादात्तन्नोपन्य
स्तं। एवं निरूपितानामिदानीं अन्तर्भावो वाच्यः। तत्र लोकायतिकं मतमतिक्रम्यान्तरीक्षस्याभावप्रमाण
स्यांतर्भावमाह। एकमिति। सुखाद्यभावज्ञानं साक्षिणः प्रत्यक्षान्तर्भावात्। द्वितीयघटाद्यभावज्ञानं। यो
ग्यानुपलब्धेर्लिंगत्वात्। घटो चेदानीं नास्ति योग्यत्वे सत्यनुपलभ्यमानत्वात्। गजवदित्यादि प्रयोग
संभवात्। उक्तस्यापवादमाह। क्वचिदिति। न केवलं सुखाद्यभावस्य परः। अत्रायं विवेकः। पदार्थका ५६
रे किमत्रास्ति घटो न वेति विमर्शपहस्त प्रसारणादौ क्रियमाणेपि घटमनुपलभ्यमानास्यत्र घट इति
जानाति। तत्र योग्यानुपलब्धिर्लिंगकमनुमानं। यदा चराजगृहादि मात्रमनुभूय गजस्मरणा

३ भावेन गजाभावमननुभूयान्यत्र गतः। पुनर्जिज्ञासायां सत्यामिन्द्रियव्यापाराभावेऽपि नाभूदत्र गज इति
जानात्येवं श्रान्तरत्र गजो नाभूदिति वा भावज्ञानं। अत्र स्मरणायोग्यस्यास्मरणं लिंगं। यथानुस्मृतालोके
घटस्मृतिमतः पुरोवर्त्तिनि भूतले विनाविमर्शेन चक्षुर्व्यापारानन्तरमेव नास्त्यत्र घट इति ज्ञानमुत्प
द्यते। तत्प्रत्यक्षजन्यमिति अस्य साक्षात्प्रतियोगिकाभावज्ञानस्य सर्वस्यापि लिंगोद्भवत्वेति सौगताः। तं
निराकरोति। इन्द्रियेवेति। पश्चाद्दर्शनेन लिंगज्ञानव्याप्तिस्मरणलिंगानुसंधानरूपाविलंबेन विनाघ
टाभावस्यपिरितो परोक्षतया च ज्ञानेन सर्वस्याभावज्ञानस्यालिंगोद्भवतामतानुभवानुसारि
णी। अभ्यासपाटवाच्च व्यवधानेनानुपलब्धिः। अपरोक्षाधिकरणानुभवसंनिधानाच्चापरोक्षता
भिमान इति चेत्। न। धूमानुमानेऽपि तत्प्रसंगात्। बाधकाभावाच्च। अभावस्य तु दूरत्वेन साक्षा
त्कारविषयत्वानुपपत्तिर्बाधकमिति चेत्। तथा सति शशविषाणवदनुमितिविषयत्वस्याप्य
भावापातात्। विमर्शानन्तरं जायमानमप्यभावज्ञानं प्रत्यक्षफलमिति नैयायिकादयः। तद
प्यसत्। परोक्षतयानुभवात्। तदपलापे वाग्निज्ञानस्यापि परोक्षता न स्यात्। सर्वत्राभावज्ञा
नस्यानुपलब्धिरेव करणं। सा च स्वरूपेणैव न तु लिंगतयेति चेत्। न। अपरोक्षप्रतिपत्तेरनुभ
वसिद्धत्वात्। व्याप्त्याद्यनुसंधानस्यापि तथात्वात्। अधिकरणग्रहणप्रतियोगिस्मरणयोग्यानु

५४ पलब्धिश्चेत्येतावतानुद्भवयवादिसिद्धं। तन्मात्रेणैवाभावज्ञानोत्पत्ताविन्द्रियादिव्यापारकल्पना
या गौरवप्रसंग इति चेत्। न। कल्पकस्याक्लृप्तत्वात्। अभावेनेन्द्रियस्य संनिकर्षो नास्तीति चेत्। न।
घटेऽस्तीत्यपि कुतः। अपरोक्षप्रतीतिबलात्तत्कार्यं कल्प्यत इति चेत्। तदपरोक्षत्वमपि कुतः। प्रती
तिग्राहकप्रमाणादिति चेत्। सममेतत्सर्वं प्रकृतेऽपि। कोऽसौ संनिकर्ष इति चेत्। संयोग एवेति ब्रूमः।
वैशेषिकादिप्रक्रियाया अप्रामाणिकत्वात्। किं च यथा कार्यदर्शनेन संयोगातिरिक्तः सम
वायोऽङ्गीक्रियते तथेन्द्रियाभावयोरप्यपरः कल्प्यताम्। अनुपलब्धेर्लिङ्गत्वे तज्ज्ञानावश्यंभावित्वा
दभावस्यापि विशेषणानुपलब्ध्यपेक्षायामनवस्थापात इति चेत्। न। अनुपलब्धेः साक्षिवेद्यता
याऽनुक्तत्वादिति। अर्थापत्त्युपमानयोरन्तर्भावमाह। अर्थापत्तिश्चेति। अनुमानसामग्रीसद्भा
वस्य स्फुटत्वादिति हेत्वर्थः। एवञ्चावदपृथक्प्रमाणत्वव्याख्यानं व्यर्थः। तुशब्दोऽभावाद्यवच्छिनत्ति।
तस्याप्यत्रान्तर्भावात्। एतयोस्त्वनुमान एवेति। ननु देवदत्तस्य बहिर्भावे न तावज्जीवनमेव ५४
लिङ्गं। गृहे सति व्यभिचारात्। नापि गृहेऽसत्त्वमात्रं। मृतादौ व्यभिचारात्। न च विशिष्टं। येन हि
जीवनं गृहेऽसत्त्वं निश्चितं। तस्य परस्परविरोधेन विशेषणविशेष्यभावानुपपत्तेरिति चेत्। न।
विप्रतिपन्नोऽसंशयस्यैवावश्यकत्वेनार्थापत्तेरप्यनुदयप्रसङ्गात्। अतो जीवनप्रमितौ न सामा

न्यतो जीवने प्रमिते गृहाभावप्रमाणेन च प्रसक्तप्रतिषेधे सति परिशिष्यमाणो बहिर्भावे बुद्धिरनुमान
जन्यैव। अन्यथा परिशेषस्यापि पृथक्प्रामाण्यं स्यात्। एतेन गृहाभावप्रमाणेन संदिग्धे जीवनविशेष
णे भवतीति चेत्। न। भिन्नविषयत्वेन संशयाजननात्। गृहाद्बहिर्भावस्यानेनानवगतत्वात्। कथम
नुमानमिति चेत्। न। केवलव्यतिरेकित्वोपपत्तेः। यो जीवन् यत्र नास्ति स ततोऽन्यत्रास्तीति सामान्य
व्याप्तेश्च। तर्हि मुक्तमनुमानभेद एवेति स्यादेतत्। पक्षान्तरासंभवादुपमाने गां पक्षीकृत्य तद्ग
तसादृश्यमनुमेयं। गवयगतत्वसादृश्यलिंगमिति वाच्यं। तथा च व्यधिकरणत्वान्नानुमानमिति।
मैवं। यो यत्सदृशः स तत्सदृशो यथा यमो यमीतरेणेति व्याप्तिसंभवेन नैव व्यधिकरणस्यादोषत्वात्।
गवयगतसादृश्यप्रतियोगित्वस्य लिंगत्वेनांगीकाराद्वा। सदृशावेदयेन प्राङ्नोपलब्धो तस्य कथ
मिति चेत्। न। केवलव्यतिरेकित्वोपपत्तेः। अत एवोक्तं। अनुमाभेद एवेति। किं च स्वकरतलदृष्टयोः स
वैरपि व्याप्तिर्गृहीतैवेति यत्किंचिदेतत्। नैयायिकोदीरितोपमानस्य त्वनुमानेंतर्भावः स्फुट एवे
ति नेदं पुनः शंकितं। अनेन प्रत्यक्षादिविरोधवदर्थापत्त्यादिविरोधोऽप्युक्तः। आगमस्य कुतो नोक्तं इत्यादि
परिहृतं भवति। अनुमानानन्तरमागमस्य विभागमाह। आगम इति। अपौरुषेयः पौरुषेयश्चेत्यर्थः।

55 तथैवेत्यनेनयथाप्रत्यक्षमनुमानंवाप्रमाणंअन्यज्ञानंतर्भितं।तथागमोपीत्याचष्टे।नचाहि।नतावदा
गमोनबोधकः।अनुभवविरोधात्।व्यवहारविलोपप्रसंगाच्च।नापिविपरीतबोधकः।बाधकाभावात्।
अन्यज्ञानंतर्भावोपिकिंकर्तुंशक्यतेइत्येनवाकुतेच्चः।उतएषबाधकसद्भावात्।अथवासाधका
भावात्।[redacted]नाद्यः।प्रत्यक्षस्याप्यनुमानेंतर्भावयितुंशक्यत्वात्।फलत्वेनोपाद्यादेरवान्तरभेद
त्वोपपत्तेः।नद्वितीयः।तद्दर्शनात्।कल्पनागौरवंबाधकमितिचेत्।न।प्रत्यक्षेपिसमानत्वात्।
सामग्रीभेदादेरत्रापिविद्यमानत्वात्।अतएवनतृतीयः।किंच।अनर्भावोपिवक्तृज्ञानानुमापक
त्वेनवक्तव्यः।नचापौरुषेयस्यमूलेभूतंज्ञानमस्तिसमर्थितंचापौरुषेयत्वंवेदस्य।अपौरुषे
यत्वस्यपृथक्क्रियमाणत्वोपिपौरुषेयस्यानुमानत्वमेवेतिप्राभाकराः।तन्निरासार्थमप्युक्तंतथे
वेति।यथानित्यस्तथानित्योपीत्यर्थः।नचाहि।पौरुषेयवाक्यस्थानिपदान्यन्विताभिधानशक्तिम
न्तिनुवेतिवाच्यं।आद्येकथंनागमनंतरत्वं।द्वितीयेवेदस्यापिकथमागमत्वं।पदानामभेदात्।अ 55
थोच्यतयद्यपिपुरुषप्रयुक्तानांपदानामन्विताभिधानसामर्थ्यमस्ति।तथापिप्रायेणपुरुष
स्यसामन्नेभ्रान्तिप्रत्वेनान्विताथेशंकया।अन्वयोननिश्चीयतइति।एवंतर्हिशब्दोप्यापितस्या

प्यर्थस्यव्याप्तिवारेणवेदेपिशंकासंभवयेवेसन्देयोननिश्चीयेत। तथापितुपौरुषेयतयाशंकानिवृत्तिर्वक्तुराप्ता
प्तोक्तत्वादिनाशंकानिरस्तिभवति ध्वनि। तथाचशब्दोदृष्टान्तं नदुपपन्नं भवति। अथ परिशेषमाः प्रत्यक्ष
प्रत्यक्षस्यविभागमाह प्रत्यक्षमिति। ऐश्वरमिति विद्योऽस्मि। दैवान्वयनिश्चयः अशाभाष्यशंकानिवृत्तिमा
त्रमुपायान्तरेणोतिलोकवेदयोः समानमेवति। एतेनयदृगाधाइत्युक्तं तदुपपन्नं भवति। अथ परिशेषतः
प्राप्तस्यप्रत्यक्षस्यविभागमाह। प्रत्यक्षमिति। ऐश्वरमिति विद्योऽस्मिय ब्रप्रत्यक्षमेकीकृत्योक्तं। समा
धिपरिपाकवंतोयोगिनः तदीयं प्रत्यक्षं योगिकं अस्मदादीनां प्रत्यक्षमयोगिकं। ईश्वरस्यशरीरेंद्रियर
हितत्वान्नतत्प्रत्यक्षत्वोक्तिरौपचारिकीतिशंकानिरासार्थमाह। तथा सर्वमिति यथायोगिकं तथासर्व
मेश्वरमपीतियावत्। तथासतिसर्वेंद्रियविवर्जितमित्यादिविरोधइत्यतआह। अस्तानीति। भिन्नज
डेंद्रियाभावपरंतक्षक्यमितिभावः। इन्द्रियानि। यदाहभगवानितिसूदे। एतेनान्येषामभिन्नान्येवेतिप्राप्तमत
आह। अन्येषामिति। द्वैविध्यमेवदर्शयति। स्वरूपाणि चेति। यद्दृष्टमिंद्रियमितिसदुष्टत्वमुक्तं। नस्वरूपेंद्रि
याणांस्वरूपकथनमात्रं। भिन्नेंद्रियाणामेव तु विशेषणामितिज्ञापयितुं तद्विभागमाह। भिन्नानीति। सम्य
क्ज्ञानप्रचुराणिदेवानि। मिथ्याज्ञानप्रचुराण्यासुराणि। उभयसमानिमध्यानि। ननुप्रत्यक्षंत्रिविधमि

५६ क्रान्तमसङ्गतं। अक्षस्यैव प्रकृतत्वात्। हेश्वरमित्यादिना तस्यैव निर्दिष्टत्वाच्च। अत एवैतस्य समासमीरि
तमिस्रूपसंहारो प्यनुपपन्न इत्यत आह। विषयाणीति। निर्दोषानु स्वविषयानु प्रति स्थितं। तैः सन्निकृष्टं।
अनून मर्थ समासो यमिकृतो भवति। अव्ययीभावे हि प्रत्यक्षस्येति षष्ठी न श्रूयेत। यतो क्षमेव निर्दोषं
स्वगोचरसन्निकृष्टं प्रत्यक्षमिति कीर्तितं नादिके नैवर्थान्तरं। अतो नुतिमि न्नत्वाच्च केचिदुहिरोधः।
निर्वचनप्रसंगादक्षशब्दमपि निर्वक्ति। अक्षयमिति। एतेन नञुपपदे क्षे क्षय इत्यस्माद्धातोनुपस
र्गे कृ इति कप्रत्यय इत्युक्तं भवति। अक्षयमक्षमिति निर्वचनं किमन्वर्थमुत नेति शङ्कायामाह।
पुरुषस्य स्वरूप इति। एतन्नु निर्वचनं पुरुषस्येश्वरादेः स्वरूपे मुख्यमन्वर्थमेव। तदन्यत्र
विभिन्ने क्षे शब्दस्योपचारत्वं। कुतः। यतः स्वरूपेधानिसस्यापित्तस्य स्वचिरकाले भौतिकाहं
कारिकावयवोपचयरूपो सन्निरस्ति। प्रलये च तदपचयलक्षणः क्षयश्च। अतो मुख्यासंभवाद
कदेशाक्षस्यत्वनिमित्ता गौणी वृत्तिरिति। एतेनानुभवस्य प्रत्यक्षादिजन्यान्तर्भूतस्य प्रमाणत्वाभावा
त्कथमेकागमस्य तद्विरोधेनाप्रामाण्यमुच्यत इत्याशङ्का परिहृता भवति। स्वरूपेन्द्रियाभिव्यक्तस्या ५६
नुभवस्य प्रत्यक्षानन्तर्भूतत्वात्। प्रमाणत्रितयसिद्धये संभवपरिशेषादीनामन्तर्भावमाह। उपपन्नो

ति। व्याप्तिस्मरणमपेक्ष्यार्थप्रमितिजनकत्वात्संभवादिकमपि प्रमाणमनुमैव। एवमेतिह्यस्याप्याग
मेन्तर्भावो बोध्यः। अर्थापत्त्यादीनि वादिभिः पृथक्प्रमाणतयाङ्गीकृतानि। ननु संभवादीनि। किंतु प्राती
तिकमेव तेषां पृथक्त्वमिति ज्ञापनाय विप्रकर्षेणोत्तरभावोक्तिः। प्रत्यक्षशब्दे निरुक्ते अनुमानशब्दे च
प्रसक्ते तन्निर्वचनजिज्ञासायां तत्स्वयमाह। प्रत्यक्षेति। अनुकूलाभ्यां प्रत्यक्षागमाभ्यामुपोधि
प्रतिपक्षनिरासात्प्रमाणतामर्थनिश्चायकतां यातीति। अन्यथोपपत्त्यादिग्रस्तस्यानियतत्वे निश्चयहेतु
त्वं। एतेनानुसंधीयमानमनुमानमिति निर्वचनं सूचितं। एवमासमन्तान्मीयतेनेनार्थ इत्यागमशब्दनि
रुक्तिः। इष्टव्याप्तीति। एतेन विपर्ययेणाप्यनुमातुं शक्यत्वादिस्फूर्तिर्दृढीकृता भवति। इदानीं प्रकृतम
नुसरन्नुक्तमेवार्थं विशदयति। तथा चोक्तं नियतः प्राक्तनेन ग्रन्थेन। यदुक्तमुपजीव्यविरोधादे
कस्यागमस्याप्रामाण्यमिति तदसत्। अपौरुषेयत्वेन निर्दोषस्याप्रामाण्यायोगादित्यत आह। अ
त्रैवेति। अत्र ब्रह्मात्मैक्यवाक्ये चोपजीव्यत्वेन प्रमाणप्राबल्यस्योक्तत्वादुपपत्तिसिद्धत्वाच्चोत्तरप्र
कृते प्रत्यक्षोपजीव्यत्वेन भेदप्रमाणप्राबल्यान्नाद्वैतरूढस्यैक्यागमस्याप्युपजीव्यानुसारेण जीवे
श्वरभेद एव तात्पर्यं युक्तं। ननु भेदाभेदद्वयस्यैव प्रतीतार्थप्रच्युतिरेवाप्रामाण्यपदेनोक्ता। ननु सर्व

५७ थाप्रामाण्यमितिभावः। यदुक्तं भेदागमविरोधादैक्यागमस्याप्रामाण्यमिति। तदयुक्तं। भेदवाक्यानांप्रत्यक्षा
दिसिद्धभेदानुवादित्वेनदुर्बलत्वात्। ऐक्यागमस्यत्वपूर्वतालक्षणाबलवत्वात्। यदप्युक्तं। ईश्वरस्यैवासिद्धेरिति।
तन्न। केवलानुमानेनेश्वरसिद्ध्यभावेप्यागमानुकूलेनानुमानेनागमेनैववातत्सिद्ध्युपपत्तेरित्यत आह। कथमि
ति। अनुवादकत्वंभेदवाक्यानामितिशेषः। भवतु जीवेश्वरयोः प्रमाणांतरेणसिद्धिः। नतावतातद्भेदवाक्यानामनु
वादकत्वं। भिन्नविषयत्वात्। किंतुभेदस्यापिप्रमाणांतरेणसिद्धौ। नचसापरेणांगीकृतेत्याशंक्याह। अतोजीवे
श्वरभेदस्यप्रमाणांतरेणासिद्धेस्तद्भेदवाक्यानांकथमेवानुवादकताभवतीति। ननुकेवलंजीवेश्वरौकिं
नामतद्भेदोपिप्रमाणांतरसिद्धएव। अतोभेदवाक्यानामनुवादकत्वसिद्धिरित्यत आह। सिद्धोयदीति। भेदस्यप्र
माणांतरेणसिद्धत्वमंगीक्रियमाणायामभेदवाक्यस्यतेनप्रमाणेनाबाधोनुपरोधः कथंस्यात्। नकथंचिदि
अतोभेदवाक्यानामनुवादकत्वसिद्धये भेदस्ययन्नप्रमाणांतरसिद्धिरंगीक्रियते। ऐक्यवाक्यस्यतत्प्रमाणा
परोधप्रसंगात्। भेदस्यप्रमाणांतरेणसिद्धेरभ्युपगमस्तुमन्त्राकयत्वेनतद्वाक्यानांनानुवादित्वंवक्तव्यं। एवम ५७
पिभेदवाक्यविरोधोभेदवाक्यानांस्यादितिचेत्। तत्रीयपरस्याभयतःपाशारज्जुः। तदुपात्तत्त्वमस्यादि
वाक्यानांभेदएवतात्पर्यमंगीकार्यमिति। जीवेश्वरभेदः प्रत्यक्षादिसिद्धएव। तेनभेदवाक्यानामनुवा
दित्वासिद्धिः। किंतुतत्प्रत्यक्षादिकमप्रमाणमेवव्यावहारिकत्वमात्रेणतत्रप्रमाणवाद्यायुक्तिरैक्यवाक्यंतु

तत्त्वावेदकं प्रमाणं। अतीनन नेनोपरुध्यत इति चेत्। अत्र वक्तव्यं भेदवाक्यमपि किं प्रमाणमुताप्रमाण
मिति। आद्ये वक्ष्यामः। द्वितीये दोषमाह। न चेति। अप्रमाणत्वसिद्धेन प्रतिपादितेन निमित्तेन। यदि प्रत्यक्षादेर
प्रामाण्यं भेदवाक्यानां तु प्रामाण्यमङ्गीक्रियते। न तर्हि तुल्यविषयत्वं स्यात्। समानविषयत्वे हि द्वयमपि प्रमाणं
स्यात्। अप्रमाणं वा। न तत्रायं विभागः। भिन्नविषयत्वे च नानुवादकत्वं भवति। अतः प्रामाण्याप्रामा
ण्यविभागो नुवादकत्वं चेति परस्परपराहतमिति भावः। किं च प्रत्यक्षादेः कुतो प्रामाण्यं। ऐक्यवाक्यवि
रोधादिति चेत्। न। अन्योन्याश्रयप्रसंगात्। सिद्धे खल्वैक्यवाक्यप्रामाण्ये तद्विरोधेन प्रत्यक्षादेरप्रा
माण्यसिद्धिः। तस्यां च सत्यां विरोधिप्रमाणाभावेनैक्यवाक्यप्रामाण्यसिद्धिरिति। स्यादेतदन्योन्या
श्रयत्वं यद्यैक्यवाक्यं भेदविषयप्रत्यक्षादिकं च समानबलं स्यात्। न त्वेतदस्ति। श्रुतेरपोरुषेय
त्वेनानाशङ्कितदोषायाः प्रबलत्वात्। प्रत्यक्षादेः संभावितदोषस्य ततो दुर्बलत्वात्। प्रबलस्य दुर्ब
लविरोधपरिहारानपेक्षमेव प्रामाण्यस्थितेरित्यत आह। दुर्बलत्वे चेति। यदि श्रुत्यपेक्षया भेद
प्रमाणस्य प्रत्यक्षादेर्दुर्बलत्वमाश्रित्यान्योन्याश्रयत्वपरिहारः क्रियते। तदा भेदवाक्यानामनुवादित्व
मुच्यमानं न स्यात्। कुतः। आभासत्वात्। अकिंचित्करत्वात्। यथा हि दुर्बलत्वात् प्रत्यक्षादिकं नैक्य

श्रुतेर्विषयापहारं करोति न थानभेदश्रुतेर्विषयापहारमपि करोति। तथा च स्वातन्त्र्येण स्वविषये प्र
वृत्ताभेदश्रुतिः कथमनुवादिनी स्यादिति। न केवलमननुवादित्वसाम्यात् भेदाभेदवाक्यानां समबलत्वं।
किंतु स्वातन्त्र्येण प्रवृत्तानां भेदवाक्यानां संवादागमेन प्रत्यक्षादिसंवादे नैक्यवाक्यापेक्षया प्राबल्य
मेव तत्स्य संवादाभावादित्याह। अतश्चेति। तथा च तद्विरोधादैक्यवाक्यस्याप्रामाण्यमिति शेषः। न
न्वेतद्विपरीतमेव स्यात्। प्रमाणान्तरसंवादवतां भेदवाक्यानां प्राबल्यं तद्रहितानामैक्यवाक्यानां दौ
र्बल्यमिति। यतः संवादोऽपूर्वताविरोधी तद्राहित्यमपूर्वताहेतुः। अपूर्वतायां च प्राबल्यलिङ्गतया प्रसिद्धा।
ततः प्रमाणान्तरासिद्धमपूर्वमर्थं प्रतिपादयतामैक्यवाक्यानामेव प्राबल्यादन्येषामपि वाक्यानां
तदेकवाक्यत्वाज्जीवेश्वरैक्ये सर्वागमानां महातात्पर्यमिति। अत्र वक्तव्यं। किं प्रमाणान्तरविरोधे
ऽप्यपूर्वतामात्रमाश्रियेत इष्यते उत न तद्विरोधे। आद्ये तिप्रसङ्गमाह। सर्वेति। सर्वप्रमाणविरुद्धानामे
कुवचनानामेवापूर्वतामात्रेण प्राबल्याङ्गीकारे तथान्येषामपि वाक्यानां तदेकवाक्यतां व्याख्याय स ५८
र्वागमानां जीवेश्वरैक्ये महातात्पर्याङ्गीकारे दुर्वारः स्यादीनामेव वाक्यानां प्राबल्यमङ्गीकर्तव्यं कु
तः। अविचारेण प्रतीयमानस्य तदर्थस्य सर्वप्रमाणाविरुद्धत्वात् सर्वप्रमाणासिद्धत्वादपूर्वत्वाच्च प्रा
भादितियावत्। तथा चान्येषामपि तदेकवाक्यतामादाय तत्र अहं न्यस्य च जगत्कारणत्वे सर्वागमानां

महातात्पर्यभंगी कार्यप्रसज्येतात् विशेषादिति। इत्यादीनामर्थस्येति संबंधः। अर्थस्य यतावद्भङ्क्ते वस्तुन
स्तदर्थत्वे प्रतीयते। अतो विचारेणैव प्रतीयमानस्य भङ्क्ते। एतेन तत्त्वमस्यादिवाक्यानामपि जीवब्रह्मैक्यम
विचारेणैवार्थतया प्रतीयत इति सूचयति। प्रमाणान्तरविरोधाभावे पूर्वेनाप्राबल्यहेतुर्न तु तद्विरोधे। अ
स्ति च शून्यस्य जगत्कारणत्वे प्रमाणविरोधः। विमतो विवादः नासद्धेतुको विनाशित्वाद्घटादिविनाशवत्।
आदिकार्यसत्कारणकं कार्यत्वात् पटवदित्यादियुक्तिविरोधात्। अतो नातिप्रसंग इति द्वितीयपक्षमाशंक्या
ह। नचचेति। कुतो न चाव्याप्तिरिति चेत् नइदेवेक्यवाक्यानामपि तर्हि सर्वप्रमाणविरुद्धत्वान्नापूर्वतामात्रेण
प्राबल्यमित्याशंक्याप्रसक्तादिपरिहारस्य स्फुटत्वात्सो ह्यसंपरिहारान्तरमाह। तस्मिन्निति। अननुवादित्वं प्राब
ल्यकारणमित्यस्मिन्पक्षे युक्तिविरुद्धत्वादिदं वाइत्यादीनां न प्राबल्यमिति वक्तुं न शक्यते। यतो यु
क्तिविरोधेनाननुवादित्वं भवतीति युक्तिविरोधो गुणएव स्यात्। प्राबल्यकारणस्याननुवादित्वस्य
हेतुभूतो युक्तिविरोधः कथं प्राबल्यविरोधी भवेदित्यर्थः। युक्तिविरोधः कथमननुवादित्वस्य हेतु
रित्यत आह। युक्तीति। शून्यस्य जगत्कारणतायां युक्तिसिद्धत्वे हीदं वा इत्यादिवाक्यस्यानुवादित्वं
स्यात्। न तु अविरोधिनी युक्तिस्तासाधिका युक्तिमासीकुर्वतीस्यादेवाननुवादित्वस्य हेतुरिति

५८ भावः इदं वाक्यादिवाक्यं वेदवाक्यस्यापि प्रमाणविरुद्धत्वान्नापूर्वतामात्रेण प्राबल्यमिति यदभिप्रेतं तदसत्। अभे
दवाक्यानां प्रत्यक्षादिसिद्धार्थविषयतयानुवादित्वेन दुर्बलत्वात्। भेदवाक्यागमस्यानुवादित्वेन प्राबल्यात्। प्र
त्यक्षादेरप्रमाणत्वात्। नहि प्रबलस्य प्रमाणस्य दुर्बलेनाप्रमाणेन च विरोधात् किंचित्करो भवतीत्या
शंक्योपसंहारव्याजेन प्रागुक्तमेवोत्तरमाह। अनंद इति। भेदवाक्यानामनुवादित्वासिद्ध्यर्थं भेदस्य प्रत्य
क्षादिसिद्धत्वं गीकृत्य प्रमाणे प्रत्यक्षादिप्रमाणप्रतिरुद्धत्वेनाभेदवाक्येन भेदनिराकरणानुपपत्तिप्रसंगा
त्। तत्परिहाराय यदि प्रत्यक्षादीनामप्रामाण्यमंगीक्रियते भेदवाक्यानां च प्रामाण्यं न तदा भेदस्याप्रमाण
सिद्धत्वेन प्रमाणाप्रमाणयोः समानविषयत्वानुपपत्तेः भेदप्रमाणस्यागमस्यानुवादित्वाभावादभेदवा
क्यानामेव दौर्बल्यं नाभेदवाक्यानामिति यदुक्तं तन्नेत्यर्थः। अतश्चाभेदवाक्यानामेव प्राबल्यमिति। प्रत्य
क्षादिसंवादेनाभेदवाक्यापेक्षया यद्भेदवाक्यानां प्राबल्यमुक्तं तदसत्। प्रकृतसंवादस्यैव याथार्थ्येन
दौर्बल्यहेतुत्वादित्याशंकां परिहृतामप्यधिकं वक्तुं पुनः परिहरति। न चेति। एकस्मिन्नेवार्थे प्रमाणद्व ५८
हुत्वप्रवृत्ते सति द्वितीयादीनां दौर्बल्यमिति यतनेत्यर्थः। कुत इत्यत आह। दाढ्यमेवेति। निःशंकाप्रमितिरे
वेत्यर्थः। एवशब्देन नोपेक्षेत्याह। अनेनैव याथार्थ्यं परिहृतं। विषयविशेषाणां बाधकस्य कथं दाढ्यहेतु
त्वमुक्तमिति ~~मितिसचिवेति। वहत्वमा~~ त्वं। अन्यथा प्रथमस्यापि तत्स्यादित्यतो दृष्टमित्युक्तं। तेन पूर्वसंस्कारसचिवस्य

तन्मात्रगोचरस्यापि द्रष्टहेतुत्वेयुक्तमिति सूचितं। तदनंगीकारे बाधकमाह। तथाऽस्वतीति। संवादस्य
वैयर्थ्येनोपेक्षणीयत्वेसतीति। अर्थ्यमुसनेमभ्यासः। आदिपदेनानिगमनं गृह्यते। अप्रामाण्यमुपेक्षणीय
त्वं। अस्कृतदपीस्यत आह। अभ्यासस्य चेति। एवं निगमनस्यापि तु व्यारोहार्थत्वं सर्वसम्मतमपि मयानांगी
क्रियते को दोषः। नहि प्रतीतं असिद्धं तोना मन्नास्तीत्यत आह। तदनंगीकार इति। अप्रामाण्यस्यानत्व
मसिवाक्यस्यापि दोषः। वैषम्यमात्रेणैक्यापहारि हरति। प्रथमेति। असिद्धजीवेश्वरैक्यं। एकवाक्यस्य दुर्बोधत्वा
त्। परूषाणाधमद्रु मध्याधिमात्राधिमात्रत्वादिभेदभिन्नत्वादिति भावः। प्रसक्तादिनेति। प्रसक्ता
देदैषयोकाकर्लक्वित्वादिति भावः। एतेनानधिगतार्थविषयत्वमपि भेदवाक्यानामुक्तं भवति। न
च प्रमाणबहुत्वं इत्यादिनोक्तमपसंहरति। न स्मादिति। ननु किमिस्यत आह। अतइति। वाक्यस्य नत्वम
सीत्यादेः। तथाच महावाक्याभावात्तदेकवाक्यतयास्त्वेवावाक्यानामेकेमहातात्पर्यमिति भावः। ए
वं तर्हि सर्वागमानामेकस्य विषयस्याभावादेकवाक्यतानस्यादित्यभिप्रायेणपृच्छन्ति किं त्विति उत्त
रमाह। विधारिति। यदुक्तं सदागममेकविज्ञेयमिति तद्वेदमिति नियातव्यं। तस्य कारस्य प्रागेवसंक्षेपेणाव
र्णितं इति। ननु कुतएतत्। नहि जीवब्रह्मैक्यपारकत्वं सर्वागमानां महातात्पर्यं न संभवतीत्यतावतासमतीतक्ष

६० राक्षरत्वाद्विलक्षणो विष्णो तेन भाव्यमित्यत्र नियामकमस्ति नामियो नयितुं ज्ञाप्यते इत्येतावता न सिद्धिः अन्य
थापि योजनायाः कर्तुं शक्यत्वादित्यत आह नसदेवसर्वकर्मातिरिमिति प्रमाणस्योक्तत्वात्। परमात्मेति भग
वता वासुदेवेन तु तथोक्तमित्याह। तथा वेति। नहाकाथ्यतेति। द्वाविमाविति। द्वाववेति संबंधः। इमौ प्रसिद्धौ।
पुरुषो चेतनौ लोके इवलोक्यतया लोमनेसति। अथवा द्वाववेव स्वापपत्नं यपरमपुरुषं व्यावर्तयितुं लोक
इत्युक्तं। रीतिज्ञानयवगीत्यर्थः। सर्वाणि भूतानि ब्रह्मादयो जीवाः। कूटस्थः। महान् इस्मीः। यदर्थं पुरुषद्व
यनिरूपणं कृतं तदाह। उत्तम इति। अन्यः क्षराक्षराभ्यां। न पुनरेतयोरेव मध्ये कश्चित्पुरुषोत्तमः। कल्पनीयो
यः। तत्रेश्वरत्वादिसंमतिमाह। परमात्मेति। आत्मशब्दो हि चेतनपर्यायः। मुक्तिमप्याह। य इति। लोकत्र
यमिति सर्वोपलक्षणं। यो हि यस्य धारणपोषणादि कर्ता स ततस्माद्दुत्तमो युक्तः। तदाविष्टस्य तन्नाशे
नाशप्रसंग इत्यत उक्तम् अव्यय इति। तत्के थं। ऐश्वर्यादित्याह। ईश्वर इति। स च क इत्यपेक्षायामाह मेवेति सप्र
माणकमाह। यस्मादिति। क्षरं चेतनवर्गः। लोके। पौरुषेयागमे। अत्रात्मनस्तत्त्वधोतनाय ज्ञातुः फल ६०।
माह। यो मामिति। एवं न यात्त्विकपाद्दिव संज्ञात्वेन। एतच्च पुरुषोत्तमत्वमपारमार्थिकमिति स मोहव
र्जितः। सर्ववित्। अस्येव सर्वशास्त्रार्थत्वात्। सर्वभावेन। सर्वप्रकारेण। एतच्च नायोग्याय वाच्यमि

सात्रयेनाह। इतीति। स सर्वविदित्याद्युक्तं। ततः किमित्यत आह। एतदिति। बुद्धिमानपरोक्षज्ञानी। कृतकृत्यो
मुक्तः। अत्राहि सर्वविदित्युक्तत्वात्सर्वं पौरुषेयापौरुषेयागमानां विष्णोः सर्वोत्तमत्वमेव महातात्पर्यमि
ति स्फुटं प्रतीयते। श्रुतिरप्येवमेवाहेत्याह। सर्वोत्कर्ष इति। सर्वस्मादुत्कर्ष उत्तमत्वं सर्वोत्कर्षः। देवानादे
वस्मात्सोदेवदेवः। सर्वागमानां महातात्पर्यमिति संबंधः। अन्यत्र धर्मादौ तु महातात्पर्यं नैव किं तर्हीति
तदन्यत्रागमैकदेशस्यावांतरं विष्णोः सर्वोत्कर्षप्रतिपत्त्यर्थत्वादमुख्यं तत्परत्वं। यतः सर्वागमसाध्यः पु
रुषार्थो मोक्षस्तेनो विष्णोः सर्वोत्कर्षज्ञानादेव भवति। अतः कारणादुक्तमेतत्सत्यमिति। पुराणेप्येवमेवो
क्तमित्याह। मुख्यं चेति। सर्ववेदानामपि तदुत्कर्ष एव परं मुख्यतात्पर्यं। तदन्यत्र तु परं केवलमवांत
रतात्पर्यमिति योजना। न केवलं श्रुतीतिहासपुराणसिद्धमेतत् किं तर्हीत्यत आह। युक्तं चेति। युक्तिसि
द्धं चेत्यर्थः। पुरुषार्थस्तेनेत्यनेनोक्तमेव युक्तिं प्रपंचयितुमियं प्रतिज्ञेति ज्ञातव्यं। कथं युक्तमिति
चेत्। श्रुतिस्मृतिलक्षणोदितसर्वोप्याम्नायस्तावदेकमेव शास्त्रं भेदे प्रमाणाभावात्। शास्त्रैक्यं च विष
यप्रयोजनैक्यनिमित्तं। उपाध्यंतराभावात्। सर्वोत्तमं वेदशास्त्रप्रसिद्धं। वेदशास्त्रात्परं नास्तीति वचनात्।
सर्वोत्तमताचास्य सर्वनियमप्रयोजनत्वेनायोमुपपद्यते नान्यथा। सर्वनियमस्य प्रयोजनं मोक्ष एव नान्यदिति सर्व

६१ शास्त्राणां मोक्षार्थत्वे स्थिते विषयो विचार्यते। तत्र श्रुतिवाक्यं वाक्यार्थानामनेकत्वेपि न तैरस्य शास्त्रस्य विष
यत्वं युज्यते। भेदप्रसंगात्। अन्येषामपि परमार्थमितरवाक्यार्थप्रतिपादनेन तेनैकेन महात्मानमयोगेनैवरेणाभ
वितव्यम्। यश्च ज्ञानेनाभिप्रेतप्रयोजनहेतुः। सएव तथाभावमापद्यते। अन्यथा विषयप्रयोजनयोः सर्वथाभावे
शास्त्रस्यानुपादेयत्वप्रसंगात्। अभिप्रेतप्रयोजनस्य च मोक्षस्य सर्वोत्कृष्टतया ज्ञातः प्रसन्नो भगवान्विष्णु
रेव हेतुः। अतः सएव तथाविधः सकलसदागममहात्मनां योगिनां कार्यैरस्वाभायवानुस्वर्गादेरेव प
रमपुरुषार्थतामन्यमानानामपाकरणाय मोक्षस्य सर्वपुरुषार्थोत्तमत्वं साधयन्नाह। मोक्षोहीति। कुतः
इत्यतस्तत्र श्रुतिस्मृती पठति। धर्मेति। धर्मार्थकामा इत्यनित्यसाध्यः स्वर्गादिकमुच्यते। सर्वासावपि श्रुति
तदर्थः। परिवर्तिनां। परिवर्तमानानामुद्वेगपद इति शेषः। व्ययमयो वत्स लामिति परस्यैव पद। अस्तु मोक्षः सर्वपुरु
षार्थोत्तमः। सर्वोत्तमशास्त्रप्रयोजनं च। स च अन्यासैकत्वविद्यासाध्यः। कर्मसाध्यो वेति वितर्कनिराक
रणाय तस्य विष्णुप्रसादैकसाध्यतां साधयन्नाह। मोक्षश्चेति। विष्णुप्रसादेन लभ्यते। न विनान्येन न लभ्य ६१
ते इत्यर्थः। तदुभयत्र कुत इत्यतः तत्र श्रुतिस्मृती रुदाहरति। यस्मादिति। परमो विधिः। प्रीत्यर्थं स्वतोत्कृष्टतया
ज्ञातव्यः। लभ्यः। प्राप्यः। एषः परमात्मा यं वृणुते यस्य प्रसीदति। तेनैव लभ्यः। कथं यतस्तस्य स्वात्मानं विव
णुते। प्रकाशयति ततश्चास्य स्वात्मानं मायाविद्यावृतं स्वरूपं विवृणुते। आविर्भावयति। अहं समुद्धर्ता भवामीरु

क्षे प्रसन्न इत्यर्थो लक्ष्यते। एवमुक्तस्यापि ज्ञानस्य। आवृत्तिरसाने। एकदा दृष्टत्वं तत्र। विरिंच्यादि पत्नि व्याप्ति परि
हारार्थमेतत्। मोक्षदोऽपि विधानिवृत्तिदः। आनंददः स्वरूपानंदानुभवप्राप्तिदः। कैवल्यद इत्यस्याप्ययमेवार्थः।
अस्तु विष्णुप्रीतिरेव मोक्षसाधनं सा तु कर्मादिना भविष्यतीत्यत आह। प्रीतिरिति। यद्यपि कर्मादिना भ
गवत्प्रीतिर्भवति तथापि नासो मोक्षसाधनं किंतु परमप्रीतिरेव। सा च विशेषतः प्रीतिगुणोत्कर्षज्ञाना
देव भवति। न कर्मादिना। कुतः। तथा लोके दृष्टत्वादिति। ननु यदा राजा गुरुर्वा भिषक् स्वशिष्यं वा प्रति वृत्ते। अ
हमेव त्वमिति। तदा सोऽप्यसावादिः वचनानुमितयाऽभेदप्रतिपत्त्या परमप्रीतिमान् दृश्यते। तत्कथं गुणो
त्कर्षज्ञानादेव परमा प्रीतिरुच्यत इत्यत आह। नेति। प्रतिपत्तिरिह ज्ञानशब्देनोच्यते। अयमभिप्रायः। य
दुत्तमोऽधमप्रत्यभेदप्रतिपत्तिं करोति। तदाधिकगुणारोपेणाहमनेन मानित इति मन्यमानोऽधमस्तस्मि
न् प्रीयते। न त्वधमेनोत्तमप्रत्यभेदप्रतिपत्तौ कृतायामुत्तमस्याधमे प्रीतिर्भवति। निमित्ताभावात्। ततश्चा
धमो जीवः कथमुत्तमं भगवन्तं प्रति तत्प्रीतिकामोऽभेदप्रतिपत्तिं कुर्यात्। येन वेदो जीवं प्रत्यभेदप्रति
पत्त्यर्थमपि वदेदिति। न केवलमभेदज्ञानात्प्रीतिर्न भवति। किं तर्हीत्यत आह। अभेदज्ञानादिति। अभेदप्रतिपत्त्या
धमत्वारोपणात्। एतदेव दृष्टान्तेन दर्शयति। घातयन्ति हीति। पाटलिपुत्राधिपतयो भद्रसेनाद्या राजानः

६२ पाटलिपुत्रस्याधिपतिरिदानीमहमेवेति वदन्तमनुतद्धर्षवचनेन तदीयां प्रतिपत्तिमनुमाय घातयतोद्यते। तेन
तेषां तत्राप्रीतिरनुमीयते। भवेदेवं लौकिकानां भयं मत्सरादिग्रस्तानां। ईश्वरस्य तु नैवमिति चेन्न। नैतथास
त्यपराधपरिहारस्यापि कर्तव्यतापातात्। अत एवानिंदनस्तवसत्कारन्यक्कारार्थं किल्लेवरं। प्रधानपरयो
राजन्नविवेकेन कल्पितं। सर्वात्मनः समदृशो रद्वयस्यानहंकृतेः। तत्कृतं मतिवैषम्यं निरवद्यस्य न क्वचिदि
त्यादिकं भक्तकृतप्रामादिकापराधविषयं ज्ञातव्यं। एतेन जीवेश्वरयोः पारमार्थिकभेदमंगीकृत्याभेदस्फू
र्तीनां प्रतिपत्त्यर्थानत्यावलक्षणानैयायिकादयो निरस्ता वेदितव्याः। प्रीतिश्च गुणोत्कर्षज्ञानादेव विशेष
तो द्वेषस्य च कैश्चिद्घातितेति। राजानं इति वर्तते। कर्मकरेभ्योप्यातिन्यायेनेति शेषः। वयनेनु ज्ञानम
नुमायेतिचेत्। तेन च तेषां तत्र परमाप्रीतिरनुमीयते। सम्प्रदानत्वस्याविवक्षितत्वादिजकस्यव स्त्रेद दाती
त्यादिवच्छेषविवक्षयाव दत्त इति षष्ठी। वदतः प्रतीतिर्वा। तथा च प्रयोगः। विष्णुर्गुणोत्कर्षज्ञानमीति ज्ञा
येन प्रीयते। स सुरूपत्वाज्ञात्वा बदतीति। न केवलमनुमासिद्धमेतत्। किं नहीत्यत्र विहिता ज्ञाप्यार्थस्य ग्रहरू ६२
पां श्रुतिमपिपठति। ननु द्वेष्टीति कर्मकरादिष्विति शेषः। न स्रोणाना न्याय्यादि धातुः। इत्थंचैवमिप्याह। यामु
पिति। अथ भजन्ति मां। सर्वभावेनैव परमप्रीतेर्यतिके। परमप्रीतिरात्मनः। तच्च जीवानां मोक्षमुद्दिश्य भव मे
मानैः सदागमैः स्तसाधनभगवत्सौतिहेतुतद्गुणोत्कर्षज्ञानायतत्त्वमहात्म्यस्य च बद्धिर्भवति तद्यामीति स्थितं।

विष्णोः सर्वोत्तमत्वमेव यदि नोक्तं स्वपक्षसाधनमपसंहरति अत इति । स्मृतियुक्तेन पौरुषेयाः सर्वेपि सदागमा
गद्यन्ते । तेन लोके वेदे यति व्याख्यानं भवति । सर्वप्रमाणविरुद्धत्वेन जीवब्रह्मणोरभेदं तत्त्वमस्यादिवाक्यानां ता
त्पर्ययोगात् । प्रधानवाक्याभावेन तत्र सर्वागमानां महातात्पर्यं कल्पनमयुक्तमित्यत उक्तं । इतोपि तदयुक्तमित्या
ह न येति । यथास्माभिर्भगवतो गुणोत्कर्षे सर्वागमानां महातात्पर्ये ति स्मृतियुक्तयः प्रमाण
त्वेन प्रदर्शिताः । न तथा पराभिप्रेतेर्थे किंचिदपि प्रमाणमस्ति प्रत्युतानुमेदं जनमनोहरा निर्मूलत्वादुपेक्ष
णीयेति ॥ एवं तावद्विष्णोः सर्वोत्तमत्वे सर्वेषां सदागमानां महातात्पर्यमिति प्रमाणैरुपपादितं । वाक्य
परिहारार्थः कथं च जीवपरमात्मैक्यं दृष्टं ततः प्राक्तनो ग्रंथः । तथाहि । क्षराक्षरजडाजडात्मकात् सर्वस्मादु
त्तमत्वमित्ययमर्थो भेदसापेक्षः । भेदस्तु न कश्चिदपि प्रामाणिकः । न च घटपटादिभेदस्तावत् प्रत्यक्ष
सिद्ध इति वाच्यं । भेदो हि न तावत् स्वतंत्रः प्रतिभासते । किंतु घटपटौ भिन्नाविति घटपटविशेषणत
या वा घटपटयोर्भेद इति तद्विशेष्यतया वा । एकस्य च भेदस्य द्विष्ठत्वपक्षे भेदद्वयांगीकारेणान्यतरमा
त्राश्रयत्वेपि धर्मिप्रतियोगिभावमनपेक्ष्य संबंधमात्रापेक्षायां गत्यंतराभावात् । भेदस्य च विशेषणत्वे
घटपटयोर्विशेष्यत्वं तस्य विशेष्यत्वे तयोर्विशेषणत्वं । तथा च घटपटौ भिन्नौ वा घटपटयोरिति वा द्वि
त्वावच्छिन्नतयो घटपटयोर्विशेषणविशेष्यतया प्रतीतौ सत्यां भेदप्रतीतिः । विशेषणादिप्रतीते विशेष्यादि

त्रि०टी०
६३ प्रतीतिकार्यत्वानुद्दितावच्छिन्नयोर्घटपटयोर्विशेषणविशेष्यभावप्रतीतिश्च भेदप्रतीत्यपेक्षा भेदप्रती
त्यविनाभूतत्वाद्द्वित्वप्रतीतेः तथा चान्योन्याश्रयता अथान्यतरमात्राश्रयो भेदो धर्मिप्रतियोगिभावा
पेक्षश्च तथाप्यन्योन्याश्रयता घटात्पटस्य भेद इति पटस्य भेदं प्रति धर्मित्वं घटस्यावधित्वेन
प्रतियोगित्वप्रतीत्या हि भेदः प्रत्येतव्यः भेदप्रतीत्यपेक्षा च धर्मिप्रतियोगित्वप्रतीतिः अन्यथा पटस्य
ति घटादिति च विलक्षणप्रतीत्यनुपपत्तेरिति तथा चान्योन्याश्रयतया प्रत्यक्षेण भेदप्रतीतेरनुपप
त्तिरिति तद्दतस्यात्रोक्तानि षेध्याति नन्विति उक्तानुसारेण प्रमाणानि योज्यानि कुतो नेत्यत आह पदार्थेति धर्मी
ह पदार्थं उच्यते अयमर्थः न भेदो युगपद्धर्मः किं त्वेकैकस्य धर्मो परेण निरूप्यः घटपटौ भिन्नावित्यत्रा
पि घटस्पटोभिन्नः पटाच्च घटोभिन्नः इत्येवार्थः एवं घटपटयोर्भेद इत्यत्रापि घटपटधर्मिकभेद
द्वयमेव प्रतीयते एकवचनं तु घटपटयोरूपमितिवत्समुदायापेक्षं स च भेदो धर्मिणः स्वरूपमेव तेन
धर्मिप्रतीतिरेव भेदप्रतीतिरिति प्रतीतिद्वयाभावेनान्योन्याश्रयत्वं घटस्य प्रतियोगितायां पटप्रतियोगिकत्वं हि ६३
मिकि भेदनिबन्धनेव सोपि घटस्य स्वरूपमेव तथापि प्रतिपन्नभेदस्य प्रतियोगित्वात् घटात्पटस्य भेद
सिद्धौ पटात् घटस्य भेदासिद्धिरिति अन्योन्याश्र॰यत्वमिति चेन्न विद्यमानभेदस्य प्रतीतिमात्रेण प्र
तियोगितोपपत्तेरिति एतेन विशेषणविशेष्यभावप्रतीतेर्भेदप्रतीत्यधीनत्वस्य दण्डादौ दर्शनेन भेदप्रतीति

परस्परायानवस्थाप्रसंगोपि परास्तः। तथा प्रत्यक्षं किं भेदमेव गोचरयेदुत वस्त्वपि। नाद्यः। भेदस्यैवप्रतीयभावा
त्। द्वितीयेपि किं भेदपूर्वं वस्तु गोचरयेत् उत वस्तुपूर्वं भेदं। योगपद्यं वा। नाद्यः। भेदस्यैवाप्रतीतेः। विरम्यव्या
पारायोगाच्च। अत एव न द्वितीयः। नापि तृतीयः। वस्तुप्रतीतेर्भेदप्रतीतिकारणत्वेन योगपद्यायोगादिति। तदपि
निरवकाशमिति। अत्रेदं परिहारो यदि भेदस्य धर्मिस्वरूपत्वं स्यात्। न त्वेतदस्ति। धर्मिस्वरूपं हि परप्रती
तिनिरपेक्षकमेव प्रतीयते। नहि कस्यापि कस्मादयं पट इति वा कस्मादस्य पट इति वा प्रतीतिरस्ति। किं नाम पट
इत्येव। भेदस्तु घटात्पटो भिन्न इति वा घटात्तु पटस्य भेद इति वा धर्मिप्रतियोगिप्रतीत्यपेक्ष्यैव प्रतीयते
ननु ज्ञानुविद्ध इत्येव। तथा च सापेक्षनिरपेक्षतालक्षणविरुद्धधर्माधिकरणयोर्भेदधर्मिस्वरूपयोः क
थमैक्यं स्यादित्यत्राह। न भाति। धर्मिप्रतियोगीति न प्रतीतिरूपलक्ष्यते। अपेक्षया प्रतीयमानत्वादिति शे
षः। अस्वरूपत्वं परप्रतीतिनिरपेक्षप्रतीतिकधर्मिस्वरूपत्वाभावः। कुतो नेत्यत आह। ए.. वदति। यथा
नपेक्षप्रतीतिकं प्रत्यक्त्वे तन्न्यस्य स्वरूपस्यापि जीवब्रह्मैक्यस्य जीवस्य ब्रह्मणैक्यमिति धर्मिप्रतियोगिप्रती
त्यपेक्ष्या प्रतीयमानत्वं परेणाङ्गीक्रियते। तथा निरपेक्षप्रतीतिकधर्मिस्वरूपस्यैव भेदस्य धर्मिप्रतियोगिप्रती
त्यपेक्षया प्रतीयमानत्वोपपत्तेः। एतेन भेदपटो नाभिन्नो सापेक्षनिरपेक्षप्रतीतिकत्वेन विरुद्धधर्माधिकरणत्वादि
त्यस्यान्यतरानैकान्तिकत्वमुक्तं भवति। न च कथं न स्वरूपमिति वाच्यं। अस्वरूपत्वे मिथ्यात्वप्रसंगेनेतरस्यत

६४ त्वमसीत्यस्य वाक्यस्यानर्थकत्वप्रसंगात्। अस्वरूपस्यापि सत्यत्वे सद्‌द्वैतभंगप्रसंगात्। न चैक्यं न सापेक्ष
मिति वाच्यं। तथा सति तत्त्वंपदार्थप्रतिपादकानां वेदांतवाक्यानामैक्यपरमहावाक्यैकवाक्यताभावप्रसंगेन
वैयर्थ्यापातात्। अथ तत्र श्रुतीयोरेव सापेक्षनिरपेक्षलक्षणविरुद्धधर्माधिकरणत्वेन भेदोस्तु। ननु तद्विष
यस्यैकस्यैवार्थः सापेक्षनिरपेक्षानुमितिप्रत्यक्षविषयत्वदर्शनेन विरोधाभावादिति ब्रूयात्। नहि तस्य
त्वं तेपि समानं। अधिकमत्र सविशेषाभेदभंगीकारे पापरिहारो भविष्यतीति। तथापि न भेदो धर्मिस्वरूपं।
तत्प्रतीतावपि कदाचिदप्रतीतेः। यो यत्प्रतीतावपि कदाचिन्न प्रतीयते नासौ तत्स्वरूपं। यथा घटप्रतीतावप्य
प्रतीयमानः पटो न घटस्वरूपं। न चायमसिद्धो हेतुः। स्थाणुशुक्तिकाप्रतीतावपि पुरुषरजतभेदस्याप्रती
तेः। प्रतीतौ वा संशयविपर्ययानु[illegible]त्पत्तिप्रसंगात्। नह्यप्रतीते स्थाण्वादौ संशयादिर्भवतीत्यतश्चा
हा स्वरूपं ति। धर्मिप्रतीतावपि भेदस्याप्रतीतिरभेदाविरोधित्वेन जीवब्रह्मैक्यं वदतः परस्य संमतेर्वा इद ६४
मुक्तं भवति। प्रत्यक्त्वे तन्त्रे स्वप्रकाशत्वस्यासिद्धेपि जीवब्रह्मणोरैक्यं नासिद्धं। अन्यथोपदेशानर्थक्यप्रसं
गात्। विप्रतिपत्त्यभावे प्रसक्तेश्च। तथापि न स्वरूपं तथा परेणांगीक्रियते। तस्मादयमपि हेतुरन्यतरानैका
न्तिक एव। स्वरूपं मध्ये कामविद्याप्रतिबंधात् न प्रकाशत इति मतं तत्। अनैकान्त्यापरिहारात्। विशेषणप्रक्षेपा
भिप्राये चात्रापि साध्यस्यादेः प्रतिबंधकस्यैवकुंठाकत्वेन विशेषणासिद्धिप्रसंगादिति। असिद्धश्चायं हेतुरि

साह भेदसिद्धिरिति। तुच्छादेर्नैक्यादिविशेषमावश्यते। एवं चाद्वैतनियमं। कदाचिद्धर्मिस्वरूपासिद्धौ भेदसिद्धेः परे
णाभ्युपगतत्वात्। कुत इत्यत आह। प्राय इति। भूमार्थे प्राय इत्यव्ययमुक्तास्ति। विलक्षणं व्यावृत्तं। प्राय
इति सत्यादिस्वरूपलक्षणसार्थं। तत्रापि विशेषं वक्ष्यामः। यद्यद्दृश्यते तन्न सर्वतो व्यावृत्तमेव दृश्यते।
ननु सर्वात्मकत्वेनानित्यत्वेनानुभवसिद्धं। व्यावृत्तिरेव च भेदः। नैवैकस्मिन्वस्तुन्यनेके भेदाः। किं त्वेक ए
व वस्तुभेदो दृष्टः। कथं तर्हि धर्मिप्रतीतावपि भेदस्याप्रतीतिः सिध्यादिति। तथापि भेदस्य धर्मिस्वरूपत्वं न यु
ज्यते। पटस्य भेद इति तत्संबंधितया प्रतीयमानत्वात्। यो यत्संबंधितया प्रतीयते नासौ तत्स्वरूपं। य
था केवलो ब्राह्मणस्य सत आह। अस्याति। इति ननु संबंधितया प्रतीतिर्व्यपदेशाविविक्तमात्रः। इति विवदुपप
घत इति च। यथा पदार्थस्य स्वरूपमिति पदार्थसंबंधितया प्रतीयमानमपि स्वरूपं न ततोन्यत्। तथा भेदो
पीत्यनैकांतिकत्वमनेनोक्तं। तथा आनंदं ब्रह्मणो विद्वानित्यादावुदाहरणीयं। यदि तत्र भेदातिरिक्तं किमपि सं
बंधप्रतीतिनिमित्तमुच्यते। तर्हि तत्रापि विशेषं वक्ष्यामः। इत्यन्यथासिद्धिः। यदि तत्र व्यपदेशमात्रेण प्रतीतिरि
त्यभिधीयेत। अत्रापि तत्स्वभावमिति स्वरूपासिद्धिः। अन्यथैव वदि आपटाद्भिन्न इति विशेषणतया प्रतीतिरपि
न भेदसाधिकेति द्रष्टव्यं। अत एवं सत्येतद्विलक्षणा हीत्यादिप्रयोगोपि युज्यते। नन्वेवं तन्निमित्तत्व
रादिकल्पनं भेदस्य धर्मिस्वरूपत्वे सिद्धं स्यात्। तत्रैव किं प्रमाणमिति च। तु यो भेदमेव नांगीकरोति।

वि०२१

६५ किंतस्यानयातद्विशेषप्रमाणाविनया। स्वरूपेप्रमाणंनेक्तं। तस्यचबाधकानि च परिहृतानि। अनुमानमात्रे
णप्रत्यक्षेनबाध्यतइतिवक्ष्यते। अथयोभेदमंगीकृत्य तस्यधर्मिस्वरूपत्वेप्रमाणंजिज्ञासते। तत्राह।य
दीति। अत्रापिसंशयादिस्थले व्यावर्तमायद्रूपेणोक्तो। भेदस्यधर्मिस्वरूपत्वेहितद्ग्रहणएवप्रतिभासो
युज्यते। यदितुभेदोधर्मिस्वरूपाद्व्यतिभिन्नःस्यात् तत्सपटदर्शनेघटद्वत्तस्यसर्वतोव्यावृत्तिर्नप्र
तीयेत। नियामकाभावात्। ततःकिमित्यतआह। अज्ञातेवेति। असद्दर्शनेनतस्यघटादिसर्वव्यावृ
त्तवज्ञाततायामासविषये किमुपलभ्यमानोहंवाघटोवेतिसंशयोघटएवेतिविपर्ययोवास्यात्।
समानधर्मादेःसद्भावात्। प्रतिबंधकस्यचव्यावृत्तिज्ञानस्याभावात्। अस्तुतथासंशयादिकमि
तिचेत् न। अप्रामाणिकांगीकारस्यानुचितत्वादित्याह। नहीति। इदमुच्चैर्भवति। अस्तितावदिदं।
तस्यवेद्यैवगतिः। धर्मिस्वरूपत्ववानतोभिन्नत्वंवेति। तत्रभेदपक्षस्यसर्वत्रसंशयादिप्रसंगेनानुपपन्नत्वा
त्परिशेषात्स्वरूपत्वमेवसिध्यतीति। ननुबाधधर्मिप्रतीतवप्रतीतोपिभेदःपश्चात्प्रसेत्स्यते। सचप्रसक्तमपिसं ६५
शयादिकंनिरोत्स्यतीति। पश्चाद्धिभेदोस्यास्मादितिप्रत्येतव्यः। नचप्राप्रेसनवगतावखंडवस्तुन्यस्यास्मा
दितिविभागेनानुवादोघटते। अतोधर्मिप्रतीतावेवभेदोनप्रतीयतेचेन्नप्रतीयेतएवकेनापिरूपेणेतिसंशयादि

प्रसंगो दुर्वारस्तु। अनापातज्ञाया निर्विकल्पिकायां संविदि भेदस्य भेदिनोऽप्ययुगपदगृहीतत्वे यद्वदवभासा
त्संज्ञाद्यवच्छिन्नाज्ञाने ऽस्तु। तस्य भेदस्य तदीयतयानवगतस्य तद्विषयसंज्ञाद्यादिप्रतिबन्धकत्वानुप
पत्तेः। अन्यथा सर्वत्र संज्ञाद्यनुदयप्रसंगादिति। ननु यदि भेदो धर्मिस्वरूपस्यान्तरि न प्रतीतो नावप्रतीयते।
न चेव। तथा सति संज्ञाद्यभावप्रसंगात्। आस्तिच संज्ञायादिकं प्रमाणसिद्धमिति। न धर्मिप्रतीतौ भेदप्रतीति
रिति न कथं तस्य तत्स्वरूपत्वमित्यत आह। नानैवेति। अयमभिप्रायः। एकरूपत्वे एकस्य वस्तुनो भेदः। अ
नेकत्वे प्रमाणाभावात्। स्वरूपं प्रतीतौ प्रतीयेतैव। किं त्वस्य घटप्रतियोगिकत्वं पटप्रतियोगिकत्वमित्या
दयोऽनेके तद्धर्माः। तत्र भेदनिष्ठाप्रतियोगिकत्वरूपो धर्मः साहचर्यादिवशान्न प्रतीयते तत्र संज्ञादिक
मुत्पद्यते। ननु तत्रापि भेदस्याप्रतीतिः। अतः संज्ञादेरनुपपत्तेः। नन्वर्थे धर्मिप्रतीतौ भेदाप्रतीतिरंगीका
र्येति। यथा भेदस्यास्वरूपत्वं भवेदिति। संज्ञादिस्थलेऽपि सर्वतो भेदः प्रतीयत एवेत्युक्तम्। नन्वेवं तर्हि नेति चेन्न। भे
दस्य सर्वथाप्रतीतौ वा आत्मनि प्रतीयमानोऽहं किं देवदत्तोऽथवा घट इत्यादि संज्ञायां घट एवेति विपर्ययो वा स्यात् न
चैवमस्तीत्याह। नहीति। न चेयमस्य घटो वेत्यर्थः। ननु घटादौ घटत्वाद्यसाधारणधर्मदृष्टवत् तन्मात्रे
ऽप्यपन्नपतः संज्ञाद्यनुत्पत्तेः। नन्वर्थं स्वरूपतो व्यावृत्तिप्रतीतिः कल्पनीया। किं च सर्वाप्रतीतौ सर्व

६६ तोव्याप्तेः।प्रमेयत्वमज्ञातत्वात्सर्वेषांसर्वज्ञताऽऽपत्तेरतआह।सामान्यतइति।घटत्वादिज्ञानमसाधारण
तयेतिशेषः।घटत्वाद्यसाधारणधर्मज्ञानेनसंशयाद्यनुत्पत्तिमभिलक्षतोपिप्रथमंसर्वेषांवृत्तिज्ञानमेष्टव्यमे
वतेनविनाघटत्वादेरसाधारण्याज्ञानासंभवात्।नहिधर्मिणामविविक्तत्वेधर्मस्यासाधारण्यंभवति।नच
सर्वज्ञतापातोदोषः।सामान्यतःसर्वव्यावृत्तिज्ञानस्योपमानत्वात्।सामान्यतःसर्वज्ञानस्यप्रामाण्यमात्र
टनित्वात्।न।सर्वत्वमकमिदं।किंतुस्वयमेवेतिधर्मिस्वरूपेणप्रतीयमानस्यभेदस्यसामान्यतःसर्वप्रतियोगि
कत्वस्यधर्मिणाकतिपयविशेषप्रतियोगिकत्वस्यानुभूयते।इदंवभेदस्यधर्मिप्रतीतावेवप्रतीतिसंभवा
द्यकत्वेतस्वरूपत्वं।ननुभेदस्यकेवलस्यधर्मिस्वरूपत्वंउतप्रतियोगिघटितस्य।नाद्यः।कदापिकेवलस्य
तस्याप्रतिभासात्।द्वितीयप्रतियोगिनोपिधर्मिस्वरूपत्वापत्तौसर्वाद्वैतप्रसंगइति।मैवं।प्रतियोगिनानिरूप
कत्वेनबहिरंगत्वात्।कुत्रचेदमुपलब्धंयेननिरूपितस्ययद्भवतितन्नेस्वनिरूपकस्यापिभवतीति।ले ६६
वकर्णमानयेत्यादावितिचेत्।न।चित्रगुमानयेत्यादौतदभावेपिकिंचिन्नोपलब्धेः।ततःस्वदृष्टिपक्षपा
तमपहायलौकिकींदृष्टिमाश्रित्यभेदःकौरीतिमवलंबतामितिविचारेयदिप्रतीत्यनुसरणंतदाचित्रगुन्यायो
भवति।प्रतीत्यतिक्रमेत्वापादनमप्यशक्यमिति।ननुविदारणात्मनोभेदस्यघटस्वरूपत्वेतस्यापिविदारणे

स्यात्। तथा नद्वयवानामपीति सर्वैकत्वन्य नापत्तिरिति भैव। न हि भेदो विदारकः किन्तु विदारणं। विदार
कत्वेपि प्रतियोगिनो धर्मिणा विदारयेत्। ननु स्वतन्त्रएव। प्रतियोगिनिरूप्यत्वं न स्वरूपस्यापि भेदस्योपप
दितः। अंगीकृत्य वेदमुक्तं। वस्तुतस्तु न भेदो विदारणात्मा किन्त्वन्योन्याभावएवेति। तथाप्यनेक
त्वे कार्थसमवायिनो भेदस्य पटस्वरूपत्वे पटस्याप्यनेकत्वं स्यात्। तथा नद्वयवतां नामपीति
तद्विरुद्धमेकत्वं कुत्रापि न स्यात्। एकत्वाभावे नेकत्वमपि न भवेत्। तथा च संख्यारहितस्य द्रव्य
स्य गुणन्यत्वापत्तिरिति भैव। एवं हि पटोप्यनेकत्वं स्यान्नत्वनेकः। अनेकत्वेपि वा कुतो नेकत्वं। स्वास्मिन्नेका
न्येन सहितो नेक इति विरोधाभावात्। अनेकत्ववत्त्वे नेकत्वाभावमुक्त्वा पुनस्तेनानेकत्वाभावेवं
दतः कुतो न पूर्वोत्तरविरोधः। न च त्रेकाप्यस्तु इति रत्नकोशकृतोक्तं येन परशीसापरस्यापादनमि
ति निस्सारः। एवं बाधकाभावात्साधकसद्भावाच्च भेदस्य धर्मिस्वरूपत्वान्न तत्प्रतीतावन्योन्याश्र
यत्वमित्युपसंहरति। अत इति। पटः प्रतीयमानः सर्वव्यावृत्तेनैव प्रतीयत इत्युक्तं। तदयुक्तं। प्रति
योगि भूतस्य सर्वस्य धर्मिणश्च पटस्य युगपज्ज्ञानप्रसंगात्। यद्यपि ज्ञानानां वध्यघातकभावे
न यौगपद्यमस्ति तथापि युगपदुत्पत्तिस्तु नास्ति। मनसोणुत्वेन युगपदनेकेंद्रियसान्निकर्षाभावा

सि॰दी॰

६१ न। एकेंद्रियविषयेपि सजातीयानां गुणानां युगपदुत्पत्त्यदर्शनादित्याशंक्याह। नयेति। कुतो नेत्यत आह।
यथेति। इत्थं तेनेनेति रश्मिना चक्षुःसन्निकर्षः। तथा स्यादित्यत इति शेषः। यद्यपि युगपदनेकज्ञानोत्पत्ति
र्नास्ति तथापि समुदायालंबनस्यैकस्य ज्ञानस्योत्पत्तौ न काचिदनुपपत्तिरिति भावः। ननु सर्वेंद्रि
तिसामान्यतोयत्सर्वविषयं ज्ञानं तत्साक्षिरूपं तस्मिन्नुत्सर्वदासत्येव घटादिज्ञानानि मनोवृत्तिरूपा
णि जायंते तत्कथमेतावाक्षेपपरिहारौ। सत्यं। तथापि विशेषतो व्यावृत्तिप्रतीतौ घटपटज्ञानोत्पत्ति
यौगपद्यं प्रसज्यत एव। तत्र धर्मिभिः प्रतियोगिनां वपुरवस्थितत्वे युगपदिंद्रियसन्निकर्षेवसत्ति
समुदायालंबनेकज्ञानोत्पत्तिरुक्ता। धर्मिप्रतियोगिनोरन्यतरस्यैव सन्निधानेन तु संस्कारसहकृते
द्रियसन्निकर्षेणैक ज्ञानोत्पत्तिरित्यादि बोध्यं। ननु भेदस्य पटस्वरूपत्वे पट एवास्ति न भेद इति
वा भेद एवास्ति न पट इति वा पटभेदशब्दौ पर्यायाविति व्यापद्येत। मैवं। विद्यमानयोरेव पटभेदयोः स
विशेषाभेदस्वीकारात्। अत्राभेदे नान्योन्याश्रयादिपरिहारो भविष्यति विशेषेणानान्यतरमात्रावशे ६१
षादिकं न भविष्यति। विशेषस्य भेदप्रतिनिधित्वात्। अभिन्नेव स्वकनि पुनर्विशेषोस्तीत्येतदप्रसिद्धं
कथमंगीक्रियत इत्यत आह। एकस्मिन्नेवेति। तैः सर्वाभेदवादिभिरपि। किमुत पदार्थान्तरवादि

स्थापयद्भिरन्यैः। अंगीकृतांगीकृतप्रायः। एतदविनाभूतस्यार्थस्यांगीकृतत्वात् तत्कथमित्यत आह।
नेतीति। स एष नेति नेत्यात्मेत्यत्र वाक्ये प्रतिपाद्यतया ब्रह्मणः सर्ववैलक्षण्यमंगीकारात्। नावता च
किं प्रकृतमित्यत आह। विशेषेति। इदमुक्तं भवति इदं तावद्वाक्यं पदसमन्वयबलेन ब्रह्मणः सर्वपदार्थ
व्यावृत्तिप्रतिपादकमिति परेणाप्यंगीकृतं। तत्रासत्त्वाद्यर्थस्य वाक्यप्रतिपाद्यत्वे यो व्यावृत्तयोश्च
न तावद्भेदाभेदो भेदो वांगीकर्तुं शक्यो। अखंडार्थांगीकारविरोधात्। अत्रासतो भेदे विशेषस्य वानंगी
कारे पदानां पुनरुक्तिप्रसंगेनाम्नानं प्रसज्येत। अतो नेह नानास्तीति वचनेसादिवाक्यविरोधपरिहाराय
सतो भेद इव पौनरुक्त्यादिप्रसंगपरिहाराय विशेषोप्यंगीकार्य एव। नन्वेवमादिपदजातेन वचनस्या
त्मनि प्रवर्त्तते। किंतु लक्षणया तत्र च वचस्या प्रतिपाद्ययोर्व्यावृत्त्योर्भेदसद्भावान्न पौनरुक्त्यं। लक्ष्यार्थ
भेदाभावान्नाखंडार्थताहानिरिति। नैव। लक्ष्यार्थविशेषाभावे पुनर्वैयर्थ्यापरिहारात्। नानाविधा
रोपपरिहारस्य प्रयोजनत्वान्न वैयर्थ्यमिति चेन्न। प्रतिपाद्यविशेषाभावे न तत्परिहारस्याप्युप
पत्तेरिति। न केवलं व्यावृत्तिद्वयस्य निर्विशेषाभेदे पौनरुक्त्यादिदोषः। किं तर्हीयसतो दोषांतरं प्रति
जानीतेन चेति। इतश्च न व्यावृत्तिद्वयस्य निर्विशेषाभेद इत्यर्थः। कुतो नेत्यत आह। अनुभवेति। अ

६८ नुभवेनस्यैककार्यविशेषणत्वेन प्रतीयमानेऽन्यारत्नद्वयमभिन्नमपि सान्निध्यं प्रतीयते ननु तन्मात्रमिति। य
थापि सत्यज्ञानादिवाक्यमप्यखण्डोदाहर्तुं शक्यं। तथापि भेदस्य सविशेषाभेदप्रतिपादनप्रसक्तमिति तथाविधमेव वाक्यमु
दाहृतं। क्वापि भेदानभ्युपगतावेतद्वाक्यविरोधश्चानेन सूचितो भवति। किं चात्र कथमापादनं। यदि भेदो दृश्येत
तदान्योन्याश्रयत्वं स्यादिति चेत् न। भेददर्शनस्य संमतत्वे न विपर्यया पर्यवसानस्य स्यात्। दर्शनमात्रसद्भावेऽपि त
स्य प्रमात्वं निराक्रियत इति चेत् न। अन्योन्याश्रयत्वस्य प्रमात्वाप्रतिबंधकत्वात्। एतेन दर्शनस्य वास्तवत्वनि
राक्रियत इत्यपि परास्तं। किं चान्योन्याश्रयदुष्टस्य व्यावहारिकसत्त्वमपि कुतः। नहि मद्वासनवासितावतायस्य घ
टस्य कारणान्तरवत्त्वोत्पत्तेर्नु तस्यापि मनोगतं भविष्यति। अथ यदि धर्म्यादिप्रतीतिमपेक्ष्य भेदः प्रतीयते तदा
न्योन्याश्रयत्वं स्यादित्यापाद्यते तदा धर्म्यादिप्रतीत्यपेक्षैव निवर्त्तते भेददर्शनस्य किमायातं। प्रकारान्तराभावा
त्तन्निवृत्तिरिति चेत् न। दर्शनमात्रस्यांगीकृतत्वेन निवर्त्तयितुमशक्यत्वात्। प्रमात्वादि निवर्त्तने अन्योन्याश्रय
त्वादेः सामर्थ्याभावस्योक्तत्वात्। किं च स्पष्टदृष्टभेददर्शनप्रकारान्तरं कल्पयिष्यति। अस्मिन्नेव वा प्रकारे कम ६८
प्यवान्तरविशेषं। स्वयं तु न निवर्त्तते नहि स्पष्टदृष्टांकुरादिः परिचितबीजासंभवमात्रेण स्वयं निवर्त्तते। किं तु बीजां
तरं वा परिचितेष्वेव जात्यादिविशेषं वा कल्पयतीति लोके दृ[illegible]ष्टमित्याशयवानुपसंहरति। तस्मादिति। प्रत्यक्षेणे
तिशेषः। एवमनुमानादिनापि स्वविषये भेदप्रतीतिर्वक्ष्यमाणन्यायेन द्रष्टव्या। ननु व्याप्यव्यापकादिभेदप्रतीते

पक्षमनुमानादिकं कथं भेदे प्रमाणं भविष्यतीति चेत्। नाद्वैते प्रतीतिमात्रं परो नाङ्गीकरोति। तथा सति तस्याप्यनुमाना
दिव्यवहारो न स्यात्। प्रमात्वनिवृत्तिकारणस्य च बाधकप्रसंगस्य निरासो ऽनुपदमेव करिष्यत इति॥ ॥ननु विवादप
दं मिथ्या दृश्यत्वाज्जडत्वात्परिच्छिन्नत्वाच्छुक्तिरजतवत्। अयं परः एतदनुनिष्पाद्यताभावप्रतियोगी परत्वात्सदा
नरवत्। विपक्षे दृक्संबंधानुपपत्त्या दृश्यत्वाभावप्रसंगो वा बाधकः। तथा च प्रपञ्चस्यैव मिथ्यात्वात्कथं तद्गमितो
भेदः सत्यः स्यात्। किं च विमतो भेदो मिथ्या भेदत्वाच्चन्द्रभेदवत्। विवादपदं भेदसंवेदनं भ्रान्तिः भेदसंवेदनत्वात्
चन्द्रभेदसंवेदनवत्। विमतं तात्त्विकत्वं तद्भेदहीनं मतत्वात्। गगनवत्। विमता आत्मानो देवदत्तान्न भिद्यन्ते आत्म
त्वाद्देवदत्तवत्। विमतानि शरीराणि देवदत्तस्यैव भोगायतनानि शरीरत्वात्संमतदेवदत्तशरीरवत्। एवं विमता
नीन्द्रियाणि प्रत्येकं समुदितानि च पक्षीकृत्य प्रयोक्तव्यं तथा जीवाः परमात्मनः सत्त्वतो न भिद्यन्ते आत्मत्वात्परमा
त्मवत्। विपक्षे कल्पनागौरवप्रसंगो बाधकः। तदेवं भेदस्य भेदिनश्च सर्वस्यापि प्रपञ्चस्य मिथ्यात्वमुक्तं कुतो विष्णोः
सर्वोत्तमत्वं कुतश्च तत्र सर्वागमानां महातात्पर्यमिति। अत्रोच्यते। किं वियदादिपदार्थास्तद्भेदश्च प्रत्यक्षादिप्र
माणसिद्धा दृश्यमीक्रियन्ते न वा। नेति पक्षे ऽनुमानानामाश्रयासिद्धिः स्यात्। यदि प्रत्यक्षादिप्रमाणादृष्टपदार्थ
पक्षीकारेणैव मनुमीयन्ते न ग्राह्य। यद्वेति। न केवलं जीवब्रह्मणोरैक्ये सर्वागमानां महातात्पर्यकल्पनमि
तिं यत्र वदः। पदार्थानां तद्भेदस्य च कल्पनमनुमानैः प्रमाणविरुद्धत्वात्। धर्मिग्राहकप्रत्यक्षप्रबलैः प्रमाणैर्बाधि

ग

६० तत्वेनानुमानानां कालात्ययापदिष्टत्वात्। धर्मिग्राहकाणि प्रत्यक्षादीनि पदार्थास्तद्भेदं च सत्त्वतया विषयीकुर्वंति।
प्रकाशनस्फुरत्वं प्रकाशेन स्फुरत्वमिव। नन्वनुमानेन प्रत्यक्षादीनां बाधो भविष्यतीत्यत आह। न हीति। कुतो
नेत्यत आह। प्रत्यक्षादीति। भवेदनुमानानां प्रत्यक्षादिविषयबाधकत्वं यदि प्रामाण्यं स्थितं स्यात्। न चैवं। प्रत्य
क्षादिविरुद्धानां तेषामप्रमाणत्वात्। न चात्र प्रत्यक्षादीनामप्रामाण्यं बाधितविषयत्वरूपं स्यात् पर्यनुमाना
नामप्रामाण्यं। तस्मिन्नस्ति हि तद्विरोधेन प्रत्यक्षादीनामप्रामाण्यमितीतरेतराश्रयत्वं स्यात्। न चैवं। प्रत्यक्षादि
प्रामाण्येपीतरेतराश्रयत्वं समानमिति वाच्यं। प्रत्यक्षादीनां धर्मिग्राहकत्वेन प्रबलानां दुर्बलानुमानविरोध
परिहारमनपेक्ष्यैव प्रामाण्यस्य स्थितत्वात्। नहि हरिणशावाभावमपेक्ष्य पञ्चाननो वनमवगाहते इति। य
द्यनुमानस्य न प्रत्यक्षादिबाधकत्वं तर्हि शुक्त्यादौ रजतत्वादिप्रतीतेः प्रत्यक्षरूपाया दाहच्छेदाद्यनुमान
बाधितत्वेन भ्रमत्वं कल्प्यते। अन्यथा बाधितत्वेन तस्या भ्रमत्वं न स्यादित्यत आह। शुक्त्यादेरिति। परीक्षादि
सहकृततया बलवता नेदं रजतं किंतु शुक्तिकैवेति प्रत्यक्षेण बाधितत्वादेवेत्यर्थः। न तर्कमात्रादिति वदता ६०
नुमानमपि तत्र प्रत्यक्षस्य सहायमात्रं न तु निवार्यं तदिति सूचितं। एवमन्यत्रापि प्रत्यक्षादेः प्रबलप्रत्यक्षा
दिबाधितत्वेनैव भ्रमत्वं साधके बलानुमानबाध्यत्वाभावनियमः समर्थनीयः। नन्वनुमानमप्यनुकू
लतर्कसनाथं व्याप्तिपक्षधर्मताबलेन निरवकाशत्वात् प्रत्यक्षमिव बलवत् प्रत्यक्षस्य बाधकं भवत्विति

रोधाभावात्। किमनेन सर्वत्र प्रबलप्रत्यक्षाद्यन्वेषणव्यसनेनेति चेत्। तर्हि कालात्ययापदिष्टमात्रलोपप्रसं
गः स्यात्। सर्वत्रैवमनुमानप्राबल्यस्य वक्तुं शक्यत्वादित्याशयवानाह। तर्कमात्रं त्विति। अन्तय
नुष्टयस्याकारः पृथिवीत्वादृष्टेरित्यनेन बाह्येन्द्रियग्राह्यगुणवत्त्वलक्षणत्वस्य भूतत्वस्य पृथिवी
त्वेन व्याप्तिं साधयति। पक्षधर्मतानुसन्धेवं पृथिव्या अपि गन्धवतो द्रव्यस्यापि। पृथिवीत्वं जातिविशेषः। गन्ध
वद्द्रव्यं पृथिवी न भवति भूतत्वादवादिवदित्याद्यनुमानेन पृथिवीत्वादिग्राहकप्रत्यक्षस्य बाधः स्यात्। अस्याप
नुमानस्य व्यभिचारादर्शनादिनाप्यप्रामाण्यादिमत्वादिति। विषमोऽयमुपन्यासः। पृथिवीत्वाभावबोधनेन ग
न्धवतो द्रव्यस्य साध्यत्वे अभावस्य प्रतियोगिज्ञानाधीनज्ञानतया तस्मादेवमनुमिमानेन पृथिवीत्वं ज्ञातं। अन्य
थाप्रसिद्धविशेषणत्वापत्तेः। न तु गन्धवति द्रव्ये एव प्रत्यक्षेण ज्ञातव्यमित्युपजीव्यत्वेन प्रबलस्य प्रत्यक्षस्य
नानुमानं बाधकं। अन्यथा स्वस्यैवोदयाभावप्रसंगात्। किंतु प्रत्यक्षबलेन गन्धवतो द्रव्यस्य पृथिवीत्वस्थितौ
तत्रैव भग्नव्याप्तिकमनुमानमप्रमाणं। यथा नैजोवयविनोऽनुष्टत्वसाधकत्वानुमानं। तत्रापि त्वनुष्टत्वप्र
तियोग्युष्णत्वस्य नैजोवयविनि प्रत्यक्षेण ज्ञातत्वात्। न च प्रकृते तथास्तीति। मैवं। येन विना यस्यादयो नास्ति।
तेनैतस्योपजीव्यत्वं। न त्वनसाध्यधर्मप्रतियोगिग्राहकमेवेति नियमः। किंतु धर्मिसाध्यलिङ्गव्याप्त्यादिग्राहकमपि।

७० नद्विरोधश्चास्ति प्रकृत इति कथमनुमानं प्रत्यक्षस्य बाधकं भवेदित्याशयवानुक्ताति प्रसंगस्य विपर्ययपर्यवसान
माह। अन्द्वेति। इष्टस्येति भावे क्तः। प्रत्यक्षस्येत्यर्थः। अथवा भ्रान्तिरेव भ्रान्तिकल्पितत्वं। यदा तु प्रत्यक्षविरुद्धत्वादेवा
नुमानस्याप्रामाण्यं तदा किमु वाच्यं सर्वप्रमाणविरुद्धत्वादिति कालात्ययापदिष्टत्वमुक्तमुपसंहरति। अत इ
ति। शंकानास्पदत्वं नितरामित्यस्यार्थः। नन्वस्त्वत्र व्यवस्था। शुष्कतर्कमात्रमुपजीव्येन बाध्यते। प्रमाणानु
कूलं त्वनुमानमेवोपजीव्यं बाधते। तत्र प्रसक्तिहेतुत्वेनोपजीव्यस्य प्रामाण्यानपेक्षणात्। प्रतीतिमात्रेण चाश्र
यतोपपत्तेः। प्रकृते चानुमानजातमागमानुकूलमिति। मैवं। तत्त्वमीमांसायामागमानामेकपरत्वस्य निरू
ढत्वात्। नन्वस्तु प्रत्यक्षादिकमुपजीव्यं। तथापि नोक्तानुमानजातस्याप्रामाण्यं। भिन्नविषयत्वेन विरोधाभा
वात्। भेदप्रपंचस्य पारमार्थिकं सत्त्वमस्माभिर्नांगीक्रियते। व्यावहारिकत्वं गीक्रियत एव। तत्रोक्तानुमानजा
तं भेदप्रपंचस्य व्यावहारिकीं सत्तामनुपमृद्य पारमार्थिकसत्ताप्रतिषेधपरं प्रत्यक्षादिकं तु व्यावहारिकीं स
त्तां गोचरयतीति पृथिव्यादावनुमानप्रत्यक्षयोरुभयमप्यपरमार्थविषयमिति युक्तस्तत्र बाध्यबाधकभावः इ ७०
त्यभिप्रायेणाशंक्य प्रतिषेधति। नचेति। भेदाभावः सोऽनुमानसाध्य इति शेषः। सभेदोऽस्ति। स प्रत्यक्षादेर्विषय
इति शेषः। कुतो न बाध्यमिति चेत्। प्रत्यक्षादेरपि भेदप्रपंचपरमार्थसत्त्वविषयत्वात्। तदपि कुतः इति चेत्। परिशेषा
त्। भेदप्रपंचगोचरयतो हि प्रत्यक्षादेः परमार्थसत्त्वासत्त्वो विषयो भवेत्। असत्त्वासदसद्विलक्षणानिर्वचनीया

वा। तत्रानिर्वचनीयासत्पक्षयोः प्रतिषेधे परमार्थसद्विषयत्वमेव परिशिष्यतीत्याशयवान् सदसद्विलक्षणपक्षा
नुपपत्तौ न च हेतुमाह। सदसदिति। भेदप्रपंचस्येति शेषः। सदसद्विलक्षणत्वं नाम सत्त्वेनासत्त्वेन च रहितत्वं। दृश्य
त्वादिहेतुभिर्वियदादिप्रपंचस्य सदसद्विलक्षणसाधना कथं तत्र प्रमाणाभाव इति चेत्। दृष्टांताभावेन व्या
प्त्यसिद्धेः। शुक्तिरजतादिकं दृष्टांत इति चेत् न। कुत इत्यत आह। सदसद्विलक्षण इति। शुक्तिरजतादेरि निरो
धः। नन्वस्त्यर्थापत्तिस्तत्र प्रमाणं। तथाहि। न तावच्छुक्तिरजतादिकं सत् नासत्। असतः ख्यात्ययोगात्। अ
स्य च ख्यायमानत्वात्। नापि परमार्थसत्। सतो बाधायोगात्। अस्य च बाध्यमानत्वात्। [redacted]
अतः ख्यातिबाधान्युपपत्त्या सदसद्विलक्षणं शुक्तिरजतादिकमिति सिद्धं। न। असतोऽसत्त्वेनैवोपपत्तेः। न च असतः
ख्यात्ययोगात् ख्यायमानमिदं नासदिति [illegible] यतोऽसतः ख्यातिमुपपादयितुं प्रक्रमते। असत इति।
इति वदतः इदमसतः ख्यातिप्रतिषेधनपरस्य सर्वः। ख्यात्यसंभावपक्षस्य परेणांगीकृतत्वात् न मे वादो निराकरो
ति। यदि नेति। यद्यसत्स्वरूपेण कदापि न प्रतीतं तदा तस्यासतः ख्यातिनिषेधो न युज्यते। असद्विशिष्टा खलु
ख्यातिर्निराक्रियते। न चाविशिष्टप्रतीतौ विशिष्टप्रतीतिरस्ति। न चाप्रतीतस्य प्रतिषेधो युज्यते। अतः पर
कीयप्रतिषेधानुपपत्त्यैवासतः ख्यातिः सिध्यतीति। आद्यं दूषयति। यदीति। अस्त्वसतः ख्यातिः तथापि न तत्ख्या
तिनिराकरणं युज्यते स्वक्रियाविरोधात्। तथा चासतः ख्यातिरनिवार्या। इतोऽप्यसतः ख्यातिरंगीकार्येत्याह। न वेति।

७१ शुक्तिरजतादेरसतो वैलक्षण्यं खल्वर्थापत्त्या ज्ञायते। न च तदसत्प्रतीतिं विना ज्ञातुं शक्यते वैलक्षण्यं हि व्या
वृत्तिः सा च प्रतियोगिज्ञानाधीनज्ञानेति कथं तदप्रतीतौ प्रतीयेत। अतोऽर्थापत्तेः फले न विरोधः स्यात् तथा
प्यसत्त्वेनैवोपपत्तेर्नार्थापत्त्या शुक्तिरजतादेरनिर्वाच्यत्वसिद्धिरिति न चाथापि शुक्तिरजतादिकमनिर्वचनीयं
बाध्यत्वात् व्यतिरेकेणासद्वदित्यनुमानेन तत्सिद्धिरिति विषयतासत्त्व आह। न च शुक्तेरिति। अनुमानेन कल्पनीयमि
ति शेषः। असतो सतोर्जनत्वस्य शुक्तिकया सतो सन्नेव संसर्गो विरजतस्यैव तादात्म्यसंबन्धात् तिविषय इति
सापयितुं केचिज्ञ वनिर्दिश्यः किं विद्युव्यनिर्दिश्यः कुतो नेति चेत्। बाधकप्रत्ययेनासत्त्वस्यैवावधारणे
न कालातीतत्वादित्याह। असदेवेति। बाधकप्रत्ययस्य वस्तुतो वस्तुत्वस्य प्रकटत्वेन प्राबल्यान्निश्चितमेव। नन्व
यं बाधकप्रत्ययः सत्ताभावविषयः शुक्तिरजतादेः प्रतीतत्वादसत्त्वाभावात्। तथा सतोऽपि प्रतीतिरूपपादि
तेति वाच्यम्। असतोऽसत्त्वेन प्रतीतावपि सत्त्वेन प्रतीत्यभावात्। अस्य च सत्त्वेन प्रतीतत्वात्। तेनार्थापत्तिरपि स
मर्थिता भवति। प्रतीतिमात्रसद्भावेन प्रतिबंधाद्युपपत्तेः। सत्त्वेन प्रतीतेरार्थापत्तिशरीरप्रवेशादित्यत आ
ह। न चेति। प्रतीतत्वासत्त्वेनेति शेषः। असत्त्वाभावः शुक्तिरजतादेः कुतो नेति चेत्। किमसतः सत्त्वेन प्रतीति ७१
रभावो नास्ति उत तदभावो वापि। नाद्यः प्रकृतानुपयोगात्। द्वितीये भ्रान्त्यभावप्रसंगः। कुत इत्यत आह।
असत इति। असतो रजतादेः सत्त्वेन प्रतीतिः सतश्च शुक्त्यादेरसत्प्रतीतिरित्युभयरूपान्यथाप्रतीतेरवभासाति

त्वादिसत्तावश्यवोक्तेनासतः सत्त्वेन प्रतीतिः सिध्यति। अन्यथाख्यातिवादिभिरप्यसतः सत्त्वेन प्रतीतेरं
गीकृतत्वात्। अतो ऽसत इत्याद्यन्यथाख्यातिव्याख्यानं कृतं। यद्यसदसत्त्वेन सत्त्वं सत्त्वेनैव प्रतीयेत तदा का ना
मभ्रांतिः। असतः सदंतरात्मना प्रतीतिर्भ्रांतिरिति चेत्। किं सतः सदंतरात्मनासतो उतासतो। नाद्यः भ्रांतित्वा
भावप्रसंगात्। द्वितीये साक्षिमसत्त्वेन प्रतीयते किंवा सत्त्वेन। आद्ये पुनर्भ्रांतित्वानुपपत्तिरेव। द्वितीये क
थमसतः सत्त्वेन प्रतीत्यभावः। असतो धर्मस्य सत्त्वेन प्रतीतिरस्ति। ननु धर्मिणि इति तदुनियामकत्वान्नु। अ
प्रतीतस्यारजतस्यान्यत्र सत्त्वकल्पने च प्रमाणाभिकले। विज्ञानवादिनाप्यंतरस्य बाह्यत्वमसतो नासत्त्व
सत्त्वेन प्रतीयत इत्यंगीकर्त्तव्यमेव। अतोन्यथाभ्रांतित्वानुपपत्तेः स्वल्लोभादवश्यमसतः सत्त्वेन प्रतीतेरंगी
कार्यत्वेन बाधकप्रत्ययस्य विषयांतरकल्पं। नाप्यर्थापत्तेः समर्थनमिति। भवेदयं दोषो न्येषां यदसतः स
त्त्वेना प्रतीतो भ्रांत्यभावप्रसंग इति मम त्वनिर्वचनीयार्थावभासो भ्रम इत्यंगीकृतत्वाद सतो भ्रांतावपि
प्रतीतिर्नास्तीत्यंगीकृतेपि न कश्चिद्दोष इत्याशंक्य प्रतिषेधयति। न चेति। प्रतीतिः सत्त्वेन निरोषः। कुतो न वाच्य
मिति चेत्। रजतमनिर्वचनीयमिति पक्षेपि तत्किमनिर्वचनीयतया प्रतीयते उतासत्त्वेन। अथ सत्त्वेन। न प्रथम
द्वितीयो न तथा प्रतीत्यनुपलंभात्। प्रत्ययाभावप्रसंगाच्च। न च सत्प्रातिभासिकं वा कदाचिदनेनार्थक्रियास्व
पयुज्यमानं दृष्टं। येनासत्त्वादिकं प्रतीतावपि प्रवर्त्तेत। तस्मात्सत्त्वेनैव प्रतीयत इत्येवांगीकार्यं। तथा च प्रती

७२ तिप्रवर्त्तीयुज्यते' न च रजतमप्रतीतिमात्रात्मरजतिरितिनाप्या अनुभवविरोधात्' विधिनिषेधावच्छयप्रश्न
याथोगाच्च' तत्सत्त्वे सदसदनिर्वचनीयता' नाद्यः। अनिर्वचनीयताविरोधात्' नहि यस्य सत्त्वं स सदनिर्वाच्यमि
ति संभवति' तस्माद्द्वितीयोंगीकार्यः। ततः किमित्यत आह' अनिर्वचनीयेति' अनिर्वचनीयस्य प्रातिभासिक
स्य रजतस्य यत्परमार्थत्वं व्यावहारिकसत्त्वेन स्यात् तदेव सत्त्वेन दृष्टमंगीकारात् तत्सत्त्वाभिमानावपि स
त्त्वेन प्रतीतिनोसौ तिवाच्यमिति। ननु रजतस्यापि प्रातिभासिकसत्त्वमस्त्येव' मैवं' व्यावहारिकत्वाप्रती
तौ प्रत्ययभावस्योक्तत्वात्' सत्यं' प्रातिभासिके रजते व्यावहारिकत्वप्रतीयत इति तथापि न सास
तीनाप्यसती किंतु चक्षुरादिकं दत्तासंसर्गवत्त्वेन व्यावहारिकत्वासंसर्गस्याध्यानिर्वाच्यस्यारोपितस्य प्रतिभा
सः। ततो नासतः सत्त्वेन प्रतीसंगीकार इति तृतीयपक्षं निराकरोति' नचेति' न केवलं रजतं' अपि
तु' प्रातिभासिकस्य रजतस्य यद्व्यावहारिकं सत्त्वं प्रतीयते तदप्यनिर्वाच्य' शुक्तिकागतमेव रजतेसमारो ७२
पितमिति यतोर्थः। कुत इत्यत आह' अनवस्थितेरिति' शुक्तिकागतमेव व्यावहारिकत्वं रजते समारोपि
तमनिर्वचनीयमिति कोर्थः। किं व्यावहारिकमुत प्रातिभासिकमिति' नाद्यः' अनंगीकारात्' अंगीकारे वा
रजतस्यापि व्यावहारिकत्वापातात्' द्वितीयेपि किं प्रातिभासिकतयैव प्रतीयते' उत व्यावहारिकतया। नाद्यः'

प्रत्ययभावप्रसंगात् । नहि प्रातिभासिकमर्थक्रियास्तूपयुक्तं क्वचिदनेनोपलब्धं । यतस्तथात्वप्रतीत्यापि प्रवर्त्ते
त । द्वितीये तद्व्यावहारिकता किं सती उतासती । नाद्यः । प्रातिभासिकत्वानुपपत्तेः । द्वितीये सत्तापि सत्वेन प्रतीति
प्रसंगः । अथ सा व्यावहारिकताप्यनिर्वचनीयैवारोपितेति चेत् । नन्वनिर्वचनीयेति कोर्थः । इत्यादेरारोपप
रंपरापर्यवसानानुपपत्तिः स्यात् । यत्रैवारोपपर्यवसानं तत्रैव प्रत्ययभावो वा सत्तोपि सत्वेन प्रतीतिर्वा प्रसज्ये
त । नन्वयमपर्यवसितापरंपरासिद्धविषया । येन बीजांकुरवत्परंपरावत् दूषणं स्यादिति । ननु मूलक्षतेर
भावान्नेयमनवस्था दूषणमिति चेत् । केयं मूलक्षतिर्नाम किं परंपराकल्पकाभावोथवा प्रयोजनपरिक्ष
यः । आद्यो दोषस्तत्र कृत इत्याह । प्रथमेति । प्रथमस्य रजतस्यानिर्वचनीयत्वासिद्धेरित्युपपत्त्यर्थमुत्तरोत्त
रानिर्वचनीयारोपपरंपराकल्पनं स्यात् । नवेत्तदस्तीति । द्वितीयेप्येतद्दोषान्तरं । प्रथमेति । पूर्वपूर्वारोपानु
पपत्तावुत्तरारोपाभावप्रसक्तिः । नदेवमसतः सत्वेन ख्यात्युपपत्तेन तद्बलेन बाधकप्रत्ययान्यथोपपत्तेन व्यर्थ
त्यर्थः । इतश्चेत्याह । अनिर्वचनीयत्वे चेति । यद्यनिर्वचनीयमिदं रजतमिति स्फुटं बाधकज्ञानमुपस्थेत
तदा सदेव प्रत्यक्षादिस्वनुभवस्याविषयांतरकल्पनेन युक्तं स्यात् । न चैवमस्ती तिभावः । ननु भ्रांते कात्
न्त्वाबाधितमिथ्यैव रजतं प्रत्यभादित्यनुवदति मिथ्याशब्दस्त्वानिर्वचनीयवाची । तेनानुमीयते रजतस्या
निर्वचनीयतानेनानुभूयतेति । तत्कथमुच्यते निर्वचनीयताविषयं बाधकज्ञानं नोपस्थापयतीति तत्राह ॥

१५०८१
७३

मिथ्येति। अभावप्रतियोग्यसद्भाववदसमीच्यते। न भवतीत्यभाववदिति वा। अत्राभिधानात् वस्तुनोऽनिर्वचनीयत्वाभी-
तिरुक्तेयं। न तो निरर्थकः स्यादिष्यतो भाववाभीत्युक्तं। कुतो नानिर्वचनीयत्वाभीष्यत आह। न येति। सदसद्विलक्षण
वस्तुनि प्रमाणासिद्धे पश्चात् कथंचिन्नहाचित्वमेव भवति। न चेतदस्ति। प्रमाणस्यैवसनीविचार्यमाणत्वात्। नेव
तद्बलादेव सर्वं कल्प्यं। तस्यासद्भावितेनान्यथासिद्धत्वात्। एवमनुमानस्य कालात्ययापदिष्टतामभिधा-
यदूषणांतरमाह। अनुभवेति। शुक्तिरजतादेरनिर्वचनीयत्वसाधनेनुभवविरोधश्चानुभूतार्थविपरीत
प्रतिपादकत्वमप्रसिद्धविशेषणता चेति यावत्। कथमित्यत आह। सदसत्तोरिति। ननु सत्वासत्वे एकध-
र्मिनिष्ठासत्त्वाभावप्रतियोगिनी धर्मत्वाद्रूपरसवदिति। सामान्यतोनुमानेनानिर्वचनीयत्वसिद्धे तस्यके-
वलव्यतिरेक्यनुमानेन शुक्तिरजतादि विषयतामात्रसाध्यत्वेनो नाप्रसिद्धविशेषणतेति भावः। न। अ-
विरुद्धत्वस्यापाधित्वात्। नवगोत्वाश्वत्वादौ साध्यमाव्यापकतो। प्रतिषेध्यप्रतिषेधात्मकत्वस्य विरोध
स्य विवक्षितत्वात्। प्रतिज्ञापदव्याघातो वा न नवाकेन न सत्यते इति एवं प्रत्यक्षादिविषयभेदप्रपंचस्या ७३
निर्वचनीयतां प्रतिषिध्योपसंहरन्नसत्त्वमपि प्रतिक्षिपन्नुपरिशेषसिद्धमर्थं दर्शयन्नु प्रकृतम-
नुसरति।। अतद्धीति। अनिर्वचनीयेति भावप्रधानो निर्देशः। भेदस्येति वक्ष्यमाणमत्रापि संबध्यते। असतद्व्या-
दिकमसत्त्वानिराकरणं। अनंगीकारासरेणेति शेषः। भेदस्य सतः परमसत्त्वस्याप्यनुपपन्नेरितिपूर

पीय। सत्त्वप्राप्तेः। परिज्ञापकप्रमाणपारमार्थिकसत्त्वसिद्धेरिष्टत्वादिति चेन्न। वादिनीयत्त्वप्रयुज्यते। त्वप्रत्यक्षा
दीनामपि परमार्थविषयत्वेनानुमानबाधकत्वोपपत्तेरनुमानेऽपि भेदाभावसाधनं न युज्यत इत्यर्थः।
यदेव प्रत्यक्षानुमानसिद्धभेदबाधनमनुमानेनेत्याक्तं। किमु वाच्यं तदापौरुषेयत्वेनानाशंकितदो
षया श्रुत्यास्तिद्धस्य जीवपरमात्मभेदस्य प्रत्याख्यानादित्याह। कथं चेति। भेदश्रुतीनां मतत्त्वावेदको
बाधकं श्रुत्यन्तरं बाध्यं नमितिति यत्तन्न परिज्ञापकप्रमाणेन निराकृतत्वात्। अधिकं वदोषमाह। मिथ्यावादित्वे
चेति। जीवेश्वरैक्यमपि हि श्रुतिसिद्धमित्येव परेणांगीक्रियते। तत्र भेदश्रुतेर्मिथ्यावादित्वे श्रुतित्वा
विशेषादैक्यश्रुतेरपि तथात्वप्राप्तेः। कथं तत्प्रतिपादितस्यैक्यस्य सत्यत्वमंगीक्रियते। बाधकानां
मत्रापि सत्त्वात्। दोषान्तरमप्याह। कथं चैवमिति। एवं वादिनो वेदोक्तस्यापि मिथ्यात्वमंगीकुर्वतो।
वेदोक्तस्य मिथ्यात्वांगीकारेऽपि कुतो न वेदवादित्वमित्यतो व्याप्तिं दर्शयति। वेदोक्तस्येति। ननु वेदो
क्तस्य मिथ्यात्वांगीकारादधिकमवेदवादित्वं नास्ति। तत्कथं व्याप्यव्यापकभावादिकमिति चेन्न। नाव्य
वहारस्यात्र विवक्षितत्वात्। विमतो वैदिकत्वेन न व्यवहर्तव्यः। अवैदिकत्वेन व्यवहर्तव्यो वा वेदोक्तमि
थ्यात्वांगीकारित्वाद्बौद्धादिवदिति। ननु मया वेदैकदेशस्य तत्त्वावेदकत्वमंगीक्रियत इति चेन्न। बौ
द्धादीनामपि तत्साम्यात्। नहि तेऽपि वेदोक्तस्य दर्शनानुगुणमपि मिथ्येत्याहुः। न वयं बौद्धादिवत्सर्वथा वेदस्याप्रा

माण्यक्रमः। किं तु मद्वधिकारिणः प्रतिबन्धाभेदाश्रयं कर्मादिकं प्रतिपादयतीति वदाम इति चेत्। सत्यं। न तथा
७४ प्युच्यमानस्यापि ध्यात्वाङ्गीकारात् किमनेन वल्गितेन। ऐक्यज्ञानस्य मिथ्याभूतमपि कर्मादिकमंगमि
ति चेत्। न। जिद्वासनापरिपाकस्य तद्विरोधित्वेनांगत्वानुपपत्तेः। अनुवादपरोऽसौ वेदभाग इति चेत्। न। अ
नुवादे प्रयोजनाभावात्। नेह नानेति प्रतिषेधार्थमिति चेत्। न। स्वर्गापूर्वादीनां वेदमन्तरेणाप्राप्यमा
णत्वात्। वेदप्राप्तप्रतिषेधे पुनरप्रामाण्यतादवस्थ्यात्। किंच तत्त्वस्यावेद्यत्वेन नैकदेशस्यापि तत्त्वावेदकत्वमं
गीकर्तुं शक्यते। तथापि प्रयोजनहेतुत्वमस्तीति चेत्। न। प्रयोजनवत्त्वस्य प्रामाण्यपदार्थत्वाभावात्।
अन्यथा मणिप्रभाविषयमणिविभ्रमस्यापि प्रामाण्यप्रसंगात्। लोकसिद्धार्थाङ्गीकारेणानृतत्वविवा
रोधि परीक्षकाणामुचितो न तु स्वसंकेतेनेति। एवं बाधकपरिहारेण यत्सिद्धं तदुपसंहरति। अत इति।
सिद्धमिति वाक्यशेषः॥ आ परिच्छेदपरिसमाप्तेः उक्तार्थप्रपंचार्थः परो ग्रंथः। यदुक्तं जीवपरमैक्य
स्याप्रामाणिकत्वात् प्रमाणविरुद्धत्वाच्च न तत्र वेदानां तात्पर्यमिति। न तत्र पराभिप्रेतप्रमाणानि ७४
स्वरूपेणोपपन्नस्य दूषितानि नापि विरोधिप्रमाणान्युपपन्नस्य समर्थितानि। अतस्तदुभयं विधित्सुः प्रस्तावं
तावत्करोति। कथं चेति। कुतो न युज्यत इत्यत आह। सर्वेति। प्रत्यक्षानुमागमविरुद्धत्वात्। प्रत्यक्षादि
प्रमाणासिद्धत्वाच्चेत्यपि द्रष्टव्यं। तत्कथमित्यतः प्रत्यक्षविरोधादिकं तावत्सतीति जानीते। तथाहीति। अनु

भवः साक्षिप्रत्यक्षं। जीवेश्वरैक्यस्य निषेधः। प्रत्यक्षासिद्धत्वं चेत्यपि ग्राह्यं। तत्र प्रत्यक्षासिद्धत्वं नाम द्वितीय
तिः न सीति। ईश्वरस्यैव सर्वज्ञ एव सर्वेश्वर इत्यादिभिः श्रुतिभिः सार्वज्ञाद्युपेततया प्रमितः। जीवस्य तदै
क्यानुभवे ~~[illegible]~~ सर्वज्ञः इत्यादिप्रतीतिः स्यात्।
न चैवं मस्तीत्यर्थः। आत्मनि साक्षिण एव संभावितत्वादनुभव इत्युक्तं। न चायं सार्वज्ञादिमत्तासङ्गेनैश्व
र्येण जीवस्यैक्यं न मनः। सार्वज्ञादेः परोपाधिकस्य मायिकत्वेन मिथ्यात्वात्। अतस्तदनुभवाभावान्न दो
षाय। किंतु निरतिशयो निरवद्य इत्यादिश्रुतिप्रतिपादितेन निर्गुणेन ब्रह्मणैवेति चेत्। सत्यं। एवंविधाप्यनु
भवो नास्तीत्याह। निर्दुःख इति। ननु ब्रह्मात्मत्वं तत्त्वमिति वाक्यानुगृहीतप्रत्यक्षवेद्यं। तत्कथं के
वलेन प्रत्यक्षेण गृह्यतामित्युक्तं। कस्यचिदिति। अधिगतब्रह्मात्मस्यापीत्यर्थः। ऐक्यसाक्षात्कारे हि स
विलासाया अविद्याया विच्छिन्नत्वात्। ततश्च भेददर्शनरहितस्य शरीरपालनाद्यर्थं भिक्षाटनादिप्रवृत्तिर्न स्यात्।
न चाविद्यानुवृत्ती। येनाविद्यालेशावस्थानानिमित्ता प्रवृत्तिः स्यात्। तथात्वे वा तस्य लेशस्यैक्यसाक्षात्का
रेणानिवर्तनस्य कदाप्यनिवृत्तिप्रसङ्गः। प्रारब्धकर्मवशात्प्रवृत्तिरिति चेत्। न। कर्मादेरप्यविद्याकार्यस्यै
क्यसाक्षात्कारेण समूलघातं हतत्वात्। प्रक्रियामात्रस्याप्रामाणिकत्वात्। एवमैक्यस्य प्रत्यक्षासि
द्धत्वमुक्त्वा तद्विरोधं दर्शयति। आस्तां चेति। तद्विपर्ययेण। उक्तरूपद्वयस्य विपर्ययेण। यो हि श्रुत्यैक्ये ल

क्षणमीश्वरं विदित्वा तद्विपरीतं चात्मानमनुभवति सोऽयमात्मनस्ततो भेदमनुभवत्येव । संधानुसंधानवतः
७५ स्तद्विपरीतकुंभदर्शनेन तद्भेददर्शनस्यानुभवसिद्धत्वात् । तस्माज्जीवेश्वरभेदस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वादैक्यस्य
तद्विरोधः सिद्धः । न चाहं दुःखी रागद्वेषादिदोषवांश्चेति । ब्रह्मरूपविपर्ययेणात्मनि योऽनुभवः स सत्य एव । अ
तस्तदनुगतो भेदानुभवोऽपि तथा । तत्कथं तद्विरोधः क्षतिमावहतीत्यत आह । नयेति । मिथ्याविषयत्वान्मि
थ्या । तत्र हेतुमाह । तद्विपरीतेति । बाधकप्रत्ययाधीनं हि ज्ञानानां भ्रमत्वकल्पनं । न चात्र बाधकप्रत्ययो
स्ति । ननु दुःखादिकं मनःकरणधर्म एव । तत्र सन्निधानाज्जपाकुसुमगतं लौहित्यं स्फटिक इवात्मनि
भासा प्रतिभासनं इयस्याभिरव्यंगीक्रियत एव । तत्कथमुच्यते न वा मिथ्यानुभवोऽयमिति । उच्यते ।
दुःखादिकं मनःकरणपरिणाम एव । तस्यात्मसमवेतत्वप्रतिभासो भ्रमः । एतत्सर्वं मन एवेति श्रुतेः ।
दुःखादिरूपमात्मनः स्वत्वमित्त्वं तदनुभवस्तन्निमित्तानीत्याद्यज्ञानलक्षणा विक्रियास्तस्येव । बा
धकाभावात् । असंभावत्वादनित्यत्वाज्ज्ञं बंधस्य विमुक्तश्च विमुच्यत इत्यादिवचनानामोपपन्निरिति ॥ ७५
एवं सर्वप्रमाणज्येष्ठसाक्षिप्रत्यक्षसिद्धत्वं ~~[illegible]~~ । तद्विरुद्धत्वं चैक्यस्य प्रथममनुक्त्वा नुमा
नागमस्य प्राबल्यादित्युक्तानी तदसिद्धत्वेन द्विरुद्धत्वं च प्रतिपादयंस्तदसिद्धत्वं तावदुद्घाटयति । न वा भेदधी
र्जीवेशयोरिति प्रकृते । एतच्चोपपादयिष्यते । आगमविरुद्धत्वं चाह । संति चेति । तत्कथमित्यतः सावदेकमा

गमवाक्यं पठति। तथाहीति। जीवेश्वरभेदेऽस्तीति वदन्ति। स आत्मा तत्त्वमसि। स एव परमात्मा त्वं त्वन्तु तस्मादन्यद
स्त्वसीत्युद्दालकेन पित्रा पुत्रं श्वेतकेतुं प्रत्युपदेशः क्रियते। अतोनेन तद्विरोधेन प्रति प्रजापतिवाक्यवत्तारण
मिति स्त्वयि तु मुपदेशा इति। न चास्य स्वार्थता स्वर्थाभावः शंकनीयः। नववारमुपदेशात्। शकुनिसूत्रादि
दृष्टांतैरुपपादनाच्च। प्रसिद्धं ह्यभ्यासोपपत्ती तात्पर्यलिंगत्वमिति उक्तं। न च वक्ष्यते। स दृष्टांत उक्त इति। यद्य
प्यसंदिग्धानि जीवेश्वरभेदे वेदवाक्यानि संति। न चाप्येकस्यागमासिद्धत्वं तद्विरुद्धत्वं वा भवयमुपपा
दयितुमस्य वाक्यस्योदाहरणं। ननु तत्त्वमसीति पदविच्छेदेनायं जीवेश्वराभेदोपदेशः प्रसिद्धः। न त्वम
कारप्रश्लेषेण पदविच्छिद्य भेदोपदेशः कथ्यते इत्यत आह। न चायमिति। कुतो नेत्यत आह। स य एषेति स
य एषेत्यादिना। स्वच्छानन्तवेदेषु न च स्वविप्रकरणेषु भेद एव दृष्टांताभिधानात्। एतदुक्तं भवति। यद्यप्युभ
यथापदविच्छेदसंभवे नेदं संदिग्धवाक्यं। तथापि असंदिग्धभेदविषयदृष्टांताभिधानानुगुण्येन भेदोपदे
श एवायमिति निश्चीयते न त्वभेदोपदेश इति। न ह्यन्यत्प्रतिज्ञायान्यत्र दृष्टांताभिधानमुपपद्यते। यथा स
धर्मे घटदृष्टांताभिधानसामर्थ्यादिष्टो नित्य इति प्रतिज्ञा संदिग्धार्थाप्यनित्यताविषयेति निश्चीयते तद्वत्।
यदा त्वेकमपि भेदविषयत्वेनासंदिग्धदृष्टांताभिधानं संदिग्धप्रतिज्ञावाक्यार्थनिश्चयायालं तदा किमु

कृ यो॰ नवस्वपि प्रकरणेषु पुनर्वा संदिग्धार्थानि भेदविषयाणि दृष्टांताभिधानानीति। अत्र दृष्टांताभिधानानी
रूपलक्षणं। अन्यान्यपि नव प्रकरणान्यभेदविषयाण्येव वाक्यानि सत्यमेवापि यापि द्रष्टव्यं। तत्रादौ जीवेश्व
रयोरत्यंतभेदबोधनाय सहायस्यैव भगवतः स्वतो जीवनादि समस्तजगन्निमित्तकारणत्वादि रूपं जीवेश्व
सम्भाव्यमानं महन्माहात्म्यमुपवर्णितं। न केवलमेतावदेव पुनरनुभवसिद्धमित्यतो जागरे जीवस्य स्वा
तंत्र्याभिमानात्स्वापे तदभावात् न जीवस्य भगवदाश्रयत्वमनुभवारूढं कर्तुं स्वप्नांतमसौम्य विजानी
हीत्युपक्रांतं। तत्र जागरस्वप्नयोः शरीरेंद्रियमनसामितस्ततो विक्षेपेण श्रांतस्य जीवस्य श्रमापनोदना
य स्वापे परमेश्वराश्रयणमभिधाय तत्र दृष्टांत उच्यते। स यथा शकुनिः सूत्रेण प्रबद्धो दिशं दिशं पतित्वान्य
त्रायतनमलब्ध्वा बंधनमेवोपाश्रयत इति। आप्रसिद्धयोरशनायापिपासयोः स्वरूपपर्यालोचनया
पि जीवानां भगवदधीनत्वं प्रतिपाद्योपसंह्रियते। सन्मूला इति। एवमाद्येन प्रकरणेन जीवानां भगवदा
श्रितत्वे कथिते तन्मनोन्योऽस्मिन्देहे स्तिमयाभेदेनानुपलभ्यमानत्वादित्याशयवतापुत्रेण भूय एव ७६
मा भगवान्विज्ञापयत्विति पृष्टः पितोवाच। यथा सौम्य मधु मधुकृतो निस्तिष्ठंति नानात्ययानां वृक्षा
णां रसान् समवहारमेकतां गमयंतीति। यथा तत्र सारि मधुकृतो भ्रमराः मधु निस्तिष्ठंति निर्मिमते। क
थं नानात्ययानां नानागतानां परस्परविलक्षणानां वृक्षाणां रसान् समवहारं समूहमेकतां मिश्रतां ग

म्यन्ति यथा। यथा वै ते नाना वृक्षरसास्तत्र मिश्रिता या विद्यमानपरिविवेके परस्परभेदमपि न लभन्ते न जानन्ति
अमुष्याम्रस्य वृक्षस्य ... स्याहं रसोस्म्यमुष्य वान्यस्येति। तथा परोस्म्यमुष्य पनसस्य वृक्षस्याहं रसोस्म्यमुष्य वान्यस्ये
ति। एवमेव परस्परभेदं सोम्येमाः सर्वाः प्रजा जीवाः परमेश्वरआत्मनि भिरेव स्वे स्वे शरीरे सति परमे सुषुप्ते संपद्य
तेन मिश्रभावं प्राप्य सति संपद्यामहे उपलक्षणमेतत्। संपन्नाः संपद्यामह इति न विदुः। इह लोके ते प्रसि
द्धा व्याघ्रो वेत्यादि यद्यद्भवन्ति न ते स्वानस्मात्परमेश्वराश्रितत्वाज्ञानापराधाद्भवन्तीति। एतेन योयमात्माभेदेन
न पश्यन्ति सतन्तो न भिद्यन्ते इति व्याघ्रे भंगो दर्शितो भवति। भवत्येवं तेन नानां नाना वृक्षरसानां भेदापरिज्ञानं।
मयानुपेतनत्वेन हेतु विज्ञोध्यन इत्यभिप्रायेण पुनः पृष्टे पिता वाच। इमाः सोम्येत्यादि इमाः प्रसिद्धा गंगाद्या न
दीदेवताः प्राच्यः प्राग्वनात्प्राचीं दिवा प्याः पुरस्तात् स्यन्दते स्रवन्ति। तथा प्रत्यस्यन्तात्प्रतीचीं दिवा प्याः प
श्चात्स्यन्दते। एवमत्यन्त विलक्षणा स्तामेघादिद्वारेण समुद्रात्समन्तोजलत्वात्समुद्रमेवापियन्ति। प्रविशन्ति।
तथापि समुद्र एव भवतीति। नानदीदेवता यथा तत्र समुद्रे इयं गंगा अहमस्मीयं इयं तु यमुनायं च समु
द्र इत्येवमन्या अपि न विदुरेवमेव खलु सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सतः परमेश्वरादागत्यो सद्यापि सत आग
च्छामहे उसद्यामहे उसन्नाः इति न विदुः। एवं परमेश्वरस्थितत्वापि न माश्रितास्म इति न विदुस्त इहेत्यादि पूर्व

७७ वत्। अनेन चेतनत्वविशिष्टस्यापिहेतोरनैकांत्यमुक्तंभवति। अस्तीश्वरःस्वतोभिन्नस्तथापिजीवस्यतदधीन
त्वंकुतइत्यभिप्रायवतापुनःपर्यनुयुक्तः। पिताब्रवीत्। अस्यसोम्यमहतोवृक्षस्ययोमूलेऽभ्याहन्याज्जीवन्
स्रवेद्योमध्येऽभ्याहन्याज्जीवन्स्रवेद्योऽग्रेऽभ्याहन्याज्जीवन्स्रवेत्सएषजीवेनात्मनेत्यादि। अङ्कुरमात्र
स्याभ्याघातेनस्रावानासंभवान्महतइत्युक्तं। योयःकश्चिद्घदी[illegible]ः जीवन्जीवेनपरमेश्वरेणाधिष्ठित
श्चेत्तदास्रवेदसमेवाङ्कुरन्तुम्रियेत। सएषवृक्षोजीवेनानेनप्रकृतेनजीवेनात्मनापरमेश्वरेणानुप
प्रभूतःआत्माधिष्ठितदेहःपेपीयमानःपुनःपुनर्भृशंवापिबन्। अनेनेदमुक्तंभवति। यथावृक्षजीवस्यसर्वदा
नुपहतासक्तदेहेनसुखेनैवसमयास्त्यात्वव्याप्तिनीच्छायामपिकदाचिदीश्वरानुग्रहेसतिविघातिनुबा
ह्यकारणेषुसत्स्वप्येवमवस्थानंभवति। कदाचित्पुनरीश्वरानुग्रहाभावेबाह्यकारणबलवत्त्वाभावेऽपि
शरीरशोषणत्यागादिनिष्ठंभवति। एवंमानुषशरीरेऽपिजीवस्येश्वराधीनत्वंज्ञातव्यमिति। एवंजीवस्य
सत्त्वादिप्रदःपरमात्मैवशरीरेवर्तमानोजीवेनकुतोनदृश्यते। सौक्ष्म्यादितिवक्तुंन। जीवस्यसूक्ष्म ७७
त्वात्स्वदर्शिनःसूक्ष्मदर्शनशक्तिसद्भावादित्याशयेनपुनःपृष्टःपितावोचत्। न्यग्रोधफलमित्यादि। अतो
दृष्टान्तइत्युक्तावपिनेतिशेषः। आहरेदंन्यग्रोधफलमाहृतंभगवोभगवन्नितिपुत्रः। मनुवसारुःसंबुद्धोद्ध
इसि। इदंफलंभिन्धीतिपिता। भिन्नमितिपुत्रः। अत्रभिन्नेफलेकिंपश्यसीतिपिता। अण्व्यइवस्येमाइ

माधानाबीजानि पश्यामीति पुत्रः । आसां धानानां मध्ये एकां धानां भिंधीति पिता । तां भित्त्वा भिन्नेति पुत्रः । अत्र
भिन्नायां धानायां किं पश्यसीति पिता । किंचन न पश्यामीति पुत्रः । एवमुक्तवंतं तमुवाच पिता । यमेतमणिमान
भावं विप्रोरस्तेदासरम सूक्ष्मं परमात्मानं न निभालयसे न पश्यसि । अस्य अणिम्नः सामर्थ्यादेवं परि
दृश्यमानप्रकारेण महान्न्यग्रोधस्तिष्ठतीति । अत्र वृक्षः प्रपंचः फलं शरीरं धाना जीवः । तत्र यथा सूक्ष्मे वट
बीजे दृश्यमानेपि यत्सत्तावाद्वटावस्थानं स बीजांतर्गतः परमात्मा परमसूक्ष्मत्वान्न दृश्यते । तथा जीवा
दपि सूक्ष्मत्वान्न दर्शनं तदस्य तं भवति । ननु वटावस्थानादिना कार्येणेश्वरसामर्थ्यं तावत्प्रसक्षमि
वशनीयते । एवं तत्सामर्थ्ये दृश्यमानेपि तस्यादर्शनमित्यत्र तत्कथमहं जानीयामिति प्रार्थितः । प्रोवाच पिता ।
लवणमित्यादि । अवधाय निक्षिप्य तत्तथा चकार पुत्रः । यद्यथा पित्रोक्तं । स ह तत्तथा चकारेति केचित्साहुः ।
सस्यदृशा शास्वातुरगतो ज्ञानयः । एवमन्यत्रापीति । तं होवाच पिता । दोषा रात्रौ । अवधा अवाधाः । वहेल्लोहि
दस्य मां यो गेयीति स्मरणात् । तल्लवणमुदके हस्तेनावमृश्य न विवेद पुत्रः । यथा विलीनमेवास्य तत्तन्न दृ
वस्तुं न विंदति तथा अंगास्योदकस्यांतात्सर्वदिगवस्थितादवयवादुद्धृत्य केन रसेनास्वाद्यमानमिति पिता । आ
चांतवंतं कथं तिष्ठतीति पप्रच्छ पिता । लवणं लवणरसोपेतमाह पुत्रः । एवं मध्याद्दसात्ताभ्रिमदिगवस्थि
तोयं । एतदुदकमभिप्रास्यानिरस्याथ मा मामुपसीदथा इति पिता । तं तथा चकार पुत्रः । तल्लवणं शश्वदुद

७८ कुरुवसवर्त्तितनत्वपगतमितिश्रुतेः स्ववाक्यं तद्वत्तथा यकारेति वा क्यशेषश्च दगतदाहरेणाघनेनतरसं
वर्त्तितेनुवर्त्तनीयमितिवा। तद्धोवाचपिता। अत्रैवकिलेतिपुनर्वचनमादरार्थं। अनेनयथालवणमुदके
दृश्यमानेपिनलवणंदृश्यतेतथासोम्यसद्दृश्यमानेपिनभगवानिससत्त्वं भवति। एवंभूतोहरिर
विद्यापटलपिहितनयनेनानेनकथंदृश्यतेप्राप्यतेवेतिजिज्ञासामाहपिता। यथासोम्यपुरुषमिस्ता
दिविसृजेदित्यतःपरंवाक्यं। यथातत्रप्राङुदङ्वाधराङ्वाप्रध्मायीताभिनद्धाक्ष आनीतोभिनद्धा
क्षोविसृष्टस्तस्ययथाभिनहनंप्रमुच्यप्रब्रूयादेतांदिशंगांधाराएतांदिशंव्रजेतिसग्रामाद्ग्रामंपृ
छन्नुपंडितोमेधावीगंधारानेवोपसंपद्येतैवमेवाहाचार्यवान्पुरुषोवेदेतिपुरुषंधनिकंगंधारसंज्ञके
भ्योजनपदेभ्यः। अभिनद्धाक्षंअक्षिणीबद्ध्वानीयावनेनानीतोभिनद्धाक्षं रण्ये। विसृजेद्धोरः
सविसृष्टः। प्राङ्वेतिसर्वदिगभिमुखं। प्रध्मायीतउच्चैःशब्दंकुर्याद्धीकिमितिअभिनद्धाक्षइत्यादि। असौ
विशेषः। यथासोम्यकूतद्धाकश्चैत्वाकश्चित्कृपावान्प्रब्रूयात्। एतांदिशंअस्यांदिशिगंधारासंतिव्र
जयावहलमितिस्मरणात्। सतेनोपदिष्टात्ग्रामात्निर्गत्यापरंग्रामंपृच्छन्। पंडितः प्राज्ञः मेधावीस्मृति ७८
मान्। एवमेवेति अनाद्यविद्यादिशिरादिहितनिजानंदोजीवःसंसारेपतितःपरमेश्वरानुग्रहात् ज्ञातजिज्ञासोगु
रुपदेशेनलब्धाक्रमापन्नाश्रवणादीनिसाधनान्यनुष्ठायस्वजन्मभूमिंभगवंतंप्राप्नोतिसुंकंभ
वति। अवगतंसत्स्वशरीरेभगवदधीनत्वंजीवस्य। मानुषशरीरएवत्तोपदेशः स्थितः। पितोवाच। पुरुषसौम्योपतापि

ज्ञातयः पर्युपासते ज्ञानसि मां जानासि मामिति। तस्य यावन्न वाङ्मनसि संपद्यते मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः
परस्यां देवतायां तावज्जानात्यथ यदास्य ज्वराद्युपतापिनं रोगिणं। पर्युपासते परित उपविशं तिष्ठन्ति वदन्तः संप
द्यते अस्य संसारो भवति। य एवं सर्वप्रेरकं महानुभावं भगवन्तं योऽन्तर्भेदेन जानाति यश्च स एवाहमस्मीति तयोः
कीदृशं फलमिति जिज्ञासायामाह पिता। पुरुषं सोम्येत्यादि। राजद्रव्येऽपगते सति शंकास्पदं पुरुषमान
यन्ति राजभटाः। अथ सपहार्षीदित्याहार्षीत्। पश्यतो हरत्वमपहारः। अन्यस्तेयं इति वदन्न इति शेषः। ततस्तेन
नेदं मयाकृतमित्युक्ते भटान् प्रति राजा वक्ति। परशुमस्मा अस्य परीक्षार्थं संगृहीतो यदि तस्यापहारादेः कृ
तमभिव्यवधं चनेति श्रुते। अनृतेऽभिसंधाभिसंधिरस्येति तथोक्तः। अन्तर्ध्यायाद्याघ। एवमेव खलु सोम्यायम्
वानिति। वाक्यस्थानान्तरस्थमपीदं सर्वत्र संबध्यत इति ज्ञापयितुमत्र पठितम्। एवं स्थानान्तरविवेकेऽपि भेद एव
दृष्टान्ता अभिहितास्तत्त्वे कोऽपि दृष्टान्तोऽभेदविषयोऽभिहितस्ततो नायमभेदोपदेशः इत्यर्थके। न हि वृणानि
नहीति। अल्पाक्षरमिदं स्यान्नियन्तृसाधकुनि सूत्रयोरिति साधु। अत्रत्यस्येति इत्यस्यापुनरुक्तलक्षणं। अपहार्षीद्द्रव्य
तस्य बंधाद्राज्ञापि। ऐक्यं नहि। किंतु भेद एव प्रसिद्ध इति शेषः। ननु नानावृक्षरसदृष्टान्ते नदीदृष्टान्ते यथा तत्र
न विवेकं लभन्ते नाथ यान्ति न विदुरिति भेदापरिज्ञानमात्रमुच्यते न तु भेदस्याविद्यमानतापि। अतो यथा नानावृ
क्षरसा एकीभूय मधुभावमापन्ना न भेदं जानन्ति। यथा वा नद्यः समुद्र ऐक्यमापन्नाः तथा जीवाः परमानंदेनो

७१ परिच्छिन्नेन ब्रह्मणैकतां सुप्तो मुक्तो वा पन्नानां भेदप्रत्ययं नीतिरिति शङ्कते। याख्यातं तत्कथमुच्यते नैकोपि दृष्टान्तो भेदवि
घयोस्तीति नाह। सतीति। नानावृक्षरसदृष्टान्तमुक्त्वा सति संपद्यतीति दार्ष्टान्तिकवाक्येन नदीसमुद्रदृष्टान्तेनोक्तास्तन
आगम्यति दार्ष्टान्तिकवाक्ये जीवानां विद्यमानभेदापरिज्ञानेन व्याघ्रादित्वापत्तिरूपस्यानर्थस्योक्तत्वाद् दृष्टान्तवाक्य
योरपि विद्यमानभेदापरिज्ञानमेव विवक्षितमिति निश्चीयते। उपपत्त्यन्तरसमुच्चयार्थश्च शब्दः। नानारसानां हि
परस्परं भिन्ना एव स्वसमवेतं भिन्नमेव वा स्वपरिणामं भिन्नाभिन्नमेव वा प्रागसिद्धं मधुसादयति। ननु परस्प
रभेदपरिज्ञानेन प्राक्सिद्धेन मधुने कथमापद्यते। नदीसमुद्रदृष्टान्ते तूपपत्तिं स्वयमेव वक्ष्यत्याचार्यः। ननु दा
र्ष्टान्तिकवाक्ययोरपि कथं भेदस्य विद्यमानतागम्यत इति चेत्। जीवानां प्रवेशागमनक्रिये प्रति सतो ब्रह्मणोधि
करणत्वापादनेनोक्तेः। ततोपि कथं भेदावगतिरिति चेत् कर्त्रधिकरणापादानानां भेदस्यैव लोके दृष्ट
त्वादित्याशयवानाह। न हीति। क्रमस्याविवक्षितत्वादेव मुक्ते। नदीसमुद्रदृष्टान्ते द्वयस्यापि विवक्षितत्वाच्च। वि
वक्षातः कारकाणि भवन्तीत्यतः कर्मणोधिकरणत्वविवक्षयाप्युक्तौ सति संपद्येत्युक्ते। तदनुसारेणात्रापि गहे प्रवि
क्ष्यन्ति। किंच भेदस्याविद्यमानत्वे ब्रह्मणः कात्स्न्येनिकाधिकरणत्वाद ज्ञानस्यानर्थहेतुत्वाभिधानमयुक्तं ७१
स्यात्। अधिकरणत्वाद्युक्तेः क्रममेव विवक्षितमिति यत्पुनेनैव निरस्तं। कर्त्रधिकरणादिनैकस्यैवाप्रदर्शनात्।
ननु नदीसमुद्रदृष्टान्ते समुद्र एव भवतीति नदीनां समुद्रैक्यमुच्यते। तत्कथं नैकोपि दृष्टान्तो भेदविषयः इत्यु

क्षमित्यत आह। नादृतेति। अत्रापि वाक्ये न केवलमभेदो नोच्यते। किंतु प्रकृते भेद एवोच्यते। कथमित्यत आह। अन्यथे
ति। यथा नद्यः उदधिरूपतां समुद्रभवं न विधीयेत। नद्यो नद्यः समुद्र एव भवंतीति पाठः स्यात्। तेनेत्युक्ता [illegible] इदं न भ
वतीत्येवं नत्वेवमस्ति। तस्मान्नात्राभेद उच्यते। तथापि भेदोक्तिः कथमित्याशंक्य व्याख्याति। अन्नदीति। प्रका
रांतरस्यासंभवादित्यर्थः। आगच्छतीति शेषोक्तिः। समुद्रमेवापि यतीत्यस्यार्थस्तु भविशंतीति यत्ति समुद्र एव
भवतीत्यस्यार्थव्याख्या समुद्रस्तु स एवेति। एवं च वाक्यार्थविवरणेनेतासामिति। स समुद्र एव समुद्रो भवतीत्युक्ते
यतोऽवधारणं ततोऽन्यत्र तत्फलमित्यत एतल्लभ्यते अनद्य इत्यर्थ इति संबंधः। यदि नद्यो उदधिरूपतासां समुद्रत्वं वि
धीयते न तदा नदीनां स्वलिंगवचनाभ्यामुद्देशः क्रियेत। न चैवं। किं तर्हि नदीप्रवेशानंतरं संसर्गीविजलं समुद्रतय
एकीभूय स समुद्र एव भवतीति व्याख्यायत इति चेत्। भवेदेवं कथंचिच्छब्ददोषाभावः। प्रमेयदोषस्तु स्पष्ट एव।
तथाहि। किं नोदनाभिघातादिक्रियाविभागादिक्रमेणावयविनाशे सति नदीसमुद्रकारणपरमाणूनां परस्पर
मैक्यं भवेत्। उतैतैर्भिन्नैरेव परमाणुभिरेक एवापरः समुद्राख्योऽवयवी जायते। अथाविनष्टानामेवावयवि
नां परस्परमैक्यं भवति। आद्यं दूषयति। न हीति। विमताः परमाणवो न परस्परमेकीभवंति भिन्नत्वाद् घटपटानल
वदित्यर्थः। भिन्नानामपि सजातीयानां प्रवेशेनैक्यं भवतीत्यंगीकारे को दोष इत्यत आह। तथा सतीति। अविशेषादि
ति भावः। एतदपि भवत्वित्यत आह। न येति। रूप्याभावप्रसंगश्च बाधकः स्फुट एव। एतेन तृतीयोऽपि निरस्तः। इ

८० तीयपिनुकस्यापिकेनाप्येकत्वापत्तिः। नचजीवब्रह्मणोरैक्यंस्वांतरोत्पत्तिः। परेऽप्यये। अतोव्ययविभुनष्टेऽपिपरमाणूनांसं
योगव्ययवत्तरोत्पादोवाविनष्टानामेवात्ययादिनोसंयोगमात्रंभवतीतियुक्तं। अनेनैवन्यायेननानावत्क्षरसंदृष्टां
तेप्येकतामित्यस्यमिश्रनामित्येवार्थोविगंतव्यः। ननुयद्यपिशकुनिसूत्रेदृष्टांतेभेदःप्रतीयतेतथापिनतत्रतात्पर्यं।
किंतुजीवस्यब्रह्मैवपरायणमित्यत्रैवस्वरूपपीताभवतीतिपूर्ववा[illegible]क्यजीवःस्वंस्वात्मभूतंब्रह्माप्यपीतोभवतीतिब्र
ह्मणिस्वात्मवाचिस्वशब्दप्रयोगादैक्यप्रतीतेरित्यतआह। स्वेहीति। अत्रापिनैक्यमुच्यतइतिशेषः। कुतइत्यत
आह। स्वइतीति। यतइतिशेषः। भवेदेतद्यदिस्वशब्दोजीवस्यप्रत्यगात्ममेवब्रूयात्। नचैवं। यतोब्रह्मादिशब्दवत्स
रमात्मनोनामैतत्। कुतइत्यतःप्रयोगदर्शनादित्याह। स्वात्मनावेतिस्वात्मार्थविप्रतिपन्नंप्रतिश्रुतिंचाह। स्वो
तंत्र्यादिति। आनंदत्वेनइत्यनेनाङ्पूर्वात्तनोतेरौणादिकप्रत्ययइत्येकंभवति। गुणपूर्णत्वादित्यनेननन्[illegible]तेर्मनुप्रत्य
येमागमश्चेत्येकंभवति। तथाप्यपीतशब्देनैक्यस्योक्तत्वान्नशकुनिसूत्रदृष्टांतस्यभेदेतात्पर्यं। यावदुक्तेभे
वसेकीभवतीतिमावदपीताभवतीति। मैवं। किमपीतशब्दस्यावयववृत्तिमाश्रित्यैक्यार्थत्वमुच्यते। उतारवंडव ८०
त्तिः। आद्येनैक्यमस्माल्लभ्यतइत्याह। अपीतइत्यपीति। नकेवलंस्वशब्दोनैक्यंगमयतीत्यपिशब्दार्थः। अनेन
शब्देनप्रवेशमात्रंलभ्यतेनैक्यं। अपिस्वविधानेवर्त्तते। इणुगतौनिष्ठाप्रत्ययआपिहितस्यगतिःप्राप्तिःप्रवेशोस
तिसंभवतीति। द्वितीयस्तुनोपपद्यतेकुतइत्यतआह। अखंडवृत्त्यापीतशब्दएक्यपर्यायोगीकार्यः। तस्यचाक्ति

यार्थत्वाद्भवतेश्चाकर्मकत्वात्कर्मानपेक्षायांस्वमितिकर्मार्थद्वितीयानिर्देशोनोपपद्यतेअवयववत्स्वंगीकारोत्विणः स
दर्मिकत्वाद्द्वितीयोपपद्यतेएवमखण्डवत्स्वंगीकारेऽकर्मकद्वितीयाहानिप्रसंगमभिप्रायायाहकर्मकत्वनापत्तिर्वा है। ए
की भावेति। स्वरूपयोगेनतीयाविधानादितिभावः। एवमखण्डवन्नैविभज्यनानुरुण्ध्याद्वयववन्नावयवन्नमसमंगी
करणीयायांप्रवेशाएवास्वार्थत्वेलिभ्यतेइत्यतआह। समाख्यारूपवाक्यांतराद्वैवमित्याह। स्वंकुलायमिमि। ए
वमपीतत्रोवदस्यप्रवेशार्थत्वेसिद्धे यद्यपिस्वशब्दः स्वात्मवाचीतथाप्यत्रासौनस्वीकर्तुमविनः। स्वात्मनिस्वस्य
प्रवेशासंभवात्। किंतुपरमेश्वरवाच्येवस्वीकार्यइत्यपिसिद्ध। नतुशकुनिसूत्रदृष्टांतेमनसोदार्ष्टांतिकेमनसः
प्राणाश्रयत्वमुच्यतेतत्कथंजीवेश्वरभेदविषयासर्वेदृष्टांताः इत्यतआह। एवमेवेति। मनइतिशब्देन
जीवउच्यतेप्राणइतिशब्देनपरमात्मोच्यतइत्यर्थः। कुत इत्यतआह। यत्रेति। यत्रायंपुरुषः स्वपितिनामसता
सोम्यतदासंपन्नोभवतीतिपूर्ववाक्येयत्रैका ᵗ लेपुरुषोजीवः स्वपितितदासतापरमात्मनासंपन्नः संगतो
भवतीतिपुरुषसद्भ्यांजीवेश्वरयोरेवाश्रयाश्रयिभावेनप्रकृतत्वात्। नत्वन्यत्। प्रतिज्ञायदृष्टांत
मुक्तोदार्ष्टांतिकेन्यदुच्यतेइतिसंभवति असंगतिप्रसंगात्। आस्तिकतासर्वज्ञापकं मनः प्राणशब्दयोर्जीवपर
मात्मनिवृत्तिः कुतइत्यतः क्रमेणागमद्वयंपठति। मनेनादिति। संसारीमनउह्दिह इत्यादिरन्वयः। मनु
अवबोधनइत्यस्मात्सुनुप्रत्ययः। पुंछन्दोनिरपवाचीपुत्रइतिदर्शनात्। गनिगरयोपवाधपवृ। रेफस्यलकारः। षष्ठी

वि॰टी

८१ समासः। गिरन्त्यनुभवन्तीति यावत्। कर्मानुगामनात्। कर्मानुसारेण संसारे पतनात्। ज्योतिरनु प्रविशन्ति कर्मणो
योग्यतया संबंधः। संसार्यवानुगामी चेति संबंधः। प्रपूर्वोदनतेः पचाद्यचि प्राणाः। प्रणमनाङ्गगहप्रवर्तनात्। सा
पुत्रान्निर्देष्टव्यात्। ननु शाकुनिसूत्रदृष्टांतप्रकरणे सन्मूला इत्यभेदः प्रतीयते। सत्परं ब्रह्म मूलमुपादानं घट
स्य मृदिव भुजंगस्य रज्जुरिव वा यासां ता इमाः सन्मूलाः। तथा स्थितिकालेपि
सदायतनमाश्रयो यासां ताः सदायतनाः। नहि घटो मृदमनाश्रित्य स्थितिं लभते अंते च सदेव प्रतिष्ठा पर्य
वसानं यासां ताः सत्प्रतिष्ठाः। सत्स्वरूपतामेव प्रतिपद्यंत इति न कथं सर्वस्य भेदपरत्वमित्यत आह। सन्मू
लादिति। तत्कथमित्यत आह। स्वभूत्यादिति। एतदुक्तं भवति। न तावन्मूलायतनप्रतिष्ठाशब्दा उपादानादिषु
नियताः किंतु कारणादिमात्रवाचिनः तत्रागमवाक्यैतरैरनुसारेण पितापुत्रस्य मूलमायतनं प्रतिष्ठा
प्रकृतिवद्भगवान्प्रजानां निमित्तकारणादिरिष्यते वा स्यात्। वाक्यस्य चार्थो यस्त्वाद्यदोषपादकमेवेदं सिध्यती
ति। ननु जीवब्रह्मस्वरूपदृष्टांतेन जीवपरमात्मभेदविषयः। न तत्स्यायकाभावात्। किंतु समुद्रविष्टानां नदी
नामिव सत्प्नो [illegible]य स्य परमात्मनि प्रविष्टस्य जीवस्य किंशारीरकाणां विनाशाभावप्रतिपादनार्थ एव। तत्कथं ८१
स्थाननवकेपीत्युक्तमित्यत आह। अनेनेति। करवाणीत्यतः परमत्र वेति शेषः। सेयं देवतैक्षत हंताहमिमास्ति
स्रो देवता अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति तासां त्रिवृतं त्रिवृतमेकैकां करवाणीति सेयं दे

वते मास्ति स्वादेवतानेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरोत्तासां त्रिवृतं त्रिवृतमेकैकमकरोदिति स
त्रवाक्ये यथा जीवशब्देन परमात्माभिहितः । तथा स्वरूपजीवेनात्मनेत्यादौ जीववृक्षदृष्टांतवाक्येपि जीवश
ब्देन परमात्मैवाभिहितः । न संसारी । वृक्षशब्देन तु संसारी कथ्यते न जडशरीरमिति वाक्यशेषः । तथा च पूर्वोक्ति
प्रकारेण संसारिणः परमात्माधीनत्वमेवोक्तमिति भावः । जीवशब्दस्य परमात्मवाचित्वे कुत इत्यत
आह । जीव इतीति । एतेनैतदपि परिहृतं । यच्च जीवशब्दः परमात्मपरः । तदात्मनेति व्यर्थं स्यात् दृष्टांती
कृते वाक्ये तु जीवेनात्मनेति द्वयमपि व्यर्थं स्यादिति । जीवेनाभिरूढेन परमात्मनेत्यर्थोपपन्नः प्र
रस्यैवात्मनेति व्यर्थं तथा दृष्टांतीकृतेपि वाक्ये निरूढत्वं न स्यादात्मनेत्यर्थसंभवात् । दृष्टांतीकरणं च प्र
संगतस्यापि व्याख्यानार्थं । अन्यथा जीवेनात्मनेति सामानाधिकरण्येन संसारिणः परदेवतायाश्चै
क्यं प्रतीयेत । तथा च न वा भेदे कश्चिदागम इत्यसत्स्यादिति । अस्तु जीवशब्दस्य परमात्मनि शक्तिः । तथा
प्येतयोर्वाक्ययोरात्मपरत्वं कुत इत्यतः समाख्यारूपाद्वाक्यांतरादित्याह प्रसन्नतमठति । विष्णुरिति । प्राणा
नामिंद्रियाणां शरीरे धारणात्स्थापनात् । जीवप्राणधारण इति पठंति । सविष्णुर्महाभूतानि तेजोबन्ना
नि प्रविश्य त्रिवृत्करणपूर्वकं नामरूपे व्याकरोदिति वाक्यशेषः । एतेन प्रथमवाक्यार्थो निर्णीयते । शेषशब्दाद्द्वि
तीयवाक्यार्थः । तथा शब्दः समुच्चये । भ्रामयति जागराद्यवस्थासु । स्वस्वरूपे संसारिणं कथं भ्रामयती

८२ यत्तदुक्तं 'सदेवेति' चेतनत्वे सतीश्वरादन्यत्वमेव हि संसारिणो लक्षणं। तेन परमेश्वरसन्निधानविज्ञेयेषां दृष्टान्ती
कृत्वा कथं जीवत्वादेः स्य परमात्मपरत्वे युक्तिं चाह। तमेज इति। इति वचनादिति ज्ञेयः। पूर्वमेव जीवप्रवेशात् 'इदमु' श्यमा
नः 'न युक्तो वेश्यार्थात्' 'इदमुक्तं भवति। यदि तेजोबन्नान्यचेतनानि स्युस्तदा तेषां चेतनानधिष्ठितानां कार्याक्ष
मत्वात्संसारिणो जीवत्वादेर्दितस्य तत्प्रवेशो वक्तव्यः स्यात्। न चैवं 'ईक्षणलिङ्गेन देवतादृश्या च येन तत्त्वावगमा
त्'। अनेनात्र जीवत्वादेः संसारित्वाभीतिगम्यत इति। ततः किमित्यत आह। अत इति। परिशेषादित्यर्थः। तत्र दृष्टान्तीकृते
वाक्ये' चेतनानामपि स्वतःप्रवृत्त्यभावादीश्वरप्रवेशः सार्थक एव। एतमेव न्यायं दार्ष्टान्तिके वाक्येपि जीवत्वादेः स्य परमा
त्मपरत्वसिद्ध्यर्थं दिशति। जीवेनेति 'एतमेवेत्युपस्कृत्य' न्यायसाम्यं दर्शयति। पेपीयमान इति। यत इति शेषः।
पेपीयमानत्वादिलिङ्गेन वृक्षस्य संसारिचेतनत्वसिद्धिर्जीवेनात्मनानुप्रभूत इत्युच्यमानः पुनः संसारिप्रवेशो व्यर्थः
स्यात्। अतोऽत्रापि जीवत्वादेः स्य संसारित्वानुपपत्तेः। परिशेषात्परमात्मपरत्वनिश्चय इति। ननु पेपीयमानो
मोदमान इति वृक्षशरीरं निर्दिश्यते तस्य संसारिणानुप्रभूतत्वं युक्तमेवेत्यत आह। नहीति। मोदो हि नाम सुखं पा ८२
नत्वादेतिश्रुतो गौ विषयानुभवः। ताभ्यां च तत्कारणभूता विद्या प्रयत्नौ लक्ष्येते। सुखादयश्च चेतनधर्मा एव
प्रसिद्धाः। अतः करणपरिणतित्वेपि चेतनस्वामिकत्वात्। तत्कथं शरीरधर्माः स्युः। अनुभवसिद्धेऽर्थे भारतसंमतिं चाह।

सुखस्येति। एतदधिष्ठानेन सुखदुःखे भुज्येते इति नयोरायतनं। भोक्तृ। किं न स्यात् किमायतनत्वेनेत्यत उक्तं। अचेतनमि
ति। तस्योपपादनं शाकुन्तमिति। भवतान्यपि प्रकृत युज्यंते। कस्तर्हि भोक्ते सत्य आह। भोक्तानयोः शारीरीति। तस्य भो
क्तृत्वोपपादनं चेतनकइति। कप्रश्नयः कुत्सायां। देहात्मविवेकरूपे चेतन्ये सति भोगसंभवात्। जीवनप्रभृतः सं
सारिणाविशिष्टो देहः पेपीयमानः संगी कोरप्सुपचार प्रसंगः। ननु जीवापेतमित्करूपसंहारवाक्ये जीवस्यापि नाशो
क्तेस्तत्सरमेव पूर्ववाक्यमित्यत आह। जीवापेतमिति। परेपरात्मविषयएव। नतु जीवेन परमात्मनापेतस्योक्तं। सक्त
देहमित्येतावत्। इदं सांसारिजानंम्रियते प्राणैर्वियुज्यते। जीवः परमात्मानुकदापि नम्रियते इत्सेव मर्यंत विलक्ष
णोजीवपरावितिवाक्यार्थः। अत्र जीवशब्दः संसारिवाची किं न स्यादिति चेत्। तत्राथासंभवादित्याह। नहीति। मुख्य
तः स्यात्तत्र्येण अन्यथाऽनिच्छया मरणासंभवादिति भावः। तथाप्यस्य वाक्यस्य परमात्मपरत्वं कुत इति चेत्। स
मारव्यानादित्यभिप्रायेणाह। आनुणेति। ननु अणिमधानादहृक्तौ नजीवपरमात्मभेदविषयः। नत्वाति पादकपदा
द्वर्शनादित्यत आह। यदाद्विति। अत्रापि जीवपरभेद एवोक्त इति शेषः। कथं प्ययेनाणिमशब्देन परएवाभिहितः इति
योजना। अथवा यथा पूर्ववाक्ये जीवशब्देन तथात्राप्यणिमशब्देनेति। तथा च पूर्वोक्तशरीरात्मभेद परत्वं सिद्धमि
ति भावः। अणिमशब्दस्य परमेश्वरवाचित्वं कुत इति चेत्। अर्थसंभवात् अत्रैव प्रकरणोपयोगादित्याह।

८६ सयइति। अन्यथा प्रकृतपरित्यागप्रसंग इति भावः। नन्वत्राणिमशब्देन धानाऽऽख्यंते। तासामप्यणुत्वेन प्रकृत
त्वाद्धमेनमिति परामर्शोपपत्तेः। तथा च यथा सूक्ष्मधानासामर्थ्यात्सपरिणामो महान्यग्रोधस्तिष्ठत्येव परम
सूक्ष्मपरमात्मसामर्थ्यात्स्वपरिणामाय प्रपंच इति वाक्यार्थस्य प्रघटत इति नेत्याह। धानास्विति। धानासु
तु नाणिमत्वमित्यस्य संबंधः। धानानामत्र नाणिमशब्दविषयत्वमित्यर्थः। धाना हि स्त्रीलिंगेन बहुवचनांतेनैव
शब्देनाऽऽरस्य नाणुत्वशब्देन प्रकृताः। ताः कथं भावप्रत्ययांतेन पुल्लिंगेनैकवचनांतेन वशब्देन रहितेनाणिमशब्दे
न परामृष्टा इति शक्यते व्याख्यातुं। शब्दभेदादर्थविरोधाच्च। इवशब्देन हि मुख्याणुत्वाभावो गम्यते। अ
तस्तदभावान्मुख्यमेवाणुत्वं। अर्थविरोधं न राद्धं नैवमित्याह। नचेति। अणिम्नो हि न निभाल्य स इत्य
दृश्यत्वमुक्तं। न च ताः धानाः श्वेतकेतुना प्रत्ययिताः किमत्र पश्यसीति पृष्टेनापि अण्व्य इवेमा धाना पश्यामीत्यु
क्तत्वात्। अतोपि न धानानां विषयोयमणिमशब्दः। किं चास्मिन्नपक्षे धानाभेदनादिक्रमपि व्यर्थः। धाना या एव
वटोपादानत्वात्। नन्वणिमशब्दस्य परमात्मनि वृत्तिप्रदर्शनार्थमुदाहृतेऽस्मिन्नेव वाक्ये जीवेश्वरैक्य ८३
मैतदात्म्यमिदं सर्वमिति प्रतीयते। एतत्सदात्मा यस्य सर्वस्य तदेतदात्म तस्य भाव ऐतदात्म्यं। एतेन सदा
ख्येनात्मनात्मवत्सर्वमिदं जगत् नान्योस्यात्मास्ति संसारीति। तत्कथं मुक्तमित्यस्मिन्नुपक्रमे रणाभेद एवोच्यत
इति नेत्याह। ऐतदात्म्यमिति। एतस्य तदीयमित्यर्थ इत्यर्थः। एतत्सदात्मायस्य सर्वस्य तस्य व्याख्यानं। श्रीमद्वे

स्फ स्वाभित्वायी। भावप्रत्ययस्फ परस्यापि व्यर्थः। तेनैतत् स्वामित्वमेन दीपमिति सिध्यति। अथवा एष चासावात्मा एत
दात्मादिविज्ञानं हि न गतिरित्यिव चनादेन दात्मन इदमित्यर्थे न हि तोयमित्यस्फ क्रं भवति वैय्यर्थ्यादित्यर्थस्तेन गुहत्वास्य
ज्यायस्त्वात् एवं वास्यवाक्यस्यार्थान्तरसंभवात् न जीवेश्वराभेदविषयत्वनियम इति भावः। तथापि सूत्र आत्म
से कथमुच्यते सोऽणिमैवात्मा जीव इति। अत आह सदिति। आत्मनि शब्दो यस्य सो वात्मशब्दश्च परः। परमात्मैव तु न
जीवः। अथवा आत्मनि शब्दः परे परमात्मन्येव तद्विषय एव सूत्रार्थः। नन्वात्मशब्दस्य निरूपपदस्य प्रत्यगात्मनि
निरूढत्वात् कथमेतदित्यत आह। द्युभ्वाद्यायतनमिति। इत्यत्र त्रिसूत्र्यामिति प्रमेयं भगवताभिहितमिति
संबन्धः। अभिधीयते यस्मिन् द्यौरित्यादिवाक्ये स्फ निर्जीवादिव्यफपत्न क्ष्ठ्ठ। वायुरुद्रावपीत्यपि ग्राह्यं। न
प्रकृतिजीवविस्फ तेरस्य त्रद्वयोर्थः। किं तु पर एवेति प्रथमसूत्रार्थः। मुक्तैरनुः शब्दादिति। तस्य व्याख्यानं।
स्वशब्दादिति। स्वशब्दाभावात्। वाचकशब्दस्याप्यन्यस्याधीनात्। ननु किमिस इत्यत आह। अत इति। यस्मिन् द्यो
रितिवाक्ये किं जीवादिः प्रतिपाद्यते परमात्मेति संदिग्धे जीवादिरिति प्राप्ते परमात्मैवात्मशब्दात्। न जीवा
दिरात्मशब्दानर्हीयशब्दाभावाज्जीवे नित्यसिद्धो भोतिने। यथात्मशब्दो जीवेवचाभी स्यात् कथं तस्यात्मशब्द मत्रेहेतु
कुर्यात्। विकल्पप्रसंगात्। अत आत्मशब्द मत्रार्थहेतुर्वदतो सूत्रकारेणात्मशब्दः परमात्मवाच्येवेत्य
गीकृतमिति गम्यते। तेनानात्मजीवव्यनिरिति। कथं तर्हि तत्र प्रयोग इत्यत उक्तं मुख्यत्वादिति। अमुख्यायात्मा सो जीव

प्रयोजनमिति भावः। अत्र श्रुतिं चाह। आनन्दत्वादेवेति। देशतः कालतो गुणतश्च व्याप्तत्वादनुमानत्वादत्रानन्दत्वेनैव निर्मलि
त्वाच्च। आह। पूर्वोक्तेनतो नाङ्मानइयतश्च। ऽनन्दमयः आत्मेति शब्देन हरिः परमो मुख्यो वाच्यः। आत्माभासा
अमुख्यवाच्या वेत्यात्मशब्दार्थाः। कुतः। नहीति। एतेनेतदपि परिहृतं यद्यत्रात्मशब्दः परमात्मत्ववाची स्यान्न
दासस्यात्मस्य स सइत्यर्थः स्यान्नु। नथाच वैयर्थ्यं। न चात्मशब्दे वाच्यत्वाविधाने वैयर्थ्यापादकेति। आनन्दत्वा
दिज्ञापनार्थत्वाह। अथवात्मसंबंधीदमित्युक्ते कोसावात्मेत्याकाङ्क्षायां। दित्युक्तं। तस्यैवेदं विवरणं।
सोपि मात्मेति परपक्षे त्वेनं दात्म्यमित्युक्तं त्वात्मास आत्मेति व्यर्थमेवेति। ननु विद्वानूक्तेन क्रमेण ब्रह्मणो
नीनिर्जिज्ञासायां नत्क्रमप्रदर्शनार्थं पुरुषः सोस्याप तापिन मिथ्या प्रयुज्यते। तत्कथमुक्तं स्थानेनैव केपीसादि।
नन्वाह। तेनइति। अनामिषवाक्ये जीवस्य परमात्मत्वमेवोक्तं। कुतः। यदास्य सादः अनीनेतिसंबंधः। न
स्यायावन्नवागिस्येति वक्तव्ये नेजःपरस्यामिसंगतेति वचने भगवदधीनता प्रतिपादकप्रदर्शनार्थं। अयं भावः।
यदि ब्रह्मप्राप्तिक्रमप्रदर्शनार्थं मनइवेते दास्य वाङ्मनसि संपद्यत इत्यादिनेजः परस्यां देवतायामिति स
तमेव वाक्यं स्यात्। अन्यत्सर्वं व्यर्थमेव। अतो नासावर्थः। किंत्वस्मदुक्त एवेति। वाक्यांतरसमाख्यानाद्वैव
मित्याह। यदेति। ननु यद्यर्चिरादिलयक्रमेण मरिष्यतां मुमुक्षूनामुत्क्रान्त्या ससत्पत्तिस्तत्रविद्वानू सत्संप
ज्ञानावत्ते आवर्तते चाविद्वानिस्तत्र किं कारणमिति जिज्ञासायां सत्यब्रह्मसत्तामिसंधिनत्यागो नतत्कारण ८४

मितिप्रदर्शनार्थंपुरुषवसोमप्रसादिवाक्यंपठ्यतेतत्कथंस्यात्ननवक्रेपीत्याशंक्यमिष्यतआह। अपहायेति। इत्यत्रयथा
कोकथितोयस्तंनापहायदृष्टांतोभेदएव भेदाभेदज्ञानिनोमर्षिध्यानविषयएवेत्यर्थः।कुतः। अन्याभिमतत्वे
वेत्यर्थः।एतदुक्तंभवति यदन्याभिमतत्वस्थलत्वंदेवापहायतयाप्रसिद्धंतदपिमंतावापरोपहारीति तथायदृष्टां
तानुसारेणैवदार्ष्टान्तिकस्ययोजनीयत्वाद्वैदएवैषदृष्टांतइति।योजनाप्रकारमेवदर्शयति। अन्यमिति।अन्यस्य
संबंधिपरमात्मत्वंस्वस्यातिमन्यमानइत्यर्थः।इतिभेदएवेतिपूर्वेणसंबंधः।पराभिमतमर्थंदूषयति। नहीति।
किंतुमंदोवाविरक्तोवाभवति।तथाचभेदज्ञानिनस्तेनोपमत्वंनभवतीत्यर्थः।नकेवलंलोकानुसारादेवपसा
नीस्तेनः।किंतुवचनांतरादपीतिभावेनाह।ऐकात्म्यमिति।एकआसावात्मातस्यभावःऐकात्म्यं।सर्वात्मनात्र
स्यैकत्वमितियावत्।यदेकात्म्यंनामइदंमनेपुणाः अविद्यमानंनैपुणाः केचिद्ब्रुयुः। तेषांतथावचनेकिंमूलमि
त्यतउक्तंशास्त्रेति।अहंब्रह्मास्मीत्यादिशास्त्राणांतत्त्वमसिप्रमितार्थमविज्ञायतेब्रूयुः।कथमविज्ञानमात्रेण
तदुक्तिरित्यतउक्तं।तथेति।ऐक्यप्रतिपादकसदृशोयोवादएकविभक्तित्वादिरूपसबलंयेषांतेतथोक्ताः।
अहंब्रह्मास्मीत्यादिवाक्यानांतात्पर्यमविज्ञायआपातप्रतीतएवार्थभ्रांताइत्यर्थः।सर्वेषामविद्यमानत्वास्तत
त्वज्ञानादिकंतेषामेवकिंनिमित्तमित्यतउक्तं।कामेति।यथोक्तं।इच्छाद्वेषसमुत्थेनद्वंद्वमोहेनेति।ननुद्वासुपर्णेत्या
दिशास्त्रेषुविरोधिषुसत्सुकथमैक्यंब्रूयुरित्यतआह।यायातथ्यमिति।भेदपराणांशास्त्राणांयाथार्थ्यमविज्ञाय

८५ शास्त्रदस्यवस्तानि शास्त्राणि अतत्त्वावेदकानीति मन्यमाना इत्यर्थः। एवमैक्यं मन्यमाना अस्मत्सेनाः। कामादीनामागन्तु
कत्वान्मूलकारणमाह। निरानन्दा इत्यादि। एतेनाधमानां स्वरूपयोग्यतां लक्षयति तथापि सर्वज्ञत्वाज्ञत्वादि विरुद्ध
मैक्यं कथं ब्रूयुरित्यत आह। वैगुण्यमेवेति। जीवब्रह्मणोस्तत्तोनि गुणत्वमेव पश्यन्तो गुणानि सार्वज्ञ्यादि गुणा
न्नियुञ्जते तत्स्वरूपेण न योजयन्ति। एवंभूतानां फलमाह। तेषामिति। तमोगुणप्रचुरशरीराणां। तमो नरक
विशेषः। परायणं प्राप्यं। ननु अहं ब्रह्मास्मीत्यादिना स्फुटमैक्यं प्रतीयते। अतस्तद्दर्शादिशास्त्रादेरतत्त्वावे
दकत्वादिकल्पनं युक्तमेवेत्यत आह। यतन इति। स्वरूपतः परिमाणभेदतः। जातितः। जीवत्वादि जातिभेदतः। जीवत्वा
दि जातिभेदतः। श्रुतितो द्वा सुपर्णेत्यादेः। अर्थतः प्रयोजनभावाभावाभ्यां। यतः स भगवानन्यः प्रतीयते। अतः सो
ऽस्मीति सर्वथान्वयासहितो योग्यः कथमेव स्यात्। अहं ब्रह्मास्मीत्यादिवाक्यानामैक्यपरत्वे निश्चिते अन्येषा
मतत्त्वावेदकत्वादिकल्पनं युक्तं स्यात्। न चैवं। अनुमानागमविरोधेन प्रतीतान्वययोग्यताविरहात्। सिंहो
देवदत्त इत्यादौ योग्यताविरहस्याकांक्षासन्निधिबाधकत्वोपलंभात्। अन्यथान्योन्याश्रयत्वं स्यात्। भेदवा ८५
क्यादेरतत्त्वावेदकत्वादौ सिद्धे योग्यतासपत्या अहमादिवाक्यानामैक्यार्थतानिश्चयः। सति तस्मिंस्तदतत्त्वावेदकत्वा
दिनिश्चय इति। एवं नवानामपि वाक्यानां जीवब्रह्मभेद एव तात्पर्यमिति प्रत्येकमुपपाद्य इदानीं सर्वेषामपि भेद
परत्वे समाख्यावाक्यं पठति। यथेति। यथा पक्षी च सूत्रं च तथा जीवेश्वरौ भिन्नौ। यथा च नानावृक्षरसाः। यथा

यनघः समुद्रस्थनथा सर्वदेवविलक्षणो। यथाघानागनस्तथा सदमरूपत्वाद्भिन्नोपि भेदेन दृश्यते। यथा ऊर्ध्वो
दलवणो भिन्नस्तथाप्युदकांतर्गतं लवणं दृष्टसामर्थ्यमपि स्वयं न दृश्यते। तथा परकोपि स ॥ नु दृष्टसाम
र्थ्योपि न दृश्यते। यथापुंविषयो ब्रह्मास्रगांधारदेशो वृषिभिन्नोरुरूपदेशेन दृष्ट्वा दृश्यं भाववत्तानो तथा जीवेश्वरावपि
यथा चोरापहार्यौ भिन्नौ तथा जीवेश्वरावपि भिन्नौ तत्र तयोः परवैलक्षण्यं तालाशंकितचोरसत्याभिसं
धवन्मुच्यते संसारात्। अन्यथैक्यज्ञानेनानृताभिसंधवद्बध्यते निरये नरके पात्यते इत्यर्थः। एवं दृष्टान्तादिवाक्या
नुसारेणैव तत्त्वमसीति पदविधिघत्वेत परतया वाक्यार्थः स्यात्। तदसत्त्वात् एवं सति हि दमैक्यप्रतिषेधपरमि
त्युक्तं स्यात्। नचैवमुक्तं ऐक्यस्याप्राप्तत्वेन प्रतिषेधानुपपत्तेरित्यतः प्राप्तिं दर्शयितुमागमवाक्यं पठति। प्रेरकइति।
प्राणशब्देनेंद्रियाणि वायवश्चोच्यन्ते। धीशब्देन मनः। यः सर्वविष्णुरिति संबंधः। इंद्रियप्राणेषु प्राणशब्देन वायवोगृ
ह्यंते। स्मनः। आत्मनः मनेषां आदेश। अमनइति स्मरणात्। न केवलं संसारपदवीं याति किंतु निरये नरके बध्यते। अ
त्र वाक्ये देहादिप्रेरकत्वं यदङ्गं तेनो लक्षणात् सर्वोपि जनो अहंकारममकारवंशात् सति मन्यते। तस्य तेन महान
नर्थो भवति। तत्यागेन महानर्थ इत्युच्यते लक्षणाभिज्ञानानां मैक्याभिमान एव। अतः सर्वेषां प्राणभृतामैक्यप्रा
प्तोश्चेत् कतृपलक्षितानां सज्जनानामनिष्टप्राप्तिपरिहारार्थमैक्यप्रतिषेधः क्रियत इति भावः। एवं साधारणी प्रा
प्तिं प्रदर्श्य असाधारणीमपि दर्शयति। सर्वानिति। स्वस्थरायायस्त्रो तेइति संबंधः। अथेते कर्तु हीरुणाय आसतं

हपितेवाच श्वेतकेतो वस ब्रह्मचर्यं न वै सोम्यास्मत्कुलीनोऽननूच्य ब्रह्मबन्धुरिव भवतीति । स ह द्वादशवर्ष उपेत्य चतुर्विंश
तिवर्षः सर्वान्वेदानधीत्य स्यादा वेत्र मधूर्ध्याये तन्निष्ठाभागवन्निष्ठाभक्तिर्लुप्यदि त्यपते । अविज्ञाया हमेवानू वा
न त्वादिगुणः स्वाने अणोति विज्ञाय च । स्वच्छस्याविनीतस्य श्वेतकेतोः तथा च कथमप्राप्तप्रतिषेधः इति वाक्यशेषः
परमात्मलक्षणाभिमानेन तदेकप्राप्तेः । अनेन स आत्मा तत्त्वमसीत्यस्यैव परस्या व्याख्याने प्रक्रमात्संगतिश्च स्फुवि
ना भवति । प्रकारान्तरेणास्य प्राप्तप्रतिषेधतां दर्शयति । नन्वेकमिति । वादिप्रसिद्धमेकमवादिप्रवादप्राप्तमध्ये कथं निरा
क्रियते तत्त्वमसीत्यनेन । नन्वनादिनावेरन कथमसादिप्रवादप्राप्तस्य निराकरणं क्रियत इति चेत् । न । वादिप्रवादाना
मपि प्रवाहरूपेणानादित्वात् । इदमेवैतद्घटादि प्राप्तस्यापि निराकरणं वेदेन क्रियत इति । अतोऽत्रैव प्रकरणे सदेव सो
म्येदमग्र आसीदिति स्वमतमभिधाय तदेक आहुरसदेवेदमग्र आसीत्तस्मादसतः सज्जायतेत्यन्यवादिप्राप्तस्या
न्यस्यैव प्रलयेव स्थाने जगत्कारणत्वेनाशंक्य कुतस्तु खलु सोम्यैवं स्यात्कथमसतः सज्जायेतेति निराक्रिय
ते । एक आहुरिति वचनादिति । प्रकारान्तरेण प्राप्तप्रतिषेधतामस्य दर्शयति । इत्येति । अनीनामहं ब्रह्मास्मीत्या
दीनीय ज्ञात्वा स्वयमन्तर्यामिणो ब्रह्मत्वादिकं तत्र परिज्ञानेनान्यथार्थप्रतीत्या प्राप्तं वै कथं निराक्रियतेऽतत्त्वमसीत्यने
न । न चैतदप्यदृष्टचरं । यतो दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गकामो यजेतेत्यादि श्रुतिनामनसयोपरिज्ञानप्राप्तमनीश्वर ८६
विषयकाम्यकर्मनिष्ठाप्रवृत्तिमित्यनन्यथानाकृत्यस्य पष्टे तत्स्कृते नुभूत्वा दुमल्लोकं हीनतरं वा विश ती ति निराक्रियते

निंद्यायाः प्रतिषेधेनात्सर्यात् । न चैवंविधस्य कर्मणोऽन्यतः प्राप्तिरस्ति । इष्टं यजनं पूर्तं मन्नदानादिकं । ततो द्वंद्वः । नस्यै
कवद्भावः । सर्वो द्वंद्वो विभाषैकवद्भवतीति वचनात् । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । अन्यच्छ्रेयः परं ब्रह्म पश्यंत प्र
सादवैदग्ध्येन जानंति । न त्वाधेद्दं प्राप्नीभवतः । प्रमितत्वात् । नान्तरे प्रमाणाभावात् । दृष्टांतो हि संभावको भवति न नि
श्चायक इत्यत आह । दर्शितं चेति । ऐतस्य कुवादिनां मतं श्रुतितात्पर्यापरिज्ञानप्राप्तत्वं च मोक्षधर्मे दर्शितं च
न केवलं संभावितं कल्पितमिति । शास्त्रतत्त्वमविज्ञायेति यो केत्यादि । अनेन तु धापि प्राप्तिसद्भावात् तूष्णीं यायुक्त
इति । स्यादेतत् । सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति सर्वस्य प्रपंचस्य ब्रह्मात्मकत्वमुक्तं न तत्कथमित्याकांक्षायां तज्ज
लानिति शांत उपासीतेति तज्जत्वात् तल्लत्वात् तदनत्वादिति सर्वस्य ब्रह्मोपादानत्वं प्राग्युक्तं । उपादानत्वं च न परि
णामित्वेन । निर्विकारत्वश्रुतिविरोधात् किंतु जगदारोपाधिष्ठानत्वेन । यथा शुक्तिकायाः रजतोपादानत्वं । न
जगतो ब्रह्मोपादानत्वं प्रपंचयितुं षष्ठस्य प्रपाठकस्य प्रवृत्तिः । तत्र श्वेतकेतुं प्रत्युद्दालकेनोक्तं तमादेशमप्राक्ष्यो ये
नाश्रुतं श्रुतं भवत्यमतं मतमविज्ञातं विज्ञातमिति एकस्य ब्रह्मणो ज्ञानेन सर्वस्य ज्ञानं भवतीत्युक्तं तन्न युक्तं ।
अन्यज्ञानेन्यज्ञानस्य क्वाप्यदर्शनादित्यभिप्रायेण कथं नु भगवः स आदेशो भवतीति श्वेतकेतुनाक्षिप्ते कार्य
स्योपादानादनन्यत्वात् तानुपपत्तिरित्याशयवतोद्दालकेन मृदादिदृष्टांतपूर्वकं ब्रह्मणो जगदुपादानत्वं प्रपंच
यितुं सदेव सोम्येदमग्र आसीत् तदैक्षत तत्तेजोऽसृजत इत्यादिना सृष्टिरुक्ता । तथा च ब्रह्मव्यतिरिक्तस्य सर्वस्य जगतो

८९ मिथ्यात्वपक्षापाधस्यापि सिद्धेन अन्यथा सृष्टिकथनमसंगतं स्यात् न च कथं पूर्वार्धविरुद्धभेदपरत्वमुत्तरार्धस्य
व्याख्यायते किं नाम तस्मादुहैवविधयापि तदालोचयोच्छिष्ट प्रयच्छेदत्तमनि हेतास्यन्तद्भेदानरेहतस्यादिस्मक्के
स्यार्थस्योपपन्नत्वे सर्वजीवानां ब्रह्मणाभेदएवोत्तरार्धेन प्रतिपाद्यत इति युक्तमिति उच्यते भेदवदुत्तरार्ध
स्यैक्यपरत्वभेदपरत्वाभावश्च यदि पूर्वार्धेन जगतो मिथ्यात्वमुच्यते न चैतदस्ति न प्रतिपादकादर्शनात्
ननु कस्सृष्टिकथनेन तत्प्रतिपादकमिति तदसत् स्यादेवं कथं विधयरूपादानत्वमत्रापि प्रतिस्यात् न चैवं त
दैक्षत तत्तेजोऽसृजतेतीक्षापूर्वं स्रष्टृत्वस्योक्तत्वात् नहि मृदादिके तथा किंतु घटादीनां कुलालस्यैव निमित्त
त्वमेव एवं सति सृष्टिकथनमसंगतं स्यात् निमित्तत्वकथनस्य प्रयोजनाभावादित्यत आह तदैक्षतेति
वचनाद्वोवधारणेनुक्तार्थं वा सृष्टिकथनं नु तदैक्षत इति ज्ञापनार्थमेवेति कार्यस्य निमित्तकारणवत्तायाः
प्रसिद्धत्वात् सर्वस्यापि जगतो ब्रह्मवत्त्वज्ञापनार्थं निमित्तकारणत्वाभिप्रायेणेदं सृष्टिकथनं अतो नासंगत
मिति ननु जगतो ब्रह्मवत्त्वज्ञापनमपि न प्रकृतोपयोगि एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानं हि प्रकृतं तदुपपाद
नार्थं च सृष्टिकथनं एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानं च ब्रह्मव्यतिरेकेण जगतोऽभावमभिप्रेत्योक्तं अन्यथानुपपत्तेः ८९
तत्त्वोपादानत्वे ज्ञापिते सिध्यति ननु तदैक्षतेति ज्ञापित इत्युपादानत्वज्ञापनार्थमेव सृष्टिकथनं ननु निमित्तत्वा
भिप्रायेण तदैक्षतेति ज्ञापनार्थमित्यत आह एकेति एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानं ब्रह्मणो जगत्प्रति प्रधानत्वे जग

तासनादिकं किं विसादृश्यजगन्निमित्तकारणत्वहेतुनाभिप्रेत्योक्तं न च जगतस्तद्रूपत्वेन विना तस्य जगत्सु
ति प्राधान्यं सिध्यति । यतस्तद्रूपत्वज्ञापनार्थं निमित्तकारणत्वाभिप्रायेण सृष्टि - कथनं संगतमेव । एते
न कारणत्वहेतुविवरणार्थं ब्रह्मसृष्टिकथनं संगच्छत इति स[illegible]ते । नन्वेकविज्ञानेन सर्वविज्ञाने प्राधान्या
दिहेतुकमनोक्तमिति कुतः । हेत्वंतरस्याभावात् । ननूक्तं जगतो ब्रह्मोपादानकत्वेन ततोनन्यत्वमत्र हेतु
रिति । तन्न । ब्रह्मोपादानकत्वं हि जगतो न परेण साक्षाद्दर्शीकृतं । निष्कलं निष्क्रियं शांतमित्यादिश्रुतिवि
रोधात् । किंतु मिथ्याभूतजगदारोपस्य ब्रह्माधिष्ठानमिति तदुपादानमुच्यते ब्र[illegible]ज्ञाता मायैव तु मुख्य
मुपादानं । तथा च ब्रह्मोपादानकत्वादित्यस्य ब्रह्मण्यारोपितत्वादित्यर्थः । न चैतस्य ब्रह्मविज्ञानेन सर्वविज्ञा
नहेतुत्वं संभवतीत्याह । न चेति । तदन्यस्य ब्रह्मव्यतिरिक्तस्य मिथ्यात्वाद्ब्रह्मण्यारोपितत्वात्कारणाद
कविज्ञानेन सर्वविज्ञानं तु न संभवतीत्यर्थः । कुत इत्यत आह । नहीति । अधिष्ठानज्ञानेनाध्यस्तस्य ज्ञा
नं तावत्क्वापि नोपलब्धं । येनाधिष्ठानभूतब्रह्मज्ञानेन तत्रारोपितसर्वज्ञानं संभावयाम इति । ननु
आरोपस्य तावद्दृढसंस्कारकारणकत्वमन्वयव्यतिरेकसिद्धं संस्कारोद्बोधस्य चाधिष्ठानज्ञा
नं कारणं । किं चाध्यस्तं ज्ञायमानमधिष्ठानसंनिकृष्टं तयैव ज्ञायते न तु केवलेन तत्कथं सत्यज्ञाने
न मिथ्याज्ञानं न भवतीत्यत आह । नहि शुक्तिरिति । अयमभिसंधिः । अत्रापि ब्रह्मज्ञानेना

८८ मतं याथार्थ्यज्ञानमेव विवक्षितं। ननु साधारणाकारं ज्ञानं। तस्य सर्वार्थज्ञानेषु स्वभावसिद्धत्वात् तत्र
च आपूर्वे ज्ञानोत्पादनाय अभिमुखीकर्तुं मत्यादेः स्वोपन्यासात्। तत्र प्रथमेन ब्रह्मणा नियमशुद्धबुद्धो द्वितीय
तया विज्ञातेन सर्वं विज्ञातं भवतीति वाक्यार्थः स्यात्। न चासावारोपपक्षे संभवति आरोपितज्ञाने याथार्थ्य
ज्ञाने ध्वस्तज्ञानस्य क्वाप्यदर्शनादिति। शुक्तिज्ञः शुक्तिरिति ज्ञानवान् रजतज्ञः तत्रारोपितरजतज्ञः।
ननु यः शुक्तियाथार्थ्यं जानाति स रजतं नास्तीति जानात्येव तत्कथमेतदित्याशङ्कानिरासार्थं नहि शु
क्तिज्ञो रजतज्ञो भवतीति विवक्षितं दृष्टान्तदृष्टान्ते। एवं सति रजताभावज्ञो सा न रजतज्ञ इत्युच्यते एवं
ब्रह्मज्ञानेन सर्वाभावज्ञ इत्युच्यते न तु सर्वज्ञ इति। अन्यथोपचारप्रसंगादिति। ननु ब्रह्मज्ञानेनोभय
यथा ब्रह्मयाथार्थ्यज्ञानं तथा सर्वज्ञानमपि सर्वस्य याथार्थ्यं च मिथ्यात्वमिति तथा ज्ञानमेव सर्वज्ञानं।
मैवं। कर्मादिज्ञानार्थमनेकवेदाभ्यासादिना तथा प्राप्तोसि किन्तु ब्रह्मैव समन्यक् ज्ञातव्यं तेनैव ज्ञातेन
सर्वं कर्मादिकं ज्ञायत इति कर्मादिविषयवेदफलस्य ज्ञानस्य ब्रह्मज्ञानसाध्यत्वं प्रत्याख्यातं न हि कर्मा
दिविषयस्य वेदस्य कर्मादिमिथ्यात्वज्ञानं फलं। अन्यथा च कर्मादिज्ञानेन प्राप्तोसि तस्य मिथ्या ८८
त्वादित्येवं वक्तव्यं स्यात् किमन्येन बहुनोक्तेनेति। न च अधिष्ठानयाथार्थ्यज्ञाने ध्वस्तज्ञानं न भवतीत्यसद्भावी
ज्ञाभावात्। अदर्शनमात्रस्यान्यथासिद्धत्वादित्यत आह। विरोधादिति। विरोधमेव प्रकटयति नेदमिति।

यः शुक्तिज्ञः शुक्तिकेयमिति ज्ञानवानिति यावत्। सोऽरजतज्ञो हि भवति। नञारोपितरजतं न पश्यतीति यावत्। किंतु नेदं
रजतमित्येवं पश्यतीति योजना। सोपाधिकभ्रमे चाधिष्ठानयाथात्म्यज्ञानेऽध्यस्तदर्शने विद्यमानेऽपि नेति ज्ञानानुवृ
त्तिरस्तीति ज्ञापयितुमिदमुक्तं। एवमधिष्ठानज्ञानवतोऽध्यस्तज्ञानाभावमुक्त्वाऽध्यस्तज्ञानवतोऽधिष्ठानया
थात्म्यज्ञानाभावमाह। रजतज्ञ इति। एवमनयोर्ज्ञानयोः परस्परपरिहारेणैव वृत्तेर्विरोध इति। नन्वेतयोः प
रस्परपरिहारेण वृत्तेरपि किं निबंधनमित्यत आह। नहीति। भावाभावयोर्हि साक्षाद्विरोधः। व्याघातप्रसंगात्।
तद्द्वारान्ययोरिति स्थितिः। शुक्तिकारजते चान्योन्याभावरूपे। अतस्तद्द्वारा तज्ज्ञानयोरपि विरोध इति। ननु घ
टाभावो घटज्ञाने सत्येव ज्ञायत इति प्रतियोगिज्ञानकार्यत्वादभावज्ञानस्य तत्कथमुच्यते नहि तज्ज्ञः स्यादभाव
ज्ञो भवतीति नेत्याह। नहि भावस्येति। ज्ञानोपलक्षणमेतत्। अन्यत्र देशान्तरे कालान्तरे च तस्य प्रतियोगिनः सत्वा
देव देशकालान्तरस्थितप्रतियोगिज्ञानमेव देशकालान्तरस्थिताभावज्ञानस्य कारणं। नत्वेतद्देशकाले
ऽयमर्थः। एतदुक्तं भवति। शुक्तिकारजतयोरन्योन्याभावरूपयोस्तादात्म्यविरुद्धत्वं तद्द्वारा ज्ञानयोरपि विरो
ध इति प्रागभिप्रेतं। तथाच यस्य यदा यत्र शुक्तिरिति ज्ञानं तस्यैव तदैव तत्रैव रजतज्ञानं न संभवतीत्युक्तं
स्यात्। न चास्य देशान्तरादिव्यवस्थितप्रतियोग्यभावज्ञानयोर्व्यभिचारः शंकार्ह इति। अन्यत्रेत्यस्य सत्वादेवेति
कुत इत्यत आह। नहीति। देशकालान्तरस्थितप्रतियोगिज्ञानं देशकालान्तरस्थिताभावज्ञानकारणमित्यनेनो

किर०
८९ कारेणेदन्त्वकालयोरेव प्रतियोगिज्ञानाङ्गीकारे तदभावज्ञानमेव न युज्यते। येत्वभावज्ञानस्यानुपलब्धिं
स्वरूपेण कारणमाचक्षते तेषामनुपलब्धेरभावात्। अनुमानपक्षे स्वरूपासिद्धेः। प्रत्यक्षाभाववादिभिरपि स
त्तामेवानुपलब्धेरविदितायास्याभावे सामर्थ्याभ्युपगमात्। नहि नैयेव घटपृष्ठ्यं स्तदभावप्रत्ययःति। तथात्वे वा
न कुत्रापि विरोधः स्यादिति तदेवं नोपादानोपादेयभावेनैकविज्ञानेन सर्वविज्ञानसंभवनीति स्थितं। स्वम
ते प्राधान्यादित्र्येमकविज्ञानेन सर्वविज्ञानहेतुत्वेनोक्तं। तदसत्। प्रधानभूतस्यात्मनोविज्ञानेपि भूताना
मविज्ञातत्वात्। गोविज्ञानेपि गवयस्याज्ञानत्वात्। कुलालज्ञानेपि घटस्याज्ञातत्वादस्तु। प्राधान्यस्य हेतु
त्वेनावदुपपादयति। प्रधानेति। अप्रधानज्ञानेन यत्प्रयोजनं तत्प्रधानज्ञानादेव संपद्यत इत्यभिप्रेत्य प्रधा
नज्ञानादप्रधानं ज्ञातमिति व्यवहारस्सेव। एतदुक्तं भवति कृत्वापेक्षायेन दुःखप्रतीतो नोक्तानुपपत्तिरिति। एवं
तत्कृपवारः प्रसज्यते विज्ञाते ज्ञाद्वस्य विज्ञाते सति यत्फलं तदर्थत्वाङ्गीकारादिति चेत्। सत्यं। मुख्यानु
पपन्नानुपचाराङ्गीकारस्य न्याय्यत्वात्। अत एव प्रकारीन्तरासंभवः प्रागेवोपपादितः। तत्कृपचार प्रयोग ८९
प्रयोजनं वक्तव्यामित्यत आह प्रधानज्ञानादप्रधानं ज्ञातं च भवतीति यदुक्तं व्यपदेशोस्त्येव स्फुटं निरूढत्वाद
स्य प्रयोगस्य न प्रयोजनापेक्षेति भावः। तमेव व्यपदेशं दर्शयति। प्रभृति। अत्राहात्मज्ञानेनानेन ग्रहणं श्रुतौ
श्रुतेमतविज्ञानशब्दानामुपलक्षणत्वमिति सूचयितुं कृतं। कर्मदेवताविषयश्रवणमननविज्ञाना

बा॰प श्रीगणेशायनमः ॥ अथपटल ॥ अथबालां
१ प्रवक्ष्यामिमंत्रीसंसेव्ययाद्भुतं ॥ बृहस्पतिःकुबेर
श्चजायतेविघ्नयाधनैः ॥ १ ॥ दामोदरश्चंद्रयुक्तं
आद्यंवाग्बीजमीरितं । विधिर्वामवशांतिंदुयु
क्तंकामाभिधंपरं ॥ २ ॥ संकर्षणविसर्गाघोभ

भुस्तार्त्तीमुमीरितं॥ त्रिबिजाकथिताबाला
जगत्त्रयविमोहिनी॥३॥ दक्षिणामूर्त्तिपंक्ति
श्छमुनिश्छंदः क्रमात्स्मृतं। देवतागदिताबाला
मध्यांतेशक्तिबीजके॥४॥ नाभिपादयोराद्यं
तुनाभ्यंतंहृदयात्परं। मूर्ध्नोहृदयतातींक्रमा

॥बा·प·॥ हृदंसंविन्यसेत्॥आद्यंवामेकरेदक्षकरेन्यस्तुभ
॥२॥ यामरं॥पुनर्वीजत्रयंन्यसेत्मूर्ध्निगुह्येचवक्ष
सि॥६॥नवयोन्याभिधंमासेनवक्तेलोमत्तुंन्यसे
त्॥कर्णयोश्चिबुकेन्यसेत्कुंखयोर्मुखपंकजे ॥
॥७॥नेत्रयोर्नासिकायांचस्कंधयोरुदयोतथा

न्यसेत्कार्यं वयो नाभौ जानुनो लिंगमस्तके ॥८॥
पादयोरपि गुह्ये च पार्श्वयोर्हृदये पुनः ॥ स्तनयोः
कंठदेशे च मांगादिश्री विन्यसेत् ॥९॥ वाग्भवाद्यां
रतिं गुह्ये प्रीतिमंत्रादिकां हृदि ॥ कामबीजा
दिकं न्यसेद्भ्रूमध्ये च मनोभवं ॥१०॥ पुनर्वाग

बा.प. स्वकामाघ्रातिस्तएवेवविन्यसेत्॥ अमृतेशीच
॥३॥ योगेश्वरी विश्वयोनिं वत् तका॥११॥ मूर्ध्निवक्त्रे
हृदिन्यसेत्कुक्षेचरणयोरपि॥ कामेशीपंचवी
जाढ्यास्मरान्नमोभवादिकान्॥१२॥ शिरस्यन्म
ध्यगुह्येषुहृदयबाणदेवताः॥ द्राविण्याद्याः ॥३॥

क्रमान्न्यसेद्वाणेश्रींबीजसर्वकं॥ १३॥ नार्तीय
वाग्भवेनैवकामेनास्यषडंगकं॥ षड्दीर्घस्वर
युतंततोदेवींविचिंतयेत्॥ १४॥ अथध्यानं॥
रक्तांबरांचंद्रकलावतंसांसमुद्यतादित्यनिभां
त्रिनेत्रां॥ विद्याक्षमालाभयदानहस्तांध्यायामि

॥बा॰प॰॥ बालामरुणांवृत्तां॥१५॥लक्षत्रयंजपेन्मंत्रंद
॥५॥ शांशंकिंफकोद्भवैः॥पुष्पैर्हयारिजैर्वापिजु
हुयान्मधुरान्वितैः॥१६॥नवयोन्यात्मकंयंत्रं
बहिरष्टदलान्वितं॥भूगृहेणप्रकुर्वीतभूज
नीयंलिखेत्सुधीः॥१७॥मध्ययोनौतुतारं ॥५॥

पमष्टयोनिषुमन्मथं॥ केसरेषुस्वरान्न्य
स्येदष्टौवर्गान्दलेष्वपि॥१८॥ दलाग्रेषु
त्रिशूलानिपञ्चमातृकयावृतं॥ एवंविलि
खितेयंत्रेपीठशक्तिंप्रपूजयेत्॥१९॥
इच्छाज्ञानकृपाश्चैवकामिनीकामदायिनी

॥बा॰प॰॥ रतीरतीप्रियानंदामनोन्मन्यपिचांतिमा ॥२०॥
॥५॥ पीठशक्तीरिमाहृद्यापीठतन्मनुनादिशेत्
व्योमेपूर्ववत्तुतार्तीयंसदाशिवमहापदं ॥२१॥
प्रेतपद्मासनेतंतंनमोंतः पीठमंत्रकः ॥ षोड
शार्णस्तनोमूर्तौक्रमायांमूलमंत्रत ॥२२॥ ॥५॥

आवाह्यमजपेद्देवीनुपचारैः षड्भिर्यजेः दे

वीमिष्ट्वामध्ययोनौ त्रिकोणे रतिपूर्वका ॥२३॥

ं वामकोणे रतिं दक्षे प्रीतिरग्ने मनोभवां ॥

योन्यंतर्वन्हिकोणाद्यावंगानि परिपूजयेत्

॥२४॥ मध्ययोनेर्वपूर्वादिसृत्वाग्नेषु स्मराभ

॥बा॰प॰॥पि॥ बाणदेवोस्तद्देवशक्तिरष्टसुयोनिषु

॥६॥ ॥२५॥सुभगास्याभगायस्मात्तृतीयाभग

सर्पिणी॥भगमालातथानंगानंगाख्याकु

सुमातथा॥२६॥अनंगमेखलानंगमद

नेत्यष्टशक्तयः॥पद्मगेस्वरगाब्राह्मीमु ॥६॥

खायनेपुभैरवतः॥२७॥ दीर्घाढ्यामात्तरः
भ्न्याहस्वाघाश्चाष्टभैरवाः॥ दलाग्रेष्वष्टपी
ठानिकामरूपाख्यमादिमं॥२८॥ मलयं
कोलगिर्यचौराख्यकुलांतकं॥ जालंधरं
तयोड्याणंकोणपीठमथाष्टकं॥२९॥ भू

॥बा०प०॥ गरुस्याद्दोषान्वहेतुकं त्रिपुरांतकं ॥ वेतालमग्नि

॥ ७ ॥ जिह्वाचकालांतककपालिनौ ॥ ३० ॥ एकपादं

भीमरूपंमलयंहाटकेश्वरं ॥ शाक्ताघानायु

धैःसार्धस्वलदिक्षुसर्मैर्वयेत ॥ ३१ ॥ इहहि ॥ ७

रिक्षकवटूकंयोगिनीक्षेत्रपालकं ॥ गणेशं

विदित्वासर्वेहृष्टस्त्वहर्षान्निशिवंतया ॥ ३२ ॥ भू
तांश्चैवभजन्बालामीशस्याडनविघयो रक्तों
भोजैर्कुतैर्नार्योवरसास्तुःसर्वयैर्नृपाः ॥ ३३ ॥
नघाहृक्षेराजवृक्षेकुंदपाटलचंपकेः ॥ पुष्पै
।र्बिल्वफलैर्वापिहोमलक्ष्मीस्थिराभवत

॥बा०प०॥ अपमृत्युं जपेन्मंत्री गुडुंदुग्धयुक्तया ॥ पयोक्त
॥८॥ दूर्वाहोमातः नरोगायुः समश्नुते ॥ ३५ ॥ ज्ञानं
कवित्वं लभते चंद्रागरुपुरैर्हुतैः ॥ ३६ ॥ कल्हा
रैः स्त्रियो वश्याः कर्णिकारैः क्षितियांग
नाः ॥ कोरंटकुसुमैर्वैश्याः पादगापाटलैः ॥९॥

ईते ॥ ३७ ॥ पालाशपुष्पैर्वाकुसिड्डुरलपि
रलहेमतः ॥ सारघसौरिदध्यक्तानकुतारु
जोजपेत ॥ ३८ ॥ रक्तचंदनकर्पूरागुरोश्चन
चंदने ॥ केशरंमांक्रमङ्गांगेनिजोजपेत ॥ ३९ ॥
भूमिष्कंदूकनंदाभिदिकूसप्तनिगमान्वि

॥ग्रा० १०॥ रमन्त्राणेकृभूतस्य निसिनीहारपायसा ॥४०॥
॥२॥ कुमार्यायेषयता मंत्रेणाभ्यमिमंत्रयेत्
विधधातिलकंतेनदर्शनदूषणयज्जनात्
॥४१॥ रजासिंहाहिभूतानिराक्षसानशा
किनीरपि॥ प्रयोगेष्वेषुकर्त्तव्यंतेक्रमाद्वया ॥९॥

वानिसिद्धये॥४३॥ मातुलिंगंपयोऽब्जंमहस्तो
कनकसन्निभां॥ पद्मासनगताबालांलक्ष्मीश्रा
योकिंचिंतये॥४४॥ वरदीपुष्पकलशंपुस्तका
भीतिधारिणी॥ शुक्लांबराशशांकाभांरोना
शस्मेरच्छिव॥४५॥ आकारादिक्षकारांतव

॥बा॰ प॰॥र्णवयवरूपिणीं॥ सुधास्रवंतिद्धानाधोब्रह्म
॥१०॥ रंध्रेविचिंतयेत्॥४५॥ स्मणिपाशांकुशांदेवीर
त्नालंकारभूषणां॥ प्रसन्नवदनांध्यायेद्धृषीक
रणसिद्धये॥४६॥ अथप्रत्येकंबीजस्यजपध्या
नविधिव्रजे॥ शापोद्धारमकारन्वबीजानांदीपि ॥१०॥
नीरपि॥४७॥ विद्याक्षमालासुकपालमुद्रांक

रात्कंतांकुंदसमानकांतिं ॥ मुक्ताफलालंकृतिशोभि
तांगीं बालांस्मरेद्वाङ्मयसिद्धिहेतु ॥ ४९ ॥ ध्याले
वाग्भवंलक्षत्रयं कृत्स्नकांचरालंकृतः ॥ फल्कंव
द्रनलिप्तांगोमौक्तिकाभरणान्वितः ॥ ५० ॥ गं
पित्वातद्दशांशेन पालाशकुसुमेभवः ॥ जुहुयां
मधुराक्तैयः कविर्भवतिसत्वरं ॥ ५० ॥ भजेक

बा॰प॰ त्वरक्षाधडदीनरत्नासेनसन्निभाणामराघ्
११॥ लिंकांक्षां॥ करेर्बीजपूरांकपाले चार्यसपा
शांकुशांरक्तवर्णंदध्यानं॥५१॥ध्यात्वादेवी
जपेल्लक्षत्रयंयोमध्यवीकुंरक्ताराबस्त्रावृतां
रक्तभूषणोरक्तलोचनं॥५ २॥दशांशंस्त्रामाल
तीपुष्पैश्चंदनचंदनलेपितः॥ गुकुर्यात्तस्यव ॥११॥

स्याफ त्रिलोकीजनतासगणात॥५३॥ व्याख्या
नमुद्रामृतकुंभविद्याअक्षस्रजंसंदधतींकरा
ग्रैः॥ चिद्रूपिणीशारदचंद्रकांतिंबालांस्मरे
मौक्तिकभूषितांगीं॥५४॥ ध्यात्वैवंचरमं
बीजंजपेल्लक्षत्रयंसुधी॥ सितवस्त्रानुलेपा

बा०प० ध्यामात्मानंदेवतांस्मरेत् ॥५५॥ मालिनीकुसुमैर्कु
१२॥ लाचंदनाकैर्दशांगकैः॥ लक्ष्मीविद्यास्तुकीर्तीना
माथांराजायतेविरात् ॥५६॥ देव्याज्ञाताकीलीता
वविघ्नयंतन्नसिद्धिदा ॥ ज्ञापोद्धारमथोत्की
लंविधायजपमाचरेत् ॥५७॥ योजपेदाहिमे ॥१२॥

वरोभगवनपावकाव॥ मध्यमानोनमोहंसोम
ध्यमांतेतुपावकात्॥५८॥आदावंतेरनातीयं
क्रमात्वंधूम्रकेतनं॥ एवं जत्वाशतंविप्राश्च
पहोनाफलमुदा॥५९॥ यद्वा घेवरमेवीजेवि ९६
वरेफनियाजपेत॥ शापोद्धारप्रकारोन्यो •६•७

॥श्री०प०॥ पद्मार्यं कीर्तितो बुधैः॥ ६०॥ आयमाख्यवतार्ती
॥३५॥ यं कामः कामोथ वाग्भवं॥ अंस्यमत्स्यमनंगश्च
नवार्णः कीर्तितो बुधैः॥ ६१॥ जत्तोयं शत्तभाग्ग
पं बालायाविनिवर्तयेत॥ चैतन्याकादिमंत्रो
यं जत्तो निकीलितांकरो॥ ६२॥ निस्मराम्रेल ॥१५॥

तनीमंत्रोधारःशांतिरन्तुग्रह॥ताराहिहृद्यांत
स्यात्कामआकुदीनीमनुः॥६३॥पयात्रयात्रयाणं
बीजानांदीपमनुभिस्त्रिभि॥सुदीप्तानिधिया
स्यादीजपेतानिमसिद्धये॥६४॥वदनंस्मृतिरि
र्घास्तुस्मृतिबालावनंतरो॥सत्यसनेत्रोत्त

बा॰प॰त्मादकृपाग्भवर्णोद्दिदीपनी॥६५॥क्लिन्ने क्ले
१४ दिनिवेकुंठोदीर्घसंसघगेतमः॥ निद्रासवंङ्गा
कुर्वंतापंचाणीतस्यदीपनी॥६६॥नारामोक्षंव
कुर्वंघिवाणामध्यदीपिनी॥६६॥नारामोक्षंव
कुर्वंतापंचाणीतस्यदीपनी॥दीपिनीमंतरा ॥१४॥

बालाराधिपीनवक्षसिध्याति॥६७॥इदंरहस्यंना
ख्येयंकृतघ्नेयकृतःसठ॥परीक्षितायदात
व्यःअन्यथातत्तदोषदं॥६८॥बागंतेकामाख्य
जायेद्रीणांक्षोभहेतवे॥कामबागंस्वबीजानि
त्रैकस्यवशीकर्त्तो॥६९॥कामांसर्वाणिबीजा
निमुक्त्येनियतोजपेत॥पूजालभेत्तापालो

बा०प० स्त्रिविधार्चनं ये कुर्वन्॥७०॥ दिव्यौघाश्चैव सि
१५॥ औघामानवौघाइतित्रिधा॥ पराप्रकाप्रकाशः
परमेशानोपर शिवस्तथा॥७१॥ कामेश्वरीततो
षष्ठः कामेश्वतोतिम॥ एतेसप्तौवदिव्यौघा
आनंदपश्चिमा॥७२॥ ईशानाख्यास्तुरु ॥१५॥

बोघोराख्यो वामदेवकः ॥ सद्योजाताद्रमे सिद्धो
घोराख्या स्मृता बुधैः ॥ ७३ ॥ मानवौघाभविज्ञेया
स्मगुरोः संप्रदायतः ॥ नवयोन्यात्मकं यंत्रं विलि
ख्यतम्ब्ध्ययोनितः ॥ ७४ ॥ वाग्दक्षिणएधनबीजा
नित्रिवारसाधकोत्तमः ॥ श्रीस्त्रीन्वर्णांल्लका
पश्याः अष्टपत्रेषु संलिखेत्तत् ॥ ७५ ॥ बहिर्मातृ

बा॰प॰ कयावेश्यातद्गुहिर्भूपुरद्वयं॥कामबीलकसत्को
१६॥ एं व्यतिभिन्नपरस्परं॥७६॥पंत्रश्चेपुरमारव्या
तंजमसंपातसंधितः॥बाकुनाविद्धतंस्याडु
नकीर्त्तिसुतंसुखं॥७७॥ कामांतोत्रिपुराद्
वीविग्रहेकांविद्याभगः॥ कः कः स्वरसमा ॥३६॥

रूढासनेत्रेनिस्त्रधामही ॥ ७८ ॥ तन्नेक्षि
न्नमवोदांतेपादंत्ताकीर्तितावुधैः ॥ गायत्री
त्रैपुरीसर्वाः सिद्धिसुरवसेविता ॥ ७९ ॥ अ
थवक्ष्यामिवालायाभेदनागमगोपितान् ॥
मायाकामात्मसमारूढातार्तीयंत्र्यक्षरोमनु ॥

बा॰ पु॰ ॥९०॥ अनुलोमविलोमाभ्यां बालामंत्रषडा
॥१७॥ क्षरः ॥ बालांश्रीकामहृल्लेखासंपुटीयंनवा
क्षरः ॥ ९१ ॥ बालांतेबालात्रिपुरेस्वाहांतेस्या
नर्णवान् ॥ वाक्कामोव्योमभृद्बिंदुयुग्मानुदीर्घ
भूधरः ॥ ९२ ॥ नीनाकीपुरसिंडिदेहिहृत् ॥१७॥

नुवर्णवान्॥ मापालक्ष्मीमनोजन्मात्रिपुरांते
नुमारति॥ ९३॥ कवितंदेहिवद्दंद्वंघोउशार्णम
नुर्मतः॥ कमलापार्वतीकामात्रिपुरांतेवमाल
ती प ९४॥ म्रषंसुरवंततोदेहिस्वासमद्भ्यास
रं॥ गुर्ब्रह्माक्रियावह्निसुक्काशांनिसरश्चि

बा॰ प॰ पा ॥ ९५ ॥ दहनांत्यकाबीजानि भुजंगपुरुषोत्त
॥ १९ ॥ मा: ॥ मनवर्णाग्निंदुसंयुक्ता द्वितीयं बीजमीरि
तं ॥ ९६ ॥ वाग्बीजं त्रिपुरे सर्ववांछितं देहि ह
न्तत: ॥ वन्हिप्रियासमद्दशवर्णायं कीर्तिता
मनु ॥ ९७ ॥ ह्ल्रैवाग्नितयं ग्रौंठं त्रिपुरेनंतरा ॥ १९ ॥

ग्यमे॥ स्वयंदेहित्रियावन्हेमनुरष्टादशाक्ष
रो॥ ९८॥ मायारमामन्मथांतेत्रिपुरामदनेपदं
सर्वकामंसाधयपापेप्रियाम्भोष्टादशाक्षरः
॥ ९९॥ दलेरवाकमलानंगोबालातेत्रिपुरा
पदं॥ महास्यतांततोविधांकुरुदशन्हिवल्लू

बा॰ प॰ भां ||९०|| मंत्रोविंशतिवर्णोयंमायासगेवा
३९ || मनोभवः ||| परापरेतित्रिपुरेसर्वमीप्सितम
मुतं ||९१|| साधयानलकांतायामनुविंशति
वर्णकः || कामद्वंद्वरमायुक्तंमयायुक्तत्रिपुरा
परं ||९२|| ललितेतेमदासीतिमंत्रोयोपित || ३९ ||

परापरं॥ देहिवांछितमिसुक्ताकुरुज्वलन
कामिनी॥ ९ ३॥ अष्टविंशतिवर्णोयंमनुरि
ष्टफलप्रदः॥ २२॥ कामपश्चाडिपुत्रीणांप्रत्येक
त्रितयंवदेत्॥ ९ ४॥ त्रिपुरांतेसुंदरीतिसर्व
जगदामहूयं॥ वशंकुरुममहृदंवंदेयनमलं॥

बा॰प॰ गना ॥१५॥ सर्वाभीष्टप्रदो मंत्रश्चक्रो बाणगुणा
२०॥ क्षरः ॥ चतुर्दशानमेताशा मनूनाम्परिकीर्तितः
॥१६॥ दक्षिणामूर्तिसंज्ञस्तु छंदोगायत्रमु
च्यते ॥ त्रिपुरादेवताबालाषडंगंमातृकास
मं ॥१७॥ पाशांकुशौ स्तकमक्षसत्रं करैर्द ॥२०॥

धानासकरामराभ्यां ॥ रक्तांत्रिनेत्रांशशिशे
खरांयंध्येयाखिलार्थ्यैस्त्रिपुरांतुबालां ॥ ९८ ॥
जपोलक्षसहस्रांशेनहोमंपुष्पैर्हयारिजै ॥ पूजा
पूर्वोदितेपीठेनेरंस्यांश्चैवशापके: ॥ ९९ ॥ मातृ
भिर्दिगधीशास्त्रैश्चयोगापूर्वमन्मता ॥ १०० ॥

॥बा०प०॥ इतिमहीधरविरचिते बालापटलसमा
॥२३॥ प्तं॥ श्रीबालात्रिपुरसुंदर्यैनमः॥ ॐ॥हर
णंभवरोगाणांकारणंसर्वसंपदां॥ चरणंश्री
गुरोर्विघ्नाभरणंशरणंव्रजे॥१॥ श्रीबाला
त्रिपुरामंत्रोयदुक्तमर्थगह्वरं॥ तदाकारांत्रि २३

द्विभुजमाद्ययशिवाख्यगुरवेनमः ॥ श्रीशंकरंगुरुं
नत्वानारायणपुरःसरं ॥ तन्यतेशिवरामेण
पूर्वाम्नायार्चनःपरः ॥ ३ ॥ षट्कं श्रीज्ञानार्ण
वे ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ त्रिपुरापरमेशानज्ञानमा
र्गेणसूचिका ॥ तंत्ररूपेणकथ्ययपयपघंतव

बा॰प॰ वल्लभा ॥४॥ त्रिपुरायाम्प्रकारंतुमंत्रमेदाश्वस
२२॥ न्निधा ॥ नत्सर्वंश्रोतुमिच्छामियेनसौभाग्यमा
प्नुयात् ॥५॥ श्रीईश्वरउवाच ॥ त्रिपुरात्रिविधा
देवबालातुमयथमंशृणु ॥ यथाविज्ञातयादे
विसासाक्षिवगुरुःप्रभुः ॥६॥ सर्पूस्वरसमुद्बा ॥२२॥

र्धनादबिंदुकलान्वितं॥ स्वरांतंपथ्वीबीसंस्थंतु
र्स्वरसमन्वितं॥७॥बिंदुनादकालाकांतंसर्गवा
ग्भुरव्ययः॥ऊकस्वरसमोपेताविधेयस्मरि
मता॥८॥गंगातरंगकल्लोलवाग्भंस्फुरणदा
यनी॥महासौभाग्यजननीमहासारस्वतप्रदा

॥बा॰५॰ ॥९॥ महासौंदर्यसंतुभगवान्महाधान्युविनाशिनी
॥२३॥ महाविष्णुसुरेंद्रादिपूजितापापसंहारिणी ॥१०॥
सर्वतीर्थमयीदेवीस्वर्णरत्नादिदायिनी सर्व
सत्वमयीदेवीसर्वराजवशंकरी ॥११॥ सर्वानंद
मयीदेवीसर्वकार्यार्थदायिनी ॥ महामोक्षप्र ॥२३॥

ढानित्यामहाभोगप्रदामता॥१२॥वक्त्रकोटिसह
स्रैस्तुजिह्वाकोटिशतैरपि॥वर्णितुंनैवशक्नो
मिविधेयंत्र्यक्षरीमता॥१३॥पंचवक्त्रेणजि
ह्वाभिर्वर्णितुंनैवशक्यते॥वाग्भवेनेंदु
महतावागीशत्वप्रदायिनी॥१४॥कामरा

बा०प० जैनबीजनभात्कगोपस्फुरत्तिषा ॥ त्रैलो
२४॥ क्यंमोहयंतीयंरात्किबीजनसुव्रते ॥ १५ ॥
स्फुरत्सोवर्णवर्णेनसोभाग्यंतस्यमंदि
र ॥ पंचासिंहासनगताविधायधामहेश्व
रि ॥ १६ ॥ भयातस्तुरुषास्येनजय्यतेतत्व ॥ २४ ॥

अनयासदृशीविद्यात्रिषुलोकेषुदुर्लभा
॥ २७ ॥ एतस्याराधनंदेवीकथयामिसमा
सतः ॥ प्रातरुत्थायदेवेशी ब्रह्मरंध्रेनिजं
गुरुं ॥ २८ ॥ स्मृत्वादेवीमयोभूत्वातत्वभाप
दलामलः ॥ मूलादि ब्रह्मरंध्रांतंमूलकवि

॥बा०प०॥ यां विभावयेत् ॥१८॥ तेजोदंडमयीं ध्यात्वा
॥८५॥ कुंडलीं कुलसुंदरीं ॥ लघ्या ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते श
यनतलादुत्थाय करचरणौ प्रक्षाल्याचम्य
संकल्पं कुर्यात् ॥ अद्येहेत्यादिनाश्रीकामे
श्वरसहितश्रीत्रिपुराबालादेवीप्रीत्यर्थे ॥८५॥

प्रातः कृत्यमहं करिष्ये।। निजशिरसि श्वे
तवर्णसहस्रदलकमलकर्णिकांतर्गतचं
द्रमंडलोपरि श्वगुरुं स्फटिकवर्णं शुक्लमाल्यालंका
रभूषितं ज्ञानानंदमुदितमानसं सच्चिदा
नंदविग्रहं ज्ञानमुद्रापुस्तकवराभयकरं

वा.प. त्रिनयनंप्रसन्नकरैनेक्षणंसर्वदेवंवामां
२६॥ गेवामहस्तधृतकमलकयारक्तवसनाभर
णमयात्तप्रियदष्टभुजेनालिंगितांपरम
शिवस्वरूपंध्यातातचरणयुगलिक
मलविगलितामृतधारयास्वात्मानंप्लु ॥२६॥

तंविभाव्यं ॥ अष्टधानिजकुलगुरून्ध्याये
त्पद्ममहारससोल्लासहृदयाघूर्णलोच
नान् ॥ कुलालिंगितःसभिन्नाघूर्णतागः
घतामसान् ॥ कुलशिष्यैपरिवृतान्संपूर्णं
तस्करणोघतान् ॥ वराभयंयुतान्शांता

॥ बा॰ प॰ ॥ नकुलतंत्रार्षवादिन ॥ ॐ ह्रीं श्रीं प्रल्हा

॥ २७ ॥ दानंदनाथायनमः ॥ ॐ ॥ ह्रीं श्रीं कुमारानं

दनाथायनमः ॥ ॐ ह्रीं श्रीं वसिष्ठानंदना

थायनमः ॥ ॐ ह्रीं श्रीं सकलानंदनाथा

यनमः ॥ ॐ ॥ ह्रीं श्रीं क्रोधानंदनाथायन ॥ २७ ॥

मः॥ॐ ह्रीं श्रीं ध्रुवानंदनाथायनमः॥ॐ॥
ह्रीं श्रीं ध्यानानंदनाथायनमः॥ॐ॥ह्रीं
श्रीं बोधानंदनाथायनमः॥ॐ॥ह्रीं श्रीं
एकानंदनाथायनमः॥ॐ॥ह्रीं श्रीं सनका
नंदनाथायनमः॥इतिनमस्कृत्यसमानसो

बा०पु० पचारैः संपूज्य ॥ आराध्य ॥ लं पृथिव्यात्म
२९ ॥ कं श्रीगुरुमूर्तये गंधं समर्पयामि नमः
हं आकाशात्मकं श्रीगुरुमूर्तये पुष्पं सम
र्पयामि नमः ॥ यं वाय्वात्मकं श्रीगुरुमू
र्तये धूपं समर्पयामि नमः ॥ रं तेजात्मकं ॥ २९ ॥

श्रीगुरुमूर्त्तयेदीपंसमर्पयामिनमः॥ वं
अमृतात्मकंश्रीगुरुमूर्त्तयेनैवेद्यंसमर्प
यामिनमः॥ संसर्वात्मकंश्रीगुरुमूर्त्त
येतांबूलादिसर्वोपचारान्परिकल्प
यामिनमः॥ इतिसंपूज्य॥ पादुकामंत्रंप

वा०प० ठत ॥ तर्पया ॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं हसखफ्रें
२९ ॥ हसक्षमलवरयूं सहखफ्रें सहक्षमलव
रयीं हसौं स्हौः श्रीम द्गुरु अमुकानंदनाथ
श्रीपादुकां तर्पयामि नमः ॥ अमुकीदे
वंबा श्रीपादुकां तर्पयामि नमः ॥ एवं ॥ २९ ॥

रक्षामामथधाजता॥ मामांकेतन्मासैसंन
प्प॥ गुरोर्दक्षकरेगुह्येतिमंत्रेणसमर्प्य
णंकुर्यात्॥ दंडवत्प्रणामंकुर्यात्॥ तत्रमं
त्राणि॥ नमामिसद्गुरुंशांतंप्रत्यक्षंशिव
रूपिणं॥ शिरसायोगपीठस्थंमुक्तिका

बा०प मार्थसिद्धये॥ श्रीगुरुं परमानंदं वंदाम्या
॥३०॥ नंदविग्रहं॥ यस्यसान्निध्यमात्रेणचिदा
नंदायतेपरं॥ अज्ञानतिमिरांधस्यज्ञानां
जनशलाकया॥ चक्षुरुन्मिलितंयेन
तस्मैश्रीगुरवेनमः॥ अखंडमंडलाका ॥३०॥

रंव्याप्तंयेनचराचरं ॥ तत्पदंदर्शितंयेनतस्मै ॥
श्रीगुरवेनमः ॥ गुरुर्ब्रह्मागुरुर्विष्णुर्गुरु
र्देवोमहेश्वरः ॥ गुरुरेवजगत्सर्वंतस्मैश्री
गुरवेनमः ॥ नमस्तेगुरवेतस्मैइष्टदेवस्व
रूपिणे ॥ यस्यवागमृतंहंतिविषंसंसा

॥वा०५५॥रसंज्ञितं॥इतिप्रणाममंत्रंपठित्वा॥अन्वाव

॥३३॥ श्यपेठत्॥नमस्तेनाथभगवन्शिवायगुरुरू

पिणे विद्यावतारसंसिद्ध्यैस्वीकृतानेक

विग्रहं॥नवायनवरूपायपरमार्थैकरूपि

णे॥सर्वज्ञानतमोभेदभावयेचिद्घनाय ॥३४॥

ते॥ स्वतंत्रायदयात्मनविग्रहायपरात्मने
परतंत्रायभक्तानांभव्यानांभव्यरूपिणे
विवेकिनांविवेकायविमर्शायविमर्शिनां
प्रकाशिनांप्रकाशायज्ञानिनांज्ञानरूपि
णे॥ पुरस्तात्पार्श्वयोःपृष्ठेनमस्कुर्यादतंद्रितः

वा०प० सच्चिदानंदरूपेणविधेहिभवदासनं ॥ सत्यसा
३२ ॥ दादहंतेवक्तृत्वकृतोस्मिसर्वतः ॥ पायामस्तु
महापाशाद्विमोक्तोस्मिशिवोस्मिच ॥ इतिश्री
गुरुंप्रणम्य ॥ सुप्रसन्नंविभाव्य ॥ मनसा: त
दाज्ञांगृहीत्वा ॥ तत्पादयुगलितमृतधारया ॥ ३२ ॥

सालिनंनिर्मलात्मानंविचिंतयेत् ॥ ततोमू
लाधारेऽरुणचतुर्दलकमलेत्रिकोणंध्यात्वा
तन्मध्येकामंस्फुरद्बालार्कवर्णसत्वरजस्तम
गुणात्मकांबिंदुंसंचिंत्यतदुपरिपरांशक्तिंकु
डलिनींउद्यदिनकरसहस्राभाभास्वरांबिषु

ब्रा०प० र्कोटिसन्निभांसकलमंत्रमातरंसर्वगाहि
३३ जीवांत्रिधामधामानांसर्प्पाकारामूर्ध्वेगु
र्वींसार्धत्रिवलयांबिसतंतुतनीयसींसु
प्तांविभाव्यमनोदंडहस्तकेनोत्थाप्यकुंका
रगुरूपदिष्टमार्गेणनिजहजनादेनप्रबो। ॥३३॥

धयित्वा ॥ तत्र वंनमः। शंनमः षंनमः॥ संन
मः॥ इतिपत्रेषुमध्येमूलेनन्यस्याग्दक्षिणेप
नसंपूज्यहंसइतिमंत्रेणसर्वत्रोसाप्य ॥ त
तोविद्रुमवर्णेषड्दलेस्वाधिष्ठानेलिंगमू
लेतांनीत्वा ॥ तत्र ॥ वंनमः॥ भंनमः॥ मंनमः

बा०प० पंनमः।।रंनमः।।लंनमः।।इतिपत्रेषुमध्यम्
३४।। लेनचसंपूज्य।।ततोमणिपूरंनाभौनीलव
र्णेदशदलकमलेत्तांनीत्वा।।तत्र।।डंनमः
ढंनमः।।णंनमः।।तंनमः।।थंनमः।।दंनमः
धंनमः।।नंनमः।।पंनमः।।फंनमः।।इति ।।३४।।

पत्रेषुमध्येमूलेनवसंपूज्य॥ ततोवक्षस्थना
हतेपिंगलवर्णेद्वादशदलकमलेतांनीला
॥तत्र॥ कंनमः॥ खंनमः॥ गंनमः॥ घंनमः॥ ङं
नमः॥ चंनमः॥ छंनमः॥ जंनमः॥ झंनमः॥
ञंनमः॥ टंनमः॥ ठंनमः॥ इतिपत्रेषुम

बा०प० ध्येमूलेनचसंपूज्य॥ ततोविशुद्धकंठोध्
३५॥ स्ववर्णेषोडशदलकमलेतांनीत्वा॥ तत्र॥
अंनमः॥ आंनमः॥ इंनमः॥ ईंनमः॥ उंनमः॥
ऊंनमः॥ ऋंनमः॥ ॠंनमः॥ ऌंनमः॥ ॡंनमः॥
एंनमः॥ ऐंनमः॥ ओंनमः॥ औंनमः॥ अंन ॥३५॥

मः॥अःनमः॥इतिपत्रेषुमध्येमूलेनवसं
पूज्य॥ततोभ्रूमध्येआज्ञांकमलकर्णिकां
तर्गतद्विदलकमलेतांनीला॥तत्र॥हंन
मः॥क्षंनमः॥इतिपत्रयोर्मध्येमूलेनवसं
पूज्य॥ततःसहस्रदलकमलकर्णिकांतं

बा॰प॰ बिंदुरूपंतेजोमयपरमशिवेनसहैकत्तांनीत्वा

३६॥ तेनामृतस्रवेणतांसंतर्प्य॥तत्रनादस्रवपुं

तत्परामृतूर्तेलयंविभाव्यपुनरपितथैवाज्ञा

चक्रादिक्रमेणतत्तुकमलेषुतेस्तैरस्रैःसंपू

ज्य॥अवरोहेसामितिमंत्रेणकमलात्कम ॥३६॥

लमवारोहात्पुनरपिमूलाधारेस्वस्थानेस्थापये
त्॥इत्यावरोहः अवरोहक्रमेणपरांदेवींकुंडलि
नींध्यात्वा॥प्राणायामऋष्यादिकरषडंगन्यास
ध्यानानिवक्ष्यमाणक्रमेणकृत्वा॥यथाजपं
विधायपुनरपिप्राणायामादिनाजपंसमर्प्य

बा०प० निजकृत्यंसमर्पयेत् ॥ प्रातःप्रभृतिसायांतंसा
२७ ॥ यादिप्रातरंततः ॥ यत्करोमिजगन्मातस्तदस्तुत
वपूजनं ॥ स्वकार्यानुष्ठानायत्रैलोक्यचैतन्यम
पिस्तुरेशिश्रीविश्वमातर्भवदाज्ञयैव ॥ प्रातःस
मुत्थायतवप्रियार्थंसंसारयात्रामनुवर्तयि ॥ २७ ॥

लमवारात्पुनरपिमूलाधारेस्वस्थानेस्थापये
त्॥इत्यावरोह अवरोहक्रमेणपरांदेवींकुंडलि
नींध्यात्वा॥प्राणायामऋष्यादिकरषडंगन्यास
ध्यानानिवक्ष्यमाणक्रमेणकृत्वा॥यथाजपं
विधायपुनरपिप्राणायामादिनाजपंसमर्प्य

बा०प० निजकृत्यंसमर्पयेत् ॥ प्रातःप्रभृतिसायांतंसा

३७॥ यादिप्रातरंततः ॥ यत्करोमिजगन्मातस्तदस्तुस्त

वपूजनं ॥ स्वकार्यानुष्ठानायत्रैलोक्यचैतन्यम

पिस्तुरेशिश्रीविश्वमातर्भवदाज्ञयैव ॥ प्रातःस

मुत्थायतवप्रियार्थंसंसारयात्रामनुवर्तयि ॥ ३७॥

संसारयात्रामनुर्वर्तमानंत्वदाज्ञयादेवित्रिशक्ति
रस्ते॥ स्पर्द्धातिरस्कारकलिप्रमादभयानिमामा
भिभवंतुमातः॥ जानामिधर्मंनचमेप्रवृत्तिंजाना
मिधर्मंनचमेनिवृत्तिः॥ त्वयाहृषीकेशहृदि
स्थयाहंयथानियुक्तोस्मितथाचरामि॥ इतिदे

बाल्प ब्यात्तांग्राथ्र्यजपाजपंसहस्रसिद्धांतंदेवताभ्यः
३८।। संकल्पंकुर्यात्।। अजपानामगायत्रीमुनीनांमो
क्षदायिनी।। अस्याः संकल्पमात्रेणसर्वपापैःप्र
मुच्यते ॐअद्यसूर्योदयामारभ्यउपरसूर्योदय
पर्यंतंपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपरमेश्वरव्यापारार्थंष्ठा ।। ३८।।

मानुश्वासरूपेणषट्शतैतैरेकविंशतिसह
स्राण्यजपामंत्रजपंतनद्देवताप्रीत्यर्थंततद्देव
तायैतत्सहंसमर्पयामि॥ ॐ अस्यश्रीअजपा
गायत्री मंत्रस्य हंसऋषिः॥ अव्यक्तगायत्री
छंदः॥ परमहंसोदेवता॥ हंबीजं॥ सःशक्तिः॥

बा०प० सोहंकीलकं ॥ परमहंसप्रीत्यर्थे ममसर्वाभीष्ट
॥३९॥ सिध्यर्थे जपे विनियोगः ॥ ॐ हंसऋषयेनमः ॥
शिरसि ॥ ॐ अव्यक्तगायत्रीछंदसेनमः ॥ मुखे ॥
परमहंसोदेवतायेनमः ॥ हृदये ॥ हंबीजायन
मः ॥ गुह्ये ॥ सः शक्तयेनमः ॥ पादयोः ॥ सोहंकी ॥३९॥

ळकायनमः॥सर्वांगे॥ इतिविन्यस्य॥ अथकरां
गंन्यासंकुर्यात्॥ ॐसूर्यात्मने अंगुष्ठाभ्यांनमः॥
ॐसोमात्मनेतर्जनीभ्यांनमः॥ ॐ निरंजनात्म
नेमध्यमाभ्यांनमः॥ ॐ निराभासात्मनेअना
मिकाभ्यांनमः॥ ॐ अव्यक्तात्मनेकनिष्ठि

बा०१० काभ्यांनमः॥ ॐ अनंतात्मने करतलकरतल
॥५०॥ करपृष्ठाभ्यांनमः॥ इतिकरांगंन्यासंकृत्वा॥
अथांगंन्यासंकुर्यात्॥ ॐ सूर्यात्मने हृदया
यनमः॥ ॐ सोमात्मने शिरसेस्वाहा॥ ॐ निरं
जनात्मने शिखायैवषट्॥ ॐ निराभासात्म ॥५०॥

नेकवचायहुं ॥ ॐ अव्यक्तात्मने नेत्रत्रयाय वौ
षट् ॥ ॐ अनंतात्मने अस्त्राय फट् ॥ तर्जनीमध्य
मानामाभ्यांमूर्ध्वोर्ध्वतालत्रयंदिग्बंधनंकुर्या
त् ॥ अथध्यानं ॥ गमागमनादिशून्यंचिद्रूप
रूपंत्रिगुणांतकारं ॥ यस्यामितंसर्वजनमधा

बा०१० नंचमामिहंसंपरमामिहंसंपरमार्थरूपं ॥ एवंपंचो
॥४१॥ पचारैःपरमहंसंहृदयेपूजयेत् ॥ आधारंचतुर्दलं
नेदलसमंवासांतवर्णाश्रमं ॥ स्वाधिष्ठानमनन्य
विद्युतनिभांबालांतषट्पत्रकं ॥ रक्ताभंमणिपू ॥४१॥
रकंदशदलंदाद्यंफकारांतकं ॥ पत्रैर्द्वादशभिर

णहृत्पुरेहेमंकठांतावृतं ॥ मात्राभिःस्वरषोडशैः
शशिधरंज्योतिर्भर्वशुद्धांबुजंहंसेत्यक्षरयुग्मकं
द्विपदलरक्तांभमात्रांबुजं ॥ तस्मादूर्ध्वगतंप्रभा
षितमिपद्मंसहस्रछदंसत्यानंदमयंसदाशि
वमयंस्वस्थमनःशाश्वतं ॥ वराघसंदलयुक्तेस

बा०प० ग्यगाधारपघेनरुणमरुणगात्रंवारुणास्यंत्रसं
॥ ७२ ॥ न्नंअभयवरदहस्तंचारुपाशांकुशाढ्यंकरयुग
लमननन्यंचिंतयेद्विघ्नमूर्त्ति॥ वंॐहंसः।सोहंॐहं
सःसोहंयंॐहंसःसोहंॐहंसःसोहंवल्लभासहि ॥४२॥
हितायश्रीमहागणपतयेषट्सातमजपामंत्र

नपामिदंनिवेदयामिनमः॥वंअमृतात्मनेवल्लु
भासहितायश्रीमहागणपतयेस्नानंसमर्प
यामि नमः॥लंपृथिव्यात्मने वल्लुभासहिताय
गंधंसमर्पयामिनमः॥हंआकाशात्मनेव
ल्लुभासहितायपुष्पंसमर्पयामिनमः॥यंवा

बा॰प॰ युरात्मनेवल्लभासहितायश्रीमहागणपतये
॥४३॥ धूपंसमर्पयामिनमः॥रंअग्न्यात्मनेवल्लभास
हितायश्रीमहागणपतयेप्रदीपंसमर्प
यामिनमः॥वंअमृतात्मनेवल्लभासहिता ॥४३॥
यश्रीमहागणपतयेअमृतोपहारनैवेद्यं

समर्पयामि नमः ॥ सं सर्वात्मने वह्नि भासहि
ताय श्री महागणपतये तांबूलादि सर्वो
पचारान्परिकल्पयामि नमः ॥ हंसः सोहं त्रि
धा पंचधा सप्तधा दशधा जपित्वा जपित्वा
गुह्यातिगुह्य गोप्त्री त्वं गृहाणास्मत्कृतं ज

वा॰प॰ पं॥सिद्धिर्भवतु मे देव त्वत्समासादनगणेश्वर
॥४४॥ वभमयरलसंज्ञैरक्षरैर्युक्तपद्मे सुराचिरमुप
विष्टं पंकजे पद्मयोनिं॥अभयवरदहस्तं कुंडि
कामक्षमाला करयुगलमनन्यं चिंतयेद्ब्रह्म
मूर्त्तिं वं ॐ रहंसः सोहं शं ॐ उ हंसः सोहं षं डां ॥४४॥

हंसः सोहं संॐहंसः सोहं वल्लभासहितायश्री
ब्रह्ममूर्तये षट्सहस्रमजपामंत्रजपं निवे
दयामि ॥ वं अमृतात्मने वारुणीसहितायश्री
ब्रह्ममूर्तये स्नानं समर्पयामि नमः ॥ लं पृ
थिव्यात्मने वाणीसहितायश्री ब्रह्ममूर्त

बा॰प॰ये गंधं समर्पयामि नमः॥ हं आकाशात्मने वा
॥ ८५ ॥ णीसहिताय श्रीब्रह्ममूर्तये पुष्पं समर्पया
मि नमः॥ यं वायुरात्मने वाणीसहिताय श्री
ब्रह्ममूर्तये धूपं समर्पयामि नमः॥ रं अग्न्या
त्मने वाणीसहिताय श्रीब्रह्ममूर्तये ॥ दीपं स ॥ ८५ ॥

मर्पयामिनमः॥ षं अमृतात्मने वाणीसहिता
यश्रीब्रह्ममूर्तये नैवेद्यं समर्पयामिनमः॥ सं
सर्वात्मने वाणीसहिताय श्रीब्रह्ममूर्तयेतां
बूलादी सर्वोपचारान् परिकल्पयामिनमः
हंसः सोहं पूर्ववत्॥ षं ॐ हंसः सोहं षं ॐ हंसः

सोहं षं ॐ हंसः सोहं सं ॐ हंसः सोहं ठं णं तं थं दं धं नं
पं फं लक्ष्मीसहिताय श्रीमहाविष्णवे षट्सहस्र
मजपा मंत्रमहं निवेदयामि ॥ ॐ ध्येः फांतगतेः प्र
कल्पितदले पंकेरुहे शोभितं मार्तंडं द्युतिमादि
पुरुषमजं नारायणं चिंतयेत् ॥ आतां भाजग

परिधं खममलं पीतांबरांबरांकौस्तुभं श्रीव
त्सांकितमिंद्रनीलसदृशं ध्यायेज्जगन्मोहनं
वं ऊँ मृतात्मने लक्ष्मीसहिताय श्री महावि
ष्णवे स्नानं समर्पयामि नमः॥ ऊं दधिव्यात्मने
लक्ष्मीसहिताय श्रीमहाविष्णवे गंधं समर्प

बा०प० र्पामि नमः॥ हं आकाशात्मने लक्ष्मी सहिताय श्री
४७॥ महाविष्णवे पुष्पं समर्पयामि नमः॥ यं वायुरात्म
ने लक्ष्मी सहिताय श्री महाविष्णवे धूपं समर्प
यामि २ नमः॥ रं अग्न्यात्मने लक्ष्मीसहिताय ॥४७॥
श्रीमविष्णवे दीपं समर्पयामि नमः॥ वं अ

मृत्तात्मने लक्ष्मीसहिताय श्रीमहाविष्णवे
अमृतापहारनैवेद्यं समर्पयामि नमः ॥ संस
र्वात्मने लक्ष्मीसहिताय श्रीमहाविष्णवे तां
बूलादिसर्वोपचारान् परिकल्पयामि नमः
काषेठांतगैतैः प्रकल्पितदलैः पंकेरुहेश्वा

बा०प० भितं॥ कर्पूरद्युतिमादिपूरुषमजं वामे शिवासं
॥५८॥ स्थितं॥ शांतं चंद्रधरं च गोरवपुषं युक्तं करैः किंक
णेः॥ ग्रीवे या गदहार कुंडलधरं चर्मांबरं चिंत
येत्॥ कं खं गं घं ङं चं छं जं झं ञं टं ठं ॐ हंसः सो
हं शं ॐ हंसः सोहं षं ॐ हंसः सोहं सं ॐ हंसः सो ॥५८॥
हं पार्वतीसहिताय पिनाकपाणये षट्सहस्र

मजपामंत्रमहंनिवेदयामि॥वंअमृतात्मनेपा
र्वतीसहिताय पिनाकपाणयेपाणयोः स्नानं
समर्पयामिनमः॥लंपृथिव्यात्मनेपार्वती
सहिताय पिनाकपाणयेगंधंसमर्पयामिन
मः॥हंआकाशात्मनेपार्वतीसहितायपि

बा॰प॰ नाकपाणये पुष्पं समर्पयामिनमः॥ यं वायु
॥४९॥ रात्मने पार्वतीसहिताय पिनाकपाणये धूपं
समर्पयामिनमः॥ रं अग्न्यात्मने पार्वतीसहि
ताय पिनाकपाणये दीपं समर्पयामिनमः ॥४९॥
॥ वं अमृतात्मने पार्वतीसहिताय पिनाक

पाणयेअमृतोपहारनैवेद्यंसमर्पयामिनमः॥
संसर्वात्मनेपार्वतीसहितायपिनाकपाणये
अमृतोपहारनैवेद्यंसमर्पयामिनमः॥शुद्ध
वियुक्तेस्थितमात्मतत्वंजीवंसुचेतन्यमयंप्र
शांतं॥अंगेषुतत्वेषुनिविष्टतत्वंयध्यायेद

बा०प० मूर्त्तिवत्र्योतिःप्रदीपं॥ षोडशदलेजपपरांचिंत
॥५०॥ येत्॥ अंॐ हंसःसोहंशंॐहंसःसोहंषंॐहंसः
सोहंसंॐहंसःसोहंइच्छाशक्तिसहितायजीवा
त्मनेसहस्रमजपामंत्रनिवेदयामिनमः॥वंॐ
सतात्मनेइच्छाशक्तिसहितायस्नानंसमर्प ॥५०॥

यामिनमः॥ लंपृथिव्यात्मनेइछाशक्तिसहिता
यगंधंसमर्पयामिनमः॥ हंआकाशात्मनेपार्वती
सहितायपुष्पंसमर्पयामिनमः॥ यंवायुरात्म
नेइछाशक्तिसहितायधूपंसमर्पयामिन
मः॥ रंअग्न्यात्मनेइछाशक्तिसहितायदीपं

बा०प० समर्पयामिनमः॥ वं अमृतात्मने इछाशक्तिस
॥५१॥ हिताय अमृतापहारनैवेद्यं समर्पयामिन
मः॥ सं सर्वात्मने इछाशक्तिसहिताय तांबूला
दिसर्वोपचारान्परिकल्पयामिनमः॥ हंसां
भ्यां परिवृत्त पत्रकमले हीप्यक्षैरमंडिते विश्वा ॥५१॥

तीर्णमनेकदेहनिलयैः स्वछंदमानेस्वया॥ न
त्वेयोगतयात्तुदेशिकगुरुं भावौघसं विग्रहे
प्रत्यक्षरविग्रगुरुपदं ध्यायेद्विभुं शाश्वतं॥ हं
ॐ हंसः सोहं क्षं ॐ हंसः सोहं शं ॐ हंसः सोहं
षं ॐ हंसः सोहं सं ॐ हंसः सोहं चिच्छक्तिकीह

बा॰प॰ तायश्रीगुरुमूर्तयेसहस्रनजपामंत्रानिवेदयामि
॥५२॥ नमः॥वंअमृतात्मनेचिच्छक्तिसहितायश्रीगुरुमू
५३ र्तयेस्नानंसमर्पयामिनमः॥लंपृथिव्यात्मने
चिच्छक्तिसहितायश्रीगुरुमूर्तयेगंधंसमर्प
यामिनमः॥हंआकाशात्मनेचिच्छक्तिसहिता ॥५२॥

यश्रीगुरुमूर्तयेपुष्पंसमर्पयामिनमः॥यंवायुरा
त्मनेविष्वक्शक्तिसहितायधूपंसमर्पयामिनमः॥
रंअग्न्यात्मनेविष्वक्शक्तिसहितायश्रीगुरुमू
र्तयेदीपंसमर्पयामिनमः॥वंअमृतात्मनेवि
ष्वक्शक्तिसहितायश्रीगुरुमूर्तयेअमृतोपहारंनै

बा०९० वे घंसमर्पयामिनमः॥ संसर्वात्मने चिच्छक्तिसहि
॥५२॥ तायश्रीगुरुमूर्तयेनांबूलादिसर्वोपचारान्परि
५३ कल्पयामिनमः॥ ब्रह्मरंध्रेमंडपमध्येस्थिताय
परमात्मने नानाकाराय विश्वव्यापिनमादिदे
वमतुलं नित्यं परं निष्कलं॥ नित्योद्भूतमहस्र ॥५३॥

पत्रकमले बीजाक्षरैर्मंडिते नित्यानंतमनंतप
त्रकमले सत्तास्फुरत्तारकं सत्यात्मानमनंतप
त्रकमले स्वछंदहंसं चिंतयेत् ॥ अं ॐ हंसः सो
हं शं ॐ हंसः सोहं षं ॐ हंसः सोहं सं ॐ हंसः
सोहं आं ईं ऊं ऋं ॠं लृं ॡं एं ऐं ओं औं अं अः

॥५४॥

वा.प. परशक्तिसहितायपरमात्मनेसहस्रमजर्मं १
॥५३॥ त्रमहंनिवेदयामिनमः॥वंअमृतात्मनेप
राशक्तिसहितायपरमात्मनेस्नानंस
मर्पयामिनमः॥लंपृथिव्यात्मनेपराश
क्तिसहितायपरमात्मनेगंधंसमर्पया ॥५३॥

॥५४॥

मिनमः॥ हं आकाशात्मने पराशक्तिसहिता
य परात्मने पुष्पं समर्पयामिनमः॥ पं वायुवा
त्मने पराशक्तिसहिताय परत्मने धूपं स
मर्पयामिनमः॥ रं अग्न्यात्मने पराशक्तिस
हिताय परमात्मने दीपं समर्पयामिनमः

बा० प० वं अमृतात्मने पराशक्तिसहिताय परमात्म
॥५४॥ ने अमृतोपहार नैवेद्यं समर्पयामि नमः ॥ सं
सर्वात्मने पराशक्तिसहिताय परात्मने तां
बूलादि सर्वोपचारान् परिकल्पयामि नमः
मानसैरुपचारैः संपूज्य ॥ हंसो गणेशोशी

विधिरेव हंसो हरिः शंभुरूपो योपि हंसो जीवोपि
हंसो गुरुरेव हंसो यथावात्म परमात्म हंसो॥ निर्ग
मः शंभुरूपं गवेशो शाक्तिरूपिणी सोह हंसेति
मंत्रेण जीवो अयातितत्वतः॥१॥ षट्शतं गणना
थाय षट्सहस्रं तु ब्रह्मणे षट्सहस्रं तथा कृ

बा०प० स्मभद्रसहस्रसहस्रंतुशूलिने॥जीवात्मनेसहस्रं
॥५५॥ तुगुरवेसहस्रमर्चयेत्॥परमात्मनेसहस्रं
तुजपसंख्यानिवेदयेत्॥इत्यजपाजपंसम
र्प्यजपामंत्रेणप्राणायामत्रयंकृत्वा॥ऋष्या ॥५५॥
दिकरषडंगन्यासध्यानानिविधाय॥ ततःस्व

नत्वा॥ अहंदे॰विनचान्यास्मिब्रह्मैवाहंनशो
कभाक्॥ सच्चिदानंदरूपेणमात्मानमितिचिंत
येत्॥ इतिगुरुदेवात्मानमैक्यंविभाव्य॥ भूमिं
प्रार्थयेत्॥ तद्यथा॥ समुद्रमेखलेदेविपर्व
तस्तनमंडले॥ विष्णुपत्नीनमस्तुभ्यंपादस्प॥

॥५७॥

वा॰प॰ शंसंमेद्रतिप्रार्थ्योसायथानुसारणभूमौपादौ
॥५६॥ दत्वाबहिर्व्रजेदितिप्रातःकृति॥ अथशौचवि
धिर्यथागतानैर्ऋत्यकोणेतुएकांतजनवर्जि
तवणस्थारेतिभूदेशेकृत्वामलविसर्जनंतत्र
गत्वाभक्तानुत्सारयेयथागच्छंतुऋषयोदेवा ॥५६॥

॥५७॥

यक्षगंधर्वराक्षसा पितृभूतगणाः॥ सर्वेकरिष्ये
मलमोचनं धारणंत्वतोभूतानांदेविसर्वदा तेन
सत्येनमांपाहिपाप्मान्मोचयधारिणी ॥ मलमू
त्रोत्सर्जनंकुर्यात् ॥ स्वशिरसिप्रावृत्यावाससा
कर्णस्थब्रह्मसूत्रंसन् ॥ उत्तराभिमुखस्थित

॥बा०५०॥ कृत्वामूत्रपुरीषोत्ततोऽन्यत्रोपविशेत् ॥ अथवा
॥५७॥ स्थूलामलकमानेनगृहीत्वामृदमादरात् ॥ शौ
चंकार्यंप्रयत्नेगंधलेपक्षयावधिः ॥ एकालिं
गेगुदेतिस्रः दशाभिवामपाणिना ॥ उभयोःस
प्तपादयोस्त्रीस्त्रीरुच्यते ॥ इतिशौचंविधा

५॥द्वादशागंडूषान्सृजेद्दंतधावनंयथा॥अ
निषिद्धांनैदिषुविहितकाष्ठनदंतान्संशोध्य
चूतचंपकजंबूकअपामार्गादिवाप्रिये॥अ
ष्टादशांद्वादशांवाअंगुलमात्र्यंतेहरेत्॥आयु
र्बलंयशोवर्च्चःप्रजापशुवसूनिच॥श्रियंप्र

॥बा०प०॥ हांचमेधांचतन्नोदेहिवनस्पते ॥ **इतिप्रार्थ्यदं**
॥५८॥ **तधावनंगृहीत्वा** ॥ ॐ ह्रींतडित्स्वाहाइतिछि
त्वा ॥ ॐ ह्रींकामदेवायसर्वजनप्रियायनमः ॥
इत्यनेनमंत्रेणदंतान्संशोध्य ॥ ॐ ऐंवाग्भवन
जिह्वामुल्लिख्यदंतकाष्ठंप्रक्षालयित्वानैर्ऋ ॥५८॥

सांदिशिभुजंदेशोक्षिपेत्॥ ॐ ऐं क्लीं सौः मूलेनमु
खंप्रक्षाल्याचम्य देवस्थानानिर्माल्यमपसम
र्प्य॥ ततः श्फड्भूमेअस्त्रजप्तेन शंकनामृत्तिकां
गृहीत्वा॥ अथस्नानविधिप्रारंभः॥ वैदिकस्ना
नंकुर्यात्पश्चात्तांत्रिकस्नानमाचरेत्॥ स्नानार्थं

॥वा॰प॰॥ वृद्धानमस्कृत्य॥ आधारभूतानांविभुरतुलंते
॥५९॥ जसः॥ तद्रूपाश्चततोजाताआपस्तासुपरामा
स्पृहं॥ अस्त्वेयातीरंमक्षाल्यतत्रस्नानीयंस्नाय
पित्वाहस्तौपादौप्रक्षाल्याचम्यपश्चात्संभक्ति
कांशोधयेयथा॥ अस्त्रेणानिमंत्रतैनेवसंभो ॥५९॥

स्याशिखामंत्रेणशोधयेत्॥ मूलेनाभिमं

त्र्यवावैदिकमंत्रेणांगंविलिप्य॥ उक्तंचगोत

मीये॥ अस्त्रेणालोड्यमृत्स्नांवैत्रिभागंतुका

रयेत्॥ जलेचैकंहूदशानिक्षिपेदस्त्रसमुच्च

रन्॥ एकंमूर्द्धादिनाभ्यंतंपठन्मूलंविलेपयेत्

॥बा०प०॥ त्त स्वर्णरजतमुद्रारूपानां कुशानानामातर्जैस्यो

॥६॥ ध्यात्वात्मानं॥ देवीरूपं विभावयेत्॥ ततोनाभि

मात्रोदके दत्वा मलापकर्षस्नानं कृत्वा चम्यं सं

कल्पं कुर्यात्॥ यथा॥ अद्येत्यादिना कामेश्वरस

हितश्रीबालात्रिपुराप्रीत्यर्थं मंत्रस्नानमहं क

रिष्य॥ ततः॥ स्वश्रीगुरुं नमस्कृत्य प्राणायामं कृ
ष्यादिकर षडंगं कृत्वा स्वहृत्कमे देवीं ध्यात्वा
ततो ह्रीं बीजेन जलं संलोड्य॥ ब्रह्मांडोदरतीर्था
नी करैः स्पृष्टानि ते रवे॥ तेन सत्येन मे देव तीर्थं दे
हि वदिवाकर॥१॥ गंगे च यमुने चैव गोदावरि स

॥६२॥

रस्वति॥नर्मदेसिंधुकावेरीजलेस्मिन्संन्नि
॥वा०प॥धंकुरु॥२॥आवाहयामित्वांदेविस्नानार्थमि
॥[illegible]॥ हसुंदरि॥एहिगंगेनमस्तुभ्यंसर्वतीर्थसमान्
वित॥३॥ओमितिसंकुशामुद्रयासूर्यमंडला ॥[illegible]॥
तीर्थानावाह्यधेनुमुद्रयामृतीकृत्यमत्स्यमु

॥६८

द्याच्छाद्य ॥ कवचेनावगुंठ्य चक्रेण संरक्ष्या
स्त्रेण छोटिकाभिर्दशदिग्बंधनं कुर्यात् ॥ मूले
न त्रिधा संजप्य ध्यायेत् ॥ अथ ध्यानं ॥ संवर्तां
रमयीमशेषदुरितध्वंसां महागाकप्रभां ॥ अ
क्षांचोर्ध्वकरद्वयेन दधतीं पाशंसृणीं चक्रमा

॥८३॥

॥बा०१०॥त॥दोर्भ्यां चामृतपूर्णहेमकलशं मुक्ताक्षमालां

॥८५॥ बरां॥ गंगासिंधुसरिद्द्वयादिसहितां श्रीती

र्थशक्तिं भजे॥ इत्युक्त्वा श्रीतीर्थशक्तिं ध्यात्वा

वाह्य ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रैं ह्रौं ह्रः॥ सर्वानंदामयी ती

र्थं एह्येहि स्वाहा॥ ॐ॥ क्रां ॐ॥ नमो भगवति ॥८॥

॥८३

अंबेअंबिके अंबालिके महामालिनी एह्ये
हि भगवति अशेषतीर्थशक्तिं जल कीं शिव
जटाधिरूढे श्री गंगांबिके स्वाहा ॥ इति मं
त्रेणवाह्य ॥ वामहस्ते निर्मितं चतुरस्रं मक
ल्य ॥ तज्जले त्रिकोणं वा चक्रं चिलिरव्य

॥६४॥

॥बा०प०॥ तत्राद्यायाः शान्तकपपीठमन्त्रं तं संपूज्य तर्प्ये॥ त
॥६३॥ तः स्वहृत्कमलात्तत्रे देवीं देवीमावाह्याचाहनादि
आयुधानां मुद्रां प्रदर्श्य॥ कामनाभेदेन यथोक्त
रूपो भगवती कृष्णरक्तहरिद्रनीलां विविधाम्
निं ध्यात्वा सांगां सावरणां सायुधां सवाहनां वज्रा ॥६३॥

॥६४॥

लेनसंतर्प्य ॥ तत्पादद्वयनिर्गतज्जलेनाचम्य
तत्क्रमद्वयात्स्वमूर्द्ध्नि ॥ अभिषिंचयपयामूलां
तेश्रीकामेश्वरसहितेश्रीश्रीः त्रिपुराबालेअ
भिषिंचयामः ॥ अंगुलिभिःसप्तछिद्राणिसंरु
ध्य ॥ मूलमुच्चरन्त्रिरुन्मज्ज्यान्मज्यमूलेनकल

॥बा॰प॰॥ एगुह्यास्त्वशिरसि त्रिधाभिषिंच्य त्रिवाद्धैः
॥६४॥ त्रिहृहिपुनराचम्यमूलंनेकामेश्वरसाहितश्री
त्रिपुराबाले मातस्तर्पयामि नमः॥ इतिदश
धासंतर्प्य॥ वक्ष्यमाणप्रकारेण स्वर्पमंत्रेण
ह्रांह्रींह्रूंह्रैंह्रौंह्रः॥ इति त्रिः संतर्प्य॥ ॐ॥ ब्रह्मा. ॥६४॥

दीस्तर्पयामिनमः॥इतित्रिःसंतर्प्य॥ॐ सनका
दीस्तर्पयामिनमः॥इतित्रिःसंतर्प्य॥ॐ कव्य
वाहनादीस्तर्पयामिनमः॥इतित्रिःसंतर्प्य॥
पुनः।प्राणायामऋष्यादिकरषडंगंकृत्वा॥
॥ध्यात्वा॥संहारमुद्रयादेवीं हृदयेउद्वास्य॥

॥श्लो०५॥तीर्थानिसूर्यमंडलेउद्धास्य॥तीर्थंसूर्येनम
॥६५॥ स्कृत्य॥तीर्थतीरेआगत्य॥अंजलिस्त्रीन्निक्षि
पेत्॥तद्यथा॥असुराभूतवेतालाकूष्मां
डब्रह्मराक्षसाः॥तेसर्वेतृप्तिमायांतुमया
दत्तेनवारिणा॥जलादुत्तीर्यधौतवाससीप ॥६५॥

रिधाय॥ इतिस्नानविधिः॥ अथसंध्याविधिः॥
ॐ ह्रीं विशुद्धधर्मगायत्रीसर्वपापानिशामय्या
शेषविकल्पमपनय हूं हूं फट्स्वाहा॥ इति
हस्तौपादौप्रक्षाल्य॥ ह्रीं स्वाहाइत्याचम्य॥ आ
सनंशोधयेत्॥ यथा॥ ॐ पृथिवीत्विमंत्रस्य

॥ओ०प०॥मेरुपृष्ठऋषिः॥कूर्मोदेवता॥सुतलंछंदः॥आ
॥६६॥ सनेविनियोगः॥मेरुपृष्ठऋषयेनमः॥शिरसि॥
सुतलंछंदसेनमः॥मुखे॥कूर्मोदेवतायेनमः॥हृ
दये॥पृथिवीत्वयाधृतालोकादेवित्वंविष्णुना ॥६६॥
धृता॥त्वंचधारयमांदेविपवित्रंकुरुशासनं॥

ॐ ह्रीं आधारशक्तिकमलासनायनमः॥ॐ॥
ह्रीं सदाशिवमहाप्रेतकमः॥ इत्यासनं संपूज्य॥
मूलेनसप्तधानवधाभिमंत्रितंयज्ञभस्मना
चंदनेनरक्तचंदनेनवाललाटादिषुकूलरूपं
त्रिपुंड्रकं॥ मूलेनतिलकंकृत्वा॥ आचमनंकृ

॥४८॥

बा०प० त्वा॥ नघस्था॥ ऐं आत्मतत्वं शोधयामिस्वाहा

ह्रीं॥ क्लीं विद्यातत्वं शोधयामिस्वाहा॥ सौः शिवत

त्वं शोधयामिस्वाहा॥ ॐ अंघस्यादिनाकाम

श्वराशिवसहितश्री त्रिपुराबालाभगवति

प्रीत्यर्थे प्रातर्मध्यान्हसायंसंध्योपासनमहं ॥ह्रीं॥

॥४८॥

करिष्ये ॥ ॐमालिनिपरवज्रिणिमहाप्रतिसारे
मांरक्षरक्षहूंफट्स्वाहा ॥ इतिवस्त्रांतिकेरक्षा
ग्रंथिबंधयेत् ॥ पुनराचम्य ॥ ततोस्ववामेत्रि
कोणमंडलंकृत्वा ॥ ▽ ॥ अर्घ्यंप्रक्षाल्यस्था
पयेत् ॥ नमाइतिजलेनापूर्यषोडशकलात्म

बा०प० नेनमः॥ नघया॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं अं अमृताकला
येनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं आं मानदाकलायेनमः॥ ॐ
ऐं ह्रीं श्रीं इं पूषाकलायेनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ईं तु
ष्टिकलायेनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं उं पुष्टिकलायेन
मः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऊं रतिकलायेनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं

श्रीं ऋं धृतिकलायैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ॠं श।
शिनीकलायैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं लृं चद्रिकाक
लायैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ॡं कांतिकलायैनमः
॥ ॐ ऐं ह्रीं श्री एं ज्योत्स्नाकलायैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं
श्रीं ऐं श्रियाकलायैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ओं

॥४१०॥

बा०प० प्रीतिकलायैनमः॥ॐ ऐं ह्रीं श्रीं अंगदाकला
॥६५॥ यैनमः॥ॐ ऐं ह्रीं श्रीं अं पूर्णाकलायैनमः॥ॐ
ऐं ह्रीं श्रीं अः पूर्णामृतकलायैनमः॥ मध्ये हं
क्षं नमः॥ ततोचतुर्दिक्षुवह्निप्रकारं विचिंत्य
सुधासिंधोर्मध्येरत्नपीठं संचिंत्य पूर्ववत्नी ६५

॥७५॥

र्घान्यावाह्वहयेत् ॥ तद्यथा ॥ गंगेचेति श्लोकं
पठेत् ॥ क्रोमित्यंकुशमुद्रयामृतीकृत्य ॥ मत्स्य
मुद्रयाछाद्य ॥ कवचेनावगुंठ्य । चक्रेणसंर
क्षास्त्रेणछोटिकाभिर्दशदिग्बंधनंकुर्यात् ॥
तद्यथा ॥ तदुपरिमूलं त्रिधासंजप्य । प्राणप्र

वा०प० त्रिरक्षांकुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ संकलीकृत्य परमी
॥७०॥ कृत्य ॥ ततो वामहस्तेन जलं गृहीत्वा ॥ दक्षिणे
न संपुटी कृत्य ॥ हं यं रं लं इति बीजैस्त्रिधाभि
मंत्र्य ॥ अंगुल्यांतरगलदुदकं बिंदुभिस्तत्त्वमु
द्रया मूलेन सप्तधा मूर्द्धि समभिषिंच्य ॥ शेषज ॥७०॥

लंदक्षहस्तेनिधाय॥इडयाकृष्य॥वमितिबीज
मतःप्रविष्टविचिंत्यतेसमस्तकलुषंप्रक्षाल्य
पिंगलयाविरेच्य॥तज्जलंकृष्णवर्णंविचिंत्य
पुरःकल्पितवज्रशिलायां॥ॐक्रःअस्त्रायफडि य
तिक्षिप्त्वा॥हस्तौपादौप्रक्षाल्याचम्य॥मूलेन॥

बा॰ प॰ प्राणायामत्रयंकुर्यात् ॥ संकल्पंकुर्यात् ॥ ॐ अस्य
॥ ७२ ॥ श्रीत्रिपुराबालापरमेश्वरीमहामंत्रस्य ॥ दक्षि
णामूर्तिऋषिः ॥ पंक्तिछंदः ॥ श्रीत्रिपुराबा
लापरमेश्वरीदेवता ॥ ऐंबीजं ॥ क्लींशक्तिः
॥ सौः कीलकं ॥ ममाभीष्टसिध्यर्थेजपविनि ॥ ७२ ॥

योगः॥ दक्षिणामूर्तिऋषयेनमः॥ शिरसि
पंक्तिश्छंदसेनमः॥ मुखे॥ श्रीबालात्रिपुरा
परमेश्वरीदेवतायैनमः॥ हृदये॥ ऐंबीजायन
मः॥ गुह्ये॥ सौःशक्त्यैयनमः॥ पादयोः॥ क्लीं
कीलकायनमः॥ सर्वांगे॥ अथमूलविधान्य।

बा॰ पू॰ स॰ ॥ ॐ ऐं अंगुष्ठाभ्यान्नमः॥ क्लीं तर्जनीभ्यान्न
॥७३॥ मः॥ सौः मध्यमाभ्यान्नमः॥ ऐं अनामिकाभ्या
न्नमः॥ क्लीं कनिष्ठिकाभ्यान्नमः॥ सौः करत
लकरपृष्ठाभ्यान्नमः॥ एवं हृदयादिन्यासः॥
ऐं हृदयायनमः॥ क्लीं शिरसेस्वाहा॥ सौं शि ॥७३॥

स्वाये वषट्॥ ऐं कवचाय हुं॥ क्लीं नेत्रत्रयाय
वौषट्॥ सौं अस्त्राय फट्॥ भूर्भुवः स्वरोमिति
दिग्बंधः॥ इति करषडंगौ॥ ॐ॥ अस्य श्रीग्र
णपतिष्ठा मंत्रस्य॥ ब्रह्मा विष्णु महेश्वरा ऋ
षयः॥ ऋग्यजुःसामाथर्वाणि छंदांसि॥ परा

बा.प. प्राणशक्तिर्देवता ॥ आं बीजं ॥ ह्रीं शक्तिः ॥ क्रों
॥ ७४ ॥ कीलकं ॥ मम प्राणप्रतिष्ठार्थे जपे विनियोगः ॥
ब्रह्माविष्णुमहेश्वरेभ्यो नमः ॥ शिरसि ॥ ऋग्य
जुः सामाथर्वणछंदांसि मुखे ॥ सर्वशक्त्यात्मि
का पराप्राणशक्तिर्देवतायै नमः ॥ हृदये ॥ आं ७४

बीजायनमः॥ नाभौ॥ ह्रीं शक्तयेनमः॥ पाद
योः॥ क्रों कीलकायनमः॥ आं अंगुष्ठाभ्यां
न्नमः॥ ह्रीं तर्जनीभ्यान्नमः॥ क्रों मध्यमाभ्यां
नमः॥ आं अनामिकाभ्यान्नमः॥ ह्रीं कनि
ष्ठिकाभ्यान्नमः॥ क्रों करतलकरपृष्ठा

बा०१· भ्यान्नमः॥ आंहृदयायनमः॥ह्रीं शिरसेस्वा
॥ ७५॥ हा॥क्रौंशिखायवौषट्॥आंकवचायहुं॥ह्रींने
त्रत्रयायवौषट्॥क्रौंअस्त्रायफट्॥अथध्या
नं॥रक्तांबोधिस्तपोतोल्लसदरुणसरोजा
तिरूढाकराज्यैः॥पाशांकोदंडमिक्षुद्भवमधि ॥ ७५

गुणप्यंकुशंपंचपाणान् ॥ बिभ्राणाऽसृक्कपा
पालंत्रिनयनलसितापीनवक्षोरुहाढ्यादेवी
बालार्कवर्णाभवतुसुखकरीप्राणशक्तिः
पराणः ॥१॥ आंह्रींक्रोंयंरंलंवंशंषंसंहंलंक्षंअः
हंसःसोहंममप्राणइहप्राणाः ॥ आंह्रींक्रोंयं

बा॰प॰ रंळंवंशंषंसंहंळंक्षंअः ममजीवइहस्थिताः
॥ ७६ ॥ आंह्रींक्रोंयंरंळंवंशंषंसंहंळंक्षंअः ममसर्वेंद्रि
याणि ॥ आंह्रींक्रोंयंरंळंवंशंषंसंहंळंक्षंअः
वाङ्मनस्त्वक्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणइहैवाग
त्यसुखंचरंतिष्ठंतुस्वाहा ॥ हंसः सोहं आंह्रीं ॥ ७६

क्रों अं कं खं गं घं ङं आं हृदयाय नमः ॥ आं ह्रीं क्रों
इं चं छं जं झं ञं ईं शिरसे स्वाहा ॥ आं ह्रीं क्रों उं टं ठं
डं ढं णं ऊं कवचाय हुं ॥ आं ह्रीं क्रों एं तं थं दं धं नं ऐं ने
त्रत्रयाय वौषट् ॥ आं ह्रीं क्रों ओं पं फं बं भं मं औं
अस्त्राय फट् ॥ आं ह्रीं क्रों यं रं लं वं शं षं सं हं लं

वा०प० स्वंअः भूर्भुवः स्वरोमितिदिग्बंधः॥ हस्तं दत्वाहृ
॥७७॥ दशावर्तयेत्॥ इतिप्राणप्रतिष्ठासमाप्ता॥ अ
थध्यानं॥ अरुणकिरणजालैरंजितासाव
काशाविधृतजपवटीकापुस्तकाभीतिह
स्ता॥ इतरकरवराढ्यांस्फुल्लकल्हारसंस्थां ॥७८

निवसतुहृदिबालानित्यकल्याणशीला॥६॥
रक्तवस्त्रंपरीधानांस्फुल्लकल्हारहस्तकां॥
नांदेवींप्रणतांबालानित्यकल्याणरूपिणी
॥ ७॥ कर्पूरताटंकमुखारविंदांमाणिक्यमंजी
रपदारविंदां॥ हालामदाघूर्णितलोचनांतां

बा॰प॰ बालांभजेद्धलतमालनीलां॥३॥अर्द्धेन्दुमौ
॥७८॥ लिममलामराभिवंद्यामंभोजपाससृणीपूर्ण
कपालहस्तां॥रक्तांगरागवसनाभरणांत्रिनेत्रां
ध्यायेच्छिवस्यवनितामदविह्वलांगीं॥४॥ए
वंध्यात्वामानसोपचारैः संपूज्य॥पंचमुद्रयान॥ ७८

मस्तकस ॥ ॐ ऐं ह्रीं क्लीं त्रिपुराबालाभगवतीस्वा
हा ॥ रविमूर्न्धि ॥ हलसंदलाकुलिकांदशधा जपे
त ॥ क्लीं श्रीं ह्रीं महास्वेतु विषफडो बालाभगवती
स्वाहा ॥ १० ॥ जपेत ॥ श्वेतुमूर्न्धि ॥ क्लीं श्रीं ह्रीं महास्वे
तु विषफडो बालाभगवतीस्वाहा ॥ एवं दशधाज

बा०प्र० पेत्॥ ऐं आंइत्यादिक्षांतं ॐ अंयंरंलंवंशंषंसंहं
॥७८॥ लंक्षंअः ॐनिर्वाणपूरे॥३॥ एवंदशधाजपेत्॥ क्लीं
श्रींह्रींत्रिपुराबालाभगवतीस्वाहा॥ ततोगाय
त्रींजपेत्॥ ऐंत्रिपुरादेविविद्महेक्लींकामेश्वरीधी
महि॥ सौः तन्नोशक्तिः प्रचोदयात्॥ एवंदशधा ॥७८॥

जपेत् ॥ गुह्यातिगुह्यगोप्त्री त्वंगृहाणास्मत्
कृतंजपं ॥ सिद्धिर्भवतुमेदेवित्वत्प्रसादान्महे
श्वरि ॥ १ ॥ इतिदेव्यावामहस्तेसमर्पयेत् ॥ ततोमू
लंसहस्रमष्टोत्तरशतंवायथाशक्त्याप्रजप्य
गुह्येतिमंत्रेणदेव्यावामकरेसमर्पयेत् ॥ क्र

बा॰प॰ ष्यादिन्यासंविधायकुलिकामहासेतुसेतुनि
॥९०॥ र्वाणमंत्रान्पुनरपिजपेत्॥ प्रातर्मध्यान्हसायंसं
ध्यांगभूतेनयथासंख्याकेनजपेनइष्टदेवता
मेप्रीयतां॥ ततोआचम्य॥ तर्पणंकुर्यात्॥ तद्य
था॥ ऐंह्रींश्रींहंसः शिवःसोहंस्वरूपनिरूप ॥९०॥

णहेतवेस्वगुरवेनमः॥श्रीगुरुपादुकांतर्पया
मि॥ॐ ऐंह्रींश्रींसोहंहंसः शिवः स्वछप्रकाशवि
मर्शहेतवेपरमगुरवेनमः श्रीगु॰॥ॐ ऐंह्रींश्रीं
हंसः शिवः सोहंहंसः स्वात्मारामपरमानंदवि
लीनतेजसेपरमेष्ठीगुरुश्रीपा॰॥ॐ ऐंह्रींश्रीं

हंसः शिवः सोहं स्वरूपनिरूपणहेतवे परात्प

रगुरुश्रीपादु॥ एवं सर्वत्र॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं हसक्ष
मलवरयूं आनंदभैरवाय वौषट्॥ आनंदभै
रवं तर्पयामि नमः॥ इति त्रिः संतर्प्य॥ ॐ ऐं ह्रीं
श्रीं हसक्षमलवरयीं सुधादेव्यै वौषट् आनंद

भैरवींतर्पयामि ॥इतिमूलांतेसांगांसपरिवा
रांसायुधांसवाहनांकामेश्वरीशिवसहितांश्रीत्रि
पुराबालांतर्पयामिनमः॥इतिदशधासंतर्प्य॥
ॐऐंह्रींश्रींह्रींहंसः मार्तंडभैरवायप्रकाशशक्तिसहि
तायेदमर्घ्यंस्वाहेतित्रिः संतर्प्य॥ मूलमुच्चार्यउ

बा०प० घद्मासिदित्यमंडलवर्तिन्यै ब्रह्मचैतन्यमायायैका

८५॥ मेश्वरशिवसहितायै श्रीत्रिपुराबालायै इदम

र्घ्यं स्वाहा त्रिः संतर्प्य ॥ मूलांते रुद्रचैतन्यमाया

यैकामेश्वरशिवसहितायै इदमर्घ्यं स्वाहा इति ॥ ९२ ॥

त्रिः संतर्प्य ॥ मूलांते विष्णुचैतन्यमायायै इदम

घृंस्वाहाइतित्रिःसंतर्प्य ॥ संहारमुद्रयादेवींहृद
येउद्वासतीर्थानिसूर्यमंडलेउद्वातीर्थंसूर्यंनम
स्कृत ॥ इतिसंध्याविधिः ॥ अथपूजाविधिर्लिख्य
ते ॥ ततोजलपात्रमादायहृदयमध्यस्थदेवींध्या
यन् ॥ किमपिनावलोकयेत् ॥ अग्रेमार्गमवलो

वी०प० कयार्थंस्तोत्रनामसंस्तुत्यपूजागृहेगच्छेत॥पूजा
॥८३॥ गृहेनिर्णया॥ शून्यागारेचतुरष्पथेपश्निपत्ति
मनुस्तेकलिंगेतडागेगिरोवाश्मचिविमलमतिः
सर्वभक्तियुक्तः विद्याश्रीनिधिलावण्यभुवन
जपतिःसर्वशास्त्रार्थवेत्तादेहांतेयोगिमाख्यः ॥८३

परमसुखपदं ब्रह्मनिर्वाणमेति ॥ ततोद्धारदेरोगी
नवाघनत्सादितः ॥ ॐ वज्रोदके हुं फट् स्वाहा ॥ इ
ति मंत्रेण सर्वजलमानीय हुं फट् स्वाहा इति
मंत्रेण दशधाभिमंत्र्य ॥ इति तज्जलं सर्वसमप्या
र्थे निधाय तज्जलं किंचिदन्यपात्रे निधाय

बा०१० तेनैवासमक्ष्य्युक्षोपविश्य ॥ ॐ ह्रीं विष्फ
॥८४॥ ड्धर्मगायत्रीसर्वपापानिसमयाशेषविक
ल्मषमपनयहूं हूंफट्स्वाहा ॥ इतिमंत्रेण हस्तौ
पादौप्रक्षाल्य ॥ ॐ ह्रीं स्वाहा ॥ इतिमंत्रेणआ ॥८४॥
चमनंकुर्यात् ॥ एवंत्रिः ॥ ॐमणिधरिणिव

वज्रिणिसर्ववशंकरीस्वाहा॥ अनेनमंत्रेणशि
खाबंधनंकृत्वा॥ दिवियत्साकृतचिंसंपापाक्रां
तमभ्रूल्यमतान्निसस्वामिचितापापं फट्फट्
नमः॥ इतिमंत्रेणद्वसेनप्रायश्चिताघनिष्टपापा
निदह्यनिःसत्ताभिविचिंस॥ ततोपूर्वद्वारेसा

।९५॥

वा०पू० मान्यार्घ्यस्थापयेत् ॥ तद्यथा ॥ त्रिकोणवृत्तचतुर
~~८५~~ ५ ॥ स्रमंडलंकृत्वा ॐ ह्रीं आधारशक्तयेनमः ॥
इतिमंडलंसंपूज्य ॥ इत्याधारंप्रक्षाल्यमंडले
निधाय ॥ मं दशकलात्मनेधर्मप्रदायवंन्हि
मंडलायनमः ॥ इत्याधारंसंपूज्य ॥ तदुपरि ॥~~८६~~॥

स्वाग्न्यादिस्थाग्दक्षिणे न वन्हेर्दशकलाः समा
वाह्य तासां प्राणप्रतिष्ठां विधाय कुर्यात् ॥ त
त्र पूर्वोक्त प्राणप्रतिष्ठामंत्रेण मम पदस्था
ने धूम्रार्चिरादीनां मिति पदं निक्षिप्य प्राणप्र
तिष्ठामंत्रं साधारपात्रं स्पृशन्पठे निप्रतिष्ठां

॥८४॥

बा०प० विधाय॥ अं आं इत्यादि क्षांतं मातृकावर्णेन

॥८७॥ प्राणप्रतिष्ठां विधाय॥ ॐ आं ह्रीं क्रों यं रं लं

वं शं षं सं हं ळं क्षं अः हंसः सोहं श्रीबाला

त्रिपुरसुंदर्याः प्राणइहप्राणाः॥ एवं सर्व ॥८७॥

त्र॥ ॐ सौः अस्त्राय फट् इति पात्रं प्रक्षाल्य

॥८४॥

आधारेनिधाय॥अंद्वादशकलात्मनेसोममं
डलायनमः॥ तत्रसूर्यस्यद्वादशकलाःसमा
वाह्यप्राग्वन्नामपुरःसरंतासांप्राणप्रति
ष्ठांविधायवृत्ताकारेणप्राग्दक्षिण्येनततः
संपूज्य॥तद्यथा॥ ॐ ऐंह्रींश्रींयंधूम्रार्चि

॥ ८७ ॥

बा॰प॰ यैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं रंऊष्मायैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं

॥ ८८ ॥ श्रीं लंज्वलिन्यैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं वंज्वालि

न्यैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं शंविस्फुलिंगिन्यैन

मः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं षंसुश्रियैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं ॥ ८८ ॥

श्रीं संसुरूपायैनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं हंक

॥ ८७ ॥

पिलायेनमः॥ ॐ ऐंह्रींश्रीं ळंहव्यवाहिन्यै
नमः॥ ॐ ऐंह्रींश्रीं क्षंकव्यवाहायेनमः
॥ ॐ ऐंह्रींश्रीं कंभंतपिन्येनमः॥ ॐ ऐंह्रींश्रीं
खंबंतापिन्येनमः॥ ॐ ऐंह्रींश्रीं गंफंधू
म्रायेनमः॥ ॐ ऐंह्रींश्रीं घंपंमरीच्येनमः

॥८श्री॥

बा०प०॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऊं वं ज्वालिन्यै नमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं

॥८९॥ वं फं रुच्यै नमः॥ ॐ ऐं श्रीं ह्रीं श्रीं ऊं दं सुषुम्ना

यै नमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं जं थं भोगदा कलायै

नमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ह्वं तं विश्वायै नमः॥ ॐ ऐं

ह्रीं श्रीं ञं णं बोधिन्यै नमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं टं ठं ॥ ९ ॥

॥८९॥

धारिण्येयनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ठं डं क्षमायेनमः॥ इ
तिसंपूज्य॥ कलस्थं जलमुद्धरणपात्रेणाधृतमूल
विद्यांते विलोममातृकामुच्चार्यतत्पात्रमापूर्य त
त्राप्य ज्वालादिकं निक्षिप्य एभिसंगुष्ठानामि
काभ्यां पुष्पेण तत्पात्रस्थं जलमालोड्य तत्पु

वा०१० ष्यांनिक्षिप्यसोरितिगारुडिनीमुद्रयानिरीक्ष्य
॥१०॥ ततः॥ तत्रसोमस्यकलाः समावाह्यभागवन्नामपु
रःसरंतासांप्राणप्रतिष्ठांविधायवृत्ताकारेण
स्वाग्रादिप्रागुदक्षिण्येनततःपूजयेत्॥ तद्यथा
॥ ॐऐंह्रींश्रीं अमृतायेनमः॥ ॐऐंह्रींश्रींआं ॥१४॥

मानदायेनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं इं पूषायेनमः॥ ॐ
ऐं ह्रीं श्रीं ईं तुष्ट्येनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं उं पुष्ट्येनमः
॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऊं रत्येनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऋं धृत्येन
मः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ॠं शशिन्येनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं
लृं चंद्रिकायेनमः॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ॡं कांत्येनमः

बा०प० ॥ॐ ऐं ह्रीं श्रीं एं ज्योत्स्नायेनमः ॥ॐ ऐं ह्रीं श्रीं एं
श्रियेनमः ॥ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ओं प्रीसेनमः ॥ॐ ऐं ह्रीं
श्रीं औं अंगदाकलायेनमः ॥ॐ ऐं ह्रीं श्रीं अं
पूर्णायेनमः ॥ॐ ऐं ह्रीं श्रीं अः पूर्णामृतायै
नमः ॥इतिसमस्तपात्रमध्येसंपूज्य ॥एवंसर्व

॥ श्री ॥ ओं सौं अस्त्राय फट् इति पात्रं प्रक्षाल्य
आधारे निधाय ॥ अं द्वादशकलात्मने अर्क
देस्सूर्यमंडलाय नमः ॥ इति पात्रं संपूज्य ॥ नम
इति जलेनापूर्य ॥ ओं षोडशकलात्मने सोम
मंडलाय नमः ॥ इति संपूज्य ॥ गंगे च यमुने चै

वा०पू० वंगोदावरिसरस्वति॥ नर्मदेसिंधुकावेरीज
॥५५२॥ लेस्मिन्सन्निधंकुरु॥ इत्यंकुशमुद्रयासूर्य
मंडलात्तीर्थमावाह्य॥ ॐमितिगंधादिनि
क्षिप्य॥ वमितिधेनुमुद्रयामृतीकृत्य॥ इति ॥५५२॥
सामान्यार्घ्यविधिः॥ एवंसर्वत्र॥ ततोनेन

जलेनास्त्रमंत्रेणद्वारंसंप्रोक्ष्य ॥ द्वारदेवताः

पूजयेत् ॥ **तद्यथा** ॥ तत्रगृहद्वारेणगंगणप

तयेनमः ॥ दक्षिणकोणेमहालक्ष्म्यैनमः ॥ वाम

कोणेसरस्वत्यैनमः ॥ वामतधोयंयमुनायैन

मः ॥ दक्षतधोधंधात्र्यैनमः ॥ वामतधोविंवि

H 613

बा०प० धान्यैनमः॥दक्षिणाधःकोणेशंशंखनिधयेन
॥७३॥ मः॥वामाधकोणेपंपद्मनिधयेनमः॥देहल्याधः
दंदेहल्यैनमः॥इतिसंपूज्य॥ॐसौंअस्त्रायफ
ड्ति॥एवंपूर्वद्वारंअभ्युक्ष्यउत्तरद्वारपर्यंतंक्र
माद्वाराधिपालान्पूजयेत॥देहल्याग्नेयाद ॥७३॥

क्षिणवामक्रमेण पूर्वद्वारं दक्षिणशाखायां

॥ॐ ब्राह्मैनमः॥वामशाखायां॥ॐ महिस्वर्यैन

मः॥दक्षिणद्वारे दक्षिणशाखायां॥ॐ कौमा

यैनमः॥वामशाखायां॥ॐ वैष्णव्यैनमः॥प

श्चिमद्वारे दक्षिणशाखायां॥ॐ गुह्यैनमः

वा०प० वामद्वारखायां॥ॐ इंद्राण्यैनमः॥उत्तरद्वारेदक्षि
णशाखायां॥ॐ चामुंडायैनमः॥वामशाखायां
महालक्ष्म्यैनमः॥इतिसंपूज्य॥ततोद्वारपाल
देव्योद्वारं पक्षानुपलनतः॥निर्वाप्यविघ्नंघातमि
साज्ञापरमेश्वरी॥देवताज्ञांश्रावयिला॥वामां

गसंकोचयन्॥ देहलीं लंघयन्॥ दक्षपादपुरःस
रमंतः प्रविश्य॥ ॐ अपसर्पंतु ये भूताः पिशाचा
प्रेतगुह्यकाः॥ ये चात्र निवसंत्येते देवता भुवि सं
स्थिताः॥ ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यंतु शिवाज्ञ
या॥ ॐ सर्वविघ्नानुत्सारय उत्सारय हुं फट् स्वा

॥७४॥

वा०१० स्वाहा॥एभिरपिमंत्रीनाश्चतस्पर्षपत्कानस्य
॥५५॥ हेविकीयेत्॥ततोस्त्रमंत्रेणवामपादेर्मघाते
त्रोधतालत्रयेणनिमिषरहितदृष्ट्वाचभूम्यं
तरिक्षदिव्याविघ्नानुत्सारयेत्॥ततःकांश
घंटारवनंकृत्वा॥द्वारमाछाद्यवाससापंचग ॥५५॥

॥७४॥

स्वतोयेनप्रोक्षयेत्॥ मंडपांतरंततः॥ ईशानको
णे॥ ह्रौंदीपनाथायनमः॥ नैर्ऋत्यकोणे क्षं
वास्तुपुरुषायनमः॥ अग्निकोणे धंधात्रे
नमः॥ वायव्यकोणे विंविधात्रेनमः॥ दंदेह
ल्यैनमः॥ इतिसंपूज्य॥ ॐतीक्ष्णदंष्ट्रमहाका

॥७५॥

बा०प० यकल्पांतदहनोपमं॥भैरवायनमस्तुभ्यमाज्ञां
॥९६॥ दातुमर्हसि॥इतिभैरवाज्ञांगृहीत्वा जपस्थान
विशोधयेत्॥ॐ रक्षरक्षहुंफट्स्वाहा॥इति
भूमिपरिषिंच्य॥ॐ कं॰अस्त्रायफट्॥अस
त्रमंत्रेणसंप्रोक्ष्यतेनैवदर्भैस्ताडयित्वा ॥९६॥

॥७५॥

॥ॐ ऐं कवचाय हुं॥ इत्यनेनाभ्युक्षयेदिति चतु
र्विधसंस्काराभु वि॥ ॐ पवित्रकुं फट् स्वाहा
॥इति भुविमभिमंत्र्य॥ आसुरेखे वज्ररेखे हुं
फट् स्वाहा। इति॥ त्रिकोणमंडलं कृत्वा॥ ▽
॥ॐ आधारशक्त्यै नमः॥ ॐ कूर्माय नमः॥

बा०प०। ॐ अनंतायनमः॥ ॐ कूर्मायनमः॥ ॐ पंप

॥ति०प०॥ थिव्येयनमः॥ इतिपृथिवीसंपूज्य॥ तत्रकं

बलाद्यासनंसंस्थाप्य॥ तत्रासनस्याग्नि

कोणे॥ गंगणपतयेनमः॥ क्षंनैर्ऋसेनमः वा

यव्ये डुंदुर्गायैनमः॥ ईशानेसंनैर्ऋसायनमः ॥९७॥

आसनवीधी

॥ इत्यासनं संपूज्य ॥ हस्तेन धृत्वा पठेत् ॥ ॐ अ
स्य पृथिवी साध्यासन मंत्रस्य ॥ मेरुपृष्ठऋषिः
षये नमः शिरसि कूर्मो देवता ॥ सुतलं छंदः
आसनोपवेशने विनियोगः ॥ मेरुपृष्ठऋ
षये नमः ॥ शिरसि ॥ सुतलं छंदसे नमः ॥ मु

॥६७॥

बा०प० रवे॥ कूर्मादेवतायेनमः॥ह्रिदि॥ इतिविन्यस्य

॥पर्द्दी॥ ॥ ॐ पृथ्वित्वया॥ धृतालोकादेवित्वंविष्णु

नाधृता॥ त्वंचधारयमांदेवीपवित्रंकुरु

चासनं॥ इतिपठित्वा॥ सर्वाभावविस्टंरंद

घात॥ वीरासनेनप्राङ्मुखउदङ्मुखोवा ॥पर्द्दी॥

॥६५॥

वाउपविशेत्॥ पूर्ववदाचम्य॥ ॐमणिधर
णिवज्रिणिमहाप्रतिशरे मांरक्षरक्षहुं
फट्स्वाहा॥ इतिमंत्रेणवस्त्रांतिकेरक्षा
ग्रंथिंबंधयेत्॥ ततःकुलद्रव्येस्वीकारस
संकल्पंकुर्यात्॥ तद्यथा॥ अद्येत्यादिना

॥१८॥

बा०पु० कामेश्वरसहितश्रीत्रिपुराबालाप्रीत्यर्थंभू

॥[illegible]॥ तशुध्यादिमानसपूजनमहं करिष्ये ॥ इति

संकल्प्य ॥ स्वशिरसिम्लानकांबुजंध्यात्वा

तत्रदीपनाथंपूजयेत् ॥ तद्यथा ॥ तारत्रयं

श्रीकण्ठाक्तसेत्राघसरंत्वज्ञात्वा ॥ अमु १८

केशायवर्णे॥ आनंदनाथायायां॥ अनिरक्तव
र्णायरक्तद्वादशशक्तियुक्ताय॥ अस्मिन्दे
श्रेइमांपूजांगृह्ण गृह्ण स्वाहा॥ तंप्रार्थ्ययोनी
मुद्रांदर्शयेति॥ ततःस्वशिरसिप्रातःकृत्वा
कगुरुंध्यात्वा॥ इतिसंपूज्य॥ कृत्वांजलिं

बा०प० टेननमस्कृत्य॥ दक्षस्कंधे गं गणपतये नमः

॥१००॥ वामस्कंधे क्षं क्षेत्रपालाय नमः॥ वामजानुनि

डुं दुर्गायै नमः॥ दक्षजानुनि सं सरस्वत्यै नमः॥

हृदि॥ कामेश्वरसहितश्रीत्रिपुराबालायै न

मः सर्वांगे॥ ॐ ह्रीं फ्रुं कुं फट्॥ इति मंत्रेण १००

तर्जनीमध्यमाभ्यांवामापाणिघातेनोर्द्ध
तालत्रयंकुर्यात् ॥ स्वशिरसिकुलिकांदशधा
जपेत् । अथप्राणायामंकृत्वा ॥ तद्यथा ॥
मूलाधारमनसंयोज्य ॥ दक्षिणांगुष्ठेनदक्ष
नासापुटंधृत्वा ॥ मूलंप्रणवं ॥ मूलादिवी

॥१००॥

बा०५० जंवाषोडशवारं। वामनासयावायुमापूर्यकु

॥३-३॥ निष्ठनामाभ्यां वामनासापुटंधृत्वा। मूला

दिषष्टिवारंजपन्। वायुंकुंभयित्वाद्वात्रिंश

द्वारंजपन्। दक्षनासापुटेनवायुंरेचयेत्। इ

सेकएवंविपरीतेनद्वितीयपुनरुरुडेनत्त ॥३-१॥

॥१००॥

तीयः॥ एवं प्राणायामत्रयं कुर्यात्॥ भूतशु
द्धिं कुर्यात्॥ यथा पुनः॥ प्राणायक्रमेमेणः
मूलाधारात्कुंडलिनीमुत्थाप्य। हंसेतिबी
जात्मनि संयोज्य। सोहमितिमंत्रेण परमा
त्मविलिप्य॥ ॐ अस्य श्रीपंचमहाभूतमं

बा०प० त्रस्य॥अत्रिभरद्वाजवसिष्ठेंद्रऋषयः॥त्रिष्टुबनुष्टु
१२ प्बृहतीपंक्तिजगतिछंदांसि॥समीपणोग्निज
लपृथिवीन्याकाशोदेवताः॥शोषणदाहन
प्लावनापिंडीकरणस्थापनपिंडीकरणस्थाप
नार्थेजपविनियोगः॥अत्रिभरद्वाजवसिष्ठेंद्र ॥१२॥

श्वराऋषिभ्योनमः॥ शिरसि॥ त्रिष्टुबनुष्टुब्बृह
तीपंक्तिजगतीछंदसेभ्योनमः॥ मुखे समीर
णाग्निजलपृथिवीन्याकाशदेवताभ्योनमः॥
हृदि॥ ततः पादादिजानुपर्यंतं पृथ्वीवीमंड
लं चतुरस्रं चतुर्वजलांछितंतन्मध्येब्रसदे

बा॰प॰ वृत्तंनिवृत्तिकलाधिष्ठितंलंबीजयुक्तंध्या
१-२ त्वा॥जान्वादिनाभिपर्यंतंअपांस्थानं
अर्धचंद्राकारंशुक्लवर्णंशृंगद्वयपद्म॥
लांछितंविष्णुदैवतंप्रतिष्ठकलाधिष्ठि
तंवंबीजयुतंध्यात्वा॥नाभ्यादिकंठपर्यंतं १-२

वन्हिमंडलंस्वस्तिकोपेतंत्रिकोणाकारंर
क्तवर्णंरुद्रदैवतंविद्याकलाधिष्टितंरातिक
लाधिष्टितंयंबीजयुतंध्याता ॥ भ्रूमध्या
दिब्रह्मरंध्रांतंआकाशस्थानंवृत्ताकारं
ध्वजलांछितंधूम्रवर्णंसदाशिवदैवतंशां

बा०प० निकलाधिष्ठितं हंबीजयुक्तं ध्यात्वा तत्रस्
॥१०२॥ स्थोभिभूतं तंभूतभूतभयेदेहे॥ धर्मकंदसमुद्भू
तंज्ञाननालंकशोभितं॥ ऐश्वर्याष्टदलोपेतं
परंवैराग्यकर्णिकं॥ स्वहृदयारविंदंविभा
व्य॥ अहंकारलीनंविचिंत्यतत्त्वप्रकृतौ॥ तंच ॥१०२॥

ब्रह्मणी विलापयेत् ॥ ततः पुरुषनिभं पापमनादि
भवसंचितं ॥ ब्रह्महत्याशिरस्कं च स्वर्णस्तेयभुज
द्वयं ॥ सुरापानाहृदयस्य गुरुतल्पकटिद्वयं
तत्संयोगपदद्वंद्वमंगप्रकारकं ॥ उपपातक
रोमाणं रक्तश्मश्रूविलोचनं ॥ धर्म ॥ खड्गचर्म

॥१०४॥

बा०प० धरंकूरंमंगुष्टपरिमाणकं॥अधोमुखंकृष्णव
१०३ र्णंवामकुक्षौविचिंतयेत॥यमितिवायुबीजंधूम्र
वर्णंविचिंत्यषोडशवारमावृत्तेनवान्हिबीजेनकुं
भकयोगेनसपापदेहंदह्यपुनर्यमितिवायुबीजं
धूम्रवर्णंविचिंत्यद्वात्रिंशद्वारमावृत्तेनरक्षना॥१०३॥

॥१०४॥

तयापापपुरुषंभस्मविरेचयेत्॥ ततोवमितिवरुण
बीजंशुक्लवर्णंविचिंत्य॥ षोडशावारमावृत्तेनवा
युमापूरयेत्॥ ललाटेचंद्रवर्णंमंडलंमातृका
वर्णमयीममृतवृष्टिंनिपात्यसम्यग्भस्मप्ला
व्य॥ न्म न्यासक्रमेणावयवानिमाय॥ लंमिति

॥१०५॥

बा० प० पृथिवीबीजंपीतवर्णंचतुःषष्टिवारमावृत्तेन

॥१०४॥ वायुंकुंभयित्वादृढीकृत्यसहमिति आकाशबी

जंव्यापकंविचिंत्यद्वात्रिंशद्वारमावृत्तेनवायुंरेच

येत्॥ रच्चयमेभ्योभूतेभ्यस्तेजोरूपंकलेवरंदे

वताराधनयोग्यमुत्पन्नमपिचिंतयेत्॥तस्मि ॥१०४॥

॥१०५॥

देहे परमात्मानं सर्वज्ञं सर्वशक्तिकं समस्तदेवता
रूपं सर्वमंत्रमयं विभुं ॥ आत्मरूपेण देहे च बीज
भावेन तिष्ठति ॥ ॐ ह्रौं सदाशिवाय व्योमा
धिपतये ज्ञाभ्यातीतकलात्मने ॥ ब्रह्मरंध्रा
द्भ्रूमध्यपर्यंतं व्यापकं ॥ ॐ हसैं ईश्वराय वाया

॥१०८॥

॥बा०१॥ त्मनेशांतिकलात्मनेनमः॥भूराहृदयपर्यंतं॥ॐ॥
॥१०१॥ रुद्रायतेजाधिपतयेविद्याकलात्मनेनमः॥
हृदयादिनाभिपर्यंतं॥ॐ॥ह्रींविष्णवेअपाधि
पतयेविद्याकलात्मनेनमः॥नाभेराजानु
पर्यंतं॥ॐ हांब्रह्मणेपृथिव्याधिपतयेनि ॥१०५॥

॥१०८॥

रत्तिकलात्मनेननमः॥ जान्वारापादपर्यंतं व्या
पकं कृत्वा स्फटिकमं विचिंतयेत्॥ परमात्म
निःप्रकृतिः॥ तस्याः महत्तत्वं॥ ततोहंकारा
स्तस्मादाकाशं ततोवायुस्तस्मातेजं तस्माज्ज
लं तस्मात्पृथिवी॥ पृथिव्या ओषधयः॥ ओष

बा०प० धीभ्योन्नं॥अन्नाद्रेतः॥रेतसःपुरुषः॥सवाएषपु
॥१७॥ रुषान्नरसमयः॥निगर्भस्वस्वस्थापयित्वा॥पु
नःपुनर्वडुडविमोचनसमानीयप्राणायामक्र
मेणसोहंहंसःॐइत्यनेनब्रह्मरंध्रमात्मनःक
सकाशात्सोहमितिमंत्रेणजीवात्मानंप्रदीय ॥१७॥

कलिकारं कुंडलिनी ह्वारास्वहृत्कमलमानी
यकुंडलिनीं मूलाधारेस्थापयित्वापूरितांनि
रस्तकिल्बिषंयंदेवताराधनयोग्यंविभावये
यदितिभूतशुद्धिः॥ अथप्राणप्रतिष्ठांकुर्या
त्॥ तद्यथा॥ आ॥ १६॥ क्रों॥ ६४॥ ह्रीं॥ ३॥ एवं

वा०प० क्रमेणप्राणायामत्रयंकुर्यात्॥ॐअस्यश्री
॥१०८॥ प्राणप्रतिष्ठामंत्रस्य॥ब्रह्माविष्णुमहेश्वरा
ऋषयः॥ऋग्यजुःसामाथर्वाणिछंदांसि
सर्वशक्त्यात्मिकापराप्राणशक्तिर्देवता
आंबीजं॥ह्रींशक्तिः॥क्रोंकीलकं॥ममप्रा ॥१०८॥

णप्रतिष्ठार्थे जपे विनियोगः॥ पूर्ववत् हृद्यादिक
रषडंगन्यासध्यानानि विधाय॥ जीवंन्यासंकृत्वा
॥इतिप्राणप्रतिष्ठा॥ ॐ अस्यश्रीबालात्रिपु
रापरमेश्वरीदेवतामंत्रस्य॥ दक्षिणामूर्ति
ऋषिः॥ पङ्क्तीछंदः॥ श्रीबालात्रिपुरापरमे

बा०प० श्वरीदेवता॥ऐंबीजं॥क्लींशक्तिः॥सौंकीलकं
॥१०५॥ ममाभीष्टसिध्यर्थेजपविनियोगः॥दक्षि
णामूर्त्तिऋषयेनमः॥शिरसि॥पङ्क्तिछंद
सेनमः॥मुखे॥श्रीबालात्रिपुरापरमेश्वरी
देवतायेनमः॥हृदि॥ऐंबीजायनमः॥नाभौ ॥१०५

सौंशक्तयेनमः॥पादयोः॥क्लींकीलकायन
मःसर्वांगे॥ऐंनाभ्यादिपादपर्यंतं॥क्लींग
ल्हादिनाभिपर्यंतं॥सौंमूर्द्धादिगल्हापर्यं
तं॥ऐंवामपाणितले॥क्लींदक्षिणपाणित
ले॥सौंकरसंपुटे॥इं द्रांद्रावणबाणायन

बा०प० मः॥अंगुष्ठयोः॥ ईं ह्रीं क्षीभमणबाणायनमः

॥३३॥ ॥अनामिकयोः॥सः उन्मादनबाणायनमः॥क

निष्ठिकयोः॥सौंकामायनमः॥अंगुष्ठयोः

॥क्लींमन्मथायनमः॥तर्जन्योः॥ऐंकंदर्पायन

मः॥मध्यमयोः॥ब्लूंमकरध्वजायनमः॥अना ॥३३॥

मिकयोः॥ क्लीं मीनकेतनकेनमः॥ कनिष्ठिक
योः॥ इति बाणकामन्यासः॥ अथ करन्यासः॥
ऐं अंगुष्ठाभ्यान्नमः॥ क्लीं तर्जनीभ्यान्नमः
सौं मध्यमाभ्यान्नमः॥ ऐं अनामिकाभ्यान्न
मः॥ क्लीं कनिष्ठिकाभ्यान्नमः॥ सौं करतलक

बा॰प॰ रष्ठाभ्यान्नमः॥ अथषडंगन्यासः॥ ऐंहृदया
॥३-२२॥ यनमः॥ क्लीं शिरसेस्वाहा॥ सौंशिखायैवषट्॥
ऐंकवचायहुं॥ क्लींनेत्रत्रयायवौषट्॥ सौंअ
स्त्रायफट्॥ मातृकांमृणुदेवेशिन्यासात्प
पनिकृंतनी॥ ॐ अस्यश्रीमातृकासरस्वती ॥३-२२॥

देवता॥ व्यंजनादिनिबीजानि॥ स्वराःशक्तयः
अव्यक्तंकीलकं॥ ममसमस्तपापक्षयार्थेन्या
सेविनियोगः॥ ब्रह्माऋषयेनमःशिरसि॥ गा
यत्रीछंदसेनमःमुखे॥ श्रीमातृकासरस्वतीदे
वतायैनमःहृदि॥ व्यंजनबीजेभ्योनमःनाभौ॥

॥१०१२॥

बा.प. स्वराःशक्तयेनमःपादयोः॥अव्यक्तंकीलका

३.१२॥ यनमःसर्वांगे॥अंकंखंगंघंङं॥आंअंगुष्ठाभ्यां

नमः॥इंचंछंजंझंञंईंतर्जनीभ्यान्नमः॥उंटंठं

डंढंणंऊंमध्यमाभ्यान्नमः॥एंतंथंदंधंनंऐंअ

नामिकाभ्यान्नमः॥ओंपंफंबंभंमंऔंकनि ॥२.१२॥

॥१०१२॥

ष्ठिकाभ्यान्नमः॥ अं यं रं लं वं शं षं सं हं ळं क्षं अः

करतलकरपृष्ठाभ्यान्नमः॥ अं कं खं गं घं ङं आं

हृदयायनमः॥ इं चं छं जं झं ञं ईं शिरसेस्वाहा॥

उं टं ठं डं ढं णं ऊं शिखायवौषट्॥ एं तं थं दं धं नं ऐं

कवचाय हुं॥ ओं पं फं बं भं मं औं नेत्रत्रयायवौ

॥१०१३॥

बा०प० षट्॥ अं यं रं लं वं शं षं सं हं क्षं अं अः॥ अस्त्राय फट्॥

॥१०१४॥ ॥ इति मातृकाषडंगः॥ सर्वपापहरः॥ कंठस्थाने वि

शुद्धचक्रे षोडशदलकमलकर्णिकायां॥ तत्र॥

अं नमः॥ आं इं ईं उं ऊं ऋं ॠं लृं ॡं एं ऐं ओं औं अं अः ॥१०१४॥

॥ इति विन्यस्य हृदिस्थाने॥ अनाहतचक्रे द्वादशार

॥१०१३॥

लकमलकर्णिकायां॥ कंखंगंघंङं॥ चंछंजंझंञं
टंठं॥ इति विन्यस्य नाभौ मणिपूरकचक्रे दशदल
कमलकर्णिकायां॥ डंढंणंतंथंदंधंनंपंफं॥ इति
विन्यस्य लिंगस्थाने स्वाधिष्ठानचक्रे षट्दलक
मलकर्णिकायां॥ बंभंमंयं[illegible]लं॥ इति विन्यस्य

बा०१० तत्राधारचक्रे चतुर्दलकमलकर्णिकायां॥ वं शं
१·२५ षं सं इति विन्यस्य॥ तत्राज्ञाचक्रे द्विदलकमल
कर्णिकायां हं क्षं इति विन्यस्य॥ इति अंतर्मातृ
कान्यासः॥ सर्वांगं न्यासमाचरेत्॥ ॐ अं नमः॥
मूर्द्ध्नि॥ आं नमः॥ मुखवृत्ते॥ इं नमः॥ दक्षनेत्रे॥ १·२५

ईं नमः ॥ वामनेत्रे ॥ उं नमः ॥ दक्षकर्णे ॥ ऊं नमः ॥
वामकर्णे ॥ ऋं नमः दक्षनासापुटे ॥ ॠं नमः ॥
वामनासापुटे ॥ ऌं नमः दक्षगंडे ॥ ॡं नमः वाम
गंडे ॥ एं नमः ॥ उर्द्ध्वोष्ठे ॥ ऐं नमः ॥ अधरोष्ठे ॥ ओं नमः ॥
ऊर्द्ध्वदंतपंक्तौ ॥ औं नमः ॥ अधोदंतपंक्तौ ॥ अं

॥१.१५॥

बा०प० नमः॥ तालुनि॥ अः नमः ग्रीवायां॥ कंखंगंघं

~~॥१.१६॥~~ ङं॥ दक्षिणबाहुमूले॥ मध्ये संध्यग्रेषु चंछंजं

झंञं॥ वामबाहुमूले संध्यग्रेषु॥ टंठंडंढंणं॥ द

क्षिणपादमूले संध्यग्रेषु॥ तंथंदंधंनं वाम

पादमूले संध्यग्रेषु॥ पंदक्षपार्श्वे॥ फं॥ वामपा ~~॥१.१६॥~~

॥१.१५॥

र्वं पृष्ठे॥ भं नाभौ॥ मं जठरे॥ यं त्वगात्मने हृ
दि॥ रं रक्तात्मने दक्षस्कंधे॥ लं मांसात्मने वामस्कं
धे॥ वं मेदात्मने॥ गले॥ परभागे॥ शं अस्थ्यात्मने द॥
क्षस्कंधे यं॥ मज्जात्मने॥ वामकक्षे यं॥ शुक्रा
त्मने॥ दक्षहृदि॥ पाणिपाणिपादांते॥ हं प्राण।

बा॰प॰ त्मने वाम हृदांते ॥ ॐ जीवात्मने जठरे ॥ क्षं परमा

॥२॰२७॥ त्मने नमः ॥ व्यापकं एवं विन्यस्य ॥ पैजे ध्यायेत् ॥

अधारे लिंग नाभौ प्रकटित हृदये तालुमूले लल

लाटे द्वे पत्रे षोडशारे द्विदशदशदले द्वादशार्द्धे ॥२॰२८॥

चतुष्के ॥ वासांते बाल मध्ये डफ कठ सहिते कं

ठदेषोस्वरांणांहंक्षंतत्वार्थयुक्तंसकलदल
गतंवर्णरूपंनमामि॥इतिध्यात्वा॥मानसैरु
पचारैसंपूज्य॥लंपृथित्व्यात्मनेमातृकादेव
ताभ्यानमःगंधंसमर्पयामिनमः॥एवंसर्व
त्र॥अनेनन्यासयोगेनमंत्रीन्यासःस्वरूप

॥१०१७॥

बा०प० वान्॥ ध्यायेद्वर्णस्वरूपां च स्वरवल्कक्रमेण

॥३०३८॥ हि कचवर्गकरैरम्यं ठतवर्गपदांबुजां॥ पफ

वर्णचारुपार्श्वलसच्छ्रा'तोररीपरां॥ यश

वर्गागसुभगां पीनोन्नतपयस्वीनीं॥ नि

तंवसुभगां श्रुक्लांक्षीं क्षाममध्यमां रुक्लां ॥२०२८॥

॥१०१७॥

मालानुरागांगीं ॥ अमृतकुंभसंयुतां चिंता
लिखितसत्वाणिसमस्तवरदायिनीं ॥ एवं
ध्यात्वा ततो देवीं पूजनं च समधीश्वरी ॥ पद्म
पंचाशद्वर्णरूपां च कपर्दिशशिभूषणां ॥ स्फु २६·६
टस्फटिकसंकाशां शुभ्रक्षौमविराजितां ७०·५

॥१०१८॥

बा०१० मुक्ताव ज्र स्फुरद्भूषां जपमालां कमुंडलुं ॥ पुस्त

॥२२९॥ कं वरदानं च बिभ्रतीं पतीं रमेश्वरीं ॥ एवं ध्यात्वा ॥

न्यसेत्पश्चाद्विधा न्यासुरेश्वरीं कुर्वीत देहसन्नाहं

त्रिभिर्मनिबीजैः क्रमात्प्रिये रां दक्षपाणिवं क्लीं दक्ष

पाणितले सौं वामपाण्यग्रे ॥ ऐं दक्षस्कंधे ॥ क्लीं ॥२२९॥

॥१०१८॥

दक्षकूर्परे ॥ सौं दक्षबाहौ ॥ ऐं वामकक्षे ॥ क्लीं दक्ष
पादतले ॥ सौं दक्षपादाग्रे ॥ ऐं वामपादकगुल्फे
क्लीं वामपादतले ॥ सौं वामपादमूले ॥ क्लीं वामजा
नुनि ॥ सौं वामपादाग्रे ॥ ऐं नादांते ॥ क्लीं हृदये ॥ सौं
लिंगे ॥ एतेष्वंगेषु देवेशि संहारक्रमतो न्यसेत्

बा०१० विघांसृष्टिक्रमेणैवजानीहिपरमेश्वरी॥ एत
॥२२०॥ त्संपुटितांपश्चान्मातृकांविन्यसेत्सुधीः॥ ततो
न्यसेन्महादेवीनवयोन्यंकिनाभिधं॥ ऐंदक्ष
कर्णे॥ क्लींवामकर्णे॥ सौंचिबुके॥ ऐंदक्षगंडे
क्लींवामगंडे॥ सौंमुखे॥ ऐंदक्षनेत्रे॥ क्लींवामने
त्रे॥ सौंनासिकायां॥ ऐंदक्षबाहुमूले॥ क्लींवा ॥२२०॥

मवाकुमूले ॥ सौं हृदये ॥ ऐं दक्षकूर्परे ॥ क्लीं वाम
कूर्मरे ॥ सौं नाभौ ॥ ऐं दक्षजान्वोः ॥ क्लीं वामजान्वोः ॥
सौं रघुमा ॥ ऐं दक्षपादे ॥ क्लीं वामपादे ॥ सौं गुह्ये ॥ ऐं
दक्षपार्श्वे ॥ क्लीं वामपार्श्वे ॥ सौं हृदि ॥ ऐं दक्षस्त
ने ॥ क्लीं वामस्तने ॥ सौं कंठे ॥ इतिनवयोनिन्यासः ॥

बा०प ॥ अथ पीठन्यासः ॥ श्रीमडूर्ममहापीठं शुद्धस्फटि
~~१२४~~ कसन्निभं ॥ दुरितं दुष्कृतं छमदीयं सर्वदा विभो ॥ इ
ति ध्यात्वा ॥ आधारशक्त्यैनमः ॥ ॐ प्रकृत्यैनमः
॥ ॐ कूर्मायनमः ॥ ॐ अनंतायनमः ॥ ॐ पृथिव्यै० ॥ ~~१२४~~
ॐ असुधाबुधयेनमः ॥ ॐ मणिद्वीपाय० ॥ ॐ चिंति

मणिगृहायनमः॥ॐस्कन्धानायनमः॥ॐपरि
जातायनमः॥ॐअष्टवसुभ्योनमः॥ॐबहुमां
सांस्थिमोदमानखिभ्योनमः॥ॐनानादेवेभ्यो
नमः॥ॐनानामुनिभ्योनमः॥ॐधर्मायनमः
दक्षे॥ॐज्ञानायनमः॥वामांसे॥ॐवैराग्यायन

बा०प० मः॥ दक्षोरौ॥ ॐ ऐश्वर्यायनमः॥ वामोरौ॥ ॐ अध
१०२२ र्मायनमः मुखे॥ ॐ अज्ञानायनमः॥ वामपार्श्वे
॥ ॐ अवैराग्यायनमः॥ नाभौ॥ ॐ अनैश्वर्यायन
मः॥ दक्षपार्श्वे॥ ततोहृदि॥ आनंदकंदायन
मः॥ ॐ संविन्नान्नालायनमः॥ ॐ सर्वतत्वा १०२२

त्मकपद्माय नमः॥ ॐ प्रकृतिमयपत्रेभ्यो नमः॥
ॐ विकृतिमयकेसरेभ्यो नमः॥ ॐ पंचाशद्वर्ण
बीजाय कर्णिकायै नमः॥ ॐ अं द्वादशकला
त्मने सूर्यमंडलाय नमः॥ ॐ षोडशकलात्मने
सोममंडलाय नमः॥ ॐ मं दशकलात्मने वह्नि

बा०१ मंडलायनमः॥ इति हृत्पद्मस्याष्टपत्रेषुमध्येन्य
~~१०२२~~॥ सेत्॥ ॐ सं सत्वायनमः॥ ॐ रं रजसेनमः॥ ॐ तं तम
सेनमः॥ ॐ आं आत्मनेनमः॥ ॐ अं अंतरात्मने॥ ॐ
पं परमात्मनेनमः॥ ॐ ज्ञं ज्ञानात्मनेनमः॥ ॐ अ
ष्टदिक्षुक्रमेण॥ ॐ डं डृायेनमः॥ ॐ ज्ञानायेन ॥~~१०२२~~॥

मः॥ ॐ क्रियाये नमः॥ ॐ कमिन्ये नमः॥ ॐ कामिन्ये
नमः॥ ॐ रस्येनमः॥ इति प्रियाये॥ ॐ आनंदाये॥
ॐ मध्ये॥ ॐ मनोन्मन्येनमः॥ ॐ ऐं पराये॥ ॐ ह्सौं
सदाशिव महाप्रेत पद्मासनायनमः॥ इति पी
ठन्यासः॥ ॐ अस्य श्री त्रिपुराबाला परमेश्व

॥१·२६॥

॥बा·प·॥री मंत्रस्य॥दक्षिणामूर्ति ऋषिः॥पङ्क्तीः छंदः॥
॥१·२४॥ श्रीबालात्रिपुरसुंदरी देवता॥ऐं बीजं॥क्लीं श
क्तिः॥सौं कीलकं॥ममाभीष्टफलसिध्यर्थे जप
विनियोगः॥पूर्ववत्॥ऋष्यादिकरषडंगन्यास
ध्यानानि विधाय॥मानसोपचारैः संपूज्य॥

॥१·२३॥

यथाशक्तिमंत्रंजप्त्वागुह्येतिमंत्रेणसमर्प्य।।पं
चमुद्रयानमस्कृत्य।।स्तुत्वाप्रणमेदिति।।प्रात
र्मानसंहोमतर्पणं।।अभिषेकंचयतीनांफल
दामहत्॥इत्यंतर्यागः।।अथपंचमयागविधि
प्रारंभः।।तत्रसाधकस्तुत्वात्मपूजनक्रियः।।

॥१०२४॥

॥बा० प०॥स्वशिरसि गुरुपादुकां ध्यात्वा॥ संपूज्य प्रणम्य
वक्ष्यमाणप्रकारेण श्रीगुर्वाज्ञामादाय सर्वल
क्षणसंपन्नां ब्रह्मविद्यादीक्षितां दूतीं प्रात
॥त्रि॥ निर्मितां साधकः स्वयं गत्वा प्रणम्य समाहूय
पूजास्थाने पद्मासने समुपवेश्य तस्याः पा

॥१०२४॥

दांबुजजलेनप्रक्षाल्यसुखोपविष्टांतांप्र॥
णम्यकृतांजलिःसन्नभवत्ति॥परदेवतायाः
याजनार्थंत्वंमेदूतीभूत्वा॥मांकृतार्थंकुर्वी
त॥प्रार्थ्यदेव्यग्रतः॥स्वासनेसमुपवेश्यकृ
तांजलिरघसादिश्रीपरदेवताप्रीत्यर्थं

॥भा॰१॰॥ द्वितीयजनमहंकरिष्ये॥ इतिसंकल्प्य॥ मूल
विषयाप्राणायामत्रयंकृत्वा॥ कृष्यादि
करषडंगंन्यासान्विन्यस्य॥ स्ववामभागेदू
तीसमुपवेश्य॥ मूलविषययासुगंधतैला॥
भ्यंगंकृत्वा॥ सुगंधामलकाद्युद्वर्तनंविधा

य॥उदकेनस्नापयित्वा॥वक्ष्यमाणविधिनानी
रांजनंकृत्वा॥सूक्ष्मवस्त्रेणांगप्रोक्षणंविधाय
रक्तपट्टवस्त्रयुगमारक्तकंचुकंचपरिधाय॥
नानाविधाभरणैरलंकृत्य॥केशान्विजडीकृ
त्य॥धूपयित्वा॥संयुग्मसिंधुक।ज्जलालक्त

२६॥
प॰॥ गादिभिःसीमंतनयनचरणादिरंजयित्वावक्ष्य
माणरत्नेश्वरीविघयासकुंकुमचंदनत्रिपुंड्र
कंभालतलेसिंदूरतिलकंकृत्वासुगंधकुसु राम
ममालाभिःसुगंधानुलेपनैश्चालंकृत्यस्ववा
मभागेमहासनेसमुपवेश्यस्वयंस्वासनेस

१०२६

मुपविष्टः प्राणायामत्रयं ऋष्यादिन्यासांश्च वि
धाय दूतीं देवीरूपां ध्याय प्राक्स्थापितशक्ति
पात्रं च तत्पात्रांतरं कलशं हेतुना पूर्वसंस्कृतस
तस्यैतुमुद्धरणपात्रेणोद्धृत्य भोगपात्रे कृत्वा
सद्वितीयं भोगपात्रं तस्यै पुनः पुनर्निवेदत्तरु

॥बा०प०॥णोल्लासयुक्तां ज्ञात्वा चक्रस्यान्तरभागे सुवर्ण
रूप्यविद्रुमगजदन्तादिनिर्मितं सुदृढं नवंप
ट्टसूत्ररचितं॥रक्तपट्टिकाभिर्गुंफितं॥पर्यं राम
कमास्तीर्य॥तदुपरिपट्टवस्त्ररचितां॥बहुत
रतूलभारभरितां॥तूलिकामास्तीर्य

तदुपरि शीर्षकोपवर्हणादिकं निवेश्य ॥ सुगं
ध पुष्पाणिकर्पूर रजांसि च विकीर्य ॥ तत्र वि
क्ष्यमाणविधिनायोगपीठं संपूज्य ॥ तदुपरि
बालाचक्रं विभाव्य तथैव संपूज्य ॥ मंत्रक
स्यपश्चिमे योगिनीबलिं ॥ पूर्वे क्षेत्रपालब

लिं दक्षिणे नाबलिं ॥ उत्तरे बटुकबलिं चे
ति ॥ बलिचतुष्टयं ॥ वक्ष्यमाण बालापूजो
क्तविधिना दत्वा ॥ पर्यंकोपरि दूतिं पश्चि राम
माभिमुखीं समुपवेश्य ॥ स्वयं पूर्वाभिमुख
उपविश्य ॥ मूलविद्यया प्राणायामत्रयं

ऋष्यादिन्यासांश्च कृत्वा ॥ स्वीदेहे प्रागु
क्तविधिना मातृकां केवलां विन्यस्य
ततः ॥ प्रागुक्तवशिन्याष्टकविन्यस्य ॥ शि
द्रां रसि द्रां वणबाणाय नमः ॥ पादयोः द्रीं
क्षोभणबाणाय नमः ॥ मुखे क्लीं वशीक

बा.प. रणबाणायनमः॥गुह्ये ब्लूं आकर्षणबाणा
यनमः॥हृदि सः संमोहनबाणायनमः॥इ
ति पंचबाणान्विन्यस्य॥ तस्या ललाटे ॐ राम
ह्रीं कामायनमः॥गले क्लीं मन्मथायनमः॥
हृदि ऐं कंदर्पायनमः॥नाभौ ब्लूं मकरध्व

जायनमः॥मूलाधारे स्त्रींमीनकेतवेनमः
॥इति विन्यस्य॥तस्यादेहेपूर्वोक्ताः॥काम
लाःसोमकलाश्च विन्यस्य॥तस्याश्शिर॥
सि॥सुभगायऋषयेनमः॥मुखे॥गायत्री
छंदसेनमः॥हृदये॥भगमालिन्येदेवता

जायनमः॥मूलाधारे क्लीं मीनकेतवे नमः
॥इति विन्यस्य॥तस्या देहे पूर्वोक्ताः॥काम
लाः सोमकलाश्च विन्यस्य॥तस्याः शिर
सि॥सुभगाय ऋषये नमः॥मुखे॥गायत्री
छंदसे नमः॥हृदये॥भगमालिन्यै देवता

||१३०||

बा·प· येनमः॥गुह्ये॥हरक्रुं बीजायनमः पादयोः॥

स्त्रीं शक्तये नमः [illegible] नाभौ॥ह्रीं कीलकाय

नमः सर्वांगे॥इति ऋष्यादिन्यासं वि राम

न्यस्य॥वक्ष्यमाणबालाविद्ययामूर्द्धादि

पादपर्यंतं त्रिर्व्यापकं विन्यस्य॥ तस्याशि

||१३०||

रसित्रिकोणं विभाव्य ॥ शिरसि त्रिकोणमध्ये
वक्ष्यमाणविधिना बालां ध्यात्वा ॥ तद्विद्यामु
च्चार्य ॥ श्रीबादेवी श्रीपादुकां पूजयामि नमः ॥
अग्निकोणे श्रीकामेश्वरी श्री ॥ वामकोणे
ऐं वागीश्वरी श्री ॥ दक्षकोणे कुलगणपति

वा॰प॰ श्री॰॥ रति प्राग्दक्षिण्येन संपूज्य ॥ नस्याद्दक्षि
णस्त कोणे ॥ क्लीं कामदेव श्री॰॥ वामे वंसत
श्री पादुकां॰॥ योनौ श्री॰॥ रति देव श्री॰॥ नाभौ
श्री॰॥ प्रीति देव श्री॰॥ पुनर्शिरक्षि कोणाद्
हिः॥ गं गणनाथ श्री॰॥ सिंहपाद श्री॰॥ विज

यपादश्री० ॥ अनंगपादश्री० ॥ भुजंगपादश्री०
चित्रपादश्री० ॥ कनकपादश्री० ॥ इतित्रिको
णाद्बहिः ॥ परितः ॥ स्वाग्रादिप्राग्दक्षिण्येन
संपूज्य ॥ शिरसि ॥ त्रिकोणस्यवामकोणे
महालक्ष्मीश्री० ॥ दक्षकोणे ॥ संसरस्वत्यैश्री०

॥ १२९ ॥

॥१३२॥

बा॰ पु॰ तस्या रोमराजिषु ॥ नंदनो घानायनमः ॥ इत्तिसं
पूज्य ॥ तस्याः शिरसि त्रिकोणमध्ये ॥ नवयो
न्यादिकर्णिकं सकेरमष्टदलं दलाग्रेषु ॥ त्रिमू
लयुक्तं तद्बहिश्चत्तं ॥ तद्बहिः अंबुदारयुक्तं ॥ च
तुरस्रं पेवेष्टितं ॥ बालाचक्रं विभाव्य ॥ तत्र

वक्ष्यमाणविधिना॥ मंडूकादिपरतत्त्वांतं हि
योगपीठं सर्वशिरस्येव संपूज्य॥ अष्टदल
केसरेषु॥ ॐ वामायै नमः॥ ॐ ज्येष्ठायै॥ ॐ
॥ ॐ रौद्र्यै०॥ ॐ अंबिकायै०॥ ॐ इच्छायै०॥ ॐ
ज्ञानायै०॥ ॐ क्रियायै०॥ ॐ कुब्जिकायै०॥

॥ॐ विश्वेनमः॥ विषघ्ने॰॥ कृतर्यैनमः॥ अनं
दायै॰॥ इतिस्वाग्रादिप्राग्दक्षिण्येनसंपूज्य
मध्ये॥ ह्सौः सदाशिवमहाप्रेतपद्मासनाय
नमः॥ इतिनवयोनिस्थात्रिकोणमध्येसं
पूज्य॥ तत्रबालाविद्यामुच्चार्य॥ श्रीबाला

मूर्तिंपरिकल्पयामिति॥पुष्पांजलिनामू
र्तिंपरिकल्प पुनर्बालामुद्रार्प॥श्रीबामू
र्तयेनमः॥इतिमूर्तिंसंपूज्य॥कराभ्यांपु
ष्पांजलिनामादाय॥हृदयकमलेवक्ष्य
माणंदेवींध्यात्वा॥पुनःस्तेजोरूपतामा

बा·प·

माधंतत्तेजः सुषुम्नामार्गेण ब्रह्मरंध्रं नीता
वहन्नासापुटाध्वाना द्वहिर्निःसार्य॥ करस्थ
पुष्पांजलौ संयोज्य॥ ऐं क्लीं सौः श्रीभग
वति इहागच्छागच्छ निवृत्याः शिरसि पुष्पां
जलिं निक्षिप्य॥ बाला आवहनीमुद्रां प्र

दर्पे स्थापनादिपरमीकरणांतःप्रविश्य
स्ततन्मुद्रया विधाय॥ प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा
वरदाभयपुस्तकाक्षमालापाशांकुशधनु
र्बाणकपालकमलाख्याः दशमुद्राः प्रदर्श्य
भ्रमद्भ्रमरंनीला॥ भधमिलामलपुष्पिणी

ब्रह्मरंध्रस्फुरद्दिनमुक्तालेखाविराजितां सू
र्यभास्वन्महारत्नकुंडलालंकृतांपरां॥ शृंगा
कारस्फुरन्मुक्ताहारभूषणभूषितांग्रैवेयांग
दश्रेणिस्फुरत्कांतिविराजितां॥ गंगातरंग
कर्पूरशुभ्रांबरविभूषितांश्रीषंडवलीस

दशबाहुबलिविराजितां॥१॥कंकणादिल
सद्भूषामणिबंधलसत्प्रभां॥प्रवालरक्तिता
कारपाणिपल्लवशोभितां॥२॥वज्रवैडूर्यमु
क्तालिमेखलां॥विमलप्रभां॥रक्तोत्पलदला
कारपादपल्लवशोभितां॥३॥नक्षत्रमालासं

बा.प. काशमुक्तासंचारमंडितां॥ वामेनपाणिनैकेन
पुस्तकंचापरेणतु॥४॥ अभयंचप्रयच्छंतिसा
धकायवरानने॥ अक्षमालांचवरदांदक्षपाणि
द्वयेनहि॥५॥ दधतींचिंतयेद्देवींवश्यसौभा
ग्यवाक्प्रदां॥ क्षीरकुंदेंदुधवलांप्रसन्नांसस्म

रौलिये ॥ इतिध्यात्वा ॥ बालाविद्यामुच्चार्य
भगवतिएतत्ते आसनंनमः ॥ एषतोगंधान
मः ॥ इं मानिपुष्पाणि वौषट् ॥ इतिपुष्पांते
रुपचारैः संपूज्य ॥ प्राग्यौनिमध्ये ॥ योन्या
यंविभाव्यसंपूज्य ॥ योनिमुद्रांबध्वा ॥ ह

दि मुखे भ्रूमध्ये ललाटे ब्रह्मरंध्रे च संस्थाप्य
दर्शयेत ॥ ततः त्रिकोणस्य वामकोणे ॥ ऐं ह्रैं
नमः ॥ दक्षिणे प्रीं क्लीं स्रैं॰ ॥ अग्ने सौः मनोभ
वायै॰ ॥ इति संपूज्याष्टदलकेसरेषु ॥ अग्नी
शासुरवायव्यकोणेषु ॥ षडंगचतुष्टयं

॥१३७॥

देव्यग्रेनेत्रं तदग्रादिचतुर्दिक्षु अस्त्रमिति
प्रागदक्षिण्येषडंगानिसंपूज्याष्टकोणं
दलेषु देव्यग्रमारभ्यचातुर्दिक्षु प्राग्द
क्षिण्येन द्रां द्राविण्यै नमः ॥ द्रीं क्षोभिण्यै ·
क्लीं वशीकरण्यै · ॥ ब्लूं आकर्षिण्यै · अग्र

बी॰प॰ सः संमोहिन्यै॰ ॥ एंषव स्थानेषु ॥ ह्रीं कामा
यनमः ॥ क्लीं मन्मथायनः ॥ ऐं कंदर्पाय॰ ॥ ब्लूं
मकरध्वजायन ॥ स्त्रीं मीनकेतवे ॥ इति सं
पूज्य पूर्वादष्टसुयोनिषु ॥ ऐं क्लीं ब्लूं स्त्रीं सः
सुभगायै॰ ॥ भगसर्पिण्यै॰ ॥ अनंगमालिन्यै॰

अनंगायै॰॥अनंगकुसुमायै॰॥अनंगम
खलायै॰॥इतिसंपूज्याष्टदलेषुदेव्यग्रादि
प्राग्दक्षिण्येन॥असितांगभै॰॥आंब्रा
ह्म्यै॰॥इंरुरुभैरवा॰॥ईंमाहेश्वर्यै॰॥उंचंडभै॰॥
ऊंकौमार्यै॰॥ऋंक्रोधभैरव॰॥ॠंवैष्णव्यै॰॥

वा॰१॰ लंउन्मतभै॰॥ लूं वाराह्यै॰॥ एं कपालभैर॰॥ ऐं
इंद्राण्यै॥ ॐ भीषणभैरवा॰॥ औं चामुंडा
यै॰॥ अं संहारभै॰॥ अः महालक्ष्म्यै॰॥ इतिसं
पूज्य॥ अष्टदलांतरालेषु॥ कामरूपाय॰
मलयाय॰॥ कौलगिरये॰॥ कुलांतकाय॰

चौहाराय॥ जालंधराय॥ उड्यानाय॥ दे
वीकोट्याय॥ अष्टवि अग्न्यादि प्राग्दक्षिण्ये
नसंपूज्या॥ बहिर्वृत्ते द्व्यग्न्यादि प्राग्दक्षि
ण्येनाष्टदिक्षु॥ हेतुकायन॥ त्रिपुरांतका॥
वेतालाय॥ अग्निजिह्वाय॥ कालांतका॥

वा॰प॰ कपालिने॰॥एकपादाय॰॥भीमरूपायन॰॥
ईशानयोर्मध्ये॥हाटकेश्वराय॰॥निर्ऋ
तिवरुणयोर्मध्ये॥मलयाय॰॥इतिसंपूज्य
त॰द्बहिःपूर्वादिदशादिक्षु॥इंद्रादीनदा
युधानिसर्वचक्राद्बहिःसंपूज्य॥धूपदीप

नैवेद्यानि समर्प्य ॥ तदभेदबुध्याद्रूसेहेतुं
समर्प्य ॥ स्वदेहे प्राग्वत् ॥ श्रीकंठादिमातृका
विन्यस्य शिव ॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऐं क्लीं सौः ॥ हंसः शि
वाय नमः ॥ इति दशार्णया विद्यया संपूज्य ॥
॥ इति मूलमंत्रं प्राग्वत् ॥ शिवाग्ने सौं ईशा

नायनमः॥ तत्पूर्वभागे हें तत्पुरुषाय०॥ दक्षि
णे हूं अघोराय०॥ वामे ह्रीं वामदेवायनमः॥
तत्पृष्ठे ह्यां सद्योजातायन०॥ इति संपूज्य॥
क्लांक्लीं॥ इत्यादिनाषडंगं विधु करयोर्मध्ये
मूलविद्यामुच्चार्य॥ एतेषुवरुणोनेषुनि

॥१५१॥

वृत्यै॰॥प्रतिष्ठायै॰॥विद्यायै॰॥शांत्यै॰॥शां
त्यतीतायै॰॥इतिसंपूज्य॥क्लांक्लीं॥इत्या
दिनाषडंगविपुक्कयोर्मध्ये॥मूलविद्या
मुच्चार्य॥नंदिकेश्वराय॰॥इतिसंपूज्य॰॥त
स्यैकारणंदत्वा॥तदवशेषास्वादने॥स्वयं

बा॰प॰ तरुणोल्लासयुक्तः॥ तस्यास्तनयोर्मध्ये
स्मरेन्नि॥ ऐं ह्रीं चपले चपलचित्ते रेतो मुंच मु
च॥ ब्लूं क्लीं स्त्रीं हस्ब्लें इति द्वाविणीं विद्यां वा
स्त्रयं जपित्वा॥ तस्याः हृदयकमले प्रागुक्तां
नंगकुसुमाद्यष्टशक्तिभिः॥ परिवृतां

कामेश्वरीं रक्तवर्णां रक्तमाल्याभरणानुलेपनालं
कायमिक्षुकोदंड पुष्पबाणधरां चंद्रशेखरां ध्याय
न क्लीं कामकलात्मने रेतो मुंच मुंच स्वाहा ॥ इति बा
लामंत्रस्य हृदि विन्यस्य ॥ पंचरूप संमोहने देवी स्व
भक्तानंददायिनी ॥ बिंदुरूपे परानंदे रेतः शीघ्रं

ॐ

॥बा॰प॰॥ उवाचयं॥ हृदि इतिहृदयस्थानस्थित्वा॥ ऐं ह्रीं श्रीं
ऐं क्लीं सौः॥ योनिमुद्रा बीजस्मरण तदीयमूला
धारदेहे शक्तिक्षोभं चिंतयित्वा॥ पुनस्तांश॥
क्लिं मूलाधारात्कलानीला॥ ऐं क्लीं सौः इ॥
तिबालाविद्यांस्मरण हृदयेशक्तिक्षोभं

विचिंत्य॥ पुनस्तांशक्तिं भ्रूमध्यंनीत्वा॥ तत्र
ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऐं क्लीं सौः इतिबालाविद्यांस्मरण
तयालातचक्रंभ्रमणं॥ कुशलयासकलक॥
मलकाननंविद्युल्लीभूतंचिंतयन्॥ पुनस्तांब्र
ह्मरध्रंनीत्वा॥ परामृतकलास्नावपूरेण॥ स

७१

॥१४४॥

॥बा॰प॰॥ ह पुनर्मूलाधारमानीय॥ ऐंगु हेगु हेब्लौन्वः
ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऐं क्लीं सौः ह्रीं ब्लूं इति सर्वांगसुंदरी
विघांतत्रसमरस्वयं॥ परमानंदनिर्भरमना
स्तलयो भूत्वा॥ किंयत्क्षणं न किंचिदपि चिं
तयेत्॥ इत्यं निरालंबमुद्रा ततस्तस्मारकेन

॥१४८

नैपिचिंतनीया ॥ ततः शिरसिवदनेहृदयेगुह्यपा
दयोः क्ष्मंनूंस्लूंम्रूंस्रूंह्लूं इतिपंचरत्नबीजानिवि ॥
न्यस्य ॥ तद्द्रागांकुरंदक्षिणमूलविघ्नया ॥ बाल
कूटमुच्चरन् ॥ नचोनिंपंचकंजत्रिःस्पृष्ट्वा ॥ ततं
चक्रजंतद्ब्राजंसहस्रकांतिमतुलसीतालव्या

॥बा.प.॥ कोद्यारुणपद्मरागरुचिरं दृष्ट्वा॥ वरांगंततः॥
करूस्तूरीघुसृणेंदुचंदनयुतं गोरोचनालेपितं
ध्यात्वा॥ तत्रपरां परापरकलां तन्मध्यगां चिंत
येदिति॥ तत्पंकजं तन्मध्येपरकलां च ध्यात्वा
तत्रबालाकूटमवटोपरि॥ अवटाभ्यंतरबा

लाकूटं विलिख्य॥ गंधाक्षतरक्तकरवीरपुष्पै
स्त्रिः संपूज्य॥ वरांगस्य वामभागे वक्ष्यमाण
गुरुपङ्क्तित्रयं समभ्यर्च्य॥ तस्या वामपादांगुष्ठे ऐं
भव्यै नमः॥ दक्षिणपादांगुष्ठे क्लीं भवेन नमः॥ इति मू
लविद्यया संपूज्य॥ तस्या नाभिदेशे बलिं ना

॥१४६॥

॥बा.प.॥ येभ्योनमः॥इतिबलिदेवताश्चसंपूज्य॥तांप्र
णम्य॥तदाज्ञयास्वयमुत्सुकः सन्॥नाना
विधासनपरिग्रहकरजरदघातांदिविवि
धचित्रलीलाविनोदैस्तांसम्यक्परितोष
यन्॥तदंगजसदनमथनंकृत्वा॥तदंगनि

पीडमंकृत्वा तं निर्गतं तत्वा॥ अमृतं सुगंध
कुसुमेनोघृत्य॥ कैलुशं विशेषार्घ्यं श्रीबाला
पात्रेषु॥ मूलविद्यया संयोज्य॥ तदवटं हेतु
नाम्रक्षाल्य तं डेतुकलशे निक्षिप्य॥ तांबू
लवसनाभरणादक्षिणादानैः तोष्य॥ सा

॥बा॰प॰॥ स्नानं कृत्वा तु संनत्वा ॥ श्रीगुरुं प्रणम्य ॥ पीठ
पूजामारभेत् ॥ तत्र तत्वस्योत्तममध्यमत्वादि
विशेषो देवीयामले ॥ कुंडोद्भवामृतं देवी
उत्तमोत्तम एव च ॥ उत्तमं रक्तवीर्याणि म
ध्यमं केवलं रजः ॥ अधमं पौरुषं वीर्यं तथा

[illegible]॥
॥१४८॥
बा·प·

गिनीतंत्रे ॥ लिंगस्थां पूजयेद्देवीं पुस्तकस्थां त
थैव च ॥ मुंडस्थां च महामायां यंत्रस्थां प्रतिमा
सु च ॥ जलस्थां वा शिलायां वा पूजयेत्परमेश्व
रीं ॥ इति परमेश्वरी पीठ निर्णयः ॥ तत्र गंधाष्ट ॥
केन यंत्रं निर्माय ॥ तद्यथा ॥ कुंकुमागरुकस्तू
रीकर्पूरमदचंदनैः ॥ गोरोचनसितैर्युक्तैर्लि ॥

॥१४८॥

रेवयंत्रमनुत्तमं ॥ अथयंत्रलेखनक्रमः ॥ श्रीना
थपादुकांस्मृत्वाचिंतयेदिष्टदेवतां ॥ तत्रप्रा
ङ्मुखमासीनयंत्रोद्धारसमाचरेत् ॥ श्रीनाथ
पादुकाध्यानं ॥ श्रीनाथादिगुरुत्रयंगणप ॥
तिंपीठत्रयंभैरवं ॥ सिद्धौघंबटुत्रयंपद्य

०५०

॥१५५॥

बा॰प॰ गंधूती क्रमंमंडलं॥वीराष्टषट्चतुष्कषष्टिनव
कं वीरावली पंचकं॥श्रीमन्मालिनिमंत्रराज
सहितं वंदे गुरोर्मंडलं॥इतिध्यानं॥तत्रैकमधो
मुखं त्रिकोणं विधाय॥तस्योपरिमध्यभागमा
कृष्य द्वितीयमधोमुखं त्रिकोणं विलिख्याध

स्थत्रिकोणसाभियोर्डमुखंत्रिकोणंकुर्यादे
वंकृतेनवयोनिचक्रयोनिचक्रनिषपेत ॥ एवं
नवयोनियंत्रंविधाय ॥ तदुपरिपूर्णेंदुसंनिभं ॥
वृत्तंनिधाय ॥ तल्लग्नमष्टस्त्रंयिपुतंकुर्यात्तग्नं ॥
यंयप्रणवाभ्यांसंपुटीकुर्यात् ॥ ग्नंयय: कुलि

१०५५

बा·प· शाक्तेयाः प्रणवेस्त्रिकूटलाष्टकमालिख्य॥ ततु
उपरिचतुरस्रं लिखेत्॥ स्वरयुग्ममष्टदलेषु पश्चि
मादिशदक्षिण्येन लिखेत्॥ ग्रंथिस्थाने कचट
तपयशाइत्सष्टौ विलिख्य कूटलाष्टके शेषवर्णा
न्॥ पश्चिमादिप्राग्दक्षिण्येन लिखेत्॥ तद्बाह्ये

मातृकावृत्तं विलिख्य चतुरस्रकामगर्भितां मातृकां
लिखेत्॥ इति बालात्रिपुरायंत्रं॥ स्वर्णरजतादि
लिखित्वा यंत्रं विलिख्य सौवर्णे रजते ताम्रपट्टे भू
र्जपत्रे भुवि॥ विना यंत्रेण चेत्पूजां देवता न प्रसी
दति॥ स्वपुरे वर्तिपठे निधाय वस्त्रेणाच्छाद्य॥

॥बा.१.॥ ॥अथपात्रस्थापनविधिः॥ कुलार्णवे॥ स्वर्णरौप्य
शिलाकूर्मकपालंतुनम्रन्मयं॥ नारिकेलंचर
त्नंचमुक्ताशुक्तिसमुद्भवं॥ पुण्यवृक्षस्समुद्भूतं
पात्रंसल्लोहितंशुभं॥ सिद्धसाधकयोर्मध्ये
षट्त्रिंशदंगुलंभवेत्॥ द्वादशांगुलमूर्द्ध्वंचअधो

भागेतथांगुलंद्वादशांगुलमध्येतुतत्रसंसांस्था
पयेत्बुधः॥ स्वार्थंचद्वादशांसलकांदेवतार्थेद्वाद॥
शांसजेत्॥ द्वादशांगुलमध्यस्थंतत्रचार्घ्यंनिधा
पयेत्॥ आदौद्वारपूजोक्तं॥ स्ववामभागेसामा॥
न्यार्घ्यंसंस्थाप्य॥ किंचिज्जलंप्रोक्षणीपात्रेनि

॥१५२॥

॥बा॰१॰॥ निक्षिप्य॥ तेन जलेन गंधाक्षतपुष्पाणि संप्रो
क्ष्य॥ वमिति धेनुमुद्रया मृतीकृत्येति सामान्या
र्घ्यविधिः॥ सामान्यार्घ्यं स्ववामे कलशं स्थाप
येत्॥ तद्यथा॥ यक्षकर्दमादिगंधमिश्रितेन
जलेन भूमिं विलिख्य॥ यक्षकर्दमं यथा॥ कर्पू

रागरुगस्तूरीकर्पूरंचंदनंतथा॥ महासुगंधिमिस्र॥
कंनामतोयंसकर्द्दमः॥ इतिधन्वंतरि॥ तत्रषट्को॥
णांतर्गतंबिंदुंविलिख्यबाह्यवृत्तंचतुरस्रंकृत्वा
सामान्यार्घोदकेनाभ्युक्ष्य॥ ह्रींआधारशक्ति॥
भ्योनमः॥ इतिगंधपुष्पाभ्यांसंपूज्य॥ तदुपरि

॥बा॰१॰॥ सोवर्णताम्रादिरचितमाधारमस्त्रेनाभिषि
तं॥ ॐ ऐंह्रींश्रीं मल्कुलसुंदर्य्याकारणाघ्यास
नंस्थापयामिनमः॥ इतिसंस्थाप्य॥ रंवन्हिमं
डलायद्वादशकलात्मनेनमः॥ इतिसंपूज्य॥
तदुपरिपूर्वादिप्रागदक्षिण्येनवन्हिकलाद्वादशक

लामर्च्चयेत ॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं यं धूम्रायेनमः ॥४॥ रं
ऊष्मायेनमः ॥४॥ लं ज्वलिन्येनमः ॥४॥ वं ज्वालि
न्येनमः ॥४॥ शं विस्फुलिंगिन्येनमः ॥४॥ षं सु
श्रियेनमः ॥४॥ सं सुरूपायेनमः ॥४॥ हं कपि
लायेनमः ॥४॥ ळं हव्यवाहायेनमः ॥४॥ क्षं ११

१कलापुजा

२:५५

॥१५४॥

॥वा.प.॥ कव्यवाहायैनमः॥ कलशंहेमजंचान्यंस्था
पयेत्तत्रसुंदरी॥अस्त्र॥हस्तप्रक्षालितंसुधू॥
पितंक्लींश्रींमकुलसुंदरीकारणार्घ्यपात्रंस्था
पयामिनमः॥संस्थाप्यहंवसुप्रदत्तपिन्यादि
द्वादशकलात्मनेसूर्यमंडलायनमः॥इतिसं

पूज्य॥ तथाहि॥४ कंभंतपिन्यैनमः॥४॥ मंकंख
खंभंतापिन्यैनमः॥४॥ गंकंधूम्रायैनमः॥४॥ घं
पंमरीच्यैनमः॥४॥ ङंनंज्वालिन्यैनमः॥४॥ वंधं
सुरूच्यैनमः॥४॥ छंदंसुषुम्णायैनमः॥४॥ जंपं
भोगदायैनमः॥४॥ संतंविश्वायैनमः॥४॥

॥बा॰प॰॥ ञं णं बोधिन्यैनमः॥४॥ टं ठं धारिण्यैनमः॥७॥
टं डं क्षमायैनमः॥८॥ कलशांतं समापूर्यविशे १२
षेणसमर्चयेत्॥ तत्रेस्थमम्तं साक्षात्खं॥
द्ररूपं विभावयेत्॥ चंद्रमंडलमभ्यर्च्यकला
भिःसुरवंदिते॥ तद्यथा॥ सोंत्रिपुराबाला॥

कारणार्घ्यस्थामृतंपूरयामिनमः॥इतिमू
लेनार्घ्यामृतंचंद्ररूपंविभाव्यसंस्वकामत्र
दामृतादिषोडशकलात्मनेसोममंडलाया
र्घ्यामृतायनमः॥इतिसंपूज्य॥द्विरष्टकला
सोमस्यप्रपूजयेत्॥तद्यथा॥४ अंअमृता

॥११५६॥

बा:५· कलायैनमः॥४॥ आं मानदाकलायैनमः॥४॥ इं
पुष्पायै कलायै॰॥४॥ ईं तुष्टिकला॰॥४॥ उं पुष्टिक
लायै॰॥४॥ ऊं रत्यैनमः ऋं धृत्यैनमः॥४॥ ॠं श
शिनिक॰॥४॥ ऌं चंद्रिका॰॥४॥ ॡं कांतिक
ला॰॥४॥ एं ज्योत्स्नाक॰॥४॥ ऐं श्रीकला॰॥४॥ ओं

॥११५६।

प्रीतिकला॰॥४॥औंअंगदाकला॰॥४॥अंपू
र्णाकष्मकला॰॥४॥अः पूर्णामृताकलायैनमः १६
॥इतिसंपूज्य॥ब्रह्मकलादयः॥ॐऐंह्रींश्रीं
॥कंसृष्टिकलायैनमः॥४॥खंवृद्धिकलायैन
मः॥४॥गंस्मृतिक॰॥४॥घंमेधाकला॰॥४॥

॥१५५॥

बा॰ प॰ ॥ ऊं कांतिकला॰ ॥ ४ ॥ चं लक्ष्मीक॰ ॥ ४ ॥ छं धृदि
क॰ ॥ ४ ॥ जं स्थिराकला॰ ॥ झं स्थितिक॰ ॥ ४ ॥ ञं सि
द्धिक॰ ॥ ४ ॥ उकारात्मने ब्रह्मकलायेनमः ॥ १८
ॐ हंसः शुचिषद्वसुरंतरिक्षसद्धोतावेदि
षदतिथिर्दुरोणसत् ॥ नृषद्वरसदृतस

॥१५५॥

ध्योमसद्वृजागोजाॠतजाश्चद्दिजा
ॠतं॥इतिॠचांपठेत्॥विष्णुकलादयः॥
ॐऐंह्रींश्रींटंजराकलायेनमः॥४॥ठंपालि
नीकला॥४॥डंशांतिक॥४॥ढंईश्वरीक॥४॥
णंरतिक॥४॥तंकांतिक॥४॥थंवरदाक॥

२५९॥

॥१५८॥

बा·१· ॥ष्ठं दं आल्हादिनिक॰॥४॥ धं प्रीतिक॰॥४॥

नं दीर्घाकला॰॥ इत्यभ्यर्च्य॥ मत्स्यमुद्रया त्रिकोणं

५ पंक्ति

कृत्वा॥ चतुरस्रात्मकं विलिख्य॥ तत्कोणेषु॥ १॰

श्रीं ह्रीं क्लीं इति विलिख्य॥ अकाँत्मने विशल्ड २।४

कलायै॥ ॐ मनहिस्तुत्त्वतेवीर्येणमृष्ण

॥१५८॥

गोन भीमः कुचरोगिरिष्ठाः॥ यस्योरुषुत्रिषुवि
क्रमणेषधिक्षियंति भुवनानि विश्वा॥ इतिकृ
चांपठेत्॥ रुद्रकलाद्यः॥४॥ पंतीक्ष्णाकला
येनमः॥४॥ फंरौद्रीकलायेनमः॥४॥ बंभया
॥४॥ कं० भंविद्रुक०॥४॥ मंतंद्रीक०॥४॥ यंहुधाक०॥

.१८०॥

॥१५६॥ ५

बा.प. रं क्रोधिनीक०॥४॥ लं क्रियाकलायै०॥४॥ वं
उल्कारिणिक०॥४॥ शं मृत्युकला०॥४॥ मं म
करात्मनेरुद्रकलायै०॥ ॐ त्र्यंबकं यजा ११
महेसुगंधिंपुष्टिवर्द्धनं॥ उर्वारुकमिवबं
धनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात्॥ इतिऋचां

॥१५६॥

॥४॥

पठेत् ॥ईश्वरकलादयः॥ षं पीताक० ॥४॥ संश्वे

ताकला० ॥४॥ हं अरुणाक० ॥४॥ लं श्वेताक०

॥४॥ क्षं अनंताक० ॥४॥ नादात्मने ईश्वरक० ॥४॥ ६

ओं तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यंति सूरयः

दिवीव चक्षुराततं ॥ तद्विप्रासो विप्रापन्य

बा.प. वोजागृवांसः समिंधते॥ विष्णोर्यत्परमंपदं॥
इतिऋचांपठेत्॥ सदाशिवकलादयः॥४ अं
निवृत्तिक॰॥४॥ आंप्रतिष्ठाक॰॥४॥ इंविद्या
क॰॥४॥ ईंशांतिकला॥४॥ उंइंधिक॰॥४॥ ऊंदी
पिक॰॥४॥ ऋंरेचिकाक॰॥४॥ ॠंमोचिका॥४॥

लृं सूक्ष्माकला॰॥४॥ लॄं असूक्ष्माक॰॥४॥ एं अ
मृताक॰॥४॥ ऐं ज्ञानदाक॰॥४॥ ओं अमृताक॰॥४॥
औं आप्यायिनिक॰॥४॥ अं व्यापिनीक॰॥४॥ १६
अः व्योमरूपाक॰॥४॥ विंद्वात्मने सदाशिवधु॰॥
ओं विष्णुर्योनिं कल्पयतु॥ त्वष्टारूपाणिपिं

यंतु ॥ आसिंचतु प्रजापतिर्धातागर्भंदधातु
ते ॥ गर्भंधेहिसिनीवालीगर्भंधेहिसरस्वति
गर्भंतेअश्विनौदेवावाधत्तांपुष्करस्रजा ॥
इतिऋचांपठेत् ॥ रहस्यकलाभिःपूजयेत् ॥
सद्योजातादिपंचब्रह्ममंत्रैः संपूज्य ॥ मूल

मुखारयन॥सद्योजातंप्रपद्यामिसद्योजा
तायवैनमोनमः॥भवेभवेनातिभवेभवस्व
मां॥भवोद्भवायनमः॥वामदेवायनमोज्ये
ष्ठायनमःश्रेष्ठायनमोरुद्रायनमः॥काला
यनमः॥कलविकरणायनमोबलायनमोब

१.६३॥

॥१६२॥

बा.प. लप्रमथनायनमो[illegible]सर्वभूतदमना
यनमो मनोन्मनायनमः॥ अघोरेभ्योथघो
रेभ्योघोरघोरतरेभ्यः॥ सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो
नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः॥ तत्पुरुषायवि
द्महे महादेवाय धीमहि॥ तन्नोरुद्रः प्रचो

दयात् ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्व
भूतानां ब्रह्माधिपति र्ब्रह्मणाधिपतिर्ब्रह्मा
शिवोमेऽअस्तुसदाशिवोम् ॥ इतिवेदोक्तम
न्त्रंपठेत् ॥ मूलमुच्चरन् ॥ चतुर्नतिवतिक
लाभिः संपूज्य ॥ फडितिसंरक्ष्य ॥ ॐमिसव

१-६४

बा०प० गुंठ्य मूलेनविक्षतैनैवाभ्युक्षतोरणपुष्पा
दिनापूजयित्वा ॥ देवात्मनांविभाव्य ॥ तत्र
दृशादोषनिवारयेत् ॥ तद्यथा ॥ ॐह्रींश्रींह
सखस्कें पार्थिवदेवताभ्यो हुंफट् ॥ ॐह्रींश्रीं
हसखस्कें आस्फालिनीग्रामचांडालिनी

हुं फट् ॥ ॐ ह्रीं श्रीं ॥ क्रोधचांडालिनी हुं फट् ॥
ॐ ह्रीं श्रीं ॥ दृष्टिचांडालिनी हुं फट् स्वाहा ॥ ॐ
ह्रीं श्रीं ॥ घटचांडालिनी भ्रा हुं फट् स्वाहा ॥ ॐ
ह्रीं श्रीं ॥ तपनन चांडालिनी हुं फट् स्वाहा ॥
ॐ ह्रीं श्रीं ॥ सर्वदृष्टिस्पर्शाचांडालिनी हूं फ

बा०प० ट्स्वाहा॥ॐह्रींश्रीं०पक्षचांडालि हूं फट् स्वा
हा॥ॐ ह्रीं श्रीं आं क्रों क्लीं हसखस्कें हूं फट् स्वा॥
हा॥ॐ ह्रीं श्रीं श्रूं श्रों खेदयहसखस्कें निर्वेद
चांडालिनी पक्षजन दृष्टि सर्वदोषापहं हूं
फट् स्वाहा॥ इति कलशामृतेषु पुष्पाक्षता

निनिक्षिप्य॥ शापमोचनंकुर्यात्॥ ॐश्रीं
श्रूंश्रैंश्रौंश्रः॥ श्रृङ्कशापविमोचितायैसुराद्
व्यैनमः॥ इतिदशधाजपेत्॥ ब्रांब्रींब्रूंब्रैंब्रौं
ब्रः॥ ब्रह्मशापविमोचितायैसुराद्व्यैनमः
॥ इतिदशधाजपेत्॥ ह्रींश्रींक्रांक्रींक्रूंक्रैंक्रौं

१०६६

॥१९५॥

बा॰प॰ कः सुधाकृष्णस्नापं विमोचयअमृतंश्रावयस्व

स्वाहा॥ एभिरपिदश्राधासंजप्य॥ एकमेवप्र

ब्रह्मस्थूलसूक्ष्ममयंध्रुवं॥ कचोद्भवांब्रह्म

स्यांतेनत्तेनाम्नायाम्यहं॥ इत्यनेनब्रह्महासां

विमोचनं॥ सूर्यमंडसंभूते वरुणालयसं

॥१९५॥

स्मा

भव॥ उमाबीजमयेशुद्देविशुक्रकचेशापविमोच
च्यतां॥ इत्यनेनशुक्रकचशापंविमोच्यतां॥ वेदा
नांप्रणवोबीजंब्रह्मानंदमयंयदि। तेनसत्ये
नतेदेविब्रह्महत्यांविपोहति॥ इत्यनेनब्रह्म
सांविमोचनं॥ पावमानपरानंदपावमानप

बा·प· रोरसः॥ पावमानंपरंज्ञानंतेनत्वेपावयाम्य
हं॥ इतिजप्त्वाततः॥ कलशामृतेनस्नानंद
मेवंध्यायेत्॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशंचंद्रको
टिसुशीतलं॥ अष्टादशभुजंदेवंपंचव
क्त्रंत्रिलोचनं॥ अमृतार्णवमध्यस्थंब्र

सब्र ङ्गो परिस्थितं ॥ वृषारूढं नीलकंठं सर्वा
भरणभूषितं ॥ कपालखट्वांगधरं घंटाडमरु
वादिनां ॥ पाशांकुशाधरं देवं गदामुसलधा
रिणं ॥ खड्गखेटकपट्टीशां मुद्गरं शूलदंडकं
विचित्रखेटकं मुंडं वरदाभयपाणिनां ॥ लो

१०६९
।१६७।।
आ०पं०

हितं देवदेवेशं भावयेत्साधकोत्तमः ।। इति आ
नंदभैरवं ध्यात्वा ।। ह्सक्षमलवरयूं आनंद
भैरवाय वषट् ।। इत्यानंदभैरवं त्रिसंपूज्य ।। भा
वयेच्च सुरां देवीं चंद्रकोटियुतप्रभां ।। क्षीरकुं
देंदुधवलां पंचवक्कं त्रिलोचनं ।। अष्टादश

भुजैर्युक्तां सर्वानंदकरां परां ॥ प्रहसंतीं वि
शालाक्षीं देवदेवस्य सन्मुखीं ॥ एवं ध्यात्वा ॥
सहस्रमलवरयीं सुधादेव्यै वौषट् ॥ इत्यानंद
भैरवीं त्रिः संपूज्य ॥ द्रव्यमध्ये त्रिकोणं विलि
ख्य ॥ वामावर्तेन पश्चिमकोणादारभ्य ईश्रा

बा.प. नपर्यंतं कादितकारांतं विलिख्य मध्ये हं क्षं
वर्णं विलिख्य ॥ आदिकादिउतथादिषत्राव
कं वर्णमंडलमखंड सिद्धिदं ॥ अंतरूक्लृसित
हक्षरलकं लक्षयंति यत्राव: कथं त्रिवे ॥ १ ॥
इति भाव्य कुंडलिनीमुत्थाप्य त्रिविनसंयो

त्मा॥ तदुद्गलितामृतधारयावहन्नासापुटेन हृद्म
मध्ये पतितां ध्यात्वा॥ पूर्ववत्सूर्यमंडलात्तीर्था
न्यावाह्य॥ वमिति धेनुमुद्रयामृतीकृत्य॥ मत्स्य
मुद्रयाछाद्य हुमित्यवगुंठ्य॥ चक्रेण संरक्ष्य॥ अ
स्त्रेण रक्षां दिग्बंधनं कुर्यात्॥ ततः कलशं ध्यात्वा॥

बा.प. कलशस्यमुखेविष्णुःकंठेरुद्रसमाश्रिताः॥मू
लेतत्रस्थितोब्रह्मामध्येमातृगणाश्रिताः॥कुक्षौ
तुसागराःसर्वेसप्तद्वीपावसुंधरा॥ऋग्वेदोथ
यजुर्वेदःसामवेदोह्यथर्वणः॥अंगैश्चसहिताः
सर्वेकलशंतुसमाश्रिताः॥अत्रगायत्रीसा

वित्री शांतिः पुष्टीकरी तथा ॥ आयांतु देवपूजार्थं
दुरितक्षयकारका ॥ गंगे च यमुने चैव गोदावरि स
रस्वती ॥ नर्मदे सिंधु कावेरी जलेस्मिन् संनिधिं
कुरु ॥ कलशे प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥
ॐ आं ह्रीं क्रों यं रं लं वं शं षं सं हं लं क्षं अः ॥ काम

॥१७०॥

बा.प.

श्वरसहितत्रिपुराबालायाः॥ अस्मिन्नाधारसहि
श्रीकलशे अग्निसूर्य्यसोमकलानां प्राणइहप्रा
णाः एवं जीवइहस्थितो जीवः॥ सर्वेंद्रियाणिवा
ङ्मनस्त्वक्चक्षुजिह्वाश्रोत्रघ्राणप्राणइहागस
सुखंचिरंतिष्ठंतुस्वाहा॥ इतिप्राणप्रतिष्ठा॥ ततः
गंधादिभिकलशंसंपूज्य॥ ॐहंसः शुचिषद

॥१७०॥

सुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत्
नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जागोजाऋतजा
अद्रिजाऋतं॥ इत्यपिसंजप्य॥ तत्रचतुर्दिक्षु
मध्ये पूर्वे ह्रूं गगनरत्नायनमः॥ दक्षिणे स्रूं
स्वर्गरत्नायनमः॥ पश्चिमे ह्रूं पातालरत्नाय
नमः॥ उत्तरे म्लूं मर्त्यरत्नायनमः॥ मध्ये न्लूं न।

॥ बा॰प॰ ॥ गरलायनमः ॥ दसंपं चरत्नानि संपूज्य ॥ पंचोपचारैः
कलशं संपूज्य ॥ पंचमुद्रया कलशं संपूज्य ॥ पंचमु
द्रया नमस्कु सेति ॥ कलशस्थापनं ॥ एतस्मिन्न्स
मये देवि द्वितीया दिनां शोधयेत् ॥ यमिति शोष
णं ॥ रमिति दाहनं ॥ वमिति प्लावनं ॥ अस्त्रे
ण संरक्ष ॥ कवचेनावगुंठ्य ॥ धेनुमुद्रया मृतीकृ ॥
सेति मूलेन संप्रोक्ष्य ॥ मूलं त्रिः क्रमेणन्न चांपठेत् ॥

ग्रें प्रतद्विष्णुस्तवते वीर्येण मृगोनभीमः कुच
रोनगिरिष्ठाः॥ यस्यारुषुत्रिषुविक्रमणेष
धिक्षियंति भुवनानि विश्वा॥ अजस्य पुत्रमहा
भाग्यपरूपक्षिमृगादयः॥ तेषांमासेनचर॥
तास्तृप्यंतु योगिनीगणाः॥ इतिद्वितीयाऽध्याय

बा.प. नं॥ त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्द्धनं उर्वारुक
मिव बंधनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्॥ मीन
वीरमहाभागगंगाकूलनिवासिनः से
नदेवतास्तृप्यंस्तृप्यंतुयोगिनीगणेः॥
॥इति तृतीयाशोधनं॥ ॐतद्विष्णोःप

स्मं परं सदा पश्यंति सूरयः॥ दिवीव चक्षुरात
तं तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिंध
ते॥ विष्णोःर्यत्परमं पदं॥ गोधूमेन कृता पूर्वं॥
मुद्राणां कुलभूषणी॥ चर्चयंति साधकानां
सर्वभक्षं तु शोभनो॥ जगज्जीवनिमयस्य देवं

॥ [illegible]·प·॥ तायैवौषट्॥ चतुर्थीस्वाहा॥ इति चतुर्थीशोधनं॥
ॐ विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिंश
तु॥ आसिंचतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु॥
तु॥ गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि सरस्व
ति॥ गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्र

जा ह्लूं म्लूं स्लूं म्लूं फ्लूं स्वाहा ॥ इति पंचमीशो
धनं ॥ मूलेन शोधितं द्रव्यं किंचित्किं ललशे
निक्षिपेत् ॥ ततः कुंभसमीपे रक्तचंदनसिंदूर
कुंकुमैः कत्रमेलनेन त्रिकोणवृत्तं च चतुरस्रं वि
लिख्य तत्र सर्वपाथिकदेवताभ्यो नमः ॥
इति गंधपुष्पाभ्यां संपूज्य ॥ तदुपरि तीर्थं भक्ति

स्फुडिमीनमुद्रान्वितंबलिंनिधाय॥ततमुद्रयाव
लिमुत्सृज्य॥ह्रींश्रींसर्वपथिकदेवताभ्योनमः॥
॥इतिमंत्रेणबलिंदद्यात्॥तंबलिंवामपाणिना
मत्स्यकच्छोपरित्रिधाभ्रामयेत्॥मूलमंत्रेणतु
पूजाबाह्येनिक्षिपेत्॥इतिकारणादीनांशोध
नं॥ततोगंधमिश्रितेन॥आवाहनेनयंत्रेषट्पीठ

॰न्यासवत्॥ पीठपूजांकृत्वा॥ आधारात्का
दिभ्॥ ह्सौं सदाशिवमहाप्रेतपद्मासनायन
मः॥ इतिसंपूज्य॥ पूर्ववत्पीठप्राणप्रतिष्ठांकुर्या
त्॥ ततः गंधपुष्पाभ्यांसंपूज्य॥ हुंमित्यवगुंठ्य
चक्रेणसंरक्ष्य॥ छोटिभिर्दशदिग्बंधनंकुर्यात्

॥बा॰प॥ पुनरात्ता घ॥ विन्द्रोघार्घ्यंस्थापयेत्॥ तद्यथा॥ आ
त्मश्रीचक्रयोर्मध्ये त्रिकोणषट्कोणवृत्तचतुरस्त्रंम
उलं विलिख्य धाय॥ मध्येहृंविधसलिख्य॥
चतुरस्त्रकोणेषु प्रागदक्षिण्येन पूर्वादिक्रमेण॥
ॐ उं प्राणपीठायनमः॥ ओंजालंधरपीठायनमः॥
गं पूर्णगिरिपीठायनमः॥ ओंकामरूपीठायन॥

मः॥ षट्कोणेषु षडंगानि संपूज्य॥ त्रिकोणेषु॥ मूलं
त्रिखंडेन संपूज्य॥ मध्ये ह्रीं आधारशक्तयेन
मः॥ इति संपूज्य॥ नमः इत्यनेनाधारं प्रक्षाल्य
मंडले निधाय॥ मं दशकलात्मने धर्मप्रदवह्नि
मंडलाय नमः॥ इति संपूज्य॥ फडिति पात्रं प्र
क्षाल्य॥ श्रीत्रिपुराबालायायापात्रंस्थापय

बा. प. मीतिसंस्थाप्य ॥ अं अर्कमंड
लाय द्वादशकलात्मने नमः ॥ इति संपूज्य ॥
ततः कलशात्ताद्धर्मजोद्धारणपात्रेणोद्ध
त्य वामहस्तस्थितीयार्खंड स्पर्शं धारया
मूलं विलोममातृकापठन् ॥ अर्घ्यपात्र
मापूर्य ॥ ओं षोडशाकमलात्मने कामप्र

दसोममंडलायनमः ॥ इतिसंपूज्य ॥ त
न्मध्ये कुर्यात्त्रिकोणषट्कोणवृत्तचतुरस्रं
मंडलं कृत्वा ॥ ततः पूर्वत्रिरेखायां ॥ अं १६ कं
१६ यं १६ विलिख्य ॥ मध्ये हंसं वर्णं विलि
ख्य मूलखंडत्रयेण त्रिकोणं संपूज्य ॥ षट्को
णं षडंगेन संपूज्य ॥ चतुरस्रे प्राग्दक्षिण्येन पी

॥१५५॥

॥ बा०प० ॥ ष्टचतुष्टयंसंपूज्य॥ गंगेसंकुशामुद्रयावेष्ठ्य॥ सूर्यमंड
लातीर्थमावाह्य॥ पश्चादानंदभैरवानंदभैरव्यौ
तन्मध्येसंपूज्य॥ पूर्वादिक्रमेणपंचरत्नानिसं
पूज्य॥ वमितिधेनुमुद्रयामृतीकृत्य॥ मत्स्यमुद्रया
छाद्य॥ हुमित्यवगुंठ्य॥ चक्रेणसंरक्षास्त्रेण॥ द
शदिग्बंधनंकृत्वा॥ पूर्ववत्प्रतिष्ठांकुर्यात॥ ततः
गंधपुष्पाभ्यांसंपूज्य॥ इतिविशेषार्घ्यविधिः॥

अन्यानिपात्राणिस्थापयेत् ॥ तद्यथा ॥ वि
शेषार्घ्यसमीपेगुरुपात्रं तत्समीपेआत्म
पात्रे ॥ ततःभैरवपात्रं ॥ तत्समीपेवीरपात्रं
शक्तिपात्रं ॥ योगिनीपात्रं बलिपात्रं विशे
षार्घ्यंदक्षतः ॥ पाद्यार्घ्यांचमनीयमधुपर्क
पात्राणिसंस्थाप्य ॥ सर्वपात्रेषुशंखस्तुज

ना.प. ॐ इत्य बिंदु निक्षिप्य ॥ स्वदक्षिणभागे ॥ गंधपु
ष्पाक्षतानि संस्थाप्य ॥ स्वपृष्ठभागे ॥ करपक्षा
लनं पात्रं संस्थाप्य ॥ ततो विशेषार्घ्यजलेन
पुष्पाणि संप्रोक्ष्य ॥ देवतादक्षिणभागे घृ
तदीपं वामे तैलमयं संस्थाप्य ॥ ॐ इतिमंत्रे
ण चंदनपुष्पाणि ॥ कराभ्यांमर्दयित्वा तानि

॥१७८॥

मा

वामहस्ते समादाय ॥ आघ्रापतेसर्वैविलयं
यांतु यमांहिंसंति हिंसकाः ॥ मृत्युरोगभयक्ले
शापतंतिरिपुमस्तके ॥ इतिमंत्रेण ॥ ईशान्या
दिशि दूरतः ॥ क्षिपित्वा ॥ हस्तौपादौप्रक्षाल्या
चम्य ॥ सामान्यार्घोदकेसंकल्पंकुर्यात् ॥ ॐ
अद्येत्यादिना कामेश्वरसहितश्रीत्रिपुराबा

बा.प. लाम्नीत्यर्थे बहिः पूजामहं करिष्ये ॥ ततः स्वपुरभा
गे चोद्दे सर्वविघ्ननिवारणार्थं महाविद्यातिरस्क
रिणीं ध्यायेत् ॥ तद्यथा ॥ अथ ध्यानं ॥ नीलं हयं स
मधिरूह्य पुरः प्रयांति नीलांशुकाभरणमाल्यवि
लेपनाढ्यां ॥ निद्रापुटेन भुवनानि तिरोदधाना ख
ड्गायुधा भगवती परिपातु भक्तान् ॥ एवं ध्यात्वा ॥

गंधादिभिः संपूज्य ॥ अग्नेकिंचिद्बिंदुधारपासंव
प्य ॥ मंत्रद्वयं पठेत् ॥ तद्यथा ॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऐं क्लीं सौः
ह्रीं श्रीं नमो भगवती माहेश्वरी पररूजनमनश्चक्षुति
रस्करिणीं कुरु २ स्वाहा ॥ ॐ ४३ ह्रीं क्लीं ऐं ब्लौं ति
रस्करिणी तिरस्करिणी सकलपररूजनमनश्चक्षु
श्रोत्रजिह्वाघ्राणमाण तिरस्करिणि कुरु २ ठंठः स्वा
हा ॥ इति मंत्रद्वयं मजप्य ॥ नमस्कृत्य ॥ हस्ते गंधपुष्पं

बा.प. अक्षतां गृहीत्वा ॥ हृद्देशे निक्षिपेत् ॥ ततो द
क्षहस्तेन तर्जन्यंगुष्ठाभ्यां गंधपुष्पाणि गृहीत्वा
वामे तत्वमुद्रया शुद्धिखंडं गृहीत्वा ॥ गुरुपात्रा
मृतेन शिरसि ॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं अमुकानंदनाथामु
कीदेव्यंबाश्रीपादुकां पूजयामि नमः ॥ एवं गुरु
चतुष्टयं संपूज्य ॥ संतर्प्य ॥ तथैव देवीपात्रामृ

तेन स्व हृदि मूलमुच्चार्य सांगां सपरिवारां सायु
धां सवाहनां कामेश्वरसहितां श्रीत्रिपुराबा
लां श्रीपादुकां पूजयामि नमः ॥ इति त्रिः संतर्प्य ॥
तथैवात्मपात्रेण ॥ ॐ ह्रीं श्रीं हंसः सोहं स्वाहा ॥
आत्माष्टाक्षरमंत्रेण मूलाधारे पूजयेत् ॥ इति

बा.प. ॥त्रिः संतर्प्य॥ पश्चात्तत्त्वशुद्धिं कुर्यात्॥ तद्यथा॥ स्व
वामकरतले कारणेनैव त्रिकोणं विलिख्य॥ फ्र
ड्डिखंडत्रयं संस्थाप्य कं मध्ये च॥ ॐ आत्मतत्त्वे
स्थूलदेहं शोधयामि स्वाहा॥ इत्यग्रस्थां स्वीकृ
त्य॥ विद्यातत्त्वं सूक्ष्मदेहं शोधयामि स्वाहा॥ दक्षि
णस्थां स्वीकृत्य॥ ॐ शिवतत्त्वे कारणदेहं शोध

यामिस्वाहा ॥ इतिवामस्यांसीकृत्य ॥ ॐ सर्वंत
सेतत्वत्रयांशोधयामिस्वाहा ॥ इतिवामस्कंधं ॥
सीकृत्य ॐ आर्द्रंज्वलति ज्योतिरहमस्मि
ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि ॥ योहमस्मि ब्र
ह्माहमस्मि ॥ अहमेवमांजुहोमिस्वाहा ॥ ३

वा·प· त्रिमंत्रेणस्पर्शं स्वस्य कुंडलिनीं जिह्वाग्रेस
मानीयतन्मुखेदद्यादितितत्वचूडः ॥
ततोदेवीपात्रामृतेनात्मानंपूजोपकरणंचा
भ्युक्ष्य पूजामारभेत ॥ तद्यथा ॥ चक्रस्यपूर्वा
दिक्रमेणचाईशान्यादिक्रमेण त्रिकोणस्तेव

तुरस्रात्मकं मंडलंचतुष्टयंकुर्यात् ॥ ॥ ऐं
ह्रीं क्लूं मंडलायनमः ॥ गंधपुष्पाभ्यांसंपूज्य ॥ त
त्रक्रमेणपूजयेत् ॥ पूर्वेवांबटुकायनमः ॥ द
क्षिणे यांयोगिनीभ्योनमः ॥ पश्चिमे क्षांक्षेत्रपा
लायनमः ॥ ॐगांगणपतयेनमः ॥ ततःस्वबा

॥ बा॰प॰ ॥ मैतैयैवमंडलंकृत्वा ॥ तथैवसंपूज्य ॥ ॐ ॥ सर्वेभ्य
तेभ्योनमः ॥ इतिगंधपुष्पाभ्यांसंपूज्य ॥ अस्त्रेण
छोटिकाभिर्दशदिग्बंधनंकुर्यात् ॥ प्राणायाम
ऋष्यादिकरषडंगंकृत्वा ॥ ॐप्रारब्धंयन्मयादे
॥ त्र ॥ विपत्करिष्यामियत्कृतं ॥ तत्सर्वंरूपयादे

निर्विघ्नं कुरु मे सदा ॥ इति संप्रार्थ्य ॥ पीठपूजां कृत्वा ॥ श्रीगुरुपादुकाभ्यो नमः ॥ इति गुरुवंदनं कृत्वा ॥ समस्तयोगिनीश्रीपादुकाभ्यो नमः ॥ श्रीचक्रराजे पुष्पांजलिं दत्वा प्रपूजयेत् ॥ मूला दिब्रह्मरंध्रांतं ब्रह्मविल्माद्यिनीं विसतंतुत ॥

॥१८४॥

॥बा॰प॰॥नीयसींदेवींध्यात्वा॥बाह्यध्यानंकुर्यात्॥
॥तद्यथा॥वामेपुस्तकमुज्वलंभयहतिंभक्ता
यसंबिभ्रती॥दक्षेस्फाटिकमालयामथव
रंपूर्णेंदुबिंबानना॥सहस्राभरणाव[illegible]तांम॥
होज्वलवपुःकांतिंपरांसुंदरींबालांचिंतया

मिभवंतिविपुलासिद्धियुतापूर्णता॥एवंध्या
त्वा॥वहनाडीक्रमेणैवमूलादिब्रह्मरंध्रगांस
विलक्षांपरमेशानींसर्वज्ञांकुलसुंदरीं॥पुष्पां
जलिंविसार्यध्यात्वा॥ पीठनिवेशयेत्॥इत्या
वाहनमुद्रया॥ आ॥वाहयमुद्राप्रदर्शयेत्

॥बी॰१॰ आवाहयत्स्थापयेत्॥ सन्निरोधयेत् सन्
निधापयेत्॥ संमुखीकुर्यात् अवगुंठयेत्
सकलीकुर्यात्॥ परमीकुर्यात्॥ अमृतीकुर्या
त्॥ जीवन्यासं विधाय स्वास्वागतं कुशलं
मिदमासनं आस्यतामिसभिलाप्य॥ पूजा

मंडपात्मानमंडपेरत्नसिंहासनेपरि॥समा
वाह्य तत्तः॥ पाद्यामृतेन मूलांते कामेश्वर स
हितश्रीत्रिपुराबालायै नमः॥ एतत्साधपा
दयोः॥ पुर्ववत्समुच्चार्य इदमर्घ्यं स्वाहा श्रि
रसि॥ अर्घ्यंपात्रामृतेनार्घ्यं दद्यात्रिः

बा. पु. पूर्ववदाचमनीयपात्रानाम्नेतेनमुखे॥आ
चमनीदद्यात॥मुखेमधुपर्कंदद्यात॥स्वधां
नी:॥पूर्ववदाचमनंकुर्यात॥एवंस्नानंस
मर्प्य सर्वांगेदत्वापुन:॥आचमनंदद्यात
एवंवस्त्राणिभूषणानिसमर्प्य॥प

ज्ञोपवीतंसमर्पयामिनमः॥पंचोपचारैःसंपूज्य
पादुकामुद्रांप्रदर्श्य॥स्नानमंडपात्पूजामंडपेदे
वीमावाह्य॥पुनःगंधपुष्पाधूपदीपयित्वा॥मू
लांतेकामेश्वरसहितश्रीत्रिपुराबालायैन
मः॥शिरसिमुखे॥हृदिगुह्येपादयोःसर्वां

॥१८-७॥

वा.प. गेपंचपुष्पांजलिंदत्वा॥ ततोदेवीदक्षिण
भागेकामेश्वरंपूजयित्वा॥ भैरवपात्राम्र
तेसंपूज्य॥ संतर्प्य॥ ततोवराभयज्ञान
पुस्तकपाशांकुशचापबाणकपालक
मलमुद्राश्चप्रदर्शयेत्॥ ततोपरिवारा

॥१८-७॥

कृत्म पित्वा ॥ परिर्चनार्थज्ञां प्रार्थयेत् ॥ संवि
न्मयपरे देवी परामृतरसप्रिये ॥ अनुज्ञां देहि
कैमेश्री घंपरिवारार्चनाइमे ॥ एवं प्रार्थयि
त्वा ॥ पुष्पांजलिक्षिप्त्वा ज्ञांगृहीत्वा ॥ परिवार
मर्चयेत् ॥ दक्षिणांगुष्ठतर्जनीभ्यां गंध

बा॰प॰ पुष्पाक्षतान्गृहीत्वा वामेतत्वमुद्रया शुद्धि
खंडं गृहीत्वा ॥ गुरुपात्रामृतेन तर्प्पयेत् ॥
देव्याः दक्षभागे ॥ प्रकाशानंदनाथप्रका
शांबाशक्ति श्रीपादुकां पूजयामि तर्प्प
यामि नमः ॥ विमर्शानंदनाथविमर्शांबा

शक्तिश्री० ॥ आनंदानंदनाथआनंदांबाश्री०
॥ इति दिव्यौघः ॥ एवं विक्षेपार्घ्यजलेन तत्समु
द्भ्यासर्वं तर्पयेत् ॥ श्री ज्ञानानंदनाथ ज्ञानां
बाशक्तिश्रीपादुकां त० ॥ सत्यानंदनाथसत्यां
बाशक्तिश्रीपादुकां० ॥ पूर्णानंदनाथपूर्णां

बा०प० बाग्शक्तिश्री०॥ मतिभावानंदनाथमतिभावांश्री०
सुभगानंदनाथसुभगांबाश्री०॥ इतिमानवौ
घा॥ इमांनवपंक्तिक्रमेणपूजयेत्॥ गुरुचतु
ष्टयंपूजयेत्तर्पयेच्च॥ ऐंहृदयशक्तिश्री०॥ क्लीं
शिरशक्तिश्री०॥ सौंशिखाशक्तिश्री०॥ ऐंक

वचशक्ति॰॥ ह्रीं नेत्रशक्ति श्री॰॥ इसग्नीशा
सुरवायव्यमध्येदिक्षु षडंगानि पूजयेत्॥
एवं संपूज्य॥ मूलेन त्रिः संतर्प्य॥ योनिमुद्रां
प्रदर्शयेत्॥ मूलांते पुष्पांजलिं दद्यात्॥
प्रार्थयेत्॥ धूपः॥ अभीष्टसिद्धिं मे देहि त्रि

 पूरेदेविपूजते॥भक्त्यासमर्पयेतुभ्यंप्रथ
मावरणार्चनं॥अनेनपुष्पांजलिंनिक्षिप्य॥
मध्येत्रिकोणमूलेनश्रीबालात्रिपुराश्रीपा
दुकं०॥त्रिकोणवामभागरूद्रेयशक्तिश्री०
॥दक्षकोणमस्येशक्तिश्री०॥त्रिकोणाग्नमनो

मवाशक्तिश्री०॥ पुष्पांजलित्रयंदत्वा॥ धूप
दीपनैवेद्यादिदत्वा॥ अभीष्टसिद्धिंमेदेहीत्या
दिनाद्वितीयावरणं॥ त्रिकोणाद्बहिः॥ ततः॥
दक्षिणेद्वयं॥ उत्तरतोपरतश्चैकं॥ ह्रीं ईशान
मनोभवायैनमः॥ ईशाने॥ ह्रींतत्पुरुषम

बा०१० करध्वजायैनमः॥तत्पु०॥स्कूं अघोरकुमारकं
दर्पयायनमः॥अघो०॥स्रं ह्रिं वामदेवमन्मथा
यनमः॥वाम०॥स्कं सद्योजातकामदेवायन
मः॥सद्यो०॥द्रांद्राविण्यै०॥द्राव॥क्ष्रीं क्षोभि
ण्यैनमः॥क्षोभि०॥क्लीं वशकारिण्यैनमः॥

वशि॰॥ ष्टूं आकर्षिण्येनमः॥ अक॰॥ सः सं
मो॰॥ सः संमो॰॥ ह्रीं कामराजायनमः॥ काम॰॥
क्लीं मन्मथायनमः॥ मन्म॰॥ ऐं कंदर्प्पाय॰॥ कं
द॰॥ ब्लूं मकरध्वजाय॰॥ मधु॰॥ स्त्रीं मीनके
तनाय॰॥ मीन॰॥ अभीष्टसादिनात्तती

बा०१० सावरणं ॥ अष्टयोनिषु ॥ देव्यग्रमारभ्य ॥ अनं
गकुसुमायैनमः ॥ अनं० ॥ अनंगमेखलायैन
मः ॥ अनंमे० ॥ अनंगमदनातुरायै० ॥ अनंगसु
भगायै० ॥ सुभगाभगसर्पिण्यै० ॥ भग० ॥ भग
मालिन्यै० ॥ भग० ॥ अनंगमदनायै० ॥ अनं० ॥

धूप०॥अभीष्टत्यादिना चतुर्थावरणं॥ अष्टदले
पुब्राह्म्यैनमः॥ब्राह्रीश्री०॥माहेश्वर्यैनमः॥मा०
कौमार्यैनमः०॥कौमार्यै० वैष्णव्यै०॥वै०॥वारा
ह्यैनमः॥वारा०॥ऐंद्र्यैनमः॥ऐं०॥चामुंडायै०॥
चामुंडाश्रा०॥महालक्ष्म्यै०॥म०॥धूप०॥अभी

बी०१ सादिनापंचमावरणं|| ॐ ऐंह्रींश्रींऐंक्लींसौः||
असितांगभैरवायनमः||४ अ||रुरुभैरवाय०||
||४अ||चंडभैरवायन०||४अ||क्रोधभैर०||४अ||उन्म
त्तभैरवा०||४अ||कपालभै०||४अ||भीषणभै
रवाय०||४ अ||संहारभैरवाय०||धूप०||अभी

इत्यादिनाषष्ठावरणं ॥ दलाग्रे ॥ ४३ ॥ कामरू
पपीठायनमः ॥ ४३ ॥ मलयागिरिपीठाय० ॥ ४३ ॥
कोल्हगिरिपीठायनम० ॥ ४३ ॥ चोहांगिरिपी
ठाय० ॥ ४३ ॥ कुलांतकपीठाय० ॥ ४३ ॥ जालंधर
पीठायनमः ॥ ४३ ॥ उड्यानपीठाय० ॥ ४३ ॥ कांचि

बा.प. अभिष्टस्यादिनासप्तमावरणं ॥ ततः ॥ भूरग्रहे
दशदिक्षु ॥ अर्चयेत् ॥ पूर्वादितः ॥ हेतुकभैरवा
यनमः ॥ ४३ ॥ त्रिपुरान्तकायनमः ॥ ४३ ॥ वेताल
भै० ॥ ४३ ॥ अग्निजिह्व भैरवायनमः ॥ ४३ ॥ कालां
तभै० ॥ ४३ ॥ कपालिभै० ॥ ४३ ॥ एकपादभै० ॥ ४३ ॥

भीमरूपभै०॥ ४३॥ अचलभै ॥ ४३॥ हाटके
श्वरभै० ॥ धूप० ॥ अभिष्टत्यादिना अष्टमाव
रणं॥ पूर्वे॥ ४३॥ अग्नयेनम०॥ आग्नेय॥ ४३॥
अग्नयेनमः॥ दक्षिणे॥ ४३॥ यमायनमः॥ नै
र्ऋत्ये॥ ४३॥ नैर्ऋत्यायनमः॥ पश्चिमे॥ ४३॥

बा॰प॰ वरुणायनमः॥वायव्ये ४ ३॥वायव्यायनमः॥उत्तरे ४ ३॥
कुबेरायनमः॥ईशाने॥४ ३ ईशानायनमः॥पूर्वेशा
नयोर्मध्ये॥४ ३ ब्रह्मणेनमः॥निर्ऋतिपश्चिमयो
र्मध्ये॥४ ३॥अनंतायनमः॥धूप॰॥अभिष्टस्यादिना
नवमावरणं॥पूर्वादिविज्ञायवभ्रः ज्ञायनमः॥

शक्तयेनमः॥खड्गायनमः॥पाशायनमः॥अंकु
शायनमः॥गदायेनमः॥त्रिशूलायेनमः॥पद्मा
यनमः॥चक्रायनमः॥धूप०॥अभिष्टसादिनाद
शमावरणं॥ पूर्वेवांबटुकायनमः॥दक्षिणेयां
योगिनीभ्यानमः॥पश्चिमेक्षांक्षेत्रपालायनमः॥

बी०१० उत्तरे गां गणेशाय नमः ॥ आग्नेय्यां अष्टवसुभ्यो न
मः ॥ नैर्ऋते द्वादशादित्येभ्यो नमः ॥ वायव्ये एकाद
शरुद्रेभ्यो नमः ॥ ईशाने पंचभूतेभ्यो नमः ॥ धूपं० ॥ नै
वेद्यादि समर्प्य ॥ पुष्पांजलिं गृहीत्वा ॥ अभिष्टस्या
दिना एकादशावरणं ॥ इति आवरणपूजा संपू

र्णं॥मूलमंत्रेण॥३॥मूलांतेसांगायैसपरिवा
रायैसायुधायैसवाहनायैसालंकारायैकाम
श्वरसहितायैश्रीत्रिपुराबालायैगंधंसम
र्पयामिपरमानंदसौरभ्यपरिपूर्णदिगंतरं
गृहाणपरमंगंधंकृपयापरमेश्वरी॥इत्यन॥

बा॰ प॰ मांगुष्ठाभिर्योगेन गंधमुद्रां प्रदर्शये॥ ततः पुष्पा
प्यादाय॥ तुरियपवनसंभूतं नानागुणमनोह
रं॥ अमर्दसौरभंपुष्पंगृह्णांतामिदमुत्तमं॥ का
मेश्वरसहितश्रीत्रिपुराबालायैनमः॥ इत्ति त
र्जन्यंगुष्ठाभ्यांवारत्रयंदद्यात्॥ ततः धूपपा

ॐ फडिन्तिसंप्रोक्ष्यनमः॥इति धूपंपुष्पंदद्या
त्॥मूलमुच्चार्य॥वनस्पतिसोरसेसन्नागंधाढ्यो
गधमुत्तमः॥आग्नेयंसर्वदेवानांधूपोयंप्रति
गृह्यतां॥सा॰स॰सा॰स॰का॰त्रि॰धूपं॥स्वं
स्वजलंमुत्सृज्यतर्जन्यंगुष्ठयोगेनधूपमुद्रां

घा॰ ५ मदर्घ्यं॥ गजध्वनिगर्जन्मातमः हाघोषभस
पिनी॥ त्रासयन्त्सर्वदुष्टानांमातःस्वाहेति
नमो नमः॥ इतिगंधपुष्पाक्षतैःपूजितांघं
टांवामहस्तेनवादयन्॥ देवतागुणनामसं
स्तुत्यादिकीर्तयन्॥ देव्याभूपयेत॥ ततोदी

पपात्रं फडिति संप्रोक्ष्य नमः॥ पुष्पं दत्वा॥ म्र
लांते कामेश्वर॰ श्री॰ बा॰ सां॰ स॰ सा॰ स॰
दीपं स॰ सुप्रकाशो महादीपः सर्वत्र तिमि
रापह॥ बाह्यमभ्यंतरं ज्योतिर्दीपोयं प्रतिगृ
ह्यतां॥ दीपं॰॥ इति शंखजलमुत्सृज्य॥ मध्ये

मांगुष्ठभियोगेनदीपमुद्रांप्रदर्शये॥ पूजामंडपा
द्वारेजनमंडपेरत्नसिंहासनोपरिसमावाहयत
त्रदेवताव्या॥ अग्नेयषट्कोणमंडलंकृत्वा
तत्राधारंसंस्थाप्य॥ तत्रास्त्रेणप्रक्षालितं
पात्रंसंस्थाप्यसंस्थाप्य॥ तत्रमूलेननैवेद्यसा

मग्नीसंपूज्य ॥ क्रीं हूं ह्रीं इतिमंत्रेणनैवेद्यंसंप्रो
चक्रमुद्रयाभिरक्ष्यमूलमंत्रितजलेसंप्रोक्ष्य
अखिलममृतात्मकंध्यात्वा ॥ ततःष्ठलग्नेनमू
लमंत्रमष्टधाजप्त्वाधेनुमुद्रांप्रदर्श्य ॥ गंधपु
ष्पैरभ्यर्च्य ॥ तदंतांकिंचिदन्यपात्रेनिधायपिं

२१
॥२००॥
बा॰प॰

उन्कृत्वा ॥ पूर्वपूजितं मंडले बटुकादीनां बलिं
दद्यात् ॥ तदुक्तं स्वतंत्रे पूजांते भोजनादौ तु ब
लिं दद्यान्महेश्वरि पूर्वेइति बलिपात्रमस्
नेन बलिमुपानीय ॥ ॐ ॥ एह्येहि देवीपुत्र
बटुकनाथ कपिलजटाभारभास्वत्त्रिनेत्र

ज्वालामुखसर्वविघ्नान्नाशय॥ सर्वोपचा
रसहितबलिंगृह्ण २ स्वाहा॥ करकलितक
पालमिति॥ एषबलिर्वटुकनाथायनमः॥
इतिवामांगुष्ठांतर्जनीभ्यांमुत्सृजेत्॥ दक्षि॰
योगिनीपात्रामृतेनबलिमुपानीय॥ ऊर्ध्वं

॥२०१॥

बा०प० ब्रह्मांडतदेवादिदिविगगनतलेभूतलेनिष्कले
वापातालेवावनेवासलिलपवनयोर्यत्रकुत्र
स्थितोवा॥सेत्रेपीठोपविषुचकृतपदाधूप
दीपादिकेनप्रीतादेव्यःसदानःशुभबलिवि
धिनापांतुवीरेंद्रवंद्यः॥३॥यायोगिनीभ्योनमः

स्वाहासर्वयोगिनीभ्यो हुं फट् स्वाहा ॥ एषबलि
योगिनीभ्योनमः ॥ इतिमंत्रेणांगुष्ठमध्यमाना
मिकाभिर्योगिनयोन्याकाराभिर्बलिमुत्सृजेत्
पश्चिमे ॥ बलिपात्रामृतेनबलिमुपानीय ॥
निर्वाणंनिर्विकल्पंनिरूपमवदनंक्षेत्रपालं

क्षकारं कर्चाभंव अ्वदं ष्ट्रं कुतवह वदनं रौद्रमुन्म
न्नभावं॥ फट्कारंवडुधारांभ्रकुटितमुखभै
रवंशूलपाणिखट्वांगं व्योमनीलंडमरुकस
हितं क्षेत्रपालंनमामि॥ॐ क्षांक्षींक्षूंक्षैंक्षौं
क्षः स्थानक्षेत्रपालसर्वोपचारसहितंव

लिंग ह्रू र स्वाहा ॥ एष बलि क्षेत्रपालाय न
मः॥ इति मंत्रेण वामांगुष्ठानामिकाभ्यां बलि
मुत्सृजेत् ॥ उत्तरे ॥ बलि पात्रान्तेन बलिमु
पानीय ॥ सिंदूराभं त्रिनेत्रं पृथुतरजठरं ह
स्तपद्मैर्दधानं दंतं पाशांकुशेष्टा सुर कर विक

बा०पं० सद्बीजपूराभिरामं ॥ बालेंदुद्योतिमौलिं त्रिल
करिवदनं दानपूराढ्यगंडं भोगींद्राबद्धभूषं भ
जतगणपतिं रक्तवस्त्रांगरागं ॥ गां गणेशाय
नमः ॥ सर्वविघ्नान्नाशाय ॥ इमा यथोपचार
सहितं बलिं गृह्ण २ स्वाहा ॥ वामबद्धमुष्टिस

रत्नमध्यमयाबलिमुत्सृजेत् ॥ ततःस्ववामे ॐ
ह्रींसर्वविघ्नकृद्भ्यःसर्वभूतेभ्यःस्वाहा ॥ एषब
लिसर्वभूतेभ्योनमः ॥ इतितलमुद्रयाबलि
पात्रामृतेनबलिमुत्सृजेत् ॥ तउक्षंभैरवया
मले ॥ एवापात्रेपृथक्पात्रेद्यासंचबलि

प्रिये॥ वामभागेस्थितेदेविसर्वविघ्नहरोभवेत्
ततोवेतालायपुष्पांजलिंसमर्प्य॥ तन्मुखानले
जोविनिर्गतमितिध्यात्वा॥ वामांगुष्टेनैवेद्यपा
त्रंस्पृष्ट्वादक्षिणकरेणजलंगृहीत्वा॥ मूलांते
सत्पात्रेशुद्धिविशोध्याविविधानेकभक्ष्य

णंनिवेदयामिते॥देविसानुगायेगृहाणतत्॥इ
तिश्लोकंजपित्वा॥सांगायेसपरिवारायेसा
युधायेसवाहनायेसालंकारायेकामेश्वरस
हितश्रीत्रिपुराबालेनैवेद्यंसमर्पयामिनमः
॥इतिशंखजलमुत्सृज्यनैवेद्यमुद्रांप्रदर्श

२०३६

बा०पृ० दक्षिणकरेणसमंत्रकंप्राणादिपंचमुद्रांप्रदर्श
येत्॥ॐप्राणायस्वाहा॥इत्यंगुष्ठकनिष्ठानामा
भि॥ॐअपानायस्वाहा॥इत्यंगुष्ठतर्जनीमध्य
माभिः॥ॐव्यानायस्वाहा॥इत्यंगुष्ठमध्यमा
नामाभिः॥ॐउदानायस्वाहा॥इत्यंगुष्ठत्तर्ज

नीमध्यमानामाभिः॥ॐसमानायस्वाहा॥इत्यं
गुष्ठादिसर्वाभिः॥ततोभुंजानंध्यायेत्॥ब्रह्मे
शाद्यैःसरसमभिमभितस्सूपविष्टैःसमंतात्स्निं
जद्वालव्यजननिकरैः॥वीज्यमानसखीभिः
नर्मक्रीडाप्रहसनपरापंक्तिभोक्तॄन्हसंति

बा०१० मुंक्ते पात्रे कमकघटितषट्रसस्ताऽन्निश्वमालः
इति देविध्यात्वा॥ ततो वस्य पूजां गतेन होमं कुर्या
त् यथा॥ स्वात्महस्तदक्षप्रमाणं चतुरंगुलमुत्तमं
स्थंडिलं कृ मूलेन वीक्ष्य फडिति संप्रोक्ष्य॥ तेनैव
दर्भेणालोड्य॥ मूलेन होमद्रव्योपरि विचिंत्यम्

लेनाग्निस्थापयित्वाभोजनमंडपात तत्रैवदे
वीमावाह्य॥गंधाद्यैः संपूज्य॥आज्येनव्याहृति
होमंकुर्यात्॥तद्यथा॥ॐभूःस्वाहा॥ॐभुवःस्वा
हा ॐस्वःस्वाहा॥ऐंहृदयायनमः॥हृदयदे
वींस्वाहा॥एवंषडाहुतिंदत्वा॥मूलेनपंच

आ.प. विंशतिसंख्याकं कृत्वा पुनर्व्याहृतिभि र्कृत्वा
ततः ॥ गंधाद्यैः संपूज्य ॥ देवतादेवतामूर्तौ संयो
ज्य ॥ वन्हिं विसर्जयेत् ॥ भो भो वन्हि महाशक्तिः
सर्वकामप्रसाधकः ॥ कर्मांतरेपि संप्राप्ते सा
न्निध्यं कुरु सादरं ॥ ततः स्वदक्षिणभागेत्रि

कोणचतुरस्रमंडलंकृत्वा॥तत्रदेवींध्यात्वा॥मू
लेनपुष्पाक्षतैःसंपूज्य॥एह्येहिजगतांमातर्ज
ननीइमंसामिषान्नंगृह्ण॥सर्वसिद्धिंदेहिश
त्रुक्षयंकुरु॥मूलांतेएषबलिस्त्रिपुराबाला
यैनमः॥तत्रैवमूलांतेकामेश्वरायबलिंदद्या

ततोदेवीं तृप्तां विभाव्य॥ धेनुमुद्रया जलममृ
तीकृत्य॥ तेन जलेन उत्तरापोशानं दद्यात्॥ अमृ
पिधानमसि स्वाहा॥ इति देव्या हस्ते जलं दद्या
त्॥ ततः गतसारं नैवेद्यं किंचिदुधृत्य॥ ॐ वं
डेम्ध्वंयै नमः॥ इति देव्युच्छिष्टभुजि ईशान्यां दि

पात॥ततः तांबूलंदत्वा॥पुगीफलंमहद्दिव्यंना
गवल्लीदलान्वितं॥कर्पूरादिसमायुक्तंतांबूलंप्र
तिगृह्यतां॥पश्चात्भोजनमंडपात्‌जामंडपेदे
वीमावाह्य॥ततःकुलारात्तिकंसमर्प्पयेत्‌॥तथ
था॥शालिगोधूमपिष्टेनसगुडेनसज्जारके॥शा

ल्लिद्वयेनसा॥ ॐत्रिकोणाकारान्॥ मंडुकूरूपेण
नवदीपान्विधा॥ पष्टतेनयाचयित्वा॥ सौवर्ण
दिपात्रेनिक्षिप्य॥ मूलेनप्रज्वाल्य॥ सामयि
कंश्लोकद्वयंपठन्॥ मूलेनदेव्युपरिभ्राम्य
कुलदीपंनिवेदयेत्॥ चंद्रादित्यौचधरणीवि

दग्निस्त्वयेवच ॥ त्वमेवसर्वज्योतिस्त्वा आरार्ति
कंचगृह्यतां ॥ आरार्तिकं गृहाणेदं त्रिपुरेममास
ड्य ॥ इत्यनेनमंत्रेण घंटावादयन् ॥ मूलमुद्रा
र्य ॥ देवीं वीराजयेत् ॥ पुनः गंधपुष्पाभ्यां संपू
ज्य ॥ पूर्ववत्पंचपुष्पांजलिंदत्वा ॥ ततो क्र

वा.प ष्यादि कर षडंगं विधाय॥ पश्चा कुलिकामहा
श्वेतुश्वेतुमंत्रा जपित्वा॥ ततो जपमालामानी
य मूलेनार्घ्योदकेनाभ्युक्ष्य॥ मालेमालेमहा
माले सर्वशक्ति स्वरूपिणी॥ चतुर्वर्गस्त्वयि
न्यस्तुस्तस्मान्मेसिद्धिदा भव॥ इसेनेन मंत्रे

णगंधपुष्पाभ्यांसंपूज्य॥ॐ॥विघ्नंकुरुमालेत्वंस
र्वकार्येषुसर्वदा॥इतिमंत्रेणदक्षिणहस्तेना
दाय शिरसिगुरुंकंठेमंत्रंहृदिस्वेष्टदेवतां
ध्यायन्॥हृदियसमीपेमालामानीयदक्ष
हस्तमध्यमांगुलीमध्यपर्वणीसंस्थाप्य॥ऽथ

ग्नेणाभ्रामयित्वा ॥ एकाग्रचित्तोयुतंसहस्र
मष्टोत्तरमालांवामूलमंत्रंप्रणवःसमुच्चार्य ॥ ज
पंसमर्प्य ॥ ॐ मालिकेत्वंसर्वदेवानांप्रीतिसर्वदाम
म ॥ रूपंकुरुष्वमेभद्रेयशोवीर्यंचसर्वदा ॥ ह्रींसि
द्ध्यैनमः ॥ इत्यनेनमंत्रेणमालांशिरसिसंस्था

प्य॥ पुनः कुलिकां जपेत् ॥ पुनः प्राणायामक
ष्यादिकरषडंगं विधाय॥ देव्या वामहस्तेन अ
र्घोदकेन गुह्येतिमंत्रेण जपंसमर्प्य देव्याःपु
ष्पांजलिं निक्षिप्य॥ ह्रीं सिध्ध्येनमः इति पंचा
क्षरेण पुनर्मालां संपूज्य रहसि स्थापयेत्॥

२.३३
॥२१२॥
बा.प.

तत्रकवचस्तोत्रसहस्रनामादिपठित्वा॥सामा
यिकैःसह॥यथाविधिपात्रंवंदनंकुर्यात्॥य
था॥चक्राकारेण॥पंक्त्याकारेणवा॥सा
धकःसहशक्तिश्चेत्॥युग्मयुग्मक्रमेण॥सने
समुपविश्य॥सामायिकस्यललाटेचंदना

सतं दत्वा॥ शिवशक्ति प्राणमोड्डियायादिगु
रूत्तंत्राधिस्थानंस्यात्तत्रादौगंधपुष्पादिना
गुरुं पूजयित्वा॥ श्रुद्धिसहितपात्रंतस्मैनि
वेदयेत्॥ प्रणम्यगुरुभावेनतत्पात्रंजलेनि
॥ क्षिपेत्॥ ततः शक्तिपात्रंरूप्यादियुक्तोम

॥बा॰प॥ स्मैनिवेदयेत् ॥ सामयिकेभ्योपिज्ये ॥
ष्ठानुक्रमेण श्रुध्यादियुक्तं पात्रं दद्या
त् ॥ सामयिकोपि हस्ताभ्यां पात्रं गृही
त्वा ॥ श्रीनाथपादुकां ध्यात्वा ॥ इतिगु
रुं नत्वा ॥ मूलमंत्रमष्टधा जप्त्वा ॥ पूर्वव

॥२१३॥

डुरु चतुष्टयं पादुका मंत्रेण शिरसि संपू
ज्य संतर्प्य हृदि स्वेष्टदेवतां संपूज्य संतर्प्य
आनंदभैरवाय नंदभैरव्यो संपूज्य संत
र्प्य॥ ततः स्वके स्वसामायिके सह पात्रवं
॥दनं कुर्यात॥ वामकरतले कारणं नि

॥२१४॥

धा·प·॥ कोणं विलिख्य ॥ त्रिकोणेषुषडंत्रयं संस्था
प्य ॥ मध्यवेकैकं प्रकृत्यहंकार मन बुद्धि ॥
श्रोत्र त्वक् चक्षु जिह्वा घ्राण वाक् पाणि
पाद पायूपस्थ शब्द स्पर्श रूप रस गं
ध आकाश वायू तेज सलिल भूम्या ॥

काश वायु तेज सलिल भूमि ॥ अं आं
इं ईं उं ऊं ऋं ॠं लृं लॄं एं ऐं ओं औं अं अः
ऐं आत्मतत्वाय ॥ आत्मतत्वात्मने वि
श्वरूपाय विश्वपुरुषात्मने गौरीवल्लभ
॥ सहिताय गौरीवल्लभसहितात्मने आ

॥२१५॥

॥बो॰प॰॥पञ्चमलशोधनार्थं स्थूलदेहं आधारे
आत्मतत्वं शोधयामि॥ इदं तापात्रसंभृ
ता महतापरमामृतं॥ पराहंतामयवह्नौ
जुहोमि शिवरूपकं॥ श्रीमद्भैरवशेखर
पवित्रसत्वं द्रामृतप्लावितं॥ क्षेत्राधी

श्वरयोगिनीगणमहासिद्धैःसमारा
धितं आनंदार्णवकंमहात्मकमिदं
साक्षात्रिखंडामृतंवंदेश्रीप्रथमंकरां
भुजपात्रंविशुद्धिःप्रदं १ ॐ आईज्व
लति ज्योतिरहमस्मि ज्योतिर्ज्वलति

३७
।२७६।।
बा·प·

ब्रह्माहमस्मि।।अहमेवमांजुहोमिस्वाहा
मार्द्धत्रिवलयांअधोमुखींकुंडलिनीमुख
जुहोमित्वंस्वधाभव।।इत्यनेनवामहस्तेन ६५
पात्रमुत्तुल्य।।अन्योन्यवंदनंकृत्वा गृन्हा
मीत्तिगुरुशक्तिः।।साधकाज्ञांगृहीत्वा

।।२७६।।

गृह्णामीतिस्वयंवदेत् ॥ जपस्येस्यतुज्ञांगुरू
णांचात्मनीस्वके: ॥ ततोमूलाधाराकुंडलि
मिष्टदेवतामांजिह्वांतविभाव्य ॥ गुरुपा
दुकांस्मृत्वाशिवोहमितिचिंतयेत् ॥ मूलमु
१-८- च्चरन् ॥ कुंडलिनीमुखेजुहुयात् ॥ इत्यग

श्री· प· स्थां स्वीकृत्य ॥ २ ॥ ततः पात्रं साधारोपरि
संस्थाप्य ॥ पुनस्तेन क्रमेण परामृतं गृही
त्वा ॥ वंदनं कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ ॐ ऐं ह्रीं क्लीं
मायाकलविद्यारागकालनिपातिपत्ति
पूरूपकं ॥ २५ ॥ ह्रौं विद्यातत्त्वाय विद्यातत्वा

॥२१८॥

त्मनेतैजसपुरुषायतेजसपुरुषात्मनेलक्ष्मी
नारायणसहितायलक्ष्मीनारायणसहितात्म
नेकार्मिकमलशोधनार्थंसूक्ष्मदेहंहृदिविद्या
तत्वंशोधयामिअंतरनिरंतरनिरंतरमेधमा
नामोहांधकारपरिपंथिनिसंविदग्नोक

॥२९८॥
बा.प.

स्यांचिदद्भुतमरोचिविकाशिभूम्नोविश्वंजुहा
मि॥वसुधादिशिवावसनेहेर्मीनरसावहंय
दितयादत्तंवयेयादिभिः॥किंचिच्चंचलरक्त
पंकजदृशासानंदमुद्वीक्षितं॥वामेश्वबाहुविस्फु
डिश्रुडिसकलंपाणौनिधायात्मके वंदेपा

पात्रमहंद्वितीयमधुनानंदैकसंवर्द्धनं॥५॥
ॐ आं ह्रीं ज्वलतिस्वाहा॥पूर्ववत्सर्वत्रतत्वा
तव्यंदक्षिणास्यांस्वीकृत्य॥५॥एवंशिवश
क्तिसदाशिवईश्वरशुद्धविद्या॥यंरंलंवंशं
षंसंहंलंक्षंसौंशिवतत्त्वायशिवतत्त्वात्म

नेप्राज्ञपुरुषायप्राज्ञपुरुषात्मनेविद्या
शंकरसहितायविद्याशंकरसहितात्म
नेमायिकमलशोधनार्थंकारणदेहंशि
रासिशिवतत्वंशोधयामि॥तृप्यंतु
मातरःसर्वाःभैरवागणनायकाः यो

गिन्यः क्षेत्रपालस्त्वममदेहेव्यवस्थिताः
सर्वान्मायकलोकलापकलितंकौतूहह
लंघोतितं॥ चंद्रोपेंद्रमहेंद्रशंकरवरुणब्र
ह्मादिभिःसेवितं॥ ध्यातंदेवगणैःपरंमु
निवरैर्मोक्षार्थिभिःसर्वदा वंदेपात्रमहं

२४३

॥२२०॥

॥बी॰प॰॥तृतीयमधुनाखात्मावबोधप्रदं॥३॥वा
मस्यांस्वीकृत्यप्रकृति॥रुद्ध॥ॐ॥अं॥५१॥
मूलं॥सर्वतत्वायसर्वतत्वात्मनेविश्वतै
जसप्राज्ञपुरुषायविश्वतैजसप्राज्ञपु
रुषात्मनेगौरीवल्लभलक्ष्मीनारायण

विद्याशंकरसाहित्तायगौरीवल्लभलक्ष्मी
नारायणविद्याशंकरसहितात्मने॥ आ
पंदकार्मिकमायिकमलशोधनार्थस्थू
लसूक्ष्मकारणदेहंजीवपरमात्मनोरैक्यं
सर्वांगेसर्वतत्वेशोधयामिधर्माधर्मस

स्वदीप्ता॥ आत्माग्नौमनसाश्रुचा सुषुम्णा
वर्त्मना नित्यं मोक्ष वृत्तिं जुहोम्यहं॥ प्रकाश
हस्ताभ्यामलं व्योम्नीष्वु चे धर्माधर्मकल
स्नेहापूर्ण मग्नौ जुहोम्यहं॥ मंघं मांसरस
वेहहरिहरः ब्रह्मादिभिः पूरितं मुद्धामे

युनधर्मकर्मनिरतंस्वारामृतित्त्यात्रि
यंतं। आचार्यार्चितमष्टभैरवकलामां
सेनचास्वाद्दितंपायात्पंचमकारतत्त्वस
हितंपात्रंचतुर्थनमः॥४॥ मध्यस्थांरवी
कृस॥ इतितत्त्वस्फुडिः॥ आधारेभुज

गाद्रिराजवलयेपात्रंमहीमंडलं॥मयंस
त्तसमुद्रवारिपिधितंचाष्टैचदिग्गदंतिनः
मोहंमेरवमर्त्ययन्प्रतिदिनंतारागणैराश्रि
तैरादित्यप्रमुखैःसुरासुरगणैःरातांकैरः
किंकरैः॥५॥धर्माधर्मकलास्वधारसयुतं

वेदैर्मुखैः संस्तुतं श्रुती यागकुलाष्टमंत्र
मनंदं गुह्यं रहस्यान्वितं ॥ आनंदोद्भवना
दबिंदुपरया योगिन्यसंङ्क्रैर्वैः पीतं ब्रह्म
रसं महोदयकरं पात्रं भजे पंचमं ॥५॥ छत्र
चामरभद्रपीठपरमानंदोदयं दायकं चा

॥२२३॥

बा॰पं॰

जिदंतिमनोहरंशुभकरंसायुज्यसाम्राज्य
दं॥नानाव्याधिभवांधकारहरणंजन्मांत
रध्वंसितंश्रीमत्सुंदरीतर्पणांतरमिदंपा
त्रंचषष्ठ्यंनमः॥६॥जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिबो त
धजननंचैतन्यसाक्षिप्रदंविशुद्धास्क

खन्हिचंद्रधनुषो ज्योतिः कला व्यापितं
इडापिंगलमध्यगा त्रिवलयासकुंडली
चोर्ड्डगापात्रं सप्तमपूरणेनतरुणानं
दमदं पातुमां ॥ ७ ॥ खड्गपादुकमंडलंस
तिलकं कंठेहिमारस्वतं ब्राह्मोवाग्बल

मुग्न·कार्यहरणंदेहस्थितेकारणं॥स
नुःसिद्धिकरंमनस्थिरकरंवश्यंजगयो
षित्तापीठाष्टाष्टममष्टसिद्धिकरणंश्री
ढः[illegible]प्रसन्नंसदा॥८॥सर्वानंदकरंस
दाशिवपदंसंपूज्यमुक्तिपदंसाम्राज्या

र्यकरं समस्तसुखदं चाज्ञानविध्वंसनं
आयुःकांतियशोविवर्द्धनकरं संसारमो
हस्थितं ॥ पात्रं लक्षगुणात्मकं तु नवम
घ्रोढग्रतापोदितं ॥५॥ आराध्यं सकला
ममेषु दशमं सिद्धिप्रदं कामदं पापघ्ना

वा.प. तनिकृंतनंवजगतांवध्यंमदंश्रीपदंना
नासोख्यविलासराज्यकरणंसम्यामावि
धामदं॥पात्रंपावनंपावनंमुनिगणैरा
राधनीयंभजे॥१०॥कामक्रोधमहाविका
रसमनःशांतिप्रदंभावकेः॥सेव्यंभूपति

चित्तवश्यकरणं नानामुनींद्रैर्नुतं ॥आ
ज्ञासिद्धिविधायकं हरिहरः ब्रह्मादिभिः
सेवितं पात्रैकादशमंनमामिशिरसास
म्रार्चितं योगिभिः ॥१४॥ ब्रह्मज्ञानरसा
यण क्रमकरंद ध्यानलाभप्रदं सिंहव्या

घ्नभुजंगभीतसमनं घोराभिचारांति
कं॥ लक्ष्मीविरक्षाविधायकं चवनिताक
र्षक्रियाकारकं॥ पात्रद्वादशम नमामि
मनसा वाचा तथा कर्मणा॥ १२॥ रोगध्वं
सनमुग्रशत्रुशमनं चिंताभिलाषप्रदं

वश्योच्चाटनमृत्युमोहनमहास्तंभाहि
षांकारणं॥अष्टाम्नायमहाविवेकचरि
तंचक्राष्टसिद्धिप्रदं॥पात्रपवित्रदं
नमामिसुभगंमूर्द्धाभिलाषाप्रियं॥१३॥
मंत्रासाधनसिद्धिदंचविरजंत्रैगुण्य

बा॰प॰ विध्वंसिनं॥ सर्वाम्नायविलासासंगति करं विज्ञायविद्याप्रदं॥ आचारप्रदमङ्कुतं कुलविधेः संपादकं शांतिदं पात्रं चात्रच तुर्दशांसुखकरं वंदेप्रदं वाक्प्रदं॥१४॥ ना नानंदकरं विलासकारणमलं भुक्तिप्र

दंमोक्षदं॥कालत्रासिनिवारकंवरतिदंस
र्वार्थसंपादकं॥पायात्त्रिभ्यांजनपाडुघु
टिकापद्मजातिभद्रंपात्रंपंचदशान्नमा
मिशिरसाब्रह्मादिभिर्वंदितं॥१५॥ॐ
हिरण्यपात्रंमधोःपूर्णंददाति॥मधव्यो

२-४५

||२२८||

बो.प.

वस्तानीति॥एकधाब्रह्मणउपहरति॥ए
कधैवयजमानआयुस्तेजोदधाति॥स्तुहे
मिपरमानंदहेतवेब्रह्मसाधकाः॥ना
नापापाभंदमनीलंबधाभवदेवनायगु
रुस्वामिन्देशिकास्यात्मनायक॥नहि

जगन्मातपात्रं पूर्णतरं कुरु॥ एवं क्रमेण
यावद्दृष्ट्यादिर्न चलति तावत्पानं कर्तव्यः
ततः साधकेभ्यश्च शक्तिभ्यो दद्यान्नि
र्माल्यमेव च॥ ततः सामयिकैः सम्यं तर्प्य
देवीपानादिभक्षणं॥ तत्र वचनं॥ पानं

बा०प० तु त्रिविधं प्रोक्तं दिव्यवीरपशुक्रमा
त्।दिव्यं देव्याग्रतःपानं वीरं वीरासनेस्थि
तं।तृतीयंतु पशोः पानं पापकृत्सोकमो
हनं।असंस्कृतं च यापानं संस्कृतं भै
रवस्वयं।क्रमपूजाविधोपानंसर्वसिद्धि

करंशुभं॥अशास्त्रंतुयशोःपानंकलहो॥
द्वेषकारकंणं॥संस्कृतंसिद्धिजनकंप्रा
यश्चित्तादिशोधनं॥मंत्राणांतेजमहा
पातकनाशनं॥आयुःकीर्तिसौभाग्यं॥
शानंसंस्कृसजापुनः॥विनामंत्रेणपाय

बा०प० पूजा विना मांसेन तर्पणं॥ विनाघ्रात्तया
विनापानं तत्सर्वं निष्फलं भवेत्॥ एकास
नेन विप्राय भुंजानो चैकभाजने॥ एकपा
नो वपिबंती पितयांति नरकाधमे॥ स्वपा
त्रेवस्थितं द्रव्यं नदद्भैरवायच॥ दत्तेच

सिद्धिहानिस्यात्क्रुद्धा भवति योगिनी।
नैकहस्तेन दातव्यं नमुद्राववर्जितं पिबेत्
नार्य्यपिबेदेकहस्तेन न पिबेदेकपाणिना।
नासान्यं तां उर्ध्वं पात्रं पातयेदधः गुरु
शक्तिसुतानांच गुरु ज्येष्ठकनिष्ठयोः

२५२

॥बा॰प॰ उच्छिष्टं भक्षयेत्स्त्रीणां तेभ्यो नोच्छिष्टम
र्पयेत॥ चक्रमध्ये च नियतं नान्यथा प
तनं भवेत्॥ कनिष्ठेभ्यो स्वशिष्येभ्यो द
द्यादुच्छिष्टमेव हि॥ दद्यात्स्नेहेन योन्ये
भ्यः सम्भेदापदं॥ तत्र वचनं॥ शाक्तु

च्छिष्टं पिबेद्द्र्व्यं वीरोच्छिष्टं तु चर्वणं॥ २
क्ति वीर प्रसादेन किन्न सिध्यति भूत
ले॥ ततः शांतिस्तोत्रं पठेत्सुधीः॥ भै
रव उवाच॥ देवि वक्ष्यामि पूज्ञामि पूज्ञां
ते शांतिस्तोत्रमुत्तमं॥ वीरानंद घन प

रानंदपदंपस्यंतिनिस्पृहा॥१॥योगिनी
चक्रमध्यस्थंमामंडलवेष्टितं॥नमामि
शिरसानाथंभैरवंभैरवीप्रियं॥२॥अ
नादिघोरसंख्याधिध्वंसैकहेतवे॥नमं
श्रीनाथवैद्यायकुलौषधिमदायिने॥३॥

आपदोदुरितंरोगासमयाचरलंघना
त॥तेसर्वेत्रव्ययोहंतिस्विंचक्रस्पेमलना
त॥४॥कांतिमनोरयाचौरस्कयांतुमांसर्व
देवता॥संरजकानांप्रतिपालकानांयतीं
द्र्यागींद्रनृपाधनानां॥देशास्यराष्ट्रस्यकु

२५४॥
॥२३२॥
॥बौ॰प॰ लस्यराज्ञः करोतु शांतिं भगवत्कुलेश्चा
॥५॥ नंदंतु साधककुलान्यणिमादिसिद्धाः
श्चायेनोरुव्यवचतुरंकमहान्धकाये॥ नंदं
तु कुलकौलरतापरेयप्यनैविशेषापर
कुशांभवाय॥६॥ नंदंतु सिद्धगुरुवः स
॥२३२॥

गुरुकर्मोघ ज्येष्ठानुगाः समपिनो बटु
काकुमार्याः ॥७॥ बटुकयोगिनीप्रवरं कु
लम्नस्रुता नंदंतु भूमिपत्न्यो हि जयस्त
घुलोकाः ॥ नंदंतु नीतिनिपुणा निरवध
निष्ठां निर्मत्सराणि रूपमा निरुपद्रवा

॥बो॰प॰ श्चनित्यांनिरंतननिर्गुणागुरुचोनिरीह
शांताश्चश्रांतमनसोहतशोकशंकाः ९
नंदंतुरोगनिरताकुरुयोगयुक्ताःआ॥
चार्यसाधकपुत्रकाश्च॥ गावोद्विजायु
वतयोसुवयोःकुमार्योधर्मेभवंतुनि

रता: गुरुभक्तियुक्ता ॥ ९ ॥ नंदंतु सा
धककुलान्यणिमादिनिष्ठा: शापास्त
तंतु द्विषत: कुलयोगिनीनां ॥ सशांभ
वी स्फुरतु कापि मया धवस्या श्रीमद्गु
रो: शरणपंकजमेवलभ्यं ॥ १० ॥ ब्रह्मा

२५६॥

॥२३५॥

॥बो॰प॰ श्रीघोषदुर्गागुरुबटुकगणभैरवाक्षेत्रपा
लादित्यारुद्राग्रहतत्त्वमनुसिद्धाप्सरोगुह्य
काश्च यक्षाभूतागंधर्वविद्याधरऋषिपितृ
पक्षासुराहिस्वभूतायोगीशाश्चारणाद्याः
पुरुषस्तुनिसृतासांस्वकर्माप्यंतुसर्वे ॥११॥

इति शांतिस्तोत्रं ॥ शिवशक्तिसंयोगं
कृत्वा ॥ देवीचरणकमले आत्मसर्पणं
कृत्वा ॥ श्रीपात्रमुतुल्यदेवत्तो परित्रिधा
य्य ॥ मूलमुच्चरन्नु ॥ संहारमुद्रयादेवींहृ
दिसमानीय ॥ श्रीत्रिपुराबाले मातः पू

२५७

बा॰प॰ जितः पूजितासि क्षमस्व ॥ इति विसृज्य
ईशान्यां त्रिकोणमंडलं कृत्वा ॥ तत्र निर्मा
ल्यपुष्पाणि ॥ विसृज्य स्वहृदि विचिंत्य
कृतकृत्यो भवेन्मंत्री नात्र कार्या विचारणा
॥ इतः पूर्वं प्राणाभुद्धि देहधर्माधिका

रतो जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुर्यावस्थासु म
नसा वचसा कर्मणा हस्ताभ्यां ॥ पद्भ्यामु
दरेण शिश्ना यत्स्मृतं ॥ यदुक्तं यत्कृतं तत्
सर्वं ब्रह्मार्पणं भवतु स्वाहा ॥ मदीयसकलं
श्रीबालात्रिपुरायै समर्पयामि नमः ॥ ॐ

बा०प० तत्सदितिब्रह्मार्पणंभवतुस्वाहा॥ इति
मंत्रेणात्मानंसमर्प्य॥ स्वहृत्कमलेसंहार
मुद्रयादेवतामुपसंहरेदिति॥ पश्चात्
बलिपात्रस्थदेवता॥ नाराचमुद्रयावि
सृज्य॥ पश्चात्बलिसर्जनंकुर्यात्॥

पूर्वस्थापितबलिपात्रस्थमन्नमेकपा
त्रे कृत्वा पूजामहाङ्कि:हि: पूर्ववत्
मंडलं कृत्वा तत्रबलिंदद्यात् गदा
त्रिशूलडमरुचापहस्तंत्रिलोचनं कृ
ष्णाभंभैरवंध्यायेत्सर्वविघ्ननिवारणं

२५८

बा०प० एवंध्यात्वा बलिंदद्यात् तद्यथा उच्छि
ष्टभैरवएह्येहिबलिंगृह्ण२ हुंफट्स्वाहा
इतिदत्वातत्रविसृज्य पश्चात्कृतांजलिपु
टोभूत्वापठेत् तद्यथा यच्छिद्रमंत्रंप
ठित्वा शुभपात्रंस्वकं तत्रपुष्पांज

लिंदला तदमृतस्निग्धभूमौमायांविलि
ख्य वामहस्तकनिष्टया एकीकृत्यति
लकंकुर्यात् तद्यथा पयंस्पशामिह
स्तेनययंपश्यामिचक्षुषा ससेवदास
तांयात्वयद्दिशात्कसमाभवेत् इतिमं

बा०प० त्रेणातिलकं कृत्वा यंत्रलेपं निर्माल्यपु
ष्पाणि शिरसि धार्य यथासुखं विहरेत्
एवं कृत्वा जन्मंत्रं षणालक्षंसामाहितः
न हन्यां राज्ञ कुर्यात् किं पुनः केचिन्मनु
ष्यैः न तस्य दुर्लभं किंचिद्यदस्ति भुव

नत्रयं इतिशिवरामेणकृतावलि
कार्चनदीपिकार्णवहृद्यंनिर्मयदक्षिणा
मूर्तिसंहितायांग्रंथत्रयक्रमेणैवनि
र्मिताश्रीत्रिपुराबालापद्धतिसंपूर्ण
१ श्रीमहादेवउवाच देवदेवमह

२६३

बा०प० देवभक्तानां श्री निवर्द्धनं सुविद्यामहा
विद्याकवचं कथयस्वमे १ श्रीमहादे
व उवाच शृणुदेवि प्रवक्ष्यामि कवचं दे
व दुर्लभं अप्रकाश्यं परं गुह्यं साधका
भीष्टसिद्धिदं २ कवचस्य ऋषिर्देवि

दक्षिणामूर्तिरव्ययः छंदः पंक्तिः समुद्दि
ष्टा बाला वं॰ सुंदरी देवता ३ धर्मार्थ
कामुमोक्षार्थे विनियोगः प्रकीर्तितः
वाग्भवं कामराजश्च शक्तिबीजं सदाव
तु ४ वाग्भवः पातु शीर्षे मां कामराजस्त

बी०प० या हृदि शक्तिबीजं सदा पातु नाभौ गुह्ये
च पादयोः ५ ऐं क्लीं सौः वदने पातु बाला
मां सर्वसिद्धये सौः क्लीं ह्सौः मे सदा पा
तु भैरवी कंठदेशतः ६ सुंदरी नाभि
देशोव्या शीर्षे कामकला सदा भुनरा

पेरंतरालेमहात्रिपुरसुंदरी ७ ललाटे।
भगमांदेविभगोमांकठदेशातः भगो
दरीचहृदयेउदरेभगसर्पिणी ८ भग
मालानाभिदेशोलिंगेपातुमनोभवा
गुह्यपातुमहामायाराजराजेश्वरी।शि

वा॰प॰ चा ९ चैतन्यरूपिणी पातु पादयोर्जग
दंबिका नारायणी सर्वगात्रे सर्वकाम
शुभंकरी १० ब्रह्माणी पातु मां पूर्वे दक्षि
णे पातु वैष्णवी पश्चिमे पातु वाराही उ
त्तरे तु महेश्वरी ११ आग्नेयां पातु कौ

मारीमहालक्ष्मीश्चनिर्ऋते वायव्यां
पातुचामुंडाइंद्राणीपातुईशाके १२
जलेपातुमहामायापृथिव्यांसर्वमंग
ला अवांतरेपातुमायासर्वांगेभुवने
श्वरी १३ इदंतुकवचंदेव्यादेवानाम

बा०प०पितुर्लभं यःपठेत्प्रातरुत्थायपशुचिःप्र
यतमानसः १४ नाभयोव्याधयस्तस्य
नभयंभवतिक्कचित् नचमारीभयंतस्य
पातकानांभयंतथा १५ नदारिद्र्यवग
छेतितिष्ठन्मृत्युवशंनच गच्छेशिवपु

रंदेविससंसत्यंनसंशयः १६ इदंकवच
मज्ञात्वाबालांयोभजेतधमः विपरीतंफ
लंतस्यप्राप्नुयाच्छस्त्रघातनः १७ इति
रुद्रयामलेउमामहेश्वरसंवादेबाला
कवचंसंपूर्णं छ श्रीः छ श्रीः छ

३६५

बाप॰ श्रीमहालक्ष्मीकुलदेवतायैनमः मम
श्रीमहात्रिपुरसुंदर्यैनमः संवत् १८
पं॰ ९५ शाके १७ ५९ ज्येष्ठव॰ ८ गु
रुवार अभिजित मुहूर्ते इदंपुस्तकंसमा
प्तं श्रीः श्रीः श्रीः यादृशंपुस्तकं

दृष्ट्वातादृशंलिखितंमया यदिशुद्धम
शुद्धंवाममदोषोनविद्यते १ भग्नपृ
ष्टकटिग्रीवस्तब्धदृष्टिरधोमुखं क
ष्टेन लि- खितंग्रंथंयत्नेनपरिपाल
येत् २ सौम्यनामसंवत्सरेलिखितं

२६६

वा०प० चिपळोणकर इत्युपनामक सदाशि
वभट्ट सूनुदामोदरभट्टेन लिखि
तं हाल्लीवस्ती कोंकणसावंताचीवाडी
वत्तनग्रामरुद्रेश्वर श्रीपरशुरामा
यनमः अस्मिन्देविमने गयुगे ८

बा०प० परिवृत्तो ईंमासे कंरमत्तलदिने
खंविमर्शानंदनाथवासरे ईकारोदय
घटिकायां ऋशिवदूतिनि नित्या
यां एवंक्रमेणनित्यपूजा यांसं
कल्पंकुर्यात् शंभोराज्ञेत मेवहि

मुनिशिवशासनं

॥ अथश्रीसुंदरीसारूप्य सहस्रनामस्तोत्रं ॥

॥ यथामति श्रीसखारामशर्म्मणा संशोधितं ॥

१ श्रीगणेशायनमः॥ कैलाशशिखरेरम्येना

नादेवगणावृते॥ नानावृक्षसमाकीर्णेना

नापक्षिरवैर्युते॥ १॥ चतुर्मंडलसंयुक्तंशृं

गारमंडपसंस्थितं॥ समाधौसंस्थितंशांतंक्री

डंतंसुंदरीप्रियं॥ २॥ पार्वत्युवाच १

किं त्वयाजप्यते नाथ किं त्वयास्मर्य्यते पुनः ॥
सृष्टिः कुत्र विलीनास्ति पुनः कुत्र प्रजायते ॥
॥३॥ ब्रह्मांडकारणं किं तत् किमाद्यं कारणं म
हत् ॥ मनोरथमयी सिद्धिस्तथा वांछामयी
शिव ॥४॥ तृतीया कल्पना सिद्धिः कोटिसिर

२ ष्ठिस्वरात्मकं॥ वाक्सिद्धिरष्टादशधा चराचर
पुरीगतिः॥४॥ त्रिविधाः सिद्धयो देवा त्रिका
लज्ञानमेवच॥ महेंद्र मिंद्र रुद्रादि जनानां
रचनातथा॥६॥ अणिमाद्यष्टकं देवपर
कायप्रवेशनं॥ नवीनसृष्टिकरणं समुद्र २

शोषणं तथा ॥७॥ अमायां चेंदुसंदर्शो दिवा
चंद्रप्रकाशकं ॥ चंद्राष्टकं चाष्टदिक्षुस्तथासू
र्याष्टकं शिव ॥८॥ जलेऽनलमयत्वं च वन्हौव
न्हिमयत्वकं ॥ ब्रह्मविद्यादिनिर्माणमिंद्रा
णां कारणं करे ॥९॥ पादुकागुटिकायक्षवे

३ तालपंचकंतथा॥रसायनंतथागुप्तिस्तथै
वचंचितांनखं॥१०॥महामधुमतीसिद्धिस्त
थापद्मावतीशिवा॥तथाभोगवतीसिद्धिःया
वंतःसंतिसिद्धयः॥११॥केनमंत्रेणतपसा
कलौपापसमाकुले॥आयुष्यपुण्यरहिते ३

कथंभवतितत्तद ॥२२॥ श्रीशिव उवाच ॥ विना

यं मंत्रंविना त्रंविनैवतपसाप्रिये ॥ विनाध्या

नंविनाजाप्यंविनापूजांविनाबलिं ॥२३॥ सि सु

द्धिःस्या भवेद्येनतदेवकथ्यतेमहः ॥ ब्रह्मां

डगोलकेदेविस्थेतद्वीपेमहार्णवे ॥२४॥ महा

४ मणिसमुद्योतशोभितांसुंदरीपुरां ॥ पंचप्रेत
समाक्रांतेमुंडाष्टकसमुज्वले ॥ २५ ॥ वटुक
क्षेत्रगणैर्ब्रह्मविष्णुमहेश्वरैः ॥ चतुर्वेदै
र्महामंत्रैर्योगिनीभैरवैर्युता ॥ २६ ॥ स्ववृत्ति
युतः सर्वैर्भूषयामासविग्रहं ॥ साक्रियांस्था ६

पयामास सुंदरी चक्रमेणातु ॥ २७ ॥ सा महासुं
दरी प्रोक्ता श्रीविद्या सैव पार्वती ॥ या काली सा
महातारानीलतेजस्वरूपिणी ॥ २८ ॥ स्वसेवा
वसरं दत्वा तत्रैवांतरधीयतां ॥ भुवनाद्याः
शक्तयस्तु शक्तिहीनत्वतां गताः ॥ २९ ॥ शक्ति

श्री त्रिपुरसुंदर्युवाच॥

५ हीनातिमलिनाप्रिये ध्यानपरायणाः॥ क्ष
णमात्रं ध्यानपराः प्रसन्ना सुंदरीक्षणात्॥
॥२०॥ ॥ वरंब्रूहि वरंब्रूहि वरंब्रू
हीति सादरं श्रीविद्याशक्तिः प्रोवाच वरोयं
याच्यते मया॥२१॥ श्रीविद्योवाच॥ ॥वरंदेहि ५

महात्रिपुरे प्रसन्ना भव मानसे ॥ त्वासंदेहि
परांशक्तिंदेहिभक्तिंमहात्तमे ॥२२॥ श्रीविद्यो
वाच ॥ त्वासंदत्तंलीलयातेनतंत्रकेशेषुराज
ते ॥ यावद्धारुणपृभूमिःस्यातावदंशोत्रति
ष्ठुति ॥२३॥ तदत्तेदेवदेवेशिममांशोममगोर

६ चोरः॥ मद्भक्तानां स्यात्तुरीये ममांसात्तु भविष्य
ति॥२४॥ विना मदंशतो देवि नश्यंगारो नश
क्तिता॥ रक्तवर्णो मम स्थाने मंदंते श्वेतवर्णता
॥२५॥ मद्देहे नीलवर्णत्वं मत्प्राणे कृष्णवर्ण
ता॥ वरदानप्रसंगेन ममांशस्तव गोचरः॥२६॥

लीलयांशस्तदादत्तः पुनः प्रोवाच यत्तुरी।
कोटिवक्त्राविरंच्याद्यास्त्वय्यैव मम स्वापिता
॥२७॥ ते तिष्ठंति च मद्द्वारि तेषां शक्तिः कथं भ
वेत्॥ तदयुत्वं कथय मे तेन शक्तिर्भविष्यति
॥२८॥ श्रीविष्णोवाच॥ मम नामसहस्रं च मयाद्

॥७॥ वैविनिर्मितं॥मत्स्यरूपंसकाराद्यंमहामारूप
सुंदरी॥२५॥कोटिसिद्धिप्रदंनामसक्षण्णाईश
क्लिदायकं॥तत्पठस्वमहामायेतवशक्तिभ
विष्यति॥२६॥ततःप्रभृतिश्रीसूर्योमन्नाम
पाठतत्परः॥तदेवनामसाहस्रंदक्षिणाय ॥७॥

पुरेरितं ॥३१॥ तुरीयाशक्तिदाना ख्यं प्रसंगे
न प्रकीर्त्तितं ॥ दुग्धैर्मांसैस्तथा मद्यैः सर्वभ
क्ष्यैरपि प्रिये ॥३२॥ तर्प्पयेत्पूजयेद्विद्यां वे
श्याभक्तिं समाचरेत् ॥ दिव्यसाम्राज्यमेधा
ख्यं क्रमाच्छक्तिं चरेन्न्यसेत् ॥३३॥ सिंदूरतिल

८ कोनित्यंत्रिकूटमस्तकः सदा ॥ सौगंधं तैलभू
षाढ्यामुक्तकेशोललतान्वितः ॥ ३४ ॥ माध्वीकश
क्तिपुष्पाणिकारणीभक्तिमानसा ॥ वीरमा
धनसंतुष्टावीरास्फालननादिनी ॥ ३५ ॥ शिवा
बलिप्रहृष्टात्माब्रह्ममार्गपरायणाः ॥ क्षमोत्तु ८

ष्टाचप्रत्यक्षाशंखमालाजपप्रदा ॥ ३६ ॥ श
य्यास्थचुंबनानंदीवेश्यासंगपरायणा ॥ वी
रमार्गरतः स्वस्थः सर्वदामानपंडितः ॥ ३७ ॥
पठेत्सहस्रनामाख्यंश्रीविद्यारूपवाचकं ॥
यथाकामामृत्तैः कालीप्रसन्नाक्षणमात्रतः ॥

८ ॥३८॥तथातेनतुसुंदर्य्याःप्रसन्नापाठमात्र
तः॥कालीताराचश्रीविद्याछिन्नायामपिवै
पठेत्॥३९॥असंख्यात्रिपुरादेविअसं
ख्याताचकालिका॥वागीश्वरीतथासंख्या
तथा ते कुलाकुला॥४०॥मातंगिनीतथा ८

पूर्णाविमलाचंडनायिका ॥ त्रिपुटैकातथा
दुर्गायचान्याकुलसुंदरी ॥ ६४ ॥ वैष्णवंगाण
पत्यंचमहासौरमतंतथा ॥ शैवशंकरतंत्रं
चयत्किंद्भूतसंभवं ॥ ६५ ॥ चतुःषष्टिश्चतंत्रा
णिमातॄणामुत्तमानिच ॥ महामायासंवरं

१० च योगिनीजालसंवरं ॥ ६३ ॥ तद्दुछंकरकं
नाम भैरवाखाष्टकमेव च ॥ वहुरूपाष्ट
कं ज्ञानं यामलाष्टकमेव च ॥ ६४ ॥ तंत्रज्ञानं
वासुकिं च महासंमोहनं तथा ॥ महाशंखं म
हादेवं वातुलं वातुलोत्तरं ॥ ६५ ॥ हृद्भेदं मार १०

त्रभेदंचगुह्यकामंचकामदं॥कलापदंक
लासारंतथान्यत्कुब्जिकामतं॥६६॥तयो
त्तरंचवीणाख्यंतोतलंतोत्तलोत्तरं॥पंचा
मृतंपंचभेदंभूतडामरमेवच॥६७॥कु
सोलेरंकुलोड्डीशंतंत्रंविम्बात्मकंतथा॥

११ सर्वज्ञानात्मकं देवि महापिचुमतं तथा ॥ ६ ॥

७ ॥ महालक्ष्मीमतं देवि सिद्धयोगीश्वरीम

तं ॥ कुलूपिकामंतं देवि विमलामतमुत्तमं ॥

॥ ८ ॥ पूर्वपश्चिमदक्षं च उत्तरं च नि त्तरं ॥ रु

तंत्रवैशेषिकं ज्ञानं वीरावलिमथापरं ॥ ९ ॥ ११

अकुलेशंमोहिनीशंविष्णुरुद्रस्वरमेवच ॥
एवमेतानितत्त्वानितथान्यदपिकोटिशः
॥५१॥ श्रुत्वादेविनकुत्रापिज्ञात्वानंदासिभैरे
वि॥ तदर्थंवदसुश्रोणिमायितत्त्वादवर्ति
नि॥५२॥ शृणुष्वदेविपरानंदपरात्परकुलात्म

१२ कं॥ यन्मयामुद्दिताशेषतंत्रजालं कुलेश्वरी
॥५३॥ अहं प्रकृत्तिरुपान्या चिदानंदपराय
णा॥ क्व ब्रह्मा क्व हरिः शंभुः क्व देवः क्व मघो
भवः॥ ५४॥ क्व सृष्टिः क्व स्थित्तिर्वापि क्व वा
संहृदिर्भूमिका॥ क्व यागः क्व सुखं दुःखं १२

क्वमुक्तिः क्वचसाधुता ॥५५॥ नास्तिकं क्व
सास्तिकं क्व गुरुः क्वच शिष्यता ॥ मायया
छायमात्मानं विषयेहं सदोन्मुखी ॥५६
पराकुलरसोन्मादमोहिनी क्लेशहारिणी ॥
पंचभूतानि लिंगानि चैकांतरगुणानि च ॥

१३ ॥५७॥ ब्रह्मादिभुर्भुवःस्वस्स्वस्वभावव्यक्तज्ञा
तया॥ सर्वेष्वाविर्भवंत्यत्र ततो वागादिका
त्मना॥५८॥ शिवशक्तिविभेदेन गुणोस
त्रिष्वजायत्ते॥ सर्वे ब्रह्मादयो देवा यूयं म
दंशसंभवाः॥५९॥ परस्परविभिन्नास्तु तत्र १३

मंत्रसमाकुलाः ॥ पंचत्वं प्रापयित्वात्मनि
र्वाणपदलालिता ॥ ८० ॥ पुनराविर्भवंत्य
त्रप्रकृतेः परतः पुमान् ॥ अहंकारः पंच
मात्रासत्त्वयाराजसंभवाः ॥ ८१ ॥ परतत्वा
त्मकं विश्वं नष्टं चाविर्भवत्यपि ॥ नत्विदि

१४ चेमांसर्वज्ञकाम्नायकंचयाजना ॥८॥ ना
रीरूपंसमास्थायसृष्टिसारंमदात्मकं ॥९
तावत्तापिदेवेशिममतत्वंनजानते ॥१
१॥ पूर्णाभिषेकहीनोयः दिव्यसाम्राज्यप्र
वकः ॥ तस्ययात्तोभविष्यंत्तिसत्यंसत्यंवद १४

मित्ते ॥ ६४ ॥ षोढान्यासादयोन्यासंप्रकुर्वी
त यथाविधिः ॥ त्रिशक्तिविषयेदेविसदा
मुख्यंप्रकीर्त्तितः ॥ ६५ ॥ ॐ अस्यश्रीदिव्य
साम्राज्यमेधानामसहस्रकस्य ॥ दक्षिणा
मुर्त्तिऋषिः ॥ विराट्छंदः ॥ देवताश्रीत्रिपु

१५ रसुंदरी॥ वीजं ॥ शक्तिः कीलकं ॥ स्यात्क्रमात्कृ
योनिगद्यते॥ सारुप्यदेहसिद्ध्यर्थे विनियो
गः प्रकीर्त्तितः॥ ह ७॥ कीलकेनागषट्कं र
स्या ध्यानं पूर्ववदाचरेत्॥ अस्य श्रीसुंद
री सारुप्य नाममंत्रस्य दक्षिणामूर्त्तिर्ऋ १५

षिः ॥ विराट्छंदः ॥ श्रीत्रिपुरसुंदरीदेवता ॥
ऐंबीजायनमःगुह्ये ॥ सौःशक्तयेनमः ॥ पा
दयोः ॥ क्लींकीलकायनमः सर्वांगे ॥ न्यासध्या
दिषडंगध्यानंपूर्ववत्कृत्वा ॥ सारूप्यदेह
सिध्यर्थेपाठेविनियोगः ॥ श्रींश्रींश्रींसारि

१६ णीसारासमस्ताचसमस्तचीं॥सरप्रियासस
रूपासकारगात्रवेष्टिता॥७०॥सकाररूपस
र्वांगीसकाररूपधारिणी॥सकारहस्तभूषा
ढ्यासकारमुकुटप्रिया॥७१॥सकारहृदया
संश्रीशक्तशास्त्रपरायणा॥शक्तमार्गरताशं १६

ताशक्तशास्त्रफलप्रदा॥७२॥सत्तार्णवकथा
हृष्टासत्तुष्टाशशराशरा॥शश्यशसवर्णाभू
षाशास्त्रैस्वैस्वत्तालधृक्॥७३॥शांतरूपाशां
तमतिःशांतमार्गक्रमोद्यता॥शांताशास्त्र
प्रियप्राणाशास्त्रपुस्तकधारिणी॥७४॥शा

१२ स्त्रोद्धारपराशास्त्रीशंशंशंशव्दतत्परा ॥ शान
पुष्पाशत्तगताश मृत्वास्थिताशरी ॥ ७५ ॥
राराम्रनीमरस्याचसरमागरमध्यगा ॥ म
रागनियुजठराशरजाचशरायरा ॥ ७६ ॥ स
एववासनिरताशराचप्रेमवांधवा ॥ श्रया १२

ताम्रयरूपाश्रंवीजजयत्तोषिता ॥७७॥ सुं
दरीयज्ञसंतुष्टासुंदरीरूपसुंदरी ॥ सुंदरी
चुंवनानंदीसुंदरीमंडलेश्वरी ॥७८॥ सुंदरी
गत्तिगम्याचसुंदरीप्रेमवंदिता ॥ सुंदरीमु
खमध्यस्थासुंदरीगानमंडिता ॥७९॥ सुंद

१८ रीमंडलांतस्थासुंदरीकुंडगामिनी॥सुंदरी
पुष्पसंस्नातासुंदरीकुंडरूपिणी॥८०॥सुंद
रीमानसाराध्यासुंदरीतच्छदप्रिया॥सुंद
रीकुमुदामोदरसिकासुंदरीप्रिया॥८१॥सुं
दरीभोगरसिकासुंदरीकुचमर्दिनी॥सुं १८

दरी योगमार्गस्था सुंदरी योगरूपिणी ॥ ८
२ ॥ सुंदरी पूजकप्राणा सुंदरी प्रीतिदप्रिया ॥
सुंदरी मानसन्माना सुंदरी दृष्टिगोचरा ॥ ८
३ ॥ सुंदरी केशसंस्थाना सुंदरी नाममध्यगा
सुंदरी गंधसंप्रीता सुंदरी जलमध्यगा ॥ ८४ ॥

१८ सुंदरीहास्यसंप्रीतासुंदरीध्यानतत्परा ॥ सुं
दरीवाक्यरसिकासुंदरीकुंडपूजिता ॥ ८५ ॥
सुंदरीशयनानंदालहरीसुंदरीरतिः ॥ सुं
दरीतांडवानंदसारिकासुंदरीर्गवा ॥ ८६ ॥
सुंदरीभोगरसिकासुंदरीकुंडपूजिता ॥ सुं १८

दरीवनमध्यस्था सुंदरी भोगरंजिता॥ ८७ ॥
श्वश्वास्थगतिसा सारा रूपाश्वावरण्यविश्रि
ता॥ सार्वसुभोगरसिका सार्वस्वामृतदी
र्घिका॥ ८८ ॥ सार्वसुसौख्यदरता शारदा
चंद्रभूषणा॥ शर्वरीचंद्रभूषा च सर्पभू

२० षभूषिता॥८९॥सर्पक्षहारिणीस्यादष्प्रिया
सुवर्णरूपिणी॥शारिकाप्रेमसंभूषासारि
काप्रेमसुंदरी॥९०॥सामीयवीजसंतुष्टार
माश्रीयाक्षरमालिनी॥शांकरीशंकरारा
ध्यांश्रीवीजजपतोषिता॥९१॥शरण्याशरु २०

त्संसारारण्यशरण्यामृतदीर्घिका॥ शरण्यसौ
ख्यदरत्नाश्यारदीचंद्रभूषणा॥ ९४॥ आर
दायकवंशस्याश्यारदायकवंशभूः॥ शार
दायकसंशोभिविराजितललाटभूः॥ ९५॥
शारत्सारासारतराश्शंकरानंदकारिणी॥

२१ सागरनायकसंमान्या सागरनायकमानसा ८
॥८४॥ श्रावण्यवीथी श्रावण्या श्रावण्याना
घसंयुता ॥ सुंदरीवनमध्यस्था सुंदरीवन
सुंदरी ॥८५॥ सुंदरीशास्त्रसंगीता सुंदरिप
क्षकौमुदी ॥ सात्त्वसाश्रेनतत्वरूपा सांसां २१

सांनाथ्यसंयुता ॥८६॥ सुंदरीजनमध्यस्था
सुंदरीजनमध्यगा ॥ सुंदरीभाग्यसंप्रीता सुंद
रीभाग्यरंजिता ॥८७॥ शांतमार्गसमुद्भूता श्या
मस्वरविभाविनी ॥ श्यामशास्त्रकरी श्यामा
पाणि श्यामनिरीक्षणा ॥८८॥ श्यामवाग्वर

२२ ताश्यामाभूमिकाश्यामभूषणा॥श्यामसिं
हासनगतास्वर्णांसहस्रोद्यता॥९९॥शाल
वृक्षस्थिताशाखाफलभोजनतत्परा॥शार
लीयपुष्पमालाढ्याशालीयपुष्पभूषणा॥
॥२००॥शालागंधमनोज्ञाश्चसाशालाध्यानप २२

रायण्या ॥ ग्यालानाथाशांकरीच सासामूर्द्धेव

ग्यामिनी ॥ २ ॥ ग्याशविद्याग्यासनदीसारथा

रण्यवासिनी ॥ सांतारताशांतभूषाशांतशं

तपरायण्या ॥ २ ॥ सर्वरीरूपसर्वांगीशर्प्पेसा वै

र्गपरायण्या ॥ सर्वभूषामयीसर्व्वासर्पेमार्ग

२३ परायणा॥३॥सयपूताचशिशिशिरशिशिर
चलकंन्यका॥श्रीश्रियंगुणाभूषाद्याश्रीश्रि
याश्रीगुणाश्रिया॥४॥श्रीलयोनिरताश्रीश्री
श्रकृपानपरायणा॥श्रीपात्रपूजनरताश्री
मार्गफलदायिनी॥५॥शक्तिश्रीमार्गनिरता २२

शक्तिश्रीरूपधारिणी॥श्रीयामाश्रीत्रिधात्री
चश्रीशृंगीश्रीयथाश्रया॥८॥श्रीयथाश्रीशि
वाराध्याश्रीगुणात्मस्थियामतिः॥श्रीशक्ति
पूजनोत्साहाश्रीशक्तिफलसिद्धिदा॥९॥श्री
धराचश्रीबीजाचश्रीमुंजोपरिसंस्थिता॥

२६ श्रीमालाश्रीलयाश्रीस्थाश्रीधरावरदायिनी
॥७॥श्रीचक्रनिलयाश्रीचश्रीतत्वाश्रवणास्मि
का॥श्रीवेत्राचश्रीमूलाचश्रीपुंजवरधारिणी
श्रिका॥८॥श्रीश्रीहपाश्रीश्रिगम्याश्रिश्रिभन
निवासिनी॥श्रीसुगंधाचश्रीलिंगाश्रीतारा २६

श्रीकरुणात्मिका॥२०॥श्रीकालाचक्रश्रीमधुरश्री
सुराचक्रत्रयीमयी॥श्रीश्रीश्रीचक्रमध्यस्थाश्री
यंत्रमुद्रिकामयी॥२१॥श्रीयंत्रमुद्रिकाभूषा
श्रीत्र्यंबककवरासुरा॥श्रीत्र्यंबकस्थाश्रीशिरा
विंदुस्थश्रीत्रिमालिका॥२२॥श्रीन्यासविस्त

२५ राश्रीतंस्वश्रीरमाश्रीकर्णीश्वरी ॥ श्रीविद्याश्री
मत्तिस्वश्रीश्रीसुरासुरवर्णिनी ॥ ४३ ॥ श्रीमात्री
युद्धकांक्षाचश्रीनिधिंस्वरपूजिता ॥ श्रीमान्या
श्रीमुखीश्रीचश्रीनिधिश्रीसुखेश्वरी ॥ श्रीमा
याश्रीनिधीशस्वश्रीवर्गफलदायिनी ॥ श्रीव २५

र्गफलसंदात्री श्रीवर्गफलसिद्धिदा ॥ ४५ ॥
श्रीवर्गा श्रीकला चैव श्री संध्या लोकपूजि
ता ॥ श्रीपुरा श्रीशिवाराध्या श्रीपुरे श्रीशि
वालिका ॥ ४६ ॥ श्रीधराणविदर्भणि श्रीपु
रार्णवगामिनी ॥ श्रीमाली श्रीबलाढ्या च श्री

२६ सुदैरैंविनाशिनी ॥२७॥ श्रीमाताश्रीवसिष्ठा
व्याश्रीपतिश्चसुवेष्टिता ॥ श्रीकाशिनाथ्रि ला
काश्रायाश्रीकचांबुजलोचना ॥२८॥ शिव
प्रियाशिवानंदाशिवभीतिविनाशिनी ॥
भीमाभीमस्वरूपाचभीमभूतगणावृता २६

॥१८॥श्रीभूषाशीर्षरत्नोरुपाशैवमाशववाहि
नी॥स्रुक्नास्रुमनाराध्यस्रुवनेशिवनेश्वरी
॥२०॥शरत्कुंजाभैरवीशीमार्गशीमृगविता॥
शदहासपहंत्रीचमशयनाथाशयंकरी॥२१॥
शीताश्चचंगताशार्ङ्गीशार्दूकाशंभुनायि
व

२२ का॥शंभुपत्नीशिवरताशिवजायाचशूलि
नी॥२२॥शूलाशूलेश्वरीशून्याशून्यागारनि
वासिनी॥शूलहाशूलकीर्त्तिश्चशूलहस्ताच
शूलदा २३ श्रीधर्माश्रीलयालक्ष्मीशरण्या
गतवत्सला सुश्रीसुवासिनीसुभ्रासुभ्रमा २२

र्गपरायणा ॥२४३॥ शुभदा शुभहंत्री च शोभि
नी शोभनेश्वरी ॥ शोभा शोभावती सौम्या स
तंत्रा सुरवर्णिनी ॥२४४॥ सुवर्णांगी सुवर्णा
च सुवर्णेश्वरपूजिता ॥ सवसवर्णार्यवर्त्ता
ता सवर्णा हयाच सवर्णदा ॥२४५॥ सवर्णयंत्रा

२८ स्वर्गामंत्रा स्वर्णतंत्रानुसारिणी ॥ सांसीसोर
त्रसरूपा च स्वर्णधीशो सर्ववाहिनी ॥ २१ ॥ शेषा
सुरविहंगी च रोगिणी शेमसथ्यालिनी ॥ शेषार
राध्याशिवा स्वाहा स्वधा स्वाधीनमंत्रिका ॥ २२ ॥
स्वाध्याया स्वर्णवर्णा च साध्यायज्ञनतत्परा २८

स्वाध्यायज्ञानदा स्वाश्री सौं सौं सौं स्वस्वरू
पिणी ॥२९॥ स्वंश्रीः स्वयंभू भूषणाढ्या स्वयं
भूपुष्पपूजिता ॥ स्वयंभूपुष्पसंकाशा स्व
यंभुपुष्पधारिणी ॥३०॥ स्वयंभूकुंडगम्या
च स्वयंभूसुरवर्षिणी ॥ स्वस्वाता स्वस्वरूपा

२९ च स्वयंभू भुवनेश्वरी॥२४॥स्वयंभू पुष्पसं
भवास्वयंभूर्वरदायिनी॥स्वयास्वयंभू भू
षाढ्यास्वर्णाङ्कास्वर्णाहिरण्मयीर॥२५॥सुरा
ध्यायास्वराढ्याचसुरषोडशगामिनी॥स्व
यंपीठास्वरूपाचस्वसुरार्णववासिनी॥२६॥ २९

सुरापीचस्वरूपाचसुरापूजनतत्परा॥सुरा
धीचसुराह्लपासुरास्तवविनोदिनी॥३४॥
श्रीश्रीश्रीनादसंयुक्तास्वछासेवनतत्परा॥
श्रद्धाश्रद्धावतीसिद्धिःसिद्धिसाध्वीस्वरेश्व
री ३५ स्त्रीबीजास्त्रीजपाप्रीतास्त्रीवस्तुस

३० विभूषणा॥ श्रींवीजनिलया श्रींच श्रीं श्रीं श्री
गानन्तस्वरा॥ ३६॥ श्रीमया श्रीगुणा श्री श्री
श्रीधर्मफलदायिनी॥ श्रीमिंडः श्रीसुखा
श्रीवत्तुस्वाहा वषट् श्रीनमः॥ ३७॥ श्रीविर
द्या श्रीमहाविद्या श्रूरंगारूपधारिणी॥ श्री ३०

तारा॥श्रीमहाकाली॥श्रीमहांबा परांबिका
॥३८॥श्रीकाली॥श्रीमहाछिन्ना॥श्रीमहात्रु
रसुंदरी॥श्रीबटुः श्रीम~~लौसैर्गें~~हालक्ष्मी
श्रीधूम्रा॥श्रीभुवनेश्वरी॥३८॥श्रीबाला॥श्री
महारक्ता॥श्री॥श्रीवांसंवनेश्वरी॥श्रीत्रुस

३१ धानमः स्वाहा श्रीरूपा श्रीनमः स्वधा ॥ ४० ॥
श्रीं श्रीं स्वाहा च श्रीं ह्रीं क्लुं श्रीं श्रीं स्वाहा स्वरू
पिणी ॥ श्रीमातंगी नमः स्वाहा श्रीवकार
श्री क्षेमेश्वरी ॥ ४१ ॥ श्रीं ऐं सौं जपसंतुष्टा सौः
क्लीं ऐं शक्तिरूपिणी ॥ सौं ऐं क्लीं ॐ महाभे ३१

ह्लैं भै

डामौः ह्लौं ह्लौः भेरुंड चैरवी ॥ ४२ ॥ सौः क्लौं
कामेश्वरी नित्यासौंः ह्रं चित्कल्पलतातनुः ॥ सौ
क्लौं ह्रौं नीलपताकाख्यासौं श्रौं श्रीं भगमा
लिनी ॥ ४३ ॥ सौः ह्रूं ब्लूं पंचवाणेशी सौः क्लौंसः
वन्हिवासिनी ॥ सौः ऊं सौः नित्यक्लिन्ने स्वाहा

३२ सौं श्रौं ह्रौं त्वं मदद्रवे ॥४४॥ सौं सां स्हं महावि
घेशी सौं जं तुं प्रें शिवदूतिका ॥ सौं ऐं ठं वि
चित्रा क्लैं छ्रीं जं सौं नित्यमदद्रवे ॥४५॥
सौं क्लीं फ्रें नीलपताके हसकल ह्रीं नमः स्वा
हा स्वं घ्रुं क्लीं कमला स्वाहा ॥ क्लौं औं डं पंच ३२

पंत्रिका ॥४६॥ सौं: सौं: सौ: रं रं रां रीं ज्वाला
सौं हुं खेचषोडशी ॥ कलासौं सौं स्त्रौ एजएए
जेश्री सौं प्रौं प्राकाशभैरवी ॥४७॥ सौं सौं सौं
दर्थयोषाच सौं स्रूं स्त्री सर्वमंगला ॥ स्हौं द्रुं
द्रीं क्लीं परास्वाहा ॥ स्वौं ह्रीं प्रासादगामिनी

३३ ॥४८॥ सौंज्रूंफेंसुंदरीबालाश्रांस्हूंक्लींसुरतप्रि
या॥ स्लूंक्ष्मौंरंक्लींद्रूंह्रींक्लींक्रेंसः ब्रांब्रींच
ह्रींनमोनमः॥४९॥ क्लेंहींआंह्रींक्रौंहंसः
स्वरूपाचस्हौंविचरेश्वरी॥ सौंक्लींऐंपार्वती
स्वाहासौंआंईंबालिकातथा॥५०॥ श्रांह्रीं ३३

भुवनेश्वरीस्वाहासांसांत्कुंकुमुदेश्वरी ॥
श्रृंगर्भाश्रीमहाशांतीश्रृंपुष्टिस्त्रिपुरांबि
का॥५१॥श्रींश्रीराज्यदाश्रीकांतिःश्रीसुधा
हृद्धारिणी॥श्रीसोममयीश्रीमातृकां
श्रींश्रींश्रीवरदायिनी॥५२॥श्रीवीराश्या

३४ मगर्भाचश्रीसुलभागतिप्रदा॥श्रीपुष्टिदा
श्रीह्रीपाश्यासुमनानंदमानसा॥५३॥सर्वो
त्तीर्णूंयंव्यक्तरूपिण्यांसौःसौःरूपिणी॥
शीघ्रतंत्राशीघ्रयंत्राशीघ्रमंत्राजपोद्य
ता॥५४॥शुभ्रांबरपरीधानाशुभ्रस्रग्गानु ३४

रागिनी॥ श्रीघ्रपुष्पासीघ्रफला॥ श्रीघ्रेश्रीश्री
घ्रतोषिता॥४४॥ श्रीघ्रधारा॥ श्रीघ्रवरा सिद्धि
दाशरलावृता॥ श्रीघ्रगंगासीघ्रगम्याश्व
श्याक्तदर्शनोत्सुका॥४५॥ सौरीकपालवसं
प्रीता सर्वपात्रविभोजना॥ श्यह्माकपाल

३५ नादाद्या शक्तिपात्रविनोदिनी ॥५७॥ शक्ति
भैरवसंयुक्ता शक्तिसर्ववरप्रदा ॥ सर्वपु
ष्पप्रियप्राणा शक्तिपुष्पाशिरोधरा ॥५८॥
शक्तिः कपालसंयुक्ता शक्तियोनिप्रपूज
ना ॥ शक्तिः शक्तिमयी मान्या शक्तिसंगवि ३५

नाशिनी॥५९॥सं वालिकासुघोषाचष्टुंभासु
रनिषूदनी॥सं वालरुचिरासर्वसर्वमंग
लकारिणी॥६०॥सर्वगर्भासर्वबीजासर्व
तत्वाचसर्वभूः॥सर्वनादप्रधानंगामहाका
पालसिद्धिदा॥६१॥सौंसौंसौंराष्ट्रसंमान्या

३५ सौरभ्याचलवासिनी। सौरभ्यभाजनप्रीता
सौरभ्यभवनोत्सुका॥६४॥सौभाग्यकोटि
३६ संयुक्ता सौभाग्यसौख्यमध्यमा। सूर्यको
टिसमाना भा सूर्यकोटिमयी परा॥६५॥ ३६
सुरश्रीसुरमाता च सुरसामयनाशिनी ३५

सुश्राणी सुभ्रगत्या च सुमूल। भासीतलापरा
॥८४॥ सुकेशी सुछुकर्मा च सुरसेव्या सुरेश्व
री॥ सुनंदा सुकृता स्वाहा॥ क्लीं महाषोडशीप
रा॥८५॥ सौं वौं वीर त्वै नमः स्वाहा सौः ऐं क्लीं
कविलदा॥ सुवाणवरदा स्वाध्या स्वं वौषट्

३१ स्वरूपिणी॥६६॥सौन्दरार्णवायासौरंगीसौन
कावरदायिनी॥सौनारीसौवुतांसांम्रासर
भास्मरभैरवी॥६७॥स्मरभैरवसंसेव्यास्म
रागिवरध्यातुरा॥स्मरहपास्मररणीयासंसा
त्य
रार्णववासिनी॥संपिरिनीसगांसत्यासत्य ३१
पि

त्रंत परायणा॥ ह्रीं॥ श्रीसौंस्वरूपस्वश्रीच
स्वतंत्रारम्भोत्सुका॥ स्वतंत्रजापीस्वाध्या
यस्वाध्यायज्ञानदायिनी॥७०॥ स्वादानांस्वा
दनीसत्याशकाद्यासुरवंदिता॥ सौंदर्या
र्णवमध्यस्थासौंदर्यवरदोत्सुका॥७१॥ सौं

३८ दर्प्यवा[रा]स र्णवर्णा ॥ सौंदर्प्ये सुंदरी कला ॥ सर्व
लोकविलासी च सूं सं श्री सुधनेश्वरी ॥७२॥ सु
श्री सुरूपा सर्वाणी सुनाम्नि सुरतां तदा ॥ सु
खलसुलभी सूक्ष्मा सूक्ष्मह पाप भयंकरी ॥७३॥
शारदा सुरती वाणी सौं घ्री सुभग मालिनी ३८

संभैरवि॥योगयोगेश्वरीसंमहाप्रेमसुंदरी
॥७४॥स्वांस्वांस्वयंभूहयाचस्वयंभूसुंदरीक
ला॥स्वयंभूपुष्पसरसीस्वयंभूभगवासि
नी॥७५॥स्वयंभूपूजनोत्साहासुबुद्धिज्ञान
भैरवी॥सौंप्रौंफ्रेंवटुकभैरवौसौंसौंसौंसु

३८ रत्नप्रिया ॥७६॥ सौं ऊं ऐं वामदा स्वाहा श्रीं गौं
वारांगना तथा ॥ श्रीं ऊं सौं वैकुंठपूज्या श्रीं ऐं
बीजवैष्णवी ॥७७॥ श्रीं श्रीं ऊं ब्राह्मणी स्वाहा
श्रीं ऊं ब्रीं ब्रह्मपूजिता ॥ श्रीं ऊं ऐं क्लीं चइंद्राणी
सौं ऊं सौं इंद्रवल्लभा ॥७८॥ सूं स्कूं ऐं इंदिरा स्वा ३८

ला श्रूं ॐ ईं दुं दुर्गो खरा॥ श्रीं ह्रीं पीं पिंगला श्रीं
ह्रीं धमनी श्रीं ह्रीं धीं धरा॥ ७८॥ ॐ श्रीं सर्वगता
नाडा श्रीं ॐ ईश्वरपूजिता॥ श्रीं ब्राह्मी क्लीं च
हद्रूः स्त्रीं सौः सामश्रीरमा तथा॥ ८०॥ श्रीं स्था
णुप्रिया स्वाहा श्रीं क्लीं गणविवर्द्धिनी॥ ८१॥

४० श्रीॐह्रींचकुलीरस्याश्रीकूंॐकूर्मपृष्ठगा
श्रीक्लूंम्लूंतोतलास्वाहा॥श्रीश्रींत्रिभुवनार्चि
ता॥८३॥श्रीप्रींप्रीतिःसौंःस्रौंप्रीताश्रीप्रभा
श्रीपुरेश्वरी॥श्रीॐह्रींगिरिपुत्रीचश्रींग्रीव
र्वतवासिनी॥८३॥श्रीॐप्रीतिप्रदास्वाहाश्री ५०

ऐं सत्वगुणाश्रिता॥ स्रूं क्रूं सत्यप्रियासाहा॥ सौं
ऐं क्लीं शक्तिसंगता॥ ६४॥ सौं ॐ सनातनास्व
भू श्रां सां सागरशायिनी॥ श्रीं हं क्लीं चंद्रिकार
सौः ऐं चंद्रमंडलमध्यगा॥ ६५॥ श्रीं ह्रीं चारु
प्रभा चित्रा स्रूं हूं चप्रेतरूपिनी॥ सौं श्रीं स्त्री

५१ मथुराह्सौंक्लोंकाशीश्रींस्त्रींमनोहरा॥८६॥श्री
ओंमंत्रमऽयीस्वाहाश्रींओंछुंवद्रुगामिनी॥
श्रीह्लींशत्त्यात्मिकास्वाहा॥श्रींश्रीओंसौंःच
सात्विकी॥८७॥श्रींह्रुंओंराजराजेश्वरीश्रींह्रीं
रंभोपमाततया॥श्रींह्रींरायवसंसेव्याश्रीगौं ५१

रा वणघातिनी ॥ ८८ ॥ स्रूं स्रूं निशुंभहंत्रीष
श्रां क्रैं दैत्यारिमर्द्दिनी ॥ श्रीं क्लीं दारिद्र्यनाश
घ्नी श्रीं ह्रीं कंदर्प्पलालसा ॥ ८९ ॥ श्रूं क्रूं शुक्रा
त्मिका स्वाहा ॥ सौं ह्रीं श्रीं करिगामिनी ॥ श्रीं गों
ह्रीं श्रीं मती स्वाहा ॥ श्रीं ह्रीं गों क्लीं कुरूपिणी ॥ ९० ॥

६२ श्रीॐ खर्वासौं हसौं तृप्ता श्रीॐ तरासौं स्कंद
या॥ श्रौं सौं तारुण्यहृपिताया श्रीॐ त्रिनपना
पणा॥९४॥ श्रीॐ तांबूलरक्तास्या श्रीॐ क्लौं उग्रप्र
भा तथा॥ श्रीॐ कमलपत्राक्षी श्रीॐ क्लौं ह्रीं
चकामिनी॥९५॥ सौंगुं घोरारवा श्रीॐ घोररू ६२

पाच ह्सौं गतिः ॥ श्रीं ह्रीं कामेश्वरी स्वाहा श्रींॐ

हं भ टुकालिका ॥ ८३ ॥ श्रीं हूं चैकजय स्वाहा

श्रूं क्लीं अनंगसेविता ॥ सौं कूटषोडशीयंत्रा श्री

तुरीया परमा कला ॥ ८४ ॥ सौं षोडशीमंत्रयं

त्रारणां श्रीश्च मेकसुमध्यगा ॥ श्रीविद्या च तथा

४३ लक्ष्मीसाध्यसिंहासनेश्वरी ॥८४॥ सर्वसाम्रा
ज्यलक्ष्मीच सर्वसंपादनीश्वरी ॥ श्रांश्रींश्रूंस
र्वगासाहा ल्क्वें यमलवरयूं भैरवीनमः ॥
॥८५॥ श्रूंस्फूंजूंस: उन्मनीसाहाश्रूंयूंह्रीश्रां
गणासेविता ऐंह्रूंक्लीं मंत्र रूपाचश्रैं फंहूंहूं ४३

मैरेविता॥८७॥श्रौं स्वधा श्रौं वषट् श्रौं चश्रौं

वौषट् कवचं नमः॥८८॥श्रौं क्रां ऐं क्लीं कूं कैं क्लौं

क्लः॥ दां श्रीं क्लीं सकल ह्रीं स्वधा वषट्॥श्रौं क्रौं

सुश्रुतसं सेव्या॥श्रूं ष्रूं लूं प्रेमसुंदरी॥८८॥श्रौं

क्लीं ह्रीं षोडशी स्वाहा॥श्रीं ऐं क्लीं त्रिपुराराध्या

५५ श्रीं क्लीं चां त्रिपुरनादिनी ॥ १९९ ॥ श्रीं ऊं ह्रीं ह्रौं
ह्रौं ह्लौं परा श्रां स्रूं क्ष्रूं कामसुंदरी ॥ श्रीं क्लीं कु
ब्जिका श्रौं व्रैं त्रिपुत्तासौं गणावृता ॥ २०० ॥ श्री
कूं ल्कूं कारवर्णा ध्रां श्रौं क्लौं कापालकेश्वरी ॥ श्रौं
यदा श्रैं वना श्रौं चश्रूं हूं गूं चवटेश्वरी ॥ सुभ ५५

यंत्रास्त्रमंत्रास्त्रभ्रदानवरेघाता ॥ स्वभू

शु वस्तुभदात्रीचस्तुभदास्तुभवोद्भवा ॥ स्वस्तुद

ज्ञानवसंदात्रीस्तुद्बुद्धिविवर्द्धिनी ॥ शून्या

शून्यस्वरूपा च शून्यदुर्गनिवासिनी ॥ ३ ॥ शू

न्यव्रतपरा शून्या शून्यस्था शून्यमध्यगा ॥ शू

४५ न्यहार्वेशोभीमाहर्वशीभयनाशिनी॥शुभद
सुखदास्वाहा श्रूंक्रूंहूंनीलपताकिनी॥शुक्ल
भानीलमयीश्रांताश्रांकरीसुरत्तिप्रिया॥५॥सु
रतासुलभारंभास्तुंडिनीभयनाशिनी॥श्रीम
तीशिशिरानंताशिशिराचलकन्यका॥६॥श्रेष्ठा ४५

श्रेष्ठप्रदाश्रीमानुश्रीविद्याश्रीनिवासिनी॥
श्रीमान्याश्रीधरीस्वाहाश्रीनित्याश्रीत्रिलो
त्तमा॥७१॥श्रीकरीश्रीशिवांगांचश्रीश्र्यांलूं
प्रेमवंदिता॥श्रूंऐंह्रींप्रेरिणीसिद्धश्रद्धाए
त्रिवरप्रदा॥७२॥श्रौंह्रौंस्फींसारिकाश्रंवद

७६ अष्टध्यानप्रकाशिनी॥ श्रीं ह्रीं क्लीं कामरूपा
य श्रीं ह्रीं क्लीं कामयाचिनी॥ ८॥ श्रीं ह्रीं क्लीं का
मिनी स्वाहा श्रीं ऐं ह्रीं सिद्धभैरवी॥ श्रीं ह्रीं क्लीं
ललिताभैरवी श्रीं ह्रीं क्लीं त्रिपुरभैरवी॥ १०॥
श्रीं ह्रीं क्लीं संपत्प्रदाभैरवी श्रीं ह्रीं क्लीं घोररा ७६

दिनी ॥ श्रीं ह्रीं क्लीं प्रचंडभैरवी ॥ श्रीं ह्रीं क्लीं चामुं
डायै च ॥ श्रीं ह्रीं क्लीं वटुकभैरवी ॥ श्रीं ह्रीं क्लीं घो
रभैरवी ॥ श्रीं ह्रीं क्लीं भेरुंडा भैरवी ॥ श्रीं ऐं
क्लीं कामेश्वरी स्वाहा ॥ श्रीं क्लीं श्रीं भगमालि
नी ॥ श्रीं ह्रीं क्लीं त्रिपुर स्वाहा ॥ श्रीं ह्रीं क्लीं मंत्रवि

४७ ग्रहा॥२३॥ श्रृं स्लूं ज्वालामालिनी च श्रृं ब्लूं म्लूं नी
लपताकिनी॥ श्रृं रां रौं नृ वन्हिवासिन्या श्रृं ल्कूं
ह्रीं तारिकानमः॥२४॥ श्रृं ऐं क्लीं मातंगी श्रृं ब्लूं
ऐं क्लीं वाग्वाहिनी श्रौं विचित्रा महानित्या श्रों
श्रों श्रृं श्रः सहस्रपत्नी॥२५॥ प्रं ह्रां धं धनदा

तास्त्रूंक्षूंक्षेमंकरीनमः॥ श्रूंह्रौंवांवौंवटुका
रध्याश्रूंजौंव्रूंस्माडमध्यगा॥१६॥ स्त्रूंक्षांक्षीं
क्षेत्रपालध्याश्रूंश्रूंकंकालसेविता॥ श्रूंश्रं
ज्ञानेश्वरीश्रूंक्रोंश्रूंक्रोंनोंनीलरोचिषा॥१७॥
श्रांह्रांक्रोंक्रोंक्रोधरूपाचश्रौंवांह्रींवटुकौ

५८ रवौ॥ श्रूं रं व्रीं फें त्रुष्प बाणाख्या अं कूं क्लैं फ्रें
मदोद्रो॥ श्रीं ह्रीं क्लीं ह्रौं कवनाख्या च स्रूं ल्कं
श्रौं नीलतोचिषा॥ श्रीं ह्रीं क्लीं ॐ महालक्ष्मी
स्रूं ह्रीं माहेश्वरीपरा॥ स्रूं प्रूं ऐं स्तु भवस्वाहा
स्वधावषट् च श्री नमः॥ श्रीं क्लीं व्रीं चट चंड

ख्या श्रीं श्रीं क्रों मधुमती तथा ॥ २० ॥ श्रीं श्रीं
शंधर्वरीना सर्वसंक्षोभिणी तथा ॥ स
र्वविद्राविणी चैव सर्वसंपत्प्रदायिणी ॥
॥ २१ ॥ सर्वाकर्षिणिका ख्या च सर्वाह्लादक
री पुनः । सर्वसंमोहिनी श्री च सर्वस्तंभन

४८ कारिणी॥२४॥ सर्वजृंभणिकाचैव सर्वतत्वव
शंकरी॥ सर्वरंजंनिकानामस र्वोन्मादकरी
पुनः॥२५॥ सर्वार्थसाधनी साम्रासर्वसंप
त्तिरूपिणी॥ सर्वमंत्रमयी चे यं सर्वद्वंद्व
क्षयंकरी॥२६॥ सर्वसौभाग्यचक्रेशी संप्र

दायास्तुयोगिनी॥ सर्वसंप्रार्थिनी पूज्यास्फु

रन्मणिविभूषणा॥ २७॥ स्फुरंती (नीस्फुर) श्रद्धा

स्फुरत्कुंडलशोभिता॥ स्फुरत्सिद्धिप्रदा

सर्वासर्वसंपत्प्रदायिनी॥ २८॥ सर्वाह्रीप्रि

यंकरी चान्या श्रीह्रीमंगलकारिणी॥ सर्व

१० कामप्रदा स्वयम्भूः सर्वदुःखविमोचिनी ॥२७॥
सर्वार्थसाधनी श्रांबा सर्वसिद्धिस्वरूपिणी ॥
सर्वज्ञानात्मिनी चान्या सर्वमुद्राप्रदर्शि-
नी ॥२८॥ श्रिता त्रिपुरा चैवेणावर्त्मविन्यासका-
शिनी ॥ त्रिदशा त्रिदशाराध्या त्रिदशेश्वर

पूजिता ॥ २९ ॥ स्वरला स्वरलापांगी समो
हं श्री समोपहा । अयम्बिनी अयोगम्याश्व
मता फलदायिनी ॥ ३० ॥ स्वयिनी सोपिर
नोसाम्याश्रयः स्वरमयी तथा ॥ स्वरमानी
रमध्यस्थासारा सारतपस्विनी ॥ ३१ ॥ स्वर

११ ख्मिनी समासाच सुधेणात्तिवसीतनुः॥ सन
पिच्चुतडित्कोंतिः सरिद्दामगुणान्विता॥३५॥
सरिन्मूर्त्तिसरित्स्वक्षासरिदानंददायिनी॥
श्रैंश्रैंश्रैं कर्षिणी देवी सास्वासास्वविहारि
णी॥३३॥ सुरता सुरता सारासारा हारवि

हारिणी॥ सं ह्रीं चोग्रा सः ह्रां दाराशोषघ्नी
शोषदायिनी॥३४॥ श्रो पादीनञ्जनप्रीता
ह्लो पा दुर्गार्त्तिनाशिनी॥ ह्लो पा दुर्गार्त्तिना
शा च श्रृं श्रृं त्तिक्षयकारिणी॥३५॥ ह्रूं श्रृं
श्रृं ठः स्वहा श्रृं श्रृं दक्षपुत्री सदक्षिणा॥ स

५२ दादक्षायिणीश्रः श्याम्रक्षारुणविलोचना
॥३६॥ सदस्यत्सेवितानादंश्यतकंधरवत्स
ला॥ श्रीं गं दुर्गतिनाशाच सौं ग्रीं दुःखार्ति
नाशिनी॥३७॥ आं ह्रीं दुन्त्वं श्रांतवती सौः सौः
दशनासदनावती॥ श्यामोदरी श्री स्मारा

का॥६२॥श्रां ह्रां क्रों च परं ज्योतिः स्मृभ्वनि
कल्मषांपही॥स्रुं स्रूं ज्रं अन्नपाचेत्ति सूंअं
अं मातृकापरा॥६३॥स्रूं हूं ह्रूं पं चकोशात्म
।श्रीविद्यात्वरितामनुः॥स्रूं जों एं पाशिजा
तेश्रीश्रीह्रीक्रांत्रिपुरामनुः॥६४॥श्रीं ह्रां ह्रीं

५२ पंचबाणो ह्रौं श्रीं ह्लीं वंगना स्मृता ॥ श्रूं फ्रूं
गगनाराध्या श्रूं क्रौं प्रौं मदनोद्भवा ॥ ६५ ॥
श्रूं क्रूं क्रौं देवपूजिता ॥ सः द्रां द्रीं क्लीं ब्लूं अ
मृतपीठ ह्रौं स्हौं क्लौं श्रीं ब्रीं च दक्षिणा ॥ ६ ॥
दा ॥ श्रीं ह्रूं आं अन्नपूर्णा ह्रीं श्रीं क्लीं कामला ।

ध्या॰ श्यामोदरनितंबिनी ॥ ३८ ॥ श्यामार
ध्या॰ श्यावला च श्यामलांगी शिवोदरी ॥
श्यामा घनवती शों रां श्रीं धीं धीरराजिवि
नी ॥ ३९ ॥ श्यामा ॥ धात्रित्रधरणि श्यामश्यां
ब्रांवरप्रदा ॥ शां श्रीं स्रूं साराकुचिरा श्रूं धूं

५७ धर्मविवर्धिनी ॥ ॐ ॥ ह्रं ह्रूं से मंकरी भीमाः
स्रूं क्रूं कं काकतुंडिका ॥ ऋं क्रां कां कोकिलाः
वीणा श्रूं क्रूं क्रों धा साभैरवी ॥ ॐ ॥ स्हौः ह्री
क्रों नित्यमदद्रवे स्हौः ओं सर्वमंगला ॥ श्री
विद्याचसदालक्ष्मी सर्वसाम्राज्यनायि

ता पुनः॥ श्रां क्रां ह्रीं विंध्यवासिन्या श्रीं ह्रीं॰
द्रां मन्मथेश्वरी॥ ६७॥ श्रीं ग्रीं ह्रीं गुणगुर्वा॰
च सैं विं श्रीं गुणरूपिणी॥ श्रीं ह्रीं ऐं राजरा॰
जे श्रीं शां शीं श्रृं श्रूरवंदिता॥ श्रीं श्रीं श्रृं श्र्यों
श्र्यौं श्रः स्वरूपा च श्रु श्र्यौः श्रः वाग्विचित्रि

९९ णी॥ स्रं क्लौं वौं वौषट् स्त्रश्रौंः श्रसधाश्रौं स्हां
नमो नमः॥ ७९८॥ स्क्लूं कारभैरवाराध्या स्क्लूं
स्क्लूं बीजस्वरूपिणी॥ सौं सौं सौं साम्बसावि
त्री श्रीं ऐं श्रीं त्रैलोक्यसुंदरी॥ ७९९॥ सौं सौं सौ
राष्ट्रसंमान्या श्रौं सां स्हं स्हः प्रभावती॥ श्रौं सौं

ह्रीं श्लीं ह्रां श्री श्म क्लौं बगला च अं वषट् नमः ॥
॥ ५१ ॥ सोमा सोमेश्वरी सौम्या सोमेश्वी सोमंम
डला ॥ सौराष्ट्रा चलसंमान्या सौराष्ट्रा कवा
मिनी ॥ सौराष्ट्रा चलसंवीथी दायिनी सोम
नायिका ॥ सं कुं ब्लें वरदा श्री ह्रीं ह्रां क्लौं वरा

५६

घन्ता ॥ ५३ ॥ सौरिकालांविक ॥ श्रां सः सन्ताश्रूः
शूहलाप्रभा ॥ श्रीं क्रीं ऐं पंचमुखी रक्ते शीश्रूं
सांहां च्रां पंचपंचिका ॥ ५४ ॥ श्रीं ऐं वीं वट्टु सं
दात्री श्रीं वौं वः श्रीवटेश्वरी ॥ श्रां श्रीं श्रूं श्रः
स्वरूपा च श्रीं हीं रां रामरांत्रिषा ॥ ५५ ॥ शंशं

शं शः द्रूं द्रूं पाचशें शें सें सें नागेश्वरी ॥ स्त्रं हूं फ्रें
शीमभीषण्याश्रं क्लं ह्रीं प्राणदायिका ॥ ५६ ॥
श्रां ह्रां द्रां वशिनी क्षुभ्यासं शः क्लें ह्रीं श्रं वक्ले
श्वरी ॥ श्रूं प्रूं जूं धनपतिप्रीतासं हं क्षं शः द्र
हर्षिणी ॥ ५७ ॥ शः स्फलं ह्रीं क्रीं प्रेरिणीं वं न

५२ मः श्रीकांकुजतंत्रिलिणि॥ स्तुकास्तुकरताप्रौंसौंः
स्तुकेशास्तुककृत्रिणी॥ ५८॥ श्रुद्धजाज्ञाव
हंत्रीचस्तुतंभाश्रीनमोनमः॥ स्तुंहंकूंः कृरि
णीनीयास्तुवम्प्रेष्ठानगेश्वरी॥ ५९॥ देवगं
धर्वसिद्धयैः सेवितासुरसुंदरी॥ मासेनव ५२

भतो देवि तस्य चासन्नसंहृतिः ॥७१॥ हस्तत्र
यं भवेदूर्ध्वं मात्र कार्या विचारणा ॥ ब्रह्मादी
न्स्तंभयेद्देवि माहेश्वी मोहयेत् क्षणात्
॥७२॥ आकर्षयेन्महाविद्यां दस्यपूर्वां निशा
मतः ॥ नवीनब्रह्मनिर्वाणं यमादीनां चया

५८ रसां॥७२॥ध्रुवमुच्चाटयेन्नूनं स्वष्टि च नूतनां
चरेत्॥मेषमाहिषमार्जारखरछागगजा
दिकैः॥७३॥खड्गसूकरकापोतैः सैरिकैःश
शकैःपलैः॥नरघातस्त्रीप मांसमहि श्री
षीयलतःसज्जेत॥७४॥शोणितैःसास्थि ५८

मांसैश्चकारणैर्दुग्धपायसैः ॥ कादंवरीसि
धुमध्वै सुरारिष्टैःस्तथासवैः ॥७५॥ तांवूल
पूर्णमुखो मुक्तकेशो दिगंवरः ॥ शवयोनि
स्थितो वीरो श्मशान सुरतान्वितो ॥७६॥ शू
न्यालये विंदुपीठे पुष्पाकीर्णे शिवावने ॥

५८ श्यानःप्रजपेद्यस्तुसौसुंदरीपश्यतिध्रुवं॥७७॥
सर्वसिद्धिप्रदंसाक्षात्सर्वापत्तारणंपरं॥य
नृपतिपूर्वं
त्रकुत्रपठेत्स्तोत्रंसुंदरीतुहिवर्धते॥७८॥प
ठेद्वापाठयेद्वापिशृणोतिश्रावयेदपि॥सा
धकंतोषयेद्वापिसभवेत्सुंदरीस्वयं॥सहे ५८

संवासली संवायः कश्चित्तु मानवः स्मरेत ॥
मृतवंध्या काकवंध्या कन्यावंध्या च वंधि ३१
का ॥७८॥ पुष्पवंध्या स्थूलवंध्या सृणुयात्तो
त्रमुत्तमं ॥ मृतपुत्रा जीववत्सा वंध्या चापि
१ सूतिका ॥८०॥ सर्वसिद्धिप्रदातारं सत्क

६०

विंचिरंजीविनं॥ पंडितैर्दुं कीर्तियुक्तं लभते
नात्र संशयः॥ ८३॥ यंयं कामं पुरस्कृत्य देवीं
ध्यात्वा पठेत्स्तवं॥ तंतं कामं करे णत्वा सिद्धो
भवति नान्यथा॥ सुंदरी कालिका तारा छिन्ना या
मपि वै पठेत्॥ पारायणं चतुः संध्या सुंदरी ६०

नाममुत्तमं ॥ ८३ ॥ अर्द्धरात्रौ महेशानि स्व
रूप्याभिधमेव च ॥ सर्वसिद्धिप्रदं देवि सर्व
कर्द्धिप्रदं भवेत् ॥ ८४ ॥ मंत्राणां प्रणवस्ता
रेवं ब्रह्मकल्पलता तथा ॥ सहस्राणां च तुर्था
तु सुंदर्या परिकीर्त्तितं ॥ ८५ ॥ कोटिसिद्धप्र

६१ रंनामक्षणोईशक्तिदायकं॥ कस्तूरीकुंकुमै
दैविनरवकालागुरुकमैः॥८६॥ अष्टगंधै
धूपदीपैर्यावाकैः का प संयुतैः॥ देवी
पुष्पैः पीठतोयैर्यैत्प्रक्षालनविंदुभिः॥८७॥
संयोगामृतपुष्पैश्च वस्त्रैर्देवीप्रसूनकैः॥ ६१

लचंदनसिंदूरैर्मत्स्यमांसादिभिप्रिये ॥
॥ ८८ ॥ मधुभिंपायसैः क्षीरैः शोधितैः शोभि
तैरपि ॥ महोपचारैर्लक्षैश्च नैवेद्यैः षट्र
सान्वितैः ॥ सुंदरींपूजयित्वातु गणेशादि
गणैर्युतां ॥ विद्याराज्ञीकुलुंकांचनत्वात्वा

६२ त्रंपठेल्लिखेद्वा॥८०॥सत्तावनंवरंपश्यन्स्तु
शन्वाचिंतयन्नपि॥तत्रयद्यत्कृतंकर्मतद
नंतफलंलभेत॥८१॥ऐश्वर्य्यैकमलावासा
क्षाद्वांछाकल्पलतातथा॥गानेनतुंवरःसा
क्षात्सौंदर्य्येसुंदरीसमः॥८२॥वसोर्द्धारास ६२

मोलोकेश्रुतौश्रुतिधरो यथा ॥ ब्रह्मांडदूव
द्दुर्धर्षो भवेच्छिवसमः कलौ ॥ ८३ ॥ शत्रुह
र्त्ता कार्यकर्त्ता त्रैलोक्यविजयी भवेत् ॥ दि
ग्विदिक्कंदुकर्त्ता च दिवारात्रिविपर्ययी ॥ ८४ ॥
महादेवसमो योगी त्रैलोक्यं स्तंभयेत्क्षण

६२ ग्गात्॥गजाश्वरथपत्तीनामस्त्रानामधिपः
कृती॥८१॥आयुधेतुभुसुंडीवज्रयपट्टि
तवर्जितः॥कुलंपुष्पयुतंदृष्टातत्रदेवीर
विंचिंत्यच॥८२॥विद्याराज्ञीतुसंपूज्य:
पठेन्नामसहस्रकं॥मनोरथमयीसिद्धिः ६२

नात्रकार्या विचारणा ॥ ९७ ॥ कुंडगोलोद्भ
वं गृह्य पर्णकं होमयेन्निशि ॥ पितृभूमौ
महेशानि विधिरेषां विमार्जये ॥ ९८ ॥ तरु
णीं सुंदरीं रम्यां चंचलां कामगर्वितां ॥ समा
नीय प्रयत्नेन संशोध्य न्यासयोगतः ॥ ९९ ॥

९७ प्रसूनसंचैसंस्थाप्य पृथ्वीं विकसितां चरेत्॥
मूलचक्रं तु संभाव्य देव्यावरणसंयुतं॥
३०० ॥ सर्वत्वं तं तु संपूज्य जप्त्वा स्तुत्वा महे
श्वरीं॥ संयोगीभूय जप्तव्यं सर्वविद्याधिपो
भवेत्॥ ३०१॥ शून्यागारे शिवारण्ये पि वदे ९७

वालयेतथा॥ शून्यदेशेतडागेच गंगागर्भे ९
चतुष्पथे॥३०॥ श्मशाने पर्वतप्रांते एकलिं
गेशिवेसुरवे॥ मुंडेत्रिमुंडेबाणाख्येषडमुं
डेदिंगमुंडके॥३०४॥ कोमलेविष्टरेयोनौवे
श्याॠतुमतीग्रहे॥ गृहेचतुष्पथेदेविकद

६५ लोमंडपेत्तथा॥३०६॥ अरण्येशून्यदुर्गेच
रणेशक्तिसमागमे॥ प्रसूतिकागृहेदेवि दे
वीध्यात्वापठेत्स्तवं॥३०७॥ प्रभूणामधिपोभु
त्वासर्वसिद्धीश्वरोभवेत्॥ यववस्त्रेपुष्प
वस्त्रेत्रिपंचरत्नवीरके॥८॥ सुंदरींध्यायन्य ६५

ठेत्स्तोत्रं त्रिलोकाधिपतिर्भवेत् ॥ मुक्तकेशो
दिग्वासा मैथुनी शयने स्थितः॥७॥ जप्त्वा
विद्यां पठेत्स्तोत्रं खेचरीसिद्धिभाग्भवेत्॥
ल्तांतरे तु जप्तव्यं स्तुत्वा देवीं निराकुलः॥८॥
दशावधानो भवति मासमात्रेण साधकः

६६ कालरात्र्यां महारात्र्यां वीररात्र्यां विशेषतः ॥
॥९॥ मोहरात्र्यां चतुर्दश्यां अष्टम्यां संक्रमेषु च
कुहूपूर्णेन्दुशुक्रेषु चामावास्यां विशेषतः ॥
॥१०॥ मंगले च नवम्यां च कुवेन्हि च कुलर्क्षके
सहस्रनामं प्रपठे किन्नरीदर्शनं लभेत् ॥११॥ ६६

भौमामायांनिशीथेचमाषभक्तबलिंतथा॥
५ कृशरान्नंमज्जायुयुंपायसंदुग्धमीनकं
॥१२॥शोणितंदधिपिण्याकंमांसासवंगुडो
दकं॥बलिंदत्वापठेत्तत्रअष्टोत्तरसहस्र
कं॥१३॥स्वजातकुसुमैःपूजांजप्यांतेतर्पये

६२ क्लिवां॥तदंते नाम साहस्रं पठेद्भक्तिपरा
यणं॥४३॥अवधान सह स्रेषु शक्तिपान श्रुते
षुच॥नृत्यपात्र गृहे गत्वा मकार पंचकान्वि
तः॥४४॥मातंगिनी पर्वतोत्थां य ह्यकापिलि
कीमिवे॥शंखमालां जपेकार्या गले धार्यानृ ६२

दंतजा ॥ २६ ॥ नेत्रचक्रेपद्मेयोनिचक्रंशक्ति

चक्रेस्वचक्रगे ॥ कृत्वाजपेन्महेश्यानिमुं

डयंत्रंप्रपूजयेत् ॥ २७ ॥ मुंडासनस्थितोवीरो

मकारपंचकान्वितः ॥ अन्यासां स्त्रींयत्र

जयेदन्यासंखुंववैपठेत् ॥ २८ ॥ अन्या

६८ संपूजयेत्तत्रअन्यासंमर्दयन्जपेत्॥
अन्याचक्रेशिवंदत्वापुनःपूर्ववदाचरे
त्॥९८॥अवधानसहस्रेषुशक्तिपात
शतेषुच॥राज्ञाभवतिदेवेशिमासपं
चकयोगतः॥गानतालपरंतत्रसममानी ६८

यविधानतः ॥२०॥ कुलाचारक्रमेणैव

तस्यां पृथ्वीं विकाशयेत् ॥ नृकपालेत्र

यते त्रदीपं चाप्यनैलेन वै पठेत् ॥ २१ ॥ महा

कविवरो भूयाद्दिनसप्तकयोगतः ॥ अ

पि श्रुतान्यविशास्त्राणि वेदादीन् पाठये

९८ ध्रुवं ॥२१॥ विनायासैर्विनाभ्यासैः विना
पाठादिभिः प्रिये ॥ चतुर्धा तत्कलाधीशं
त्रिकालज्ञत्वविवर्षतः ॥२२॥ चतुर्विधं वे
दभाष्यं पांडित्यं तत्करे क्षणात् ॥ शिवा
वविषये भूत्वा निशायां शंकितस्थले ९८

॥२४॥ सुंदरीमंत्रसंचिंत्यनीलवीरेतुसाध
नं॥ सहस्रनामपाठश्चसदाकुर्य्यात्कचिंत
नं॥२५॥ भक्तस्यतत्वमेतावदन्यद्दस्युद
यंविदुः॥ वीरसाधनकंकर्मशक्तिपूजाव
सितथा॥२६॥ सिंदूरकूटतिलकावेश्या

१० वायोनिरंतरं ॥ वेश्यागेहेनिश्याचारोरात्रौ
८ पर्य्यटनंतथा ॥ २४ ॥ मंत्रजापीचकठुष्टीख
जठलोदिगंबरः ॥ मुक्तकेशोवीरवेषोर
ताम्बूलपूरिताननः ॥ २५ ॥ डग्धस्वादीयो
निर्मोहसंविदासवघूर्णितः ॥ संवित्स्वा १०

ष्पदेवतायाः पुण्यानेप्रकीर्त्तिताः॥२९॥
स्वस्यचाश्वायदाभू यात्तदाग्राह्यानचा
न्यथा॥ देव्यालतासमायोगान्मासात्क
ल्पलताख्यं॥३०॥ वालाचक्रसमायोगा
त्सुंदरीचक्रपःख्यं॥ वेश्यामध्यगतंवीरं

७१ कदाग्रस्वामिसाधकं॥३१॥ एवंवदतिश्री
विद्यातस्यवेश्यापरांगना॥ विद्याकन्यातत
थापीठजातिभेदकुलक्रमात्॥३२॥ अकु
लक्रमयोगेनज्ञात्वाचैवकुमारिकां॥ कु
मारीपूजयेद्भक्त्याजपांतेदेववल्लिप्रियां॥ ७१

॥३३॥ पठेत्सहस्रनामाख्यं श्रीविद्यावर
माप्नुयात् ॥ भक्त्या पूज्य कुमारीं तु वेश्या
कुलसमुद्भवां ॥३४॥ वस्त्रहेमादिभिस्तो
ष्य जप्त्वा स्तोत्रं पठेच्छिवे ॥ त्रैलोक्यविज
यी भूयादमाचंद्रप्रकाशकः ॥३५॥ यद्यद

७२ त्वं कुमार्यै तु तदनंतफलं लभेत्॥ कुमारी
पूजनफलं मया वक्तुं न शक्यते॥ ३६॥ चांच
ल्यदुतकिंचित्क्षम्य तां मपि मांजलिः॥ प्र
थमाद्युं समारभ्य दशमाद्युं कुमारिकां॥ ३७॥
दशवर्षं समारभ्य कामाक्षां तां महेश्वरी॥ ७२

तांपृड्त्वातिगदित्तांसुंदरीफलसिद्धिदां
॥३८॥ एकाचेत्पूजिताबालाद्वितयापूजि
ताभवेत्॥ कुमार्य्यश्चश्चक्रयश्चद्वितयं
सचराचरं॥ शक्तिमानीयतत्रत्रैन्यासका
तंप्रविन्यसेत्॥ स्वावामभागेसंस्थाप्य

७३ पठेन्नामसहस्रकं ॥ ७६ ॥ सर्वसिद्धिप्रणेभूया
न्नात्रकार्य्याविचारणा ॥ कुजवारेमध्यरात्रे
होमंकृत्वाश्मशानके ॥ ७७ ॥ पठेन्नामसहस्रं
तुपृथ्वीसाकर्षणंभवेत् ॥ पुष्पयुक्तेगुर्वौ
देविसंयोगानंदतत्पर ॥ ७८ ॥ पुनश्चिकुर ७३

मासाद्यमूलमंत्रंजपेच्छिवे॥चितावन्हाव
होरात्रेहोमंकुर्यात्समाहित॥६३॥सुंदरापू
जयन्नूतत्रपठेन्नामसहस्रकं॥पृथ्वीसा
कर्षणंकृत्वानात्रकार्याविचारणात्॥६
४॥कदलीवनमासाद्यलक्षमात्रंजपेच्छि

७६ वे॥ मधुमत्याश्रयं देव्या सेव्यमानो स्मरोप
नः॥ ६५॥ श्रीश्रीमधुमतीत्युक्ता तथा स्थाव
रजंगमा॥ कर्षिणीति समुच्चार्य ठः ठः स्वा
हा समुच्चरेत्॥ ६६॥ त्रैलोक्याकर्षिणी विद्या
तस्य हस्ते सदा वसेत्॥ नदीपूरितरत्नानि ७६

हेमस्त्रीशैलभूरुहान् ॥६४॥ आकर्षयत्यंबु
निधेस्तुरांश्चद्दिगंततः ॥ पातालादिंद्रलो
कांचसमाकर्षतितत्क्षणात् ॥६५॥ वृंतां
तंचपुरस्थानेरहस्यंविद्धिपामपि ॥ आ
ज्ञायकथयत्येषासत्यंसत्यंवदामिते ॥६६॥

७५ द्वितीयकर्षपाठेनलभेद्भगवतीकलां॥
क्लींह्रीं शारिकापदंततःभगवतीनामच
॥५०॥सर्वज्ञनहूंहूंकुरेस्वाहांतोमनुरीरितः॥
ब्रह्मविष्ण्वादिकानांच त्रैलोक्येयाद्दृशीभ
वेत॥५१॥सर्वावदन्तिदेवोऽपित्रिकालज्ञ ७५

कविः शुभः ॥ तृतीयवर्णपाठेन लभेत्समा
वतीकलां ॥ ५२ ॥ महादेवेन दृष्टोपि चिताम
ध्यगतोपि च ॥ तस्य दर्शनमात्रेण चिरंजी
वी शिरो भवेत् ॥ ५३ ॥ श्रीमृतसंजीवनपदं
मृतकमुत्थापयद्ध्रुवं ॥ स्वाहांतो मनु एरमा

७६ तोलतःस्वप्नावतीलभेत॥५७॥ॐश्रींक्लींस्व
स्वप्नवाराहीविद्यांस्वप्नेकथययच्छैवे॥अमुक
स्यामुकंकंदेहिसौःस्वाहांतोमनुरारितः॥
५८॥स्वप्नावतीचतुर्वर्षोल्लस्यहस्तेसदा
वसेत॥पंचवर्षस्यपाठेनचतुर्वेदार्थपा ७६

रगः॥५६॥साधकोवांछयाकुर्यात्तथैवभ
विष्यति॥ब्रह्मांडगोलकेदेवियाकाचिज्ज
गतीतले॥५७॥समस्तासिद्धयोदेवकरा
मलकवद्भवेत्॥साधकःस्मृतिमात्रेण
यावंत्यःसंतिसिद्धयः॥५८॥स्वयमाया

११ त्रिपुरत्रोजप्मादीनांचकाकथा ॥ स्विदेशव
र्त्तिनीभूयात्वर्तोत्तिचेटिकाश्व ॥ ५८ ॥ अ
मायांचाखिलंचंद्रग्रहणमेवच ॥ अष्ट
म्यांपूर्णचंद्रलंचंद्रसूर्याष्टकंतथा ॥ ५९ ॥
अष्टसिद्धिक्षुतथाष्टौचकरोत्सेवनच्चा ११

न्यथा॥ मोढासिद्धिर्वस्याचतस्यनेत्रैस
दावसेत॥ ६१॥ मूर्त्तिस्वचूर्णतांयांतिलो
हरूपाच पार्वती॥ ६॥ अणिमाखेचरत्वं
च चराचरपरांगतिः॥ ६२॥ पादुकाखड्ग
वेतालयक्षिणीगुह्यकादयः॥ त्तिलको

१८ गुष्टिकाचैवचराचरकथानकं ॥८३॥ मृत
वृष्टिमयीसिद्धिःगुटिकाचरसायनं ॥ अ
ञ्जनंषष्ठिसिद्धित्वंतस्यहस्तेवसेदिति
॥८४॥ केतौवाडुडभौवस्त्रेवितानेवेष्ठने
गृहे ॥ भित्तौचफलकेपीठेलेख्यंसंपूज्य १८

यत्नतः॥ह३॥मध्येचक्रंदशांगंकृपारि
तोनामभैरवं॥तद्ध्यानान्महेशानि
त्रैलोक्यविजयीभवेत्॥ह४॥एकोहि
शतसाहस्रांनिर्जित्यचरणाग्रिरे॥पु
नरायातिचसुखंस्वगृहंप्रतिसादरं

७८ ॥२१॥ एकोहि चक्षसंदर्शी लोकानां भव
त्तिध्रुवं ॥ कश्च (शं) संस्थाप्य यत्नेन नामस
हस्रकं पठन्नु ॥२२॥ सएकः कार्यो महेश्वा
नि सर्वापत्तिनिवारणं ॥ भूतप्रेतग्रहा
दीनां राक्षसः ब्रह्मराक्षसां ॥२३॥ वेता ७८

णानां भैरवाणां स्कंदवैनायिकादिकं ॥
नाशयेत्तु क्षणमात्रेण नात्र कार्या विचा
रणा ॥ १० ॥ भस्माभिमंत्रितं कृत्वा ग्रहग्र
स्तं विलेपयेत्ततः ॥ भस्मसंलेपनाद्देवस
र्वग्रहविनाशनं ॥ ११ ॥ गवां दुग्धं चाभि

८० मंत्रसिद्धीस्यांदद्यान्महेश्वरि ॥ वंध्यापुत्र
प्रदं देवि नात्र कार्या विचारणा ॥ ७२ ॥ कं
ठे वा वामबाहौ वा कुक्षौ स्थाने वधारये
त् ॥ वहुपुत्रवती नारी सुभगा जायते ध्रु
वं ॥ ७३ ॥ पुरुषो दक्षिणांगे च धारयेत् ८०

सर्वसिद्धये ॥ कंठेवाहौचशिरसिहृद
येनाभिगोचरे ॥ ७४ ॥ कटिस्थानेशिखा
यांचसंधारयेत्सर्वसिद्धये ॥ बलवान्
कीर्तिवान्धन्योधार्मिकःसाधकःकृती ॥
॥ ७५ ॥ बहुपुत्रीरसाभ्यानांगजेसर्वप्रदा

८२ यकं॥राज्यंदेयंशिरोदेहिपुत्रस्त्रीदाय
तांध्रुवं॥७६॥सर्वस्वमपिसंदेयंनेदंदे
यंमहेश्वरि॥प्राणावरंप्रदेयास्सुमहत्सु
चाप्याऽपिनोवदेत्॥७७॥प्रमादाद्यदिवै
दद्यात्तस्यानाशोभवेध्रुवं॥अंगमंत्रप्र ८२

युक्ताय क्रमदीक्षासमन्विते ॥८३॥ षड्
वर्गगुणसंयुक्ते सदापूजनतत्परे ॥ स
च्छिष्याय प्रदातव्यं विद्याराज्ञी प्रवेद
ने ॥८४॥ विनीताय च शांताय दांताया
ति गुणाय च ॥ भक्ताय ज्येष्ठपुत्राय गु

८२ हरभक्तिरतायच ॥ ८० ॥ वेश्यापूजनयुक्ता
यकुमारीपूजकायच ॥ दुर्गाभक्तायशै
वायमहावटुकजापिने ॥ ८१ ॥ अद्वैतभा
वयुक्तायसुंदरीभक्तितत्परः ॥ इदंसा
हस्रनामाख्यंसुंदरीपूर्वभाषितं ॥ ८२ ॥ ८२

गुरुदेवतमंत्राणांमहेश्वस्यापिपार्व
ती॥ क्रमदीक्षायुतोदेविसशिवोनात्र
संशयः॥ ८३ ॥ योयंत्रंभावयेन्मंत्रीसर
शिवःसचगानपः॥ सशाक्तोवैष्णवःसौ
त्रसएवसर्वपूजितं॥ ८४ ॥ दिव्यसार्क्ष्य

८३ मेधांतरीक्षिगः परिकीर्त्तितः ॥ अयोग्या
यन दातव्यं सिद्धिर्मेधा प्रजायते ॥८५॥
वेश्यास्त्रीनिंदकायाथ सुरासंविस्मनिं
दके ॥ मांसमत्स्यनिंदकाय नेदं वाच्यं
महेश्वरि ॥८६॥ त्वं दृष्ट्वा परमेशानि सु ८३

रामुखिमनुंस्मरेत्॥ दुष्टानांमुखमध्ये
तुसामुरावर्त्तरिष्यति॥ ७॥ वाग्वृत्ताघो
रआसाद्यपरमघोरेचहुंवदेत्॥ भी
षण्णमुकमस्थंतंहेतुंममयुगंपिब॥
॥ ८॥ छिवंवन्हियुगाख्यंहुंहूःफट्चम

८४ नुर्भवेत्॥एतस्यस्मरणाद्देवदुष्टानां
चमुखेसुरा॥८९॥अवतीर्णोभवेद्देहे॥
दुर्गंधंभवतिस्वगृहे॥मांसादिकंभवे
त्पुष्पंवेश्यामुक्तादिकंभवेत्॥९०॥सं
विद्दीपोभवेद्देविनेत्रांधंदृष्टिगोचरं ८४

परनिंदापरद्रोहंपरद्रव्याहरणंच
॥८१॥खलायपरतंत्राणांभ्रष्टायस्त्राथ
कायच॥नस्तोत्रंदर्शयेद्देविशिवहत्या
प्रजायते॥८२॥हरिनामचनयायांवि
शेषानुस्मरेदपि॥अन्यंचनिंदयेद्देवि

८५ यदुक्तंतत्समाचरेत्॥९३॥अनन्यभक्तः
सततंतुलसींवर्वरींत्यजेत्॥मालतींच
मरुंचैवसर्वथापरिवर्जयेत्॥९४॥सा
कालीसामहातारासैवछिन्नाचसुंदरी॥
एतत्स्वयोगनामानितच्चापिकारयेत्कि ८५

वे॥८४॥ तेप्रयोगोचात्रकार्योनभेदो
स्तिमहेश्वरि॥ चतुर्विद्याविधौदेविप
ठेन्नामसहस्रकं॥८५॥ त्रिशक्तिविषये
देविक्रमादीक्षाप्रकीर्तिता॥ क्रमदीक्षा
युतोदेविक्रमाद्राज्यमवाप्नुयात्॥८६॥

८६ विधेर्लिपिंतुसंमार्ज्यकिंकरत्वंविसृज्य
च॥ महाराज्यमवाप्नोतिनात्रकार्याविं
चारणा॥९८॥ क्रमदीक्षायुतोदेविशि
वत्वनसंशयः॥ क्रमदीक्षासमायुक्तो
कल्पोक्तांसिद्धिमवाप्नुयात्॥९९॥ अ ८६

होधन्यवतांमध्येधन्यःक्रमयुतःकलौ
तत्रापिधन्योदेवेशिनामसाहस्रपाठ
कः॥५००॥क्रमदीक्षाविहीनस्यसिद्धि
हानिःपदेपदे॥क्रमदीक्षायुतोदेविसुं
दरीरूपनिश्चितं॥१॥तस्याःसेवनमात्रे

८७ शास्त्रविद्यासेवनंफलं ॥ भवेच्छतगुणं
देविनात्रकार्याविचारणा ॥ ३ ॥ क्रमदी
क्षाविहीनोयः श्रीविद्यांकालींजपेन्न
रः ॥ सर्वदुःखस्यभागीस्यात्तस्मात्संश्र
येत्पार्वती ॥ ४ ॥ मंत्रक्षोभयवामूयास्त्री ८७

ग्गायुर्यो भवेद्ध्रुवं ॥ पुत्रहारी च स्त्रीहा
री राज्यहारी भवेद्ध्रुवं ॥ ४८ ॥ अंधिकांग
स्तथा पंगुस्तव चित्तोतिनिष्ठुरः ॥ दरि
द्री दीनचित्तस्या दीक्षाहीनो हि पाठकः
॥ ४९ ॥ बिल्वपत्रसहस्राणि करवीराणि वै

८८ तथा॥ प्रतिनाम्नापूजयेद्यः श्रीविद्यास्य
फलप्रदा॥ ६॥ कमलांसहस्रं यः प्रतिना
म्नांसमर्पयेत्॥ चक्रंसंपूज्यदेवेशि वि
घ्नादर्शनमाप्नुयात्॥ ७॥ मंत्रक्षोभयुतो
देविकलशस्थापनेनच॥ नाम्नांप्रसेच ८८

येदेवि सर्वक्षोभविनाशकृत्॥ ८ ॥ तथा
दमनकं देवि सहस्रमाहरेद्व्रति॥ सहस्र
नाम्नां संपूज्य त्रैलोकेनायको भवेत्॥ ९ ॥
चक्रं विलिख्य देहस्थं धारयेत्तु दर्शितं॥
देव्यै निवेदितं यद्यत्तदंशं भक्षयेच्छि

८८ वे ॥१०॥ दिव्यदेहधरोभूयाद्वीदेहमवा
प्नुयात् ॥ नैवेद्यमिदंकंदृष्ट्वानृत्यंतिमे
रवादयः ॥११॥ योमित्रमहावीरहृत्कृपा गिन्य
नोयतासदा ॥ मांसास्थिचर्वणोयुक्तान्
क्षयंत्तिनसंशयः ॥१२॥ अन्यथाकुरुते ८८

पस्तु तस्य पातो भविष्यति॥शुचौ देसे
समासीनो यथावद्विजितेंद्रियः॥१३॥यः
पठेन्नियतो भूत्वा वरमिष्टमवाप्नुयात॥
महावलसमायुक्तस्तेजोवीर्य्यमवाप्नु-
यात॥१४॥सर्वदोषविनिर्मुक्तः सर्वदाय

८० यत्रजितः ॥ नाशुभंप्राप्नुयात्किंचिन्नदुः
खंप्राप्नुयात्क्वचित् ॥ सर्वलोकप्रियोम
र्त्योमहावाणीपतिर्भवेत् ॥ विद्याका
मोलभेद्विद्यांलक्ष्मीकामोलभेच्छ्रियं ।
पुष्टिकामोलभेत्पुष्टिंमुक्त्यर्थीमोक्ष ८०

माप्नुयात्॥ विचार्य पठेत्स्तोत्रं सप्ता
हं सहधानरः॥१८॥ ते दृष्टाप्सरसो दि
व्या ह्यायांति किमु भूगताः॥ राजानो दा
सतां यांति त्रयी लोकावश्यं गताः॥१९॥
चतुर्दश्यां समारभ्य तृतीयांतं पठेत्स्त

८१ वं ॥ नित्यमेवदशावृत्याहृतीयांतंमहेश्व
रि ॥ २० ॥ साक्षाद्दृष्टंददेत्तस्मैसंशयोना
त्रविद्यते ॥ अष्टमींवसमारभ्यनित्यंह
दशाधानरः ॥ २१ ॥ चतुर्दश्यांतमथवा
प्रागेष्टैचैवदात्यहो ॥ पंचावृत्तिपठेद्यः ८१

स्तुमासार्द्धंनियतेंद्रियः॥२४॥प्रागेवाप्नो
त्तिसर्वस्वमभीष्टंनात्रसंशयः॥२५॥अहं
पठतेयस्तुनामसहस्रंसप्रधा॥२६॥सा
क्षान्मन्मथसौंदर्य्येवाकान्तित्वमवाप्नु
यात्॥२७यथाप्रपठेयस्तुपंचाहनियम

८२ स्य च ॥ २४ ॥ होमं कुर्यात्प्रयत्नेन दशांशं तर्प
णं ततः ॥ दशांशं मार्जनं कुर्यादेतद्व्रतं मा
चरेत् ॥ २५ ॥ पंचाहे तस्य सा देवी दद्यादिंद्र
स्य दुर्लभान् ॥ सर्वपापहरं पुण्यं नाममाह
त्म्यमुत्तमं ॥ गुह्याद्गुह्यतरं देवि तव प्रीत्या प्र ८२

कथितं ॥ इदं गुह्यंतरं देवि मम वक्त्राद्धि
निर्गतं ॥ ३४ ॥ यस्य कस्य न दातव्यं न वक्त
व्यं कदाचन ॥ अत्यंतगुरुभक्ताय दाता
य सत्यवादिने ॥ ३५ ॥ जितेंद्रियो जित
क्रोधी कामलोभादिवर्ज्जितः ॥ पठेन्ना

९३ ममहस्तंचश्रीविद्यारूपवाचकं ॥३०॥ धर्मा
धर्मौनलिप्येतेतस्मिंवह्निचरेन्नरः ॥ येषांतु
व्याधयःसर्वेकीर्तितापापकर्मणां ॥ तेसर्वे
विलयंयांतिसेव्यमानस्यनित्यशः ॥ देवाः
सिद्धामहायक्षाकिन्नरोरगराक्षसाः ॥३१॥ ९२

यांतितस्यैवसद्भावंप्रपठंतेसमाहिताः ॥
क्रीडतेचमहासिद्धैःशिवसूक्ष्मामहेश्वरि ॥
॥३३॥ शिवतुल्योभवेत्सोपिसकलोभुव
नेश्वरि ॥ जीवेद्वर्षसहस्राग्रमपमृत्युवि
वर्जितः ॥३४॥ निर्वाणपदमाप्नोतिनात्र

८४ कार्यविचारणा ॥ गोरोचनालक्तककुंकु
केमांकर्पूररसिंदूरमधुद्रवेण ॥ नतत्रचौ
राग्निभयंनदुक्षोलक्ष्मीलयंतत्रवर्तेद
लीला ॥ कामरूपंभवेन्नित्यंतथैवभवर
तिप्रिये ॥ महासिद्धिःप्रजायेतालमस्तु ८५

वनाधिपः॥२७॥हृदयाक्षरूपंतुविष्णु
रूपमथापिवा।रुद्ररूपस्तथावापिदश
वर्षस्यपारगः॥२८॥अनंतगुणसंघातो
महाबलपराक्रमः॥अदृश्यःसर्वभूतानां
मचिंत्योयोगिनांदोसे॥शिववर्णस्वप्रदा

८६ लभ्यः सर्वदाशून्यमंदिरे ॥ धनधान्यस
मायुक्तो सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ ३० ॥ एक
वारं पठेद्यस्तु सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ द्वि
वारं पठते नित्यं वांछां विंदति नित्यसः ॥
॥ ३१ ॥ त्रिवारं प्रपठेद्यो हि त्रिकालज्ञानमा ८६

प्नुयात् ॥ चतुर्वारं पठेत्मैत्यौ चातुर्वर्ण्या
धिको भवेत् ॥ ३४ ॥ वार पंचमावृत्य । सर्व
चिंताग्निनाशकः ॥ षट्वारं कीर्तयेद्यः स
षडैश्वर्यमवाप्नुयात् ॥ ३५ ॥ वार सप्तकमा
वृत्य चतुर्वेदार्थकारकः ॥ अष्टमावर्तये

८१ यस्तुअष्टसिद्धिमवाप्नुयात् ॥३४॥ नवधा
रं प्रपठेन नवनाथसमो भवेत् ॥ दशमाव
र्तनाद्धीनो दशार्हः खेचरेश्वरः ॥३५॥ वार
विंशत्तिकं कृत्वा चतुर्विंशत्तिसिद्धिभाक् ॥
त्रिंशद्वारं कीर्तयेद्यः चतुःषष्ठिकलायुषि ८१

श

॥३६॥पंचासद्वारमावृत्यपंचभूतेश्वरेक
लौ॥वारषष्ठिकमावृत्यशिवसायुज्य
तांव्रजेत्॥३७॥शतवारंकीर्त्तयेद्देवीश
तानंदसमानधीः॥शतपंचकमावृत्य
वागीशसमतांव्रजेत्॥३८॥सहस्रावर्त

८८ नाध्यातेमहालक्ष्मीप्राप्तिर्भवेत् ॥ प्रप
ठेत्संचसाहस्रंकन्याप्रचुकसंयुतः ॥ ७८ ॥
सहस्रदशकंयस्तुदशध्यानिहत्तमः ॥
पठेद्विंशतिसाहस्रंत्रैलोक्याधिपतिर्भवेत्
॥ ७९ ॥ वारत्रिंशतिसाहस्रंअश्वोच्यादेव ८८

दानवैः ॥ पंचाशत्साहस्रमावृत्यमहा
कामेश्वरः स्वयं ॥ ६४ ॥ वारषष्ठिकसाहस्र
वांछासिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दससप्तसह
स्राणि भवेद्दूतकसुंदरी ॥ ६५ ॥ अष्टाशी
घस्तुसाहस्रं पठेद्भुक्तिपरायणः ॥ लक्षा

८८ वर्त्तमानायस्तुश्रीविद्यांपश्यंचक्षुषा ॥६३॥
महासाम्राज्यकंदेवकोटिसिद्धीश्वरानु
यात् ॥ गोपनीगोपनीयंगोपनीयंस्वयो
निवत् ॥६४॥ श्लोकार्द्धंपादमेकंवापादा
र्द्धंवापठेत्क्षितौ ॥ सर्वमन्मथसौंदर्ये ८९

महावाणीपतिर्भवेत् ॥ ४५ ॥ सर्ववागी
श्वरोमर्त्योलोकवंधौर्धनेश्वरः ॥ इत्थंग
दितमसेवंसुंदरीवर्णरूपंप्रपठतिय
दिभक्त्यासर्वसिद्धीश्वरःस्यात् ॥ अपि
नवसुखकामंसर्वविद्याभिरामंभव

१०० त्तिसकलसिद्धिः सर्ववीरासमृद्धिः ॥ ६७ ॥
इतिश्रीमाईपंचरात्रेश्रीकामकलामहे
श्वरसंवादेश्रीविद्याप्रस्तारेसुंदरीसाह
स्रंनामसहस्रषट्पञ्चुतरशततमः
पटल ॥ संवत ॥ १८ ॥ ६० ॥ कार्त्तिकवदि ॥ ११ ॥ १००